

1180
2006

ქართული წყაროთმცოდნეობა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტი

The Javakhishvili Institute of History and Ethnology

ქართული წყაროთმცოდნეობა
Georgian Source-Studies

XI

ექვსეუბი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორებს
მამისა ბერძნიშვილს და ლიანა დავლიანიძეს

Dedication to the doctors of historic sciences
Mamisa Berdznishvili and Liana Davlianidze

1971

თბილისი
Tbilisi
2006

კრებულში შესულია სტატიები საქართველოს ისტორიისა და წყაროთმცოდნეობის საკითხებზე. საგანგებო ნაშრომები ეძრევა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის დეაწლმოსილი თანამშრომლების ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორების მამისა ბერძნიშვილის და ლიანა დავლიანიძის შემოქმედებას. წარმოდგენილია მათი ნაშრომების სია.

The collection presents papers on the different issues of the Georgian history and source-studies. Special articles are dedicated to the scholarly activities of the Meritorious Science Workers Mamisa Berdznishvili and Liana Davlianidze. The lists of their works are included.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. გიული ალასანია

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი ვაჟა კიკნაძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი მანანა ხანაძე

კრებული გამოსაცემად მომზადდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის გამომცემლობაში "მემატიანე"

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: მარიამ ბუტიკაშვილი
ანა რუაძე

მამისა ბერძნიშვილი

მამისა ბერძნიშვილის 75 წლისთავის ბავშვობა

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს ქალბატონ მამისა ბერძნიშვილს 75 წელი შეუსრულდა. ის დაიბადა ქ. თბილისში ცნობილი ისტორიკოსის მამის ბერძნიშვილის ოჯახში, ბავშვობიდანვე ჩაენერგა თავისი ქვეყნის წარსულისადმი ინტერესი, რაც თანდათან ღვივდებოდა შრომისმოყვარეობის კვალდაკვალ. სწავლობდა იმდროინდელი თბილისის ერთ-ერთ ცნობილ სასწავლებელში – მესამე საცდელ-საჩვენებელ სკოლაში (შემდგომში იღ. ჭავჭავაძის სახელობის მე-3 სკოლა), რომელიც დაამთავრა 1943 წელს. იმავე წელს შევიდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ისტორიულ-ფილოსოფიის ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის განყოფილებაზე. 1945 წ. დაენიშნა მაშინდელი სტუდენტის გამორჩეულობის აღმნიშვნელი სტალინის სახელობის სტიპენდია, უნივერსიტეტი დაამთავრა 1948 წელს წარჩინებით. იქვე ჩაირიცხა ასპირანტად ისტორიის ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრაზე. აქ მის მეცნიერულ დაოსტატებას ხელმძღვანელობდა აკადემიკოსი ნიკო ბერძნიშვილი. 1956 წ. მ. ბერძნიშვილმა მუშაობა დაიწყო მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტში უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად.

ამ დროს უკვე დაცული ჰქონდა დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (1953 წ.). ამრიგად, ის ინსტიტუტში მოვიდა როგორც საკმაოდ გამოცდილი მკვლევარი, რომელსაც მოეპოვებოდა შემდგომი მუშაობის გეგმა და თავისი ინტერესები. მისი სადისერტაციო თემა – „ნიკორწმინდელის დაწერილი“ XI საუკუნისა, როგორც საისტორიო წყარო“, შეიცავს მრავალ საყურადღებო მასალას საქართველოს ისტორიისათვის. მ. ბერძნიშვილმა მოგვიანებით (1979 წ.) ის ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა.

აქ უპირველეს ყოვლისა საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი საბუთის ანუ დოკუმენტის, როგორც საისტორიო წყაროს, დახასიათებას. წარმოჩენილია, რომ მასში აღწერილი ვითარება უთუოდ თანამედროვისა და თანადამხვედურის მიერ არის გადმოცემული, რაც ანიჭებს საბუთს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

ავტორის ინტერესის სფეროშია დოკუმენტის გარეგნული სქემაც. ჩანს, რომ საბუთი დგებოდა ერთხელ ჩამოყალიბებული და ტრადიციულად ქცეული ტრაფარეტული გამოთქმებისაგან. შემდეგ ის უცვლელად გადადიოდა საუკუნიდან საუკუნეში. ამასთანავე ყოველი საბუთის შინაარსი ინარჩუნებდა თავისთავადობას. XI ს-დან შემორჩენილია ხუთი სახეობის ექვსი დოკუმენტი (ანგარიშგება, განჩინება, შეწირულობის სიგელი, წყალობის სიგელი, ბოძების „დაწერილი“) ყველა თავისი სქემით, თანმიმდევრობით და ტრაფარეტული გამოთქმა-ფორმულებით. მათი ზოგადი სახელი, „დაწერილი“, X ს-ის მეორე მეოთხედიდან მეფის სახელით გაცემულ დოკუმენტში „სიგელით“ არის შეცვლილი, „დაწერილი“ კი არამეფეთა გაცემულ საბუთებს შერჩა. XV ს-დან ორივე საბუთის აღსანიშნავად „წიგნი“ შემოდის. ამგვარ საკითხებთან ერთად მ. ბერძნიშვილი გვერდს არ უვლის საბუთის შემდგენის ვინაობის დადგენას, საბუთის დათარიღებას. კვლევის პროცესში იშველიებს წყაროებსა და შესაბამის ლიტერატურას, საბოლოო დასკვნის მიხედვით ნიკორწმინდელის „დაწერილი“ 1071

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს
პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
ე რ ო ვ ე შ უ ლ ი
ბ ი ბ ლ ი ო თ ე ქ ა

წელზე უადრეს ვერ შედგებოდა, ნიკორწმინდა კახაბერიძეთა საგვარეულო მონასტერშია, ხოლო ნიკორწმინდელი – მათი მონასტრის წინამძღვარი.

მ. ბერძინიშვილი ამ საბუთზე მუშაობისას მხოლოდ ზემოთქმულთ არ იფარგლება. ის დაწერილებით სწავლობს მასში ასახულ სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებას, იხილავს ნიკორწმინდელის მეურნეობას, ასკენის, რომ ის წარმოადგენდა ტიპურ ფეოდალურ მეურნეობას და თვითონ ნიკორწმინდელიც საერო ფეოდალის მსგავსი იყო. აღდგენილია სოციალური სურათი, იკვთება ნიკორწმინდის მონასტრისაგან დამოკიდებულების სამი სახე: ბეგარა, კაბალა, მოკიდება. სამივე ეს სახე მაღალგანვითარებული ფეოდალიზმის შემადგენელი ნაწილია. აქვე ნაჩვენებია XI ს-ის საქართველოს შინაური ყოფა „დაწერილის“ მიხედვით.

ამ საბუთებზე მუშაობამ მ. ბერძინიშვილს გაუცხოველა ინტერესი XI-XII სს-ის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური საკითხების მიმართ. 1970 წ. გამოიცა მისი წიგნი – „საქართველო XI-XII სს-ში (სოციალურ-ეკონომიკური ნარკვევი)“. აქაც ავტორისეული გულმოდგინებით განხილულია აღნიშნული სფეროს არაერთი მხარე. კერძოდ, შესწავლილია XI-XII სს-ის სოციალური ფენები საქართველოში: – თავისუფალი მიწისმოქმედები, ფეოდალთა კლასი და მათი აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ქართულ საისტორიო წყაროებში („დიდებულნი“, „წარჩინებულნი“), ფეოდალთა საგამგეო მეურნეობა, აქ არსებული მოხელეები და სხვ.

ასევე წარმოდგენილია სოციალური ურთიერთობანი მთაში, განხილულია ეკონომიკური საკითხები, შესაბამისად ყურადღება გამახვილებულია აღმინისტრაციულ დანაწილებაზე, მონაპირე საერისთავოებზე, არაქართული მიწების მმართველობაზე, იქაურ ფისკალურ მოხელეებზე, ხარკზე და სხვ.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს მ. ბერძინიშვილის ის სტატიები, რომლებიც სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებზეა აგებული. მათ შორის განსაკუთრებით უნდა იქნეს მოხსენიებული „გლეხთა კატეგორიები XI-XII სს-ის საქართველოში“, „გლეხთა გამოსაღები XI-XII სს-ის საქართველოში“, „სვანური დოკუმენტები, როგორც წყარო XIV-XV სს. სვანთა სოციალური ისტორიის შესასწავლად“, „საქართველოს სოფელი (XI-XII სს.)“, „სახოგადოებრივი ფენები XI-XII სს. საქართველოში“ და სხვ.

აღნიშნულის გვერდით ზემოთ დასახელებულ მონოგრაფიაში მ. ბერძინიშვილის მიერ მითითებულია ქართული სამეფო-სამთავროების საზღვრები და არაქართული მიწები საქართველოს შემადგენლობაში. აქ კარგად იკვთება მისი სერიოზული მომზადება საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის მიმართულებით. ამავეს ადასტურებს შემდეგი სტატიები: „საქართველოს სახელმწიფო საზღვრები XIII ს. დამდეგს“, „საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა (IX-XIII სს.)“, „დოკუმენტური წყაროები XVI-XVIII სს. კახეთის სამეფოს საზღვრების შესახებ“, „ქ. თბილისის ტერიტორია და მოსახლეობა XVII ს-ში“, „თბილისის ტერიტორია და მოსახლეობა XVIII ს-ში“ და სხვ. დასახელებული ყველა სტატია გამოქვეყნებულია. მ. ბერძინიშვილმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ისტორიული გეოგრაფიის კვლევის საქმეში.

„ნიკორწმინდელის დაწერილის“ შემდეგ, თავისი მოღვაწეობის ისევ დასაწყის პერიოდში, მ. ბერძინიშვილი დიდი გულმოდგინებით იწყებს მუშაობას ნ. ბერძინიშვილთან ერთად თბილისის დოკუმენტებზე. მათ მიერ გაწეული შრომის ნაყოფი იყო 1962 წ. გამოცემული „დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის (XVI-XIX სს.)“. წიგნში შესული დოკუმენტების ერთობა მკითხველს წარმოუდგენს თბილისის სოციალურ-ეკონომიკურ ისტორიას ოთხი საუკუნის მანძილზე. მასალის მრავალფეროვნება შესაძლებლობას იძლევა მის საფუძველზე შეიქმნას სპეციალური მონოგრაფიები. ერთ-ერთი

ასეთთაგანია მ. ბერძინიშვილის ნარკვევი „თბილისის გარეგანი სახე XVIII საუკუნეში (ქართული დოკუმენტური მასალის მიხედვით)“.

ვიღრე ამ მონაცემებზე შევჩერდებოდეთ, აქვე გავისხენებთ მ. ბერძინიშვილის პირველ პუბლიკაციის სათაურით: „მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის“ (1958 წ.). ეს წიგნი თავისი დიდი მასწავლებლის ნ. ბერძინიშვილის მიერ საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის შერჩეული საბუთების დამაგვირგვინებელი ნაწილია. დოკუმენტებზე მუშაობამ მისცა საშუალება ქალბატონ მამისას შეედგინა ამ მასალისათვის ლექსიკონი, საკუთარი და გეოგრაფიული სახელების, ასევე ტერმინთა საძიებელი. ვისაც ამგვარ საქმეზე უმუშავია, დაგვეთანხმება, რომ მის შესადგენად დიდი ცოდნაა საჭირო და მოთმინებაც. მ. ბერძინიშვილმა ამ წიგნის გამოცემისათვის ნ. ბერძინიშვილის, ამ შემთხვევაში წიგნის რედაქტორის, განსაკუთრებული მადლობა დაიმსახურა.

რაც შეეხება ზემოთ მოხსენიებულ „თბილისის გარეგანი სახეს XVIII ს-ში“, ეს მეტად საინტერესო შენაძენია ქართული ისტორიოგრაფიისათვის. ამ შემთხვევაში ავტორს დოკუმენტებზე დაყრდნობით აღდგენილი აქვს XVIII ს-ის ქალაქის უმთავრესი უბნები, დახასიათებულია ამ უბნებში შემავალი ქუჩები, ძირითადი ნაგებობები, შესწავლილია საცხოვრებელ სახლთა გარეგანი სახე, ასევე საქალაქო მეურნეობა, მაგალითად, მ. ბერძინიშვილის დაკვირვებით თბილისის გარკვეულ ადგილებში წყალი სპეციალური მილებით შემოჰყავდათ. 1679 წლის ერთი საბუთის მიხედვით მას „გამომშვები მილი“ ეწოდებოდა. ქალაქს ჰქონდა სამეფო და კერძო აუზებიც, მათში დამდგარი წყალი ადგილ-მამულების მორწყვას ხმარდებოდა. ამ საკითხებთან დაკავშირებით მოყვანილია არაერთი დოკუმენტური მასალა, საიდანაც კარგად ჩანს წყლის გამომყვანი მილების სიმრავლე, წყაროების სიმორე, ხოლო მათი მდებარეობა განსაზღვრავდა თიხის მილთა მაგისტრალის სიგრძეს. ყოველივე ეს მიუთითებს წყლის მეურნეობის მაღალ დონეზე. ასეთ საკითხებზე დაკვირვება ავტორის დიდ გამოცდილებასზე მიანიშნებს.

განსაკუთრებით გამოყოფილია მ. ბერძინიშვილის მიერ ქ. თბილისში არსებული რასტაბაზარი და ჩორსუ. რასტაბაზარი დოკუმენტებში იხსენიება XVII ს-დან, ეს სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს ერთ მწკრივზე განლაგებულ სავაჭროთა რიგს. მართლაც საბუთებზე დაყრდნობით ჩანს თბილისში არსებული რასტაბაზარი; ბატონის მოედნიდან იწყებოდა ხარაზხანა და სარაჯხანა. ორივე ეს რიგი ერთად შეადგენდა რასტაბაზარს, ანუ ერთ ხაზზე გაჭიმულ დუქანებს. მის ბოლოს იყო გზაჯვარედინი (ბაზახანისა და ჭონხანის გადაკვეთა ხარაზხანაზე), რომელსაც ერქვა ჩორსუ. ამ შემთხვევაშიც სახელი და ცნება ირანიდანაა შემოტანილი. იქაც გზაჯვარედინებზე გამართულ ბაზარს ჩორსუ ერქვა და თავზე გუმბათი ედგა. ჩვენშიც ჩორსუ გადახურული ყოფილა და თაღქვეშ მდგარა. აღნიშნულ ტერმინებს პირველად მ. ბერძინიშვილმა მიაქცია ყურადღება და დაადასტურა მათი მნიშვნელობა XVIII ს-ის თბილისის სინამდვილეში. გარდა აქ აღნიშნულისა, წიგნი შეიცავს უამრავ საყურადღებო მასალას. ყველა მათგანი ჩვეული ყურადღებით და საქმის ცოდნით არის დამუშავებული.

ქ. თბილისს უკავშირდება მ. ბერძინიშვილის მიერ გამოქვეყნებული სტატია „ქალაქური ეკონომიკის ტერმინოლოგიიდან – „დანამი“ (ქართ. წყაროთმცოდნეობა, IV). მან საყურადღებოდ მიიჩნია XVIII ს-ის თბილისის შესახებ არსებული დოკუმენტურ მასალაში ხშირად ხმარებული სიტყვა „დანამი“. აღმოჩნდა, რომ სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა და ნიშნავს რაიმე თანხის მეათედის ნახევარს, ანუ ხუთ პროცენტს. სათანადო კვლევის შედეგად მ. ბერძინიშვილი ასკვნის, რომ დანამი“ იყო უძრავი ქო-

ნების მყიდველის მიერ გადახდილი თანხისაგან სახელმწიფოს სასარგებლოდ გადაღებული ხუთი პროცენტი. ასეთი ტერმინების გარკვევა განსაკუთრებით აუცილებელია XVII-XVIII სს-ის საბუთების შესწავლის დროს, რამდენადაც მათშია თავმოყრილი აღმოსავლური ტერმინები, რომლებიც ნათელს ფენენ საქართველოსთან დაკავშირებულ არაერთ საკითხს.

ცალკე უნდა აღინიშნოს 1985 წ. გამოქვეყნებული ვ. დონდუას მიერ რუსულად ნათარგმნი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ნაშრომი („ცხოვრება მეფეთა მეფისა თამარისი“). გამოცემას წამძღვარებული აქვს მ. ბერძინიშვილის გამოკვლევა სათაურით: „თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი და მისი თხზულება“ (რუსულ ენაზე) და დართული აქვს მეტად საყურადღებო შენიშვნები. აქვე გავიხსენებ, რომ თარგმანი კუპიურებით დაიბეჭდა 1938 წ. ლენინგრადში შოთა რუსთაველის საიუბილეო თარიღთან დაკავშირებულ კრებულში. ამჯერად მ. ბერძინიშვილის გამოცემულ ამ წყაროში შესულია თამარის მეორე ისტორიკოსის ტექსტის ვ. დონდუასეული სრული რუსული თარგმანი, თუმცა იმის გამო, რომ ხელნაწერის სახით მოღწეულ თარგმანს რამდენიმე გვერდი აკლდა, ის შეავსო მ. ბერძინიშვილმა იმდენად მაღალ დონეზე, რომ ძნელი გამოსარჩევია რუსული ენის ბრწყინვალე მცოდნის ვ. დონდუას თარგმანისაგან.

80-იან წლებში მ. ბერძინიშვილი დაინტერესდა ქართული ეპისტოლოგიით. 1989 წ. დაიბეჭდა მისი წიგნი „ქართული ეპისტოლოური წყაროების კორპუსი, I“. აქ თავმოყრილია თბილისის სიძველეთა საცავებში დაცული ეპისტოლოური მასალის დედნები XV ს-დან 1762 წლამდე (თეიმურაზ-ერეკლეს ერთობლივი მეფობის დასასრულამდე). სხვადასხვა პირთა და სხვადასხვა ხანის მიწერ-მოწერა მნიშვნელოვანი წყაროა განსაკუთრებით საზოგადოებრივი აზრისა და კულტურული დონის შესასწავლად. მ. ბერძინიშვილი გამოიყოფს წერილთა ჯგუფებს და წერილის დაწერის საერთო სქემებს (მიმართვა, სახელდება, თხრობა, ხელრთვა, თარიღი და მოკითხვა-მადლობები). აღნიშნულია ამ მიმართულებით წინამორბედთა დამსახურება: წერილთა პირველი კლასიფიკატორის სულხან-საბა ორბელიანისა და შემდეგ ამბროსი ნეკრესელის (მიქაძე, 1728-1815), რომელმაც დატოვა სამოქალაქო, საეკლესიო და კერძო მიმოწერის ნიმუშების კრებული - „ბრატების წიგნი“ დალაგებული საკუთარი კლასიფიკაციით.

მ. ბერძინიშვილმა შეიმუშავა ეპისტოლოური მასალის გამოქვეყნების წესიც: თემატური და ქრონოლოგიური, აღნიშნულია, რომ ეპისტოლოური მასალების მემკვიდრეობა ცალკე კრებულთა სახით, ნაკლებად იბეჭდებოდა, ქვეყნდებოდა მხოლოდ ცალკეული ნიმუშები სხვა დოკუმენტებთან ერთად. მაგალითად, ექ. თაყაიშვილის, ს. კაკაბაძის, დ. მეგრელაძის, მ. ქავთარიას და სხვათა შრომებში. ჩვენი ავტორის წიგნი ყველა წერილს ახლავს სათანადო განმარტება იქვე არსებულ შენიშვნებში, რაც მხოლოდ წერილის შინაარსით კი არ არის შემოფარგლული, არამედ ძვირფასი შენამუხანია საერთოდ საქართველოს ისტორიისათვის.

1989 წელსვე დაისტამბა მ. ბერძინიშვილის კიდევ ერთი წყაროთმცოდნეობითი ნაშრომი - „ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროები“. მასში განხილულია ნარატიულ და დოკუმენტურ წერილობით წყაროების გვარში შემავალი ზოგი სახეობა და ქვესახეობა, მოცემულია მათი წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი: დადგენილია წყაროს სანდოობა, წარმოჩენილია მისი პირობითი ფორმულარები, ჩატარებულია შინაგანი ფორმის კვლევა და შესწავლილია წყაროს შინაარსი.

მ. ბერძინიშვილი ყურადღებას ამახვილებს იმ გარემოებებზე, რომ XVI ს-დან შეინიშნება ძირითადი ცნებების აღრევა, მაგ. „სიგელი“ უკვე არა მარტო მეფისაგან გაცემული საბუთია, არამედ კერძო პირისაგანაც. ამავე პერიოდიდან საბუთთა გამა-

ერთიენებული „წიგნი“ მსახდრელთან ერთად გამოხატავს საბუთის რაობას. „წიგნი“ „წიგნი“, „აზატობის წიგნი“, „სითარხნის წიგნი“ და სხვ. ავტორის მიერ შეწირულობის წიგნი“, „აზატობის წიგნი“, „სითარხნის წიგნი“ და სხვ. ავტორის მიერ შეწირულობის წიგნი“ ვირვებით პარალელურად ქართული ფორმებისა გვიან შუა საუკუნეებში შემოდის აღმოსავლური სახელწოდებები: თამასუქი, მუჯალამა, და ა. შ. გვხვდება ახალი ფორმა „ბრძანებაც“, რომელიც გაიცემოდა მეფისა და დიდმოხელეთაგან, ხოლო პოლიტიკური სიტუაციის ცვალეზადობასთან ერთად XVI-XVIII სს-ში ხშირად იცვლება მეფის ტიტულატურაც. ამავე წიგნიში მ. ბერძინიშვილი დაწერილებით განიხილავს „ნასყიდობის წიგნებს“, აყალიბებს მათ ზოგად სქემებს, ახასიათებს ვალის ხელწერილის აღმნიშვნელ არაბულიდან მომდინარე ტერმინ „თამასუქს“.

დიდ აღგილს უთმობს არააკტებს ანუ არაიურიდიულ დოკუმენტებს (ანგარიშგებებს, არზებს), ასევე ეპისტოლურ წყაროებს და ხელნაწერთა მინაწერებს. იმის ნათელსაყოფად თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვთ ანდერძ-მინაწერებს საქართველოს ისტორიისათვის, სანიმუშოდ განიხილავს ავტორი ტბეთის სახარების ერთ მინაწერს, დაწერილებით ანალიზებს მას და გამოაქვს დასკვნა. წიგნის ეს ბოლო გვერდები სამაგალითო ნიმუშია იმისა, თუ როდენი ინფორმაცია შეუძლია შესძინოს მეცნიერების ისტორიას ერთმა მინაწერმა, თუ ის მოხვდება დაკვირვებული და ერუდირებული მკვლევარის ხელში.

დაბოლოს ყურადღებას გაავამახვილებთ მ. ბერძინიშვილის მიერ გაწეულ დიდ დვალზე კარტოგრაფიის დარგში. მას შედგენილი და გამოცემული აქვს შემდეგი ისტორიული რუკები - „საქართველო IX-X სს-ში“ (თანაავტორი ნ. შოშიაშვილი); „საქართველოს სახელმწიფო XVIII ს-ის დამდეგს (თანაავტორი აღ. ასლანიშვილი); „საქართველოს სახელმწიფო და მისი მეზობელი ქვეყნები XIII ს. დამდეგს“; „განათლების ქართული ცენტრები საქართველოს სახდრებს გარეთ“. ჩემოთვლილი რუკები დაიბეჭდა „საქართველოს სსრ ატლასში“, ასევე ცალკე ფურცლებზე „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ III და IX ტომებში. ყველა მათგანი დაბეჭდილია მსხვილი შრიფტით. ამასთან ერთად დიდი შრომა გასწია ვახუშტის საქართველოს ატლასების გამოცემაზე (1997 წ.).

ამრიგად, ქალბატონი მამისა ფართო ინტერესების მქონე ღრმად ერუდირებული მკვლევარია. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ის ერთ-ერთი ავტორთაგანია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევებისა“, აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის დამხმარე სახელმძღვანელოს შედგენაში. მან ამ სახელმძღვანელოსათვის დაწერა „ნარკვევები XI-XII და XVIII საუკუნეთა ქართველი ისტორიკოსების შესახებ“, მონაწილეა აგრეთვე „ქართული ისტორიული მეცნიერების ისტორიის ნარკვევების“ შექმნისა, არის „თბილისის ისტორიის“ ორტომეულის ავტორთა კოლექტივის და რედკოლეგიის წევრი, აქტიურად თანამშრომლობდა „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“, დიდი დრო და ენერგია მოახმარა ცნობილი მკვლევარების მემკვიდრეობის შესწავლასა და გამოძეურებას (მუშაობდა აკადემიკოს ნიკო ბერძინიშვილის და პროფ. ვარლამ დონდუას არქივებზე. მანვე გამოსაცემად მოამზადა და მისი რედაქტორობით დაიბეჭდა ცნობილი მოღვაწის მაქსიმე ბერძინიშვილის „მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის“ (1980, 1982 წწ.).

მ. ბერძინიშვილი ხშირად მონაწილეობდა წყაროთმცოდნეობითი პრობლემების და სსრკ ისტორიული ატლასის შედგენისადმი მიძღვნილ საკავშირო და რესპუბლიკურ სესიებში. ის იყო სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის განყოფილებაასთან არსებული სამეცნიერო საბჭოს წევრი.

მონაწილეობას იღებდა და იღებს საერთაშორისო, რესპუბლიკურ და საინსტიტუტო კონფერენციებსა და სესიებში. მისთვის არც ახალგაზრდებთან მუშაობისა და რანტების ხელმძღვანელობა და სამეცნიერო ნაშრომების ოპონირება არის უცხო. მისი რედაქტორობით დაიბეჭდა რუსულ ენაზე თარგმნილი ქართული საისტორიო წყაროები, რედაქცია გაუკეთდა ნ. ბერძენიშვილის „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ VII ტომს და სხვ.

მ. ბერძენიშვილი მთელი მოღვაწეობის მანძილზე თავის საქმეს აკეთებდა ყოველგვარი ხმაურისა და ხაზგასმულობის გარეშე. ყველა მისი შრომა ხასიათდება სიღრმით და სანდოობით, სარგებლობს დამსახურებულ ავტორიტეტით, პიროვნულად არის გულისხმიერი და მოკრძალებული, თუმცა პრინციპული და პირდაპირი.

ამჟამად ქალბატონი მამისა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელია. მიუხედავად ხანდაზმულობისა, ჩვეული გულმოდგინებით იკვლევს საქართველოს ისტორიის საკითხებს და სისტემატურად ამდიდრებს მას მნიშვნელოვანი საკითხებით.

ვუსურვებთ დეაწლომოსილ მეცნიერს ჯანმრთელობას და ხანგრძლივ სიცოცხლეს თავისი სამშობლოს საკეთილდღეოდ.

ლიანა დავლიანიძე

ლიანა ღამლიანიძე

ლიანა ღამლიანიძემ 1952 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი (არმენოლოგიის განხრით) წარჩინებით, იმავე წელს დროებით მუშაობა დაიწყო აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში. 1953 და 1954 წლების ზაფხულში მუშაობდა მცხეთის ტურისტულ ბაზაში ექსკურსიის მძღოლად. რამდენადაც მცხეთა და მისი შემოგარენი მდიდარია სიძველეთა საინტერესო ძეგლებით (ჯვრის მონასტერი, სვეტიცხოველი, სამთავრო, ბებრის ციხე...), ექსკურსიის მძღოლებს სათანადოდ ამზადებდნენ აქ სამუშაოდ. ლ. ღამლიანიძეს კონსულტაციას უწევდა და გზამკვლევის შედგენის დროს სათანადოდ ეხმარებოდა ცნობილი ხუროთმოძღვარი პ. ზაქარაია. მცხეთის ტურბაზის იმდროინდელი დირექტორის ვ. ბაკურაძის სიტყვით „ლ. ღამლიანიძე იყო უადრესად თავდადებული თავისი მოვალეობის შესრულების დროს“.

იმავე 1954 წ. სამუშაოდ გადავიდა საქ. მეცნ. აკადემიის ვარძიის მუზეუმ-ნაკრძალში უმცრ. მეცნ. თანამშრომლის თანამდებობაზე. აქაც, როგორც ამ დაწესებულების დირექტორი კ. მელითაური აღნიშნავდა, იგი „კეთილსინდისიერად ასრულებდა თავის სამსახურებრივ მოვალეობას“.

1957 წელს ვარძიის მუზეუმში შეუერთდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტს, სადაც ამავე წლის 1 ივნისიდან დღემდე ლიანა ღამლიანიძე მუშაობს წყაროთმცოდნეობის განყოფილებაში ჯერ ლაბორანტად, ხოლო შემდეგ უმცროს, უფროს და წამყვან მეცნიერ თანამშრომლად. მან 1970 წ. დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, ხოლო 1990 წ. სადოქტორო. ამავე წელს შეთავსებით მუშაობა დაიწყო საქ. ტექნიკურ უნივერსიტეტში ჯერ უფროსი მასწავლებლის, ხოლო 1992 წლიდან პროფესორის თანამდებობაზე. ლექციებს კითხულობდა კონფლიქტოლოგიის, სიძველეთა ექსპერტიზისა და საერთაშორისო ურთიერთობების ფაკულტეტებზე. სტუდენტებს უკითხავდა როგორც საქართველოს ისტორიას, ასევე სომხეთისა და კავკასიის ალბანეთის ისტორიას. 1995 წელს მას მიენიჭა პროფესორის სამეცნიერო წოდება საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობისა და ისტორიოგრაფიის სპეციალობით.

ლ. ღამლიანიძის პირველი სამეცნიერო ნაშრომი – „К изучению Цундско-Тмогвских хачкаров (крестов-камней), Вестник Гос.музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа, т. XX-B, 1959“ დაფუძნებულია ვარძიაში მუშაობის პერიოდში თმოგვის ციხის ძირში შემთხვევით აღმოჩენილ სომხურენოვან ქვაჯვარებზე, რომლებიც თარიღის მიხედვით განეკუთვნებიან 1356 წლიდან 1425 წელს. ისმება კითხვა, რატომ მაინცდამაინც აღნიშნულ პერიოდში ჩნდება აქ სომხურენოვანი ქვაჯვარები, ანუ „ხაჩარები“? ავტორი ამ კითხვასთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ მესხეთი 1266 წლიდან გამოეყო აღმოსავლეთ საქართველოს. სარგის ჯაყელმა თავისი სამფლობელო უშუალოდ დაუკავშირა მონღოლებს. ამდენად მესხეთში იკლო მონღოლების ძალმომრეობამ, სარგის ჯაყელის შემკვიდრე ბექა I (1285-1306) ცნობილია თავისი საკანონმდებლო და აღმშენებლობითი მოღვაწეობით, ასევე სამართლიანობით და ქვრივ-ობოლთა დახმარებით. ასეთ სიტუაციაში მესხეთისაკენ ისწრაფოდნენ არამარტო საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებნი, არამედ მონღოლთა შეტევებით შევიწროვებული სომხებიც. გაპარკვეული მოსახლეობა ტოვებდა თავის, საცხოვრებელს და მახლობელ თუ შორეულ ქვეყნებს

აფარებდა თავს. XIII-XIV სს-ში სომხეთში ემიგრაციამ ფართო ხასიათი მიიღო. ერთმა ნაწილმა, შესაძლებელია, სწორედ მესხეთს შეაფარა თავი, სადაც მომდინარეობდა ნაში თმოგვ-ნაქალაქევის მიდამოებში გაჩნდა მათი სასაფლაოები, რაზედაც მიუთითებენ მემორიალური ქვაჯვარები (უნდა აღინიშნოს, რომ ამ დასკვნას თავის დროზე დაეთანხმა აკად. ნ. ბერძენიშვილი).

როგორც აღინიშნა, ლ. დავლიანიძე 1957 წლის 1 ივნისიდან მუშაობს ისტორიის და არქეოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილებაში, სადაც მას დახვდა მაღალი კვალიფიკაციის პროფესიონალები: ბატონები სიმონ ყაუხჩიშვილი, ვარლამ დონდუა, მაქსიმე ბერძენიშვილი, ვლ. ფუთურიძე, მის. კახაძე, შედარებით ახალგაზრდა, მაგრამ თვალსაჩინო მკვლევარები თინათინ ყაუხჩიშვილი და ალექსანდრე გამყრელიძე. შემდგომში ამავე განყოფილებაში დაიწყო მუშაობა აღმოსავლეთმცოდნეებმა: რ. კიკნაძემ, კ. ტაბატაძემ, ბ. სილაგაძემ, ნ. შენგელიამ და სხვ. მათთან ურთიერთობაში ლ. დავლიანიძემ გაიარა წყაროთმცოდნეობის დიდი სკოლა. ამ მხრივ მას წყაროს შესწავლის თავისი მეთოდი აქვს. პირველყოფილისა არკვევს წყაროს მნიშვნელობის საკითხს საქართველოს ისტორიის თვალსაზრისით, შემდეგ იწყებს ძველი სომხურიდან ქართულად თარგმნას და მასში არსებული ცნობების გაანალიზებას. მისი კვლევის შედეგები შესულია სამეცნიერო მიმოქცევაში. მის მიერ თარგმნილი თხზულებებიდან გამოქვეყნებულია: მოვსეს კალანკატუაცის „აღვანთა ქვეყნის ისტორია“, მხითარ გოშის „აღბანეთის ქრონიკა“, მხითარ აირივანეცის „ქრონოგრაფიული ისტორია“, ზაქარია აგულეცის „დღიური“, ჰაკობ შემახეცის „ნადირ-ხანის ისტორია“, აბრაამ ერევანცის „ომების ისტორია“, ლუკა სებასტაქციის „დავით ბეგის ისტორია“, მანუელ ალთუნიანის „1797 წ. თბილისში გაჩენილი შავი ჭირისა და მეფე გიორგი XII-ის მიერ ეჩმიაძინის წმინდა ღვთისმშობლის შვეყნების შესახებ“. ასევე თავის სტატიებში მკვლევარს გამოქვეყნებული აქვს სხვა სომეხ ავტორთა ცალკეული ცნობები საქართველოს შესახებ.

თუ რა სახისაა საერთოდ ეს ცნობები, შეიძლება აქვე წარმოვადგინოთ ზოგი მათგანი: მოვსეს კალანკატუაცის შრომაში დაწვრილებით არის აღწერილი 628 წ. თბილისის აღება ჰერაკლე კეისარის მოკავშირე ხაზარების მიერ ხელმეორე ბრძოლის დროს. დამარცხებულთა დასჯის შემდეგ, მოწინააღმდეგეთა მრავალრიცხოვან მძიმედ დატვირთულ ჯარს [თბილისიდან] „მიჰქონდა და თავისი მბრძანებლის წინაშე გროვებად და ზვინებად ალაგებდა ნაძარცვ განძეულს, იმდენად ხშირად მიჰქონდათ, რომ დამქანცველი გახდა უთვალავი ოქროს და ვერცხლის ტალანტების ყურება. ხოლო ვის შეუძლია ზედმიწევნით აღწეროს მარგალიტებით მოოჭვილი საეკლესიო ჭურჭელი“ (მოვსეს კალანკატუაცი, აღვანთა ქვეყნის ისტორია, ქართული გამოცემა, გვ. 77). აქვე, როდესაც საუბარია ხაზართა ტრაპეზობაზე, აღნიშნულია, რომ ხაზართა სინებსა და თასებს შორის გამოირჩეოდა ოქროთი მოვარაყებული ვერცხლის ჭიქები და სხვა სახმისები, წამოდებული „ტფილისის“ აოხრებისას (გვ. 81). მოვსეს კალანკატუაცის არა ერთი სხვა ცნობა მოეპოვება საქართველოსთან დაკავშირებით, თუმცა აქ მთავანილი მასალა საყურადღებოა იმდროინდელი თბილისის ეკონომიკური ძლიერების დასადასტურებლად.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მხითარ გოშის „აღბანეთის ქრონიკაში“ დადასტურებული მეფე დემეტრე I-ის (1125-1155) დაშქრობები სელჩუკების წინააღმდეგ. კავკასიის აღბანეთში ადგილობრივი მმართველობის თხოვნით. რამდენადაც დემეტრე I-ს საკუთარი მემკვიდრე არ ჰყოლია, ქართულმა წყაროებმა მის შესახებ იმდენად მცირე ცნობები შემოინახეს, რომ თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „ხეი-

რიანად არც კი ჩანს, რაზე იყო დამყარებული ამ მეფის დიდი სახელი“ (ქართული ენის ისტორია, II, 1949, 231). „ალბანეთის ისტორია“ სწორედ ისეთ მასალას შეიცავს დემეტრე I-ზე, რაც მთლიანად თუ არა, ნაწილობრივ მაინც ავსებს მისი მოღვაწეობის უცნობ ფაქტებს.

საყურადღებოა აგრეთვე მხითარ აირევეანეცის ის ცნობა, რომლის მიხედვით „პირველი ქართველი მეფე [იყო] ფარნავაზი, რომელმაც ექვსი ენიდან შექმნა ქართული, მანვე [შექმნა] მათი დამწერლობა (მხ. აირევეანეცი, ქართული გამოც. გვ. 57). არც ერთ სომეხ ავტორს ამგვარი რამ არ მოეპოვება, ზოგი მათგანი კი ქართული დამწერლობის წარმოშობასაც სომხური ანბანის შემქმნელ მესროპ-მამტოცს უკავშირებს. ეს აზრი დიდი ხანია დასაბუთებულად უარყოფილია ქართველ მკვლევართა მიერ.

დაბოლოს კიდევ ერთი საგულისხმო მაგალითი შეიძლება წარმოვადგინოთ 1737 წ. დაწერილი ლუკა სებასტიანის „დავით ბეგის ისტორიიდან“. აქ საუბარია სომეხთა აჯანყებაზე ყაფანში (სივნიეთი) თურქების წინააღმდეგ 1822 წ. როდესაც დაღბა დრო აჯანყების მეთაურის არჩევაზე, როგორც თხზულებაშია აღნიშნული, ერთ-ერთ აჯანყებულთაგანს სომეხებმა მიანდეს „ქართველთა ქვეყანაში“ წასვლა და იქიდან აჯანყებისათვის მეთაურის წამოყვანა. ტექსტის მიხედვით „ქართველთა მეთაური („იშხანი“) დიდი იყო და მხედართმთავარი რომ დაედგინა [აჯანყებული სომეხებისათვის], მას შეუფერებოდაო. ვახტანგ მეფემ იხმო ტომით სომეხი დავით ბეგი, რომელიც საქართველოში კი ცხოვრობდა, თუმცა წარმოშობით სივნიეთიდან იყო და გაეზავნა აჯანყებულებთან. დავით ბეგმა გაამართლა ქართველი მეფის იმედი და საქართველოდან წაყვანილ თანამებრძოლებთან ერთად შეუპოვარ წინააღმდეგობას უწევდა დამპყრობლებს.

მთელ თხზულებაში ნათლადაა ნაჩვენები ქართველ-სომეხთა თანადგომა და თანამეგობრობა აღნიშნულ პერიოდში.

მრავალი საყურადღებო მასალა, რაც შემონახულია ძველ სომხურ საისტორიო მწერლობაში, უტყუარი დასტურია ორი ხალხის კეთილმეზობლური ურთიერთობის.

ლ. დავლიანიძე, როგორც აღინიშნა, მრავალი წლის განმავლობაში იკვლევდა საინტერესო ავტორების ნაწარმოებებს, თარგმნიდა მათ ძველი სომხური ენიდან (გრაბარიდან) და აცნობდა ქართველ მკითხველს.

ამასთან ერთად ის მუშაობდა ქართულ მასალაზეც. ჯერ კიდევ ადრეულ წლებში აკად. ნ. ბერძენიშვილის დავალებით მან საძიებელი შეადგინა ექ. თაყაიშვილის „საქართველოს სიძველენი“-სთვის და თ. ჟორდანიას „ქრონიკებისთვის“ (ორივე გამოქვეყნებულია).

ლ. დავლიანიძე აქტიურად მონაწილეობდა საერთაშორისო, რესპუბლიკურ და საინსტიტუტო სესიებში.

არაერთხელ გაუწევია ოფიციალური ოპონენტობა დისერტაციების დაცვის დროს, ასევე აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის არმენოლოგიის განყოფილების დიპლომანტებისათვის – რეცენზენტობა.

ვუსურვებ მას შემდგომშიც აქტიურად ეშრომოს თავისი ქვეყნის მეცნიერების საკეთილდღეოდ.

ბამოსვლა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
სამეცნიერო კონფერენციაზე (28 დეკემბერი, 2005)

დღევანდელ კონფერენციას ვუძღვნიტ ჩვენს ორ კოლეგას, რომელთა ცხოვრება ერთგვარად ჰგავს ერთმანეთს. ორივემ ცხოვრების დიდი ნაწილი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში გაატარა, ორივე მაღალი რანგის პროფესიონალია და დღეს, როდესაც პროფესიონალიზმის ასეთი ნაკლებობაა, მათი ცხოვრება ამ თვალსაზრისით მისაბაძია მომდევნო თაობებისათვის.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი მამისა ბერძენიშვილი თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოსოფიის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ საქართველოს ისტორიის დარგით სწავლას აგრძელებს ამავე უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრაზე ასპირანტურაში, რის შემდეგაც იცავს საკანდიდატო დისერტაციას. 1956 წლიდან დღემდე იგი ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტში მუშაობს ჯერ ფოიადლიზმის ხანის ისტორიის, ხოლო 1959 წლიდან წყაროთმცოდნეობის განყოფილებაში. მისი პროფესიის არჩევანი მნიშვნელოვნად განაპირობა, როგორც ჩანს, იმ ფაქტმა, რომ ქალბატონი მამისას მამა ცნობილი ისტორიკოსი მეცნიერი მაქსიმე ბერძენიშვილი იყო, მრავალი თაობის აღმზრდელი, რომლებიც მას მაღლიერებით იხსენებენ, როგორც მაღალი ზნეობის პიროვნებას და ფართო ერუდიციის მეცნიერს. ამ შემთხვევაში ქ-ნი მამისას როგორც ისტორიკოსის შესახებ სახვებით შეიძლება გამოვრდეს სიტყვები მისი ავტობიოგრაფიიდან: "პირველდაწყებითი სწავლა მივიღე ოჯახში".

არანაკლებ იღვლიანი აღმოჩნდა ქ-ნი მამისა შემდეგ, როდესაც ასპირანტურა აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით გაიარა და იმავეთვე ფართო პროფილის წყაროთმცოდნედ ჩამოყალიბდა. მისი ურთიერთობა ნიკო ბერძენიშვილთან არის ნიმუში იმისა, თუ როგორი უნდა იყოს პროფესორის და სტუდენტის ურთიერთობა. ამ შემოქმედებითი ურთიერთობის შედეგია 1958 წელს გამოცემული ნაშრომის "მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის" დანართი, I, II და III წიგნების ლექსიკონი და საძიებელი, რომელიც შეადგინა ქ-მა მამისა ბერძენიშვილმა, ხოლო წიგნის რედაქტორია ნიკო ბერძენიშვილი, და მოგვიანებით, 1962 წელს, გამოცემული "ლოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის" (XVI-XIX), რომელიც შეადგინეს ნიკო ბერძენიშვილმა და მამისა ბერძენიშვილმა (385 გვ.).

მ. ბერძენიშვილმა დიდი დვაწლი დასდო ნიკო ბერძენიშვილის ნაშრომების გამოცემას და ამჟამადც მუშაობს თავისი მასწავლებლის ნაშრომების მე-10 ტომის გამოსაცემად მომზადებაზე, რასაც, როგორც ყოველთვის, დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდება.

ქ-ნი მამისას 8 მონოგრაფია, 40-მდე სტატია და 5 რუკა, რომლებიც სხვადასხვა დროს დაიბეჭდა, თემატური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ქ-ნი მამისა თანაბარი სიღრმით იკვლევს როგორც საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის, ასევე წყაროთმცოდნეობის და საქართველოს პოლიტიკური, სოციალური თუ ეკონომიკური ისტორიის საკითხებს.

თბილისზე შეყვარებული და თბილისის იშვიათი მცოდნე, ქ-ნი მამისა ინახავს უდიდეს ინფორმაციას ქალაქის წარსულის სრულიად უცნობ ფურცლებზე. ჩემთვის დაუვიწყარია ის ექსკურსიები, რომელსაც წყაროთმცოდნეობის განყოფილების თანამ-

შრომლები ვაწეობდით ქალაქის ძველ უბნებში 70-იან წლებში, ხოლო გეოცოცხლებდა ქალაქის ყოველი კუთხის ისტორიას. ამიტომ არ არის გასაკვირი, რომ ცოცხლად და დიდი ინტერესით იკითხება მისი მონოგრაფია “თბილისის გარეგანი სახე XVIII საუკუნეში”, 1965.

მკითხველი კარგად იცნობს აგრეთვე მის ნაშრომებს “მეთერთმეტე საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ”, თბილისი, 1979, “ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროები” (წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა), თბილისი, 1989.

წლების მანძილზე და დღემდე ქნი მამისა მუშაობდა და მუშაობს ეპისტოლურ წყაროებზე. სხვადასხვა დროს მის მიერ გამოვლენილია და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილი არაერთი წერილი, მასვე ეკუთვნის მათი კლასიფიკაცია, სხვადასხვა სახის ეპისტოლეებზე მუშაობის განსხვავებული მეთოდების შემუშავება. 1989 წელს მკითხველმა მიიღო ქართული ეპისტოლური წყაროების კორპუსის I ტომი, რომელშიც შევიდა ეპისტოლური წყაროები (XVI-1762) (10 თაბახი). მაგრამ იგი არა მარტო თვითონ სცემს ეპისტოლურ ძეგლებს, არამედ აქტიურად მონაწილეობს სხვის მიერ მომზადებული ნაშრომების გამოცემაში, დიდი შრომა გასწია მან, მაგალითად „იონა ხელაშვილის ეპისტოლური არქივის (1809-1935 წწ.)“ გამოსაცემად, რომელიც შეადგინა გულნარა დედაბრიშვილმა, მანვე დაურთო გამოკვლევა და შენიშვნები, ხოლო წიგნი 2000 წელს გამოქვეყნდა. მ. ბერძინიშვილის რედაქტორობით გამოიცა აგრეთვე თამარის ისტორიკოსის ვ. დონდუასეული თარგმანი რუსულ ენაზე, კომენტარებით, რომელიც დიდი სიღრმით და ეპოქის ცოდნით გამოირჩევა.

შნიშვნელოვანი ადგილი ქნი მამისას შემოქმედებაში ეთმობა დიპლომატიკას, მისი მრავალფეროვანი თემატიკით. ამ მხრივ აღსანიშნავია “სევანური დოკუმენტები როგორც წყარო XIV – XV სს. სევანეთის სოციალური ისტორიის შესასწავლად”, Рязинские документы на деревянных дощечках”, “ქართული დიპლომატიკის ტერმინოლოგიიდან”, “ქართული დიპლომატიკის ისტორიიდან, XI-XV სს. საბუთების სიგლის თავე”.

ტერმინოლოგია მუდამ იქცევედა მკვლევარის ყურადღებას, იქნებოდა ეს საკუთრივ დიპლომატიკა თუ მთის ცნება, რასაც სპეციალური ნაშრომი მიეძღვნა – “მთის ცნების შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში”.

წლების მანძილზე დაგროვილი გამოცდილება უკანასკნელ წლებში გამოსაცემად მომზადებულ წიგნში შევიდა, რომელიც დიპლომატიკურ ტერმინოლოგიეს ეძღვნება.

განუზომელია ქნი მამისას წვლილი კარტოგრაფიის დარგში. მას შექმნილი აქვს რუკები “საქართველო IX-XIII სს-ში”, “საქართველოს სახელმწიფო XIII ს. დამდეგს”. “საქართველო XVI ს. პირველ ნახევარში”. ეს რუკები შესულია “საქართველოს სსრ ატლასში”. მას მიძღვნილი აქვს არაერთი ნაშრომი საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და საზღვრების დაზუსტებისადმი. მაგალითად, “საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა” (IX-XIII სს.), “საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები XIII ს. დამდეგს” და სხვ. მას არაერთხელ მიუღია მონაწილეობა სამეცნიერო დისკუსიებში, რომელიც ეხებოდა ჩვენს მეზობელ ქვეყნებთან ტრადიციულ დავას საზღვრებზე და აქ მისი სიტყვა მუდამ ძალზე წონიანი იყო. ქნი მამისას მონაწილეობა აქვს მიღებული “საქართველოს ისტორიის ნარკვევების” შედგენაში. შეიძლება გავიხსენოთ მისი ნაშრომები “საქართველოს სოფელი (XI-XII სს.)”, “საზოგადოებრივი ფენები XI-XII სს. საქართველოში”, “სახელმწიფო წყობილება XI-XII სს. საქართველოში”, მაგრამ რაც არ უნდა მრავალფეროვანი იყოს ქნი მამისას შემოქმედება, ჩვენ ყოველთვის ვგრძნობდით,

რომ ბევრად მეტია ის ცოდნა, რომელსაც ის ატარებს, იმასთან შედარებით, რაც გამოცემულია, და ყოველთვის ყურადღებით ვუსმენდით მის ყოველ სიტყვას, და ვადავებოდა, რომ მისი მუშაობის სტილი დინჯი და აუქტარებელია, რაც ალბათ დიდი პასუხისმგებლობით არის გამოწვეული და ალბათ ნამდვილი პროფესიონალის აუცილებელი თვისებაც არის, მეცნიერების უანგარო სამსახური მისი ყოველდღიური ცხოვრების წესია. და დღეს წყაროთმცოდნეობის განყოფილება მადლობას უხდის მას ამ მოკრძალებისთვისაც და მეცნიერების თავდადებული სამსახურისთვისაც.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა ლიანა დავლიანიძემ დაამთავრა თსუ აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი, თუმცა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტში მაშინვე არ მოსულა. აქ მუშაობის დაწყებამდე მას სხვადასხვა დაწესებულებებში მოუხდა საქმიანობა, რამაც გარკვეული პროფესიული და ცხოვრებისეული გამოცდილება შესძინა. ერთხანს მუშაობდა სიმონ ჯანაშიას სახ. მუზეუმში ხელშეკრულებით, შემდეგ მცხეთის ტურისტულ ბაზაში ექსკურსიამძღოლად, ხოლო 1954 წლიდან ვარძიის მუზეუმ-ნაკრძალში უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად. იმ წლებში ის შეხვდა და თავისი ცხოვრება დაუკავშირა ბ-ნ თორნიკე ტატიშვილს, რომელიც იყო მისი არამარტო ცხოვრების თანამგზავრი, არამედ კოლეგა და უერთგულესი მეგობარი. შესაძლოა, სწორედ იმ წლების გამოცდილებამაც და, რა თქმა უნდა, მისმა თბილმა ბუნებამაც ქ-ნი ლიანა არაჩვეულებრივად კომუნიკაბელურ პიროვნებად ჩამოაყალიბა. იგი ძალზე ადვილად განაწყობს ადამიანებს მის მიმართ და განყოფილებაში ვეღვას მესაიდუმლა.

1957 წ. ვარძიის მუზეუმი-ნაკრძალი შეუერთდა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტს და იმ დროიდან დღემდე ქ-ნი ლიანა არის ამ ინსტიტუტის თანამშრომელი, იმ უჯრედისა, რომელსაც წყაროთა პუბლიკაციის, ხოლო შემდეგ წყაროთმცოდნეობის განყოფილება ერქვა. ამ ინსტიტუტში დაიცვა მან საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციები. ამ ინსტიტუტში ის არაერთხელ გამოსულა მოხსენებებით სხვადასხვა სამეცნიერო კონფერენციაზე.

სამეცნიერო საზოგადოება კარგად იცნობს ლიანა დავლიანიძეს, პირველ რიგში, როგორც არმენოლოგს, სომხური წყაროების ქართულ ენაზე უბადლო მთარგმნელს და გამომცემელს. სწორედ მისი თარგმანებით გაეცნო ქართველი მკითხველი აბრაამ ერევანცის ომების ისტორიას (1970), ზაქარია აგულეცის დღიურს (1970), მოვსეს კალანკატუაცის აღვანთა ქვეყნის ისტორიას (1085), მხითარ აირივანეცის ქრონოგრაფიულ ისტორიას, სომხურ ხალხურ ზღაპრებს (1976) და სხვ.

მაგრამ მისი პირველი ნაშრომები ქართველოლოგიის დარგში, ერთი შეხედვით, მარტივ, თუმცა პროფესიის დაუფლებისათვის აუცილებელ საფეხურს უკავშირდებოდა. მის მიერ არის შედგენილი თედო ჟორდანიას ქრონიკების I, II, III წიგნების საძიებელი, დაბეჭდილი წიგნში თედო ჟორდანიას ქრონიკები III, თბ., 1967, აგრეთვე ექთიმე თაყაიშვილის "საქართველოს სიძველენის" საძიებელი (1970).

ქ-ნი ლიანას წვლილი სომხური ისტორიოგრაფიის და ქართულ-სომხური ურთიერთობების კვლევის საქმეში მხოლოდ მონოგრაფიებით არ ამოიწურება. აღსანიშნავია მისი ნაშრომები - "ფავსტოს ბუზანდის ერთი ცნობის გამო", "დავით V სომხურ საისტორიო მწერლობაში", "ჰაკობ კარნეცის ერთი ცნობის განმარტებისათვის", "ჰაკობ შემახეცის "თამაზ ყული-ხანის ლაშქრობანი და მისი შაჰად არჩევა", "სომხურ ფილოლოგიურ-ისტორიული სამეცნიერო ჟურნალის მიმოხილვა", "ზოგიერთი მომენტი იოსებ არღუთინსკის მოღვაწეობიდან", "აბრაამ კრეტაცი და მისი ცნობები საქარ-

თველოს შესახებ”, “უფალი” და “უფალთ უფალი” ადრე შუასაუკუნეების სომხურ სა-
ისტორიო მწერლობაში”, „ზაქარია ქანაკერცის ზოგიერთი ცნობა საქართველოს შე-
სახებზე”, “კირაკოს განძაკეცის თხზულების ილიასეული სომხური თარგმანი”, “მე-18 ს.
სომხური წყაროების მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიისათვის” (რუსულ ენაზე),
“ერთი გვერდი ქართველი და სომეხი ხალხების საბრძოლო თანამშრომლობის ისტო-
რიიდან”, “ტერ ოპან ვოსკერჩიანის ცნობები საქართველოს შესახებ”, “ლუკა სებასტი-
ელის “დავით ბეგის ისტორია”, კირაკოს განძაკელის ერთი ცნობის შევსებისათვის”,
“მანუელ ალთუნიანის მოთხრობა 1797 წ. თბილისში გაჩენილი შავი ჭირის შესახებ
და მეფე გიორგი XII ს-ის მიერ ენშიაძინის კუთვნილი წმ. ლახერის შეყვანება სა-
ქართველოში”, “XVII ს-ის სომეხი ვაჭრის სახე ზაქარია აგულეცის “დღიურის“ მი-
ხედვით”, “ერთი თავი აბრაამ კრეტელის “მემუარებიდან” და ბევრი სხვ.

ლ. დავლიანიძე მუდამ აქტიური მონაწილე იყო და არის წყაროთმცოდნეობის
რესპუბლიკური და საერთაშორისო კონფერენციებისა, რომელიც ტრადიციულად იმ-
ართუბოდა და იმართება საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში.

დღეს იგი საესე ცხოვრებით ცხოვრობს: კითხულობს ლექციებს, ზრდის მომა-
ვალ თაობებს, ხშირად არის დისერტაციების ოპონენტი და ხელმძღვანელი და, ისევე
როგორც მისი კოლეგა მამისა ბერძნიშვილი, პროფესიისადმი თავდადებული სამსახუ-
რის მაგალითს აძლევს მის უმცროს კოლეგებს.

წყაროთმცოდნეობის განყოფილება მადლობას უხდის მას საქართველოს ისტო-
რიის და წყაროთმცოდნეობის დარგში შეტანილი წვლილისათვის

და ორივეს ერთად, ქ-ნ მამისას და ქ-ნ ლიანას დიდი ხნის სიცოცხლეს და ხან-
გრძლივ ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას უსურვებს.

ხეთების ძველი სამეფოს (ძვ. წ. 1650-1500 წწ.) ერთ-ერთი თვალსაჩინო მემკვიდრეობაა დღეს, თელიფინუს (დაახლ. 1550-1500 წწ.) მიერ ტახტის მემკვიდრეობის კანონთან დაკავშირებით შედგენილი ტექსტი ამ თვალსაზრისით არაერთ საყურადღებო ინფორმაციას გვაწოდის. დოკუმენტიდან კარგად ჩანს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ხეთების ძველ სამეფოში მარცვლეულ კულტურებს. ირკვევა, რომ მეფისათვის ხორბლის მოსავალი განსაკუთრებული ყურადღებისა და ზრუნვის საგანი ყოფილა. თელიფინუ აცხადებს: “და მე ხორბალი კვლავ უხვად ვაქციე (გავამრავლე). მეგუთნებმა მხოლოდ ეს მინდვრები და ველები (დაამუშაონ), ბუჭები უნდა დაუსვან... არ უნდა იცრუნონ. ისინი მოსავალს [1 ვიპეს]ს არ ან 2 ვიპესს არ აკლებდნენ და ამით ქვეყანას სისხლს აკლიდნენ. ახლა კი (ასე) აღარ აკეთონ! ვინც გააკეთებს, დიო, მას საშინელი სიკვდილი მიუზღონ. აწ და მარადის (შენ), ვინც ჩემს შემდგომ მეფედ გახდები, ხორბალი ყოველთვის დაბუჭდე მათი სახელით. ამიერიდან “ბუჭდის სახლის” გამგებლებმა შენ დაგიტოვონ. ისინი შენ გეტყვიან: “...” მაგრამ შენთვის არ უნდა დაბუჭდო. იგი მათი სახელით დაბუჭდე...”; : ... ხათუსაში აგებული უბნები (ტექსტში „დასახლებანი“) დაცული უნდა იყოს და შენ ისინი არ უნდა მიატოვო. (ეს) აგებული უბნები... წყალი. ხორბლისათვის იგი(წყალი) ათჯერ (და) ოჯჯერ უნდა მოიტანო“...⁹. თელიფინუს სახელით შედგენილ ტექსტშივე ხორბალთან, ველ-მინდვრებთან, მეგუთნებთან ერთად, “მინდვრის ათასთა” მთავარიც მოიხსენიებიან (“ახლა კი, დღეიდან, ხათუსაში თქვენ, “სასახლის ძენო”, მცველნო, მზარეულნო, კვერთხის მკერნო, საღასხიაკცნო, “მინდვრის ათასთა” მთავარნო, თქვენ ეს სიტყვები შემდეგში უნდა სცნოთ...”)⁹.

2942

ჯერ კიდევ ხეთების ძველი სამეფოს დროს (ძვ. წ. 1650-1500 წწ.) შედგენილი ხეთური კანონების მთელ რიგ მუხლში არაერთგზისაა საუბარი ხორბლის ქურდობასთან დაკავშირებით არსებულ სანქციებზე (§96: “[უკეთუ] კაცი ხორბლის ბეღელს გაქურდავს და ბეღლის [ხორბალს მოიპარავს], იგი [ბეღელს] ხორბლით აავსებს, 12 სიკლ ვერცხლს გაიღებს და მის სახლს ჩააბარებს”, ან §97: “[უკეთუ] მონა ხორბლის ბეღელს გაქურდავს და ბეღლის [ხორბალს მოიპარავს], იგი [ბეღელს] ხორბლით აავსებს, 6 სიკლ ვერცხლსაც გაიღებს და მის სახლს ჩააბარებს”)¹⁰.

ხეთურ კანონებში “ხორბალზე გასუქებული” ღორისა და გოჭის მოპარვის შესახებაცაა საუბარი. ასე, მაგალითად, §81: “უკეთუ ვინმე ხორბალზე (გასუქებულ) ღორს მოიპარავს, წინათ 1 მინა ვერცხლს აძლევენ, ახლა კი 12 სიკლ ვერცხლს გაიღებს და მის სახლს ჩააბარებს”. საინტერესო ისიცაა, რომ ღორისა და გოჭისათვის ზიანის ანაზღაურება სწორედ ხორბლის საშუალებით ხდებოდა (§83: “უკეთუ ვინმე მაკე ღორს მოიპარავს, 6 სიკლ ვერცხლს გაიღებს) და გოჭებსაც დაითვლის (ყოველ) ორ გოჭზე 1| საწყაო ხორბალს გაიღებს [და მის სახლს ჩააბარებს]; §84: “უკეთუ ვინმე მაკე ღორს სცემს და იგი მოკვდება [მისი ანაზღაურება] უხსტად იგივეა”; §85: “უკეთუ ვინმე პატარა გოჭს (დედა ღორს ანუ ძუძუს) მოაცილებს და მოიპარავს [...საწყაო ხორბალს] გაიღებს”). ხეთურ კანონებშივე იხსენიება “კალო”, “მინდორი”, “ბადი” (§86: “უკეთუ ღორი კალოზე ანდა მინდორზე (ან) ბადში გაივლის და კალოს, მინდვრის (ან) ბადის პატრონი სცემს და იგი მოკვდება, იგი მას მის პატრონს უკან მიჰგვრის. თუ მას არ მიჰგვრის, იგი ქურდი იქნება”)¹¹.

ხეთურ კანონებში მკაცრადაა განსაზღვრული სასჯელი მომავალი მოსავლის განადგურების შემთხვევაშიც (§106: “უკეთუ ვინმე თავის მიწაზე ცეცხლს დანთებს და მას მოსამკელი ყანისაკენ მიუშვებს და ყანას ცეცხლს წაუკიდებს, იმან, ვინც ცეცხლი წაუკიდა, თვითონ უნდა აიღოს გადამწვარი ყანა, ხოლო ყანის პატრონს უნდა მისცეს კარგი ყანა და იგი აიღებს მოსავალს”)¹².

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული

ხეთური სამართლის ძეგლში, საგუთნე ხარს, როგორც ჩანს, სოფლეს მუხრანში ბაში მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობის მიზეზით, რამდენიმე მუხლი უკლებლივ საზღვრულია მისი ფასი, გათვალისწინებულია სასჯელი მისი ქურდობისათვის (§63: “უკეთუ ვინმე საგუთნე ხარს მოიპარავს, წინათ 15 ხარს აძლევდნენ, ახლა კი 10 ხარს გაიღებს – 3 ხარს ორწლიანს, 3 ხარს ერთწლიანს (და) ტუძუმწოვარას გაიღებს იგი და მის სახლს ჩააბარებს”; §66: “უკეთუ საგუთნე ხარი, უკეთუ შესაბამელი ცხენები, უკეთუ ძროხა, უკეთუ ჭაკი ვირი (სხვის) ბაკში შეერევა ა(ნდა) უკეთუ ვაცი გაწვრთნილი, უკეთუ დედალი ცხვარი, უკეთუ ვერძი (სხვის) ბაკში შეერევა, პატრონი [მისი კი იპოვის, იგი მას კანონიერად უკან წამოიყვანს [როგორც] ქურდს მას არ აიყვანენ (შეიპყრობენ)]”¹³.

ხეთური კანონები საგუთნე ხარის ფასსაც ეხება. ირკვევა, რომ იგი გაცილებით უფრო ძვირად ღირებული იყო, ვიდრე ბულა ხარი, ძროხა, მოზვერი, ბოჩოლა და ა. შ. (§178: “საგუთნე ხარის ფასია 15 სიკლი ვერცხლი, 1 ბულა ხარის ფასია 10 სიკლი ვერცხლი, 1 ძროხის ფასია 7 სიკლი ვერცხლი, 1 მოზვერის ან დეკულისა 5 სიკლი ვერცხლი, მაკე ძროხაში უნდა მისცეს (მყიდველმა) 8 სიკლი ვერცხლი, 1 ახალშობილი ხბოს ფასია 2 სიკლი ვერცხლი, 1 ულაყის, 1 ფაშატის, 1 ვირის, 1 ჭაკი ვირის ფასიც იგივეა”). კანონის §151-ის თანახმად, საგუთნე ხარის 1 თვის ქირა 1 სიკლ ვერცხლს შეადგენდა, ხოლო გუთნისა 1/2 PA ქერს (§159)¹⁴.

ხეთური სამართლის ძეგლის §121-ის მოთხოვნით, სასჯელი გუთნის ქურდსაც ელოდა (“უკეთუ თავისუფალი კაცი გუთანს მოიპარავს, გუთნის პატრონი მას სამარცხინო ბოძთან დააყენებს. წინათ ასე იქცეოდნენ, ახლა კი მან უნდა მისცეს 6 სიკლი ვერცხლი, აგრეთვე, პასუხს თავისი სახლ-კარით აგებს. თუ იგი მონაა, მან 3 სიკლი ვერცხლი უნდა მისცეს”)¹⁵.

ძველი ანატოლიის მარცვლეული კულტურების ისტორიისათვის ისიცაა მნიშვნელოვანი, რომ ხეთურ კანონებში მიწათმოქმედებისათვის განკუთვნილ ველ-მინდვრებთან ერთად, “შეკრული ძნები”, “კალო”, “წისქვილის ქვები”, “მეწისქვილე ქალები” იხსენიება (§158: “უკეთუ მამაკაცი წავა ქირით სამუშაოზე, შეკრულ ძნებს შეაგროვებს და დააწყობს ურემზე, ჩაკეტავს მათ ფარდულში [...] გალენწავს კალოზე, მისი თვის ქირაა 30 PA ქერი”)¹⁶. არანაკლებ საყურადღებოა ისიც, რომ, როგორც დავინახეთ, ვერცხლთან და ცხვართან ერთად კანონებში ხორბალი და ქერი საგადასახადო ერთეულების სახითაა წარმოდგენილი. აღნიშნულთან ერთად შემდეგი მუხლებიცაა საინტერესო – §158: “...უკეთუ ქალი იმუშავეს სამზარეულოში ქირით... მას უნდა მიეცეს 2 თვის 12 PA ქერი”, ან §159: “უკეთუ ვინმე შეაბამს უღელში ხარებს, უღლის ქირა 1/2 PA ქერია”; §161: “უკეთუ ის გააკეთებს 1 მინა წონის ლანგარს, მისი ფასია 1 PA ქერი” და ა. შ.)¹⁷.

ხეთურ კანონებში არც ნათესებისათვის ზარალის მიმყენებელია დავიწყებული და არც სახნავ-სათესების საზღვრების დამრღვევნი (§166: “უკეთუ ვინმე თესლზე თესლს დასთესს, მას კისერზე უღელი უნდა დაადგან, შემდეგ კი შეაბან ხარები, ერთი შეაბრუნონ პირით იქით, მეორე – აქეთ; კაცი მოკვდება და ხარებიც უნდა დასოცონ; ხოლო ის, ვინც პირველმა დათესა ყანა, სწორედ იგი წაიდებს მას, წინათ ასე შერებოდნენ”; §168: “უკეთუ ვინმე დაარღვევს სახნავ-სათესის საზღვარს, მან უნდა მოიყვანოს ერთი akkalas, ხოლო მიწის პატრონს შეუძლია ჩამოაჭრას 1 [გი]კესარი მიწა და აიღოს ის თვითონ; მან, ვინც დაარღვევს სახნავ-სათესის საზღვარს, უნდა მისცეს 1 ცხვარი, 10 პური, 1 ფიხუ ლუდი და მიწა კვლავ გაწმენდილი იქნება”)¹⁸.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხებთან დაკავშირებით, საგულისხმო ცნობებს ნე-
თური ე. წ. საკადასტრო დოკუმენტებიც შეიცავენ, სადაც მარცვლული კულტურები-
სათვის (ხორბალი, ქერი) შერჩეული ნაკვეთების მახასიათებლები საკმაოდ სკრუპუ-
ლოზურადაა აღნუსხული. როგორც ჩანს, ხეტები მიწის ნაკვეთებს მათი სიდიდის,
ფორმის, მოსავლიანობის ხარისხისა და მდებარეობის მიხედვით არჩევდნენ. საკადას-
ტრო დოკუმენტებში მიწის ნაკვეთების შემდეგ ჩამონათვალს ვხვდებით: „მინდორი
მოსავლის რაოდენობის მითითებით“, „მინდორი მასზე გამდინარე მდინარით“, „მინ-
დორი უდაბნოში“, „მინდორი არხით“, „მინდორი მდინარის პირას“, „მინდორი ვაკეზე“,
„მინდორი მადლობზე“, „კლდოვანი მინდორი“, „გრძელი მინდორი“¹⁹ და ა. შ. როგორც
მართებულად ვარაუდობენ, მიწის ნაკვეთების ფასი პირდაპირ იყო დამოკიდებული
მიწის ნაყოფიერებაზე და მის ადგილმდებარეობაზე. წყლის სიახლოვის ფაქტორს გა-
დამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა²⁰.

პურის თავთავისა და პურის აღმნიშვნელ ლუივიურ იეროგლიფებთან დაკავშირე-
ბით ხათურ-ხეთური მითოლოგიის ამსახველი წერილობითი ძეგლებიც იმსახურებს
ყურადღებას. ალბათ ნიშანდობლივია, რომ მითში გველშაპის შესახებ სიცოცხლის
განახლების სიმბოლოდ მაინცდამაინც „აფუებული პურია“ წარმოდგენილი („კლ-
დმერთმა ინარამ მდინარეები უფრო წყალუხვი გახადა და როდესაც ქალაქ ნერიქაზე
იწვიმა, ნერიქადან კვერთხის მპყრობელმა აფუებული პური წაიღო“)²¹.

მარცვლულ კულტურებთან დაკავშირებით თელიფინუს მითსა და რიტუალში
რამდენიმე საგულისხმო ცნობას ვხვდებით. მითის მოწმობით, თელიფინუს „გაქრობა-
წასვლამ“ ქვეყნისათვის საბედისწერო შედეგები გამოიღო: „ქერი და ხორბალი აღარ
ხარობდა...“. თელიფინუს რიტუალში ასეთ პასაჟს ვხვდებით: „როგორც ალაოა გამო-
ფიტული და მინდორში არ მიაქვთ იგი და თესლად არ ხმარობენ, პურს არ აცხოვენ,
ბედელში არ ინახვენ, დაე, თელიფინუს რისხვა, ავეულობა, მძვინვარება ასევე უნა-
ყოფო იყოს!“²²

პურის, ფქვილის, აგრეთვე ხორბლისა და ქერისაგან დამზადებული ლუდისა და
ალაოს მოხსენიებას ხშირად ხეთი მეფეების მიერ ღვთაებებისადმი მიძღვნილ ტექ-
სტებშიც ვადასტურებთ. ამინდის ღვთაება ფინასასისადმი აღვლენილ ხეთების მეფე
მუვათალის ლოცვამ (ძვ. წ. XIII ს-ის დასაწყისი) ამ თვალსაზრისით რამდენიმე საყუ-
რადღებო ცნობა შემოგვინახა. ხეთების მეფე ლოცვას საკუთარი გენეალოგიისა და
ტიტულატურის აღნიშვნით იწყებს („ასე (ამბობს) თაბარნა მუვათალი, დიდი მეფე, მე-
ფე ხათის ქვეყნისა [ძე] მურსილისა, დიდი მეფისა, ხათის ქვეყნის მეფისა, გმირი: რო-
დესაც ადამიანს // სინდისი აწუხებს, ღმერთის წინაშე თავის მართლებით წარსდგე-
ბა“). შემდეგ მუვათალი გვამცნობს, რომ მას ჩვენთვის უცნობი შენობის (სასახლე?)
სახურავზე ლერწმისგან მოწნული ორი მაგიდა დაუდგამს, რომელთაგან ერთი არი-
ნას მზის ღვთაებისათვის იყო განკუთვნილი, ხოლო მეორე – მამრი ღვთაებისათვის.
ხეთურ ტექსტში ნათქვამია, რომ §1: „მათზე (მაგიდებზე – ნ. ხ.) (მოათავსებენ) 35
სქელ პურს (გამომცხვარს ერთი) თარნა ახალი ფქვილისაგან, // თხელკეციან (გამ-
ჭირვალე) თასს თაფლით, რომელშიც წმინდა ზეთია (შერეული), ქოთანს სავეს ცხი-
მიანი პურით, ბურღულით //სავეს თხელკედლიან (გამჭირვალე) თასს (და) 30 დოქ
ღვინოს“. მეფის ლოცვა მხოლოდ ამ პროცედურის შესრულების შემდეგ იწყება. პუ-
რის მოხსენიება აღნიშნულ წერილობით ძეგლში მოყვანილი ციტატით არ ამოიწუ-
რება. „ღვთაებათა მოხმობას“ მათთვის განკუთვნილი შესაწირის აღწერა მოსდევს.
§75: „...[შემდეგ] დაამტვრევს სქელ პურებს. §76: „[...] სამი სქელი, (ერთი) თარნა ახალი
ფქვილისაგან (გამომცხვარი) არინას მზის ქალღმერთისათვის; // (მეფე) მათ ჩააწობს

თაფლში, რომელშიც წმინდა ზეთია შერეული და // არინას მზის ქაღალდმერთი დაზუ ათავსებს. ამის შემდეგ ცხიმიან პურს (და) // ბურღულს სქელ პურებს და პურის. (მათ) წინ კი ერთ დოქ ღვინოს შეასხურებს. §77: “ამის შემდეგ ამინდის ღვთაება ფიხასასისადმი დაამტერებს სამ თეთრ სქელ პურს, // მათ შორის ერთ წითელს, ჩააწობს მათ თაფლში, რომელშიც წმინდა ზეთია შერეული // და ამინდის ღვთაება ფიხასასის მაგიდაზე მოათავსებს. // შემდეგ სქელ პურებზე ბურღულს (და) ცხიმიან პურს დაყრის. // [მათ] წინ ერთ დოქ ღვინოს შეასხურებს”. “თეთრი სქელი პურის”, “წითელი პურის”, “ცხიმიანი პურის” და “ბურღულის” მოხსენიება მოყვანილი ტექსტის უკლებლივ ყველა მუხლში (§87-91) მოწმდება, სადაც ხეთების პანთეონის არაერთი სხვა ღვთაებისათვის (ხებათი, ცის ამინდის ღვთაება, ხათის ამინდის ღვთაება, ციფლანდას ამინდის ღვთაება, ხათის ყველა მამრი ღვთაება, სერი და ხური, ხათის ყველა ქაღდმერთი, მთების და მდინარეების ღვთაებები, ყველა ქვეყნის მამრი ღვთაებები, ყველა ქვეყნის ქაღდმერთები...) მიძღვნილი შესაწირია აღწერილი.²³

ზემომოყვანილთან ერთად საგულისხმოა მურსილი II-ის ლოცვისა და მზის ქაღდმერთისადმი მიძღვნილი ჰიმნის ტექსტიც, სადაც კვლავაა ხაზგასმული ღვთაებისათვის შეწირულობაში პურისა და ღვინის მნიშვნელობა. ხეთების ქვეყანაზე თავსდატეხილი უბედურება (შავი ჭირი) მეფეს არინას მზის ქაღდმერთის მისამართით მუდართი აღსავსე შემდეგ სიტყვებს ათქმევინებს: “დაე, ამ სურნელოვანმა, საამურმა კედარის ზეთმა // გული მოგიღბოს (რათა) შენ ისევ შენს სალოცავში მოხვიდე // აი, მე – მურსილი მოგიხმობ პურითა და ღვინით // სიბრაზე დაიცხრე, // (მოდ) და მოისმინე ჩემი სათქმელი”²⁴.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხებთან დაკავშირებით მურსილის ლოცვისა და ჰიმნის ტექსტის კიდევ ორი ფრაგმენტი იმსახურებს ყურადღებას, სადაც გამწარებული მეფის ხმა გაისმის (§6: “ღვთაებებო, ეს რა ჩაიდინეთ? შავი ჭირი გააერცვლეთ // და ხათის მთელი ქვეყანა ამოწყდა! ამის შედეგად // აღარავის შეუძლია თქვენთვის შესაწირი პურისა და ღვინის // მორთმევა. გლეხები, რომლებიც ღვთაებათა მინდვრებსა და ყანებს // ამუშაებდნენ, ამოწყდნენ. [ღვთაებათა] მინდვრებსა და ყანებს // ისინი (ველარ) ამუშაებდნენ. ველარავინ იღებს მოსავალს. // მეწისქვილე ქალები, რომლებიც ღვთაებისათვის “სქელ” პურებს აცხობდნენ ხოლმე, // ისინი ამოწყდნენ, “სქელ” პურებს ველარ [აცხობენ]”²⁵ და ქვემოთ: §11 “ზოგიერთი [...] // თქვენი (ე. ი. ღვთაებათა – ნ. ხ.) რიტონების, თასების [ვერცხლისა (და) ოქროს] ნივთების // მითვისებას ცდილობს. // ერთნი თქვენი მინდვრების, ბაღების, // მდელოების გავერანებას ცდილობენ, სხვანი კი – // (თქვენი) გლეხების, მებაღეების, მეწისქვილე ქალების ხელში ჩაგდებას”²⁶).

ზემომოყვანილ მონაცემებთან ერთად, საყურადღებო ინფორმაციის შემცველია სამშენებლო რიტუალის ამსახველი წერილობითი ძეგლებიც, სადაც “პურის” მოხსენიება “ღვინოსთან” ერთად რიტუალის დასაწყისშივე ჩნდება. KUB XXIX 1-ის თანახმად, “როდესაც საძირკველს ყრიან, სასახლიდან მიჰყავთ ერთი ბულა ხარი, ერთი ძროხა და ათი ცხვარი. ბულა ხარს ამინდის ღვთაებას, ხოლო ძროხას არინას მზის ქაღდმერთს სწირავენ მსხვერპლად. (რაც შეეხება) ცხვრებს, თითო-თითოს სწირავენ თითოეულ ღვთაებას. პური და ღვინო (ასევე) სასახლიდან მიაქვთ”²⁷. პურს რიტუალის აღსრულებას სხვა ეტაპებზეც ვადასტურებთ. ირკვევა, რომ მომავალი სასახლის ან ტაძრის საძირკველში სხვადასხვა წონის, ზომის სხვადასხვა ფქვილისაგან გამომცხვარ პურს ათავსებდნენ. KUB IX 2-დან ირკვევა, რომ განახლებული ტაძრის საძირკველში kupti-ს (სამსხვერპლო ჭურჭელს) “ჩაასობდნენ”, ხოლო მასში კრავთან, თხა-

სთან, იხეთან, ყველთან ერთად 30 თხელ პურს, 1 tarna mulati პურსაც დაიჭრებოდა²⁸. მითითებული ტექსტის მოწმობითვე, საძირკვლის ჩაყრის რიტუალი მეორე დღესაც გრძელდებოდა: ამჯერად სამსხვერპლო ორმოში კრავთან და იხეთან ერთად შესაწირად 30 თხელი პური, 1 tarna ფეკელისაგან გამომცხვარი 1 ცხელი პური, 1 tarna BA. BA. ZA-დან გამომცხვარი 1 ცხელი პური, 1 tarna BA.BA.ZA-დან გამომცხვარი 1 ტბილი პური მიჰქონდათ²⁹.

როგორც KBoXV 24-დან ვგებულობთ, სასახლის, ტაძრის, კერის საძირკვლის გამართვისას შესაწირს სპეციალურად ამ მიზნით დადგმულ მაგიდაზე განალაგებდნენ. ხეთური ტექსტის მოწმობით, დვათება ვასათვის რიტუალის შემსრულებელს 1 ცხელი პური, ზედ დაწყობილი 12 tappinu – პური, ყურის ფორმის 10 პური და კედარი შეუწირავს³⁰. KBoXV 24-ში საუბარია ქერის, სპელტის, ბარდის, ცერცვის, parhuenta პურის მარცვლის, ხორბლის და ალაოთი სავსე ჭურჭლის შეწირვაზეც³¹.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით რამდენიმე საგულისხმო ცნობა გვიანხეთური ხანით (ძვ. წ. IX-VIII სს.) დათარიღებულმა იეროგლიფურ-ლუვიურმა წერილობითმა ძეგლებმაც შემოგვინახა. ასე, მაგალითად, სულთანხანში აღმოჩენილ იეროგლიფურ-ლუვიურ წარწერაში ხორბლის გაცემაზეა საუბარი³². კულულუში არქეოლოგების მიერ მიკვლეული ტყვიის ფირფიტები ქალაქებში – ზემო და ქვემო თუნა, ნივარალი, ურამუვა მცხოვრებთათვის ქერის საწყაოთი აწონილი სხვადასხვა რაოდენობის ქერის განაწილებაზე გვამცნობს³³. დანუნელთა მეფე, ყარა-თეფეს ცნობილი ბილინგვის ავტორი, აზითივათა კი, თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის აღწერისას ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მან დანუნელთა ბედლები მარცვლეულით ააფსო, ცხენს ცხენი მიუმატა, ღაშქარს ღაშქარი, ფარს ფარი და ა. შ. მეფისავე ბრძანებით, ღმერთებისათვის მსხვერპლ შეწირვა დაწესებულა, კერძოდ, “ყოველწლიურად [...] ხარის შეწირვა და პურის მოსავლის აღების ჟამს – ცხვისა და ყურძნის მოსავლის აღების ჟამს – (კვლავ) ცხვისა”³⁴.

დაბოლოს ისიცაა გასათვალისწინებელი, რომ გვიანხეთური ხანით დათარიღებულ ხელოვნების ძეგლებზე ამავე ეპოქის სამეფო-სამთავროთა პანთეონის უზენაესი დვათება-თარხუნთასი, რომელიც ცასთან ასოცირდებოდა და ჭექა-ქუხილისა და ნაყოფიერების მომტანი წყლების ფუნქციით იყო აღჭურვილი³⁵, როგორც წესი, პურის თავთავების კონიოთა და ყურძნის მტენით ან აკიდოთი გამოისახებოდა (იხ. სურ. 1-2)³⁶.

თუ ყოველივე ზემოაღნიშნულს შევაჯამებთ, იმ მართებულ დასკვნამდე მივალთ, რომ საკვლევად შერჩეული ლუვიური იეროგლიფები სავსებით ადეკვატურად ასახავს ძვ. წ. II-I ათასწლეულების ანატოლიაში არსებულ ვითარებას და კიდევ ერთხელ აღასტურებს მოსაზრებას, რომ იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობა დამატებით საინტორიო პირველწყაროს წარმოადგენს ძველი ანატოლიის ისტორიის ცალკეული ასპექტების რეკონსტრუქციისათვის.

სურ. 1.

სურ. 2.

ნანა ხაზარაძე

К ИСТОРИИ ЛУВИЙСКИХ ДВУХ ИЕРОГЛИФОВ

Объектом исследования предлагаемой статьи являются два лувийских иероглифа: «Колое», символ бога «Зерно» (клинописи: ^DHalki) и «Хлеб», лог., 1. фон. чт. turpi-; 2. фон. чт. или фон. компл. (...) arsa-.

Анализ и сопоставление указанных лувийских иероглифов с данными хеттских клинописных и иероглифическо-лувийских письменных памятников однозначно подтверждают ранее высказанную автором мысль о том, что лувийцы, создатели одной из древнейших письменностей древней Анатолии, полностью владели достоверной информацией по важнейшим аспектам истории этого крупного древневосточного региона, и тем самым не только иероглифическо-лувийские надписи, но и сама иероглифическо-лувийская письменность являются историческим первоисточником первостепенной важности.

1. ხაზარაძე ნ., იეროგლიფურ-ლუვიური დამწერლობა როგორც ისტორიული წყარო, რეზიუმე რუსულ და ინგლისურ ენებზე, ვ. გაბაშვილისადმი მიძღვნილი კრებული: „ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო“, 1991, გვ. 63-69.
2. ხაზარაძე ნ., ძველი მცირეაზიური ცხოველთა სამყაროს ამსახველი ლუვიური იეროგლიფები, რეზიუმე რუსულ და ინგლისურ ენებზე, ჯ. რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 2002, გვ. 455-464; მისივე, ნაგებობის აღმნიშვნელი ლუვიური იეროგლიფების ისტორიისათვის, რეზიუმე რუსულ და ინგლისურ ენებზე, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 349, ისტორია, არქეოლოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოლოგია, თბილისი, 2003, გვ. 50-64.
3. Laroche E. Les Hiéroglyphes Hittites, I, Paris, 1960, №149.
4. იქვე, №181.
5. იქვე, №181, 1, 2.
6. უფრო დამწერლებით იხ.: Гамкрелидзе Т. В., Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси, 1984, с. 655-658. იქვე, იხ. მითითება სპეციალურ ლიტერატურაზე.
7. Памятники письменности Востока. XIV. Клинописные тексты из Кюль-Тепе в Собраниях СССР (Письма и документы торгового объединения в Малой Азии XIX в. до н.э.). Автографические копии, транскрипция, перевод, вводная статья, комментарий и глоссарий Н. Б. Янковский, М., 1968, 11:×+13; 15:y+13; 22:24; 47:[×+7]; 67: 15; 68:10; 79:4; 80:[y+9]; 83:[22]; 85:×+3; 86:8; 87:1; 91:13; 92:[×+11]; 97:11; 98:8; 99:1; 106:7 და სხვ.
8. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, თბილისი, 1990, გვ. 182.
9. იქვე, გვ. 181.
10. იქვე, გვ. 220.
11. იქვე, გვ. 219.
12. დოლიძე ი., ძველი აღმოსავლეთის სამართალი, თბილისი, 1960, გვ. 116.
13. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 217.
14. დოლიძე ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 119, 122.
15. იქვე, გვ. 117.
16. იქვე, გვ. 119.
17. იქვე, გვ. 119.
18. იქვე, გვ. 120.
19. Менабде Эд., Хеттское общество, Тбилиси, 1965, с. 38-48; Гиоргадзе Г. Г., Хеттское общество, в Сборнике: «История древнего мира. Ранняя древность», Москва, 1982, с. 209, 213; მისივე, ათასი ღვთაების ქვეყანა, თბილისი, 1988, გვ. 85-86; История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации, Москва, 1988, с. 125.
20. იქვე.
21. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 226-227.
22. იქვე, გვ. 231.
23. ტატიშვილი ირ., ხეთური რელიგია, თბილისი, 2001, გვ. 89 და შმდ.
24. იქვე, გვ. 84.
25. იქვე, გვ. 86.

26. იქვე, გვ. 88.
27. ხაზარაძე ნ., ძველანატოლიურ სამეაროსთან ქართველთა ეთნოკულტურული მემკვიდრეობის ისტორიიდან, ქართველური მემკვიდრეობა, VI, ქუთაისი, 2002, გვ. 249. იქვე იხ. მითითება სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაზე.
28. იქვე, გვ. 250.
29. იქვე, გვ. 251.
30. იქვე.
31. იქვე.
32. ხაზარაძე ნ., აღმოსავლეთ მცირე აზიის ეთნიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1978, გვ. 102. იხ. აგრეთვე, ArOr, VII, №3, გვ. 488 და შმდ.
33. Hawkins J. D., The Kululu Lead Strips. Economic Documents in Hieroglyphic Luwian, AnSt, XXXVII, 1987.
34. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 239-240.
35. ხაზარაძე ნ., ^DTRH – (თარხუნთი) – გვიანხეტური პანთონის უზენაესი ღვთაება, რეზიუმე ინგლისურ ენაზე, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXIV, თბილისი, 2001, გვ. 54-62. ეძღვნება აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას დაბადების 100 წლისთავს.
36. Mustafa Sahin, Neue Beobachtungen zum Felsrelief von Ivriz-Konya. Nicht in den Krieg, sondern zur Ernte: der Gott mit der Sichel, AnSt, XXXIX, 1999, S. 166.

მედიას ეტიმოლოგიისათვის

ჟურნალ Phasis-ის VII ნომერში (2004 წ. გვ. 88-92) არის Robert Schmitt-Brandt-ის სტატია Zur Etymologie von Μήδεια, რომლის აზრით არის ის, რომ მედიას ეტიმოლოგია არის ქართული და ეს იგივეა, რაც ძველკოლხეთში (არსებითად მეგრულსა და სვანურში) გავრცელებული სახელები, საბოლოოდ გაიგივებულია “მზიასთან.”

სტატიას რომ გავეცანი, არ მომეჩვენა დამაჯერებლად, მაგრამ მას მერე, რაც დაუშვებრიდ ქველბერძნულ (მიკენურიდან დაწყებული) და ბიზანტიური ბერძნულის მონაცემებს, ამის გვერდით ქართულ ონომასტიკონს, ვფიქრობ რ. შმიტ-ბრანდტის მოსაზრებაც შეიძლება სახელი მედიას ერთ-ერთ ეტიმოლოგიად მივიღოთ.

ქართული მონაცემების მიხედვით რ. შმიტ-ბრანდტის მიმართ მაქვს ასეთი შენიშვნები: “მედეა” საკუთრივ ქართულ ლიტერატურასა და ონომასტიკონში გავრცელებული სახელი არ არის (ვიციტ აკ. წერეთლის “მედია”. დღევანდელ ქართულ ლიტერატურას არ ვუვლისხმობთ, სადაც მედეა არ ვიცი, მაგრამ უამრავი ევროპული სიტყვების კორიანტელის გვერდით, ევროპული საკუთარი სახელებიც მრავალნაირია). ჩემი აზრით, XX ს-ის ოციანი წლებიდან საქართველოში “მედეა” ჰქვიათ ცნობილი ინტელიგენციის შეილებს (მედეა ქორელი, მედეა აბაშელი, მედეა უზნაძე, მედეა მაკალათია). ამ დროს ქალთა სხვა სახელები გაცილებით ხშირია – თამარ, ნინო, ეთერი, თინა (ამ სახით და არა სრული ფორმით). გვაქვს რამდენიმე სახელი ბერძნულ ენაში, რომელთაც თუ დანამდვილებით ქართული ეტიმოლოგია არა აქვთ, ქართულია და ბერძნულის მსგავსი დაწერილობა და მნიშვნელობა აქვთ. ეს სიტყვებია: κῆδος (საწმისი, ქართული ტყავი), κάλαμος (კალამი, წალამი), οἶνος (ღვინო), παρὰ – პური, ὄνος – მუნე. სია, უთუოდ, სრული არ არის. ეს მასალა მიუთითებს იმაზე, რომ ბერძნებსა და ქართველებს ურთიერთობის გარკვეულ ეტაპზე საერთო ენობრივი მონაცემებიც მოეპოვებოდათ.

რაც შეეხება “მზიას”, რაც გერმანელი კოლეგის აზრით სამეგრელოსა და სვანეთში ძალიან გავრცელებულია, აქ შემიძლია მოვიყვანო ბევრი მაგალითი (მარტივი და თხზული სახელები), სწორედ აღმოსავლეთ საქართველოდან (როგორც ქალების, ასევე კაცების და გეოგრაფიული). ეს სახელებია (არა მეგრული და სვანური)¹:

“მზია” ძირითადად გავრცელებულია ხევსურეთში; მხეკალა, მხევიანარი – ფშავში; მხენარი, მხეო – კახეთში; მხეგარი – ქსნის ხეობაში; მზიანა – კახეთში; მზისო – რაჭაში; მზისატარი – ღუჩხუშში; მხეხა – ხესტაფონში; მხეთამხე – გეოგრაფიული პუნქტი – ბორჯომის ხეობაში; მხეჭაბუკი (მხეკალასი არ იყოს, თხზული სახელი) ძირითადად აღმ. საქართველოში.

ამდენად, ეგება ჩემი სია სრული არ იყოს, მაგრამ აქ წარმოდგენილი სახელების მიხედვითაც ცხადია, რომ ისინი ძირითადად აღმ. საქართველოში გვხვდებიან, ხოლო დას. საქართველოში – ერთეულები (ისიც არა სამეგრელოსა და სვანეთში;

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სახელები მაინდამაინც არგონავტების დროინდელი არ არის, მაგრამ ქართულ წყაროებსა თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი დაახლოებით ბოლო 200 წლის მანძილზე არიან დაფიქსირებული, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით შემოწმებული და სპეციალისტების მიერ დადასტურებული.
 მაგლობას მოვასხენებ ჩემს კოლეგებს, თ. ოჩიაურსა და რ. თოფჩიშვილს ცნობების მოწოდებისა და კონსულტაციისათვის.

“მზეხა” კიდევ შეიძლება მეგრული დაბოლოებისა იყოს (შდრ. დღევანდელი სანჯიქური გვარებს, მაგ. თოფურისე და სხვა, ე.ი. ქალი თოფურია (ეს ქალის სახელინს მსგავსი წარმოებაა - ხე და არა - ხა).

მე პირადად, მგონია, რომ მრძეა ევროპული ძირისაა და იგი უნდა დაეუკავშიროთ მრძ-ძირს. მითუმეტეს აღსანიშნავია, რომ “მზიაში” (და მის პარალელურ სვანურ-მეგრულ ფორმებში “მზეხ” რომ აღნიშნავენ) “მშდ” ძირის $\bar{\nu}$ არსად ჩანს.

ქართულში “მდ” კომპლექსი ბუნებრივია (მაგალითებს არ მოვიყვან), ბერძნულში კი კომპლექსი არ გვაქვს. შესაძლოა მრძეა-ში ეს η μ -სა და δ -ს გასაყარად გაჩნდა.

ბერძნული - მრძ - ძირისგან, ისევე, როგორც მუდ ძირისგან წარმოებული სიტყვები ძეგლებერძნულში საკმაოდ არის, მაგ. ზმნებიც და ამავე ძირის სახელები. სახელი მრძეა, რომელიც არის ღამაზი, ჭკვიანი და გრძნული (აქ მის ვრცელ და ტრავიკული დასასრულის მქონე ბიოგრაფიაზე არ შევხვდებით), კოლხეთის მეფის აეტგისის და იდუიას შვილია; ტიტან ჰელიოსის (მზის ღმერთის) შვილიშვილი.² მედეას სახელიდან არის წარმოებული მისი ძის, მრძეა-ის სახელი, ასევე ქეყენის - მრძეა (შემდეგი დროის წარმოთქმით “მიდია”). დიონ კასიუსი ახსენებს პონტოს მეფეს მრძეა-ს.

ეს სახელი ბერძნულ ლიტერატურაში იწერება ფორმით მრძეა || მრძეიჲ სავანგებოდ არის ცნობილი ლიტერატურაში აღნიშნული საპფოს მიერ ნახმარი მრძეა (მრძეი), ლიტერატურის მიხედვით ცნობილია სახელი მრძე პენელოპეს და. ამ ძირიდან წარმოებული ქალის სხვა სახელები არ ჩანს, ხოლო მრძეა (ამ ფორმით) გვხვდება დოკუმენტურად ბევრ ბერძენ და რომაელ ავტორთან, დაწყებული პესიოდეს-საგან (აღსანიშნავია, რომ ის ჰომეროსის ეპოსში არ არის. უთუოდ იმის გამო, რომ ამ თემას მის ეპოსთან კავშირი არ ჰქონდა). ჰომეროსის ეპოსში (ოდისეა, XI, 305), პინდარესთან (P, 4, 157) და ზოგ სხვა ავტორთან არის სახელი Ἰφαιδέα , რაც, ვფიქრობ, მრძეა-სთან უშუალო კავშირში არ არის (კუდ და მუდ ძირები აზრობრივად განსხვავდებიან), ხოლო ἰφ , ἰφ არის ზმნისზედა, რაც სიტყვის ძირულ ნაწილს ძალას მატებს.

არგონავტების მითი ძე.წ. XIV ს-შია შექმნილი და მის საფუძველზეა აგებული ბევრი შემდეგი დროის ბერძნულ-ლათინური ლიტერატურული ძეგლი, რომლებშიც მედეას ცენტრალური ადგილი უჭირავს. აღსანიშნავია პინდარეს IV პითიური ეპინიკია, ევრიპიდეს დრამა “მედეა”, აპოლონიოს როდოსელისა და ვალერიუს ფლაკუსის ვრცელი პოემები “არგონავტიკა” და სხვა. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ იმ ეპოქაში, როდესაც ეს მითი შეიქმნა თუ ჩამოყალიბდა, ბერძნებს B-საზოვანი დამწერლობა ჰქონდათ, როდესაც დადასტურებულია ფორმები: a-pi-me-de, e-u-me-de, pē-ri-me-de, me-de-i-ji, i-pe-me-de-ja, რაც ცნობილია რ. შმიტ-ბრანტისთვისაც, მაგრამ იგი, მის უშუალო კავშირს მრძეა-სთან არ სცნობს.

რ. შმიტ-ბრანტის აზრით, სვანური და მეგრული ენების გათვალისწინებით, ქართული “მზია” თავდაპირველად იქნებოდა Məziā , სადაც \bar{z} წარმოითქმოდა \bar{z} და z-ს

² ჰელიოსი აქ აშკარად მამა ღმერთია, შემდეგი ხანის წარწერებში (იხ. ვანის წარწერა, ძე.წ. IV ს-ის, Ἡλιος -ი მდედრ. სქესისა, μειν -მამრობითი სქესის, მთვარის გვერდით.

პანტიკაპეის II-ის წარწერაში (KEH N 74) იხსენიება 3 ღმერთი: $\text{Ἴπὸ Δία, Γῆν, Ἥλιον}$ - ზეესი, დედამიწა, მზე - აქ “მზის” სქესი გასარკვევია, ზეესი აშკარად მამრობითი, Γῆ-დედა-მიწა - მდედრობითი, $\{\text{Ἡλιος} - \text{მზე} - ?\}$ ქართული მასალის მიხედვით ამ მნათობთა გაიგივება ბერძნულ მონაცემებთან არ ხდება. უნდა აღინიშნოს, რომ ჯერ კიდევ ჩვენი უფროსი თაობის ეთნოგრაფები სერიოზულად იკვლევდნენ რელიგიის საკითხებს. ეს კვლევა შემდეგმა თაობებმა განაგრძო. დასკვნები საკმაოდ მნიშვნელოვანი აქვთ.

საშუალო ბგერად. ზ ბერძენებისთვის zd იყო, ე.ი. “მედეა” გამოითქმოდა მეzdia-³ ან მეzdia-⁴ გვარად არაფერი უდგას წინ იმას, რომ Μήδεια გაგვიგივოთ “მზიასთან” (ხოლო იმ არქაულ ხანაში z-ს საკითხი ცალკე დგას). z სხვადასხვა კომპლექსში შევისწავლეთ და სრულიად ნათელია, რომ კლასიკურ ბერძნულში არ არსებობს სიტყვის დასაწყისში მდ, მჯ, მს, ჯმ კომპლექსები. რაც შეეხება z-დ (ძებრა-დ) წოდებული ანბანის VI ასოს, ის საინტერესოა და შეიძლება მსჯელობის საგანი გახდეს.

z და ნ-ს მონაცვლეობა ჯერ კიდევ მიკენური დროიდან მოდის. ყველა მაგალითს არ მოვიყვან. კლასიკური ბერძნულის დორიულ დიალექტში z-ს გადმოსაცემად იხმარება dd (ე.ი. ორი დელტა), მაგ., გორტინის კანონებში, სადაც საერთოდ არის არქაიზმები (ძვ.წ. V ს-ის ძველი) აქ გვხვდება ერთი d-ც z-ს აღსანიშნავად.³ ამგვარად, z ფონეტიკურად რთული და საინტერესო ბგერაა. მისი წარმოთქმა მთელი ბერძნული ენის მანძილზე იცვლება. მაგ. ძველ ქართულ ხელნაწერებში ძ და ძვ კომპლექსში ძ-ს ენაცვლება z – ეს შეიმჩნევა ძვ.წ. III ს-შიც: ძმძრჳ || ძმძრჳ; ძმ კომპლექსი გადმოიცემა ზმ-დ (ძმძრჳ-ფოტიზმა), ძვ – ზვ-თი გადმოიცემა (პრეზვიეს-პრეძვიეს).

ამ ტექსტს მინდა დავუმატო 1988 წ. საირხის ექსპედიციის მონაპოვარი (ექსპედიციის ხელმძღვანელი ჯ. ნადირაძე) – გაითხარა ძვ.წ. IV ს-ის ქალის მდიდრული სამარხი, სადაც სხვა ნივთებს შორის აღმოჩნდა ვერცხლის ომფალოსი, რომელსაც ქვემოთ გარედან, როგორც ჩანს გაკეთების მერე ღრმად აქვს ამოკაწრული (და არა ამოტეფრული) წარწერა μ – ესაა ფართოდ ფეხებგაშლილი μ , რომელსაც ცენტრიდან ზემოთ მოუღის სწორი ხაზი, ხოლო ამ ხაზს თავზე აზის ასო δ . სწორი ხაზი მე ამ ასოთა დამაკავშირებლად მიმანია, ე.ი. აქ რეალურად არის M და Δ ხომ არ არის ამ ომფალოსის პატრონი Μήδεια (?)⁴

Tatinatn Kauhchishvili

FOR THE ETYMOLOGY OF MEDEIA

In his paper called *Zur Etymologie von Μήδεια*, Mr. Schmitt-Brandt argues that Greek Μήδεια has Kartvelian etymology. It is identified with Mzia, a widespread female name in Mengrelia and Svantetia. I do not share the view-point of the distinguished scholar as, in my opinion, the root ‘Μηδ’, as in the name Μήδεια, is Indo-European, while the name ‘Mzia’ and its derivatives are widespread in western Georgia (and are relatively scarce in eastern Georgia). However, as the links between Georgian and Greek onomastikons fell within the scope of foreign scholars’ interest and gave birth to a new version, it has every right to exist in humanity studies along with other assumptions, which are not in fact numerous.

³ აქვეა მოხავეხანი ζόφος, რომლის პარალელური ფორმებია ნσθός და κσθός (ეს უკვე ახვევი კლასიკური ხანის სხვა მაგალითებიდან).

⁴ ამ სამარხში სხვა ნივთზე სულ სხვა სახელი ამოვიკითხე YΔ ΠΧ, რაც მივიჩნიე ქალის ირანულ სახელად. Ψδμρჳჳ (თ. ყაუჩნიშვილი “საირხის ბერძნული გრაფიტი”). როგორც ჩანს, ნივთები 2 სხვადასხვა ქალს ეკუთვნოდა ან ერთსა და იმავე ქალს ორი სხვადასხვა ნივთი მიუძღვნეს.

“ქართველთა სამეფოს” შიგნით სთავაზობთა

არაბთა ბატონობის დროს ერისმთავრის ინსტიტუტის არსებობის საკითხს ისტორიოგრაფიაში განსხვავებულად განიხილავენ.

ი. ჯავახიშვილი მიიჩნევდა, რომ “ქართლში არაბთა მკაცრი ბატონობის ქვეშ ერისმთავრობდნენ ჯერ ნერსე, ხოლო მას შემდგომ სტეფანოზი, ძე გურგენისა. მერვე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში კი ერისთავად ქართლში აშოტ დიდი ყოფილა. მაგრამ რაკი ქართლში არაბები ხანგრძლივ მშვიდობიანად არავის აბოგინებდნენ, ვერც ქართლის ერისთავმა აშოტ კურაპალატმა (786-826) გაუძლო არაბების ეჭვს... იგი დაესახლა არტანუჯში და ქართლი ცარიელი დარჩა. აქ მტკიცედ ფეხის მოკიდება ჯერჯერობით კიდევ არ შეიძლებოდა. თბილისში მჯდომი არაბი ამირა, რაც უნდა იყოს, ქართლის ერისთავის მუდმივი მეტოქე იქნებოდა. ამიტომ აშოტი გაიხიზნა და იქ ბიზანტიის კეისრის მფარველობის წყალობით მყარი ბინა გაიჩინა”... (1, 93-94). როგორც ვხედავთ, ი. ჯავახიშვილი ერისმთავრების არსებობას ქართლში აშოტ I მესხეთში გახიზნამდე უწვევებ პროცესად განიხილავს. მკვლევარის აზრით, აშოტ I ქართლის ერისთავი იყო 786 წლიდან, ხოლო მოგვიანებით მისი რეზიდენცია არტანუჯი გახდა.

ს. ჯანაშიას მიხედვით, განსაკუთრებით დამძიმდა ქართლის ვითარება VIII ს. შუაწლებიდან, როცა ხალიფების ხელისუფლება აბასიდების ხელში გადავიდა. მიუხედავად ურთიერთობის ასეთი გამწვავებისა, არაბებს მაინც საჭიროდ მიიჩნდათ ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლების არსებობა. გაქცეულ ნერსეს მაგიერ, ქართლის ერისმთავრად VIII ს. ოთხმოციან წლებში, ვინმე სტეფანოზი დაუნიშნავეთ (2, 60). “უხედავს არაბთა მოხელე ქართლში არის ამირა, რომლის მუდმივი რეზიდენცია ტფილისშია... რომლის ხელისუფლებაც გარკვეული სახლის პერეოგატივია” (2, 35-36, 49).

ა. ბოგვერაძეც მიიჩნევს, რომ “არაბები ჯერ კიდევ ცდილობდნენ ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლების შენარჩუნებას, მაგრამ მას შემდეგ, რაც თბილისის საამირო დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულად გაფორმდა, ბუნებრივია, რომ თბილისის ამირა ასეთ ხელისუფალს, რომელიც ქართლის ერთიანობას განასახიერებდა, თავის რეზიდენციაში აღარ მოითმენდა” (3, 107) (თუმცა კი არ არის მითითებული, როდის მოხდა ეს). “ამიტომ აშოტ ბაგრატიონი იძულებული იყო დაეტოვებინა ქართლი და თავის სამფლობელოში კლარჯეთში გაქცეულიყო. ვიდრე ქართლი ერთიან აღმინისტრაციულ ერთეულად რჩებოდა, არაბული სახელმწიფოს სისტემაში, ქვეყანა რჩებოდა, ყოველ შემთხვევაში, ფორმალურად, ერთიანი, და ერთიანობას განასახიერებდნენ ადგილობრივი არაბი გამგებელი და ქართლის ერისმთავარი. მე-8 ს. II ნახევარში ქართლს მხოლოდ კახეთი და ჰერეთი ჩამოსცილდა” (4, 188). ა. ტერ-გევონდიანის აზრით, არაბებს “ერისმთავრის თანამდებობა თუმცა არ გაუუქმებიათ, მაგრამ ქვეყნის მფლობელებს სასტიკად ჩაგრავენენ” (5, 113).

განსახილველ საკითხზე მოგვიანებით შემდეგი შეხედულება შემუშავდა. მ. ლორთქიფანიძის აზრით, აშოტ ბაგრატიონმა “თავდაპირველად განავრცო თავისი ხელისუფლება როგორც ქართლის ერისმთავარმა საქართველოს ცენტრალურ რაიონებში... არაბთა შეტაკება ქართლის ერისმთავართან უნდა გამხდარიყო არაბთა მიერ ამ ინსტიტუტის გაუქმების მიზეზი” (6, 308).

დაახლოებით იგივე გამეორებულია სხვა გამოკვლევებშიც. მაგალითად „ქართული ისტორიის“ შემდგენლები მიიჩნევენ, რომ „არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლა ფართო მასშტაბით გაიშალა მთელ ამიერკავკასიაში... თბილისის საზღვრებში შემცირებულ საამიროში ერთმანეთს დაუპირისპირდა არაბი ამირის და ქართლის ერისმთავრის ინტერესები. ამ კონფლიქტის შედეგად, რომელიც ქართლის ერისმთავარ აშოტ ბაგრატიონსა და თბილისის ამირს შორის მოხდა, აშოტი იძულებული შეიქნა ქართლს გასცლოდა. ის ბაგრატიონთა მამულში, შავშეთ-ლარჯეთში დამკვიდრდა. IX ს. დასაწყისიდან თბილისის ამირათა კარზე ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება უკვე აღარ არსებობდა“ (7, 63-64). აქედან გამომდინარე, უნდა ვიფიქროთ, რომ მანამდე, ე.ი. მე-8 ს. მანძილზე თბილისის ამირა და ქართლის ერისმთავარი მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ თბილისში.

მ. სანაძის და თ. ბერაძის აზრით, „საამიროს დაარსების შემდეგ არაბებს ქართლში ერისმთავრობა არ გაუუქმებიათ. მათ ერისმთავარი ქართული ქრისტიანული საზოგადოების მართვისათვის სტირდებოდათ. თუმცა ერისმთავრის ხელისუფლება ძალზე შეიზღუდა. VIII ს-ის მიწურულიდან ქართველი ხალხის ბრძოლას არაბთა წინააღმდეგ სათავეში ჩაუდგა ქართლის ერისმთავარი აშოტ ბაგრატიონი, რომელმაც საერისმთავრო ტახტზე ფარნავაზიანთა კახური შტო ბაკურიანები შეცვალა... არაბთა საამიროს ჩამოყალიბებამ ქართლის საერისმთავროში ადგილობრივ მთავართა ხელისუფლება გააძლიერა, რასაც ქართლის საერისმთავროს ფაქტობრივად ცალკეულ სამთავროებად დაშლა მოჰყვა. აშოტს კახეთი და ჰერეთი უკვე აღარ ემორჩილებოდა“ (8, 99).

ე. პახომოვი ერისმთავრის ნაცვლად მსჯელობს სამეფო ხელისუფლებაზე საქართველოში, რომელიც, მისი აზრით, დაეცა მუსლიმთა დარტყმების შედეგად და ამაში მნიშვნელოვანი წვლილი ხაზართა მარბიელმა თავდასხმებმაც შეიტანეს. მეფეთა ტიტული ერთხანს ეყარათ სტეფანოს II-ის შთამომავლებს, რის შემდეგაც ეს დინასტია საბოლოოდ გადის სცენიდან, გამოდენილი ბაგრატიონთა გვარის მიერ. ერთ-ერთმა მათგანმა, აშოტ კურაპალატმა, მოახერხა ქართლის ტახტის ხელში ჩაგდება (787-826) და თავისი შთამომავლებისათვის მისი გადაცემა. ამასთანავე მკვლევარი შენიშნავს, რომ მეფის ტიტულს, რომელზედაც ისინი პრეტენზიას აცხადებდნენ, მე-X ს. მდე რეალური შინაარსი არ გააჩნდა (9, 37).

ე. თაყაიშვილის აზრით, 780 „წელი შეიძლება იყოს ადარნასეს გარდაცვალების და აშოტ კურაპალატის ბატონობის დასაწყისი, თუმცა მიღებული ქრონოლოგიით ადარნასე გარდაიცვალა 779 წელს და აშოტმა დაიწყო ბატონობა 786 წელს“, მაგრამ ეს, მისი აზრით, „საეჭვო უნდა იყოს“ (10, 58)..

ბ. ინგოროყვა გვაძლევს ერისმთავართა შემდეგ სიას: I. ნერსე II, ერისმთავარი (მე-8 ს-ნის მე-2 ნახევარში ვიდრე 781 წ-მდე).

2. სტეფანოს IV ერისმთავარი (781 წლიდან მე-8 ს. დასასრულამდე), 3. აშოტ I დიდი (მე-8 ს. დასასრული და მე-9 ს. დასაწყისი) (11, 37).

ამგვარად, სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული აზრით, არაბებს მე-8 ს-ში ერისმთავრის ინსტიტუტი არ გაუუქმებიათ, პირიქით, მათ ამ ინსტიტუტის შენარჩუნებას საგანგებოდ შეუწყვეს ხელი, ვინაიდან ერისმთავარი მათ ერთიანი ქართლის გაკონტროლებას უადვილებდათ.

ადრე ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა დაგვესაბუთებინა, რომ თბილისის საამირო 771 წელს შეიქმნა და რომ ამ ფაქტის მე-8 ს. I ნახევარში მოთავსების ცდები სამეცნიერო ლიტერატურაში შესაბამისი წყაროების არარსებობის გამო სათანადოდ არ არის დასაბუთებული (12, 21-26).

თბილისში ამირას დამკვიდრებას წინ უსწრებდა აბასიანების გამარჯვება ომი-
ანებზე. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ აბასიანთა სახალიფოს
ხელმწიფო ორგანიზაცია მეორე აბასიანი ხალიფას, ალ-მანსურის (754-775) დროს და-
იწყო, თუმცა საბოლოოდ ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდის დროს განვითარდა, როდესაც
გადასახადს უკვე სახალიფოში შემავალი ყველა ერთეული იხდიდა. (13, 64).

არაბი მემკვიდრის აჰმად იბნ ა'სამ ალ-ქუფის ცნობით, “ხალიფა აბულ აბბას
ას-საფვაჰმა გადააყენა მუჰამად იბნ სულა და აზერბაიჯანის, არმენიის და ალ-ჯაზი-
რის მიწების გამგებლად თავისი ძმა აბუ-ჯა'ფარ ალ-მანსური დანიშნა” აქ ტექსტის
რუსულ ენაზე გამომცემელი ზ. ბუნიატოვი აკეთებს შენიშვნას, რომ აბუ ჯაფარ ალ-
მანსური ზერბაიჯანის გამგებლად დაინიშნა ჰიჯრის 134 წ. -30. VII 751- 17.VII. 752)..
“აბუ ჯაფარი გაემართა იქ და აზერბაიჯანის საზღვარში შევიდა, გამოიზამთრა ქი-
რანად წოდებულ ერთ ადგილას, ზაფხული კი გაატარა საძოვარზე, რომელიც აღ-და-
რიბად იწოდებოდა ჯურხანის მიწაზე” (21, 61).

ალ-ბალაზურის ცნობით, ალ-მანსურის დროს “არმენიის გამგებელმა იაზიდ იბნ
უსაიდმა დაიპყრო ბაბ ალანი და ჩააყენა იქ გარნიზონი. მან ისე დაამარცხა სანაროე-
ლები, რომ ისინი იძულებული გახდნენ ხარაჯა გადაეხადათ” (15, 19-20). დაწყებული
ამ დროიდან არაბული წყაროების სანაროელები ან წანარები, რაც აღმოსავლეთ სა-
ქართველოს, უფრო კონკრეტულად კი კახეთის მოსახლეობას გულისხმობს, მუდმი-
ვად გამოდიან არაბების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში ისინი მარტო არ არიან და მათი
მოკავშირეები ხაზარები და სამხრეთ კავკასიელები არიან. მაგრამ მოგვიანებით, იმ
შემთხვევებში, როდესაც დაპირისპირება თვით აბასიანებშია, აქ უკვე ორსავე დაპი-
რისპირებულ მხარეს უჩნდება მოკავშირე ქართველების მხრიდან, რომლებიც ამ
გზით ცდილობენ სახელისუფლებო ან ტერიტორიული უფლებების მიღებას ან შე-
ნარჩუნებას.

მ. ი. არტამონოვი, ზ. მ. ბუნიატოვი და ა. პ. ნოვოსელცევი (16, 241; 17, 112; 18,
188) ამავე წყაროებზე დაყრდნობით აღნიშნავენ, რომ აბუ ჯაფარ ალ-მანსურის ერთ-
ერთი პირველი აქცია ბაბ ალ-არანის (ამ შემთხვევაში დარიალის) დაპყრობა იყო.
აღნიშნულ საკითხს შეეხო დ. დანლოპიც, რომელიც შენიშნავს, რომ იაზიდ იბნ უსა-
იდ ალ-სულამი მართავდა არმენიას აბასიანი მანსურისათვის. მან ჩააყენა გარნიზონი
დარიალის გასასვლელში (19, 179).

ცნობა იმის შესახებ, რომ აბასიანების წლებში ქართველები ხარაჯას იხდიდ-
ნენ, გვხვდება “მატიანე ქართლისაიში”- “ხოლო ამიერიტგან იწყო შემცირებდა მეფო-
ბამან, დიდთა მეფეთა ხუასროანთაგან. პირველად, უფლება სარკინოზთა განდიდნა
და მიერთგან მიეცა ყოველი ესე ქუყანა ჟამითი ჟამად რბევასა და ოხრებასა. მეო-
რედ, იქმნა სიმრავლე მთავართა ქუყანასა ქართლისასა და შეერია ბრძოლა, იქმნეს
მტერ ურთიერთის და უკუეთო ვინმე გამოჩნდეს შვილთა შორის ვახტანგისთა, რო-
მელიცა ღირს იყო მეფედ, იქმნების შემცირებულ სარკინოზთაგან. რამეთუ დაიპყრეს
ქალაქი ტფილისი აგარიანთა. შექმნეს სახლად საყოფელად თვისად. მოიღებდეს ხარ-
კსა ქუყანისა ამისგან, რომელსაცა ჰქვიან ხარაჯა” (20, 205). ცნობა ეხება მე-8 ს. 60-
იან წწ. ხაზართა შემოსვლიდან 7 წლის გასვლის შემდგომ ხანას, ანუ ასახავს ვითა-
რებას, რომელიც იყო თბილისის საამიროს შექმნის შემდეგ.

ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდის თანამედროვის აბუ იუსუფის განმარტებით, ხარაჯა
ხშირად ჯიზიას (ე.ი. სულადობრივი) გადასახადის მნიშვნელობითაც იხმარება. სხვა
შემთხვევაში იგივე ავტორი შენიშნავს, რომ “არაბთა მიწა, რომლის მოსახლეობა
დებს სამშვიდობო ხელშეკრულებას იმ პირობით, რომ მათ ის შეუნარჩუნდებოთ, ხდე-

ბა მიწა, რომელიც ხარაჯით იბეგრება”. (14,131) ამდენად, ცნობა იმის შესახებ, რომ არაბები ქართველებისაგან ხარაჯას იღებდნენ, სწორედ იმას ნიშნავს, რომ აქ, ამ მიწაზე ადგილობრივი, ე. ი. ქართველი გამგებლები უნდა ყოფილიყვნენ. მაგრამ იყო თუ არა ასე რეალობაში, ან რა უფლებები ჰქონდათ ამ ადგილობრივ გამგებლებს, ამ საკითხის გარკვევას ქვემოთ შევეცდებით.

მე-IX საუკუნის არაბი მემკვიდრის ალ-ბალაზურის ცნობით, “არმენიის პატრიკები აგრძელებდნენ თავის სამფლობელოებში ცხოვრებას, და ყველა თავის კუთხეს იცავდა. როდესაც იმ მხარეში რომელიმე მხარის მეთაური ჩამოდიოდა ნაცვალისაგან, ისინი ცდილობდნენ მისთვის თავი აერიდებინათ. თუ ისინი ამჩნევდნენ, რომ მეთაური მოუსყიდველი და მკაცრი იყო და მას სამხედრო ძალა და აღჭურვილობა ჰქონდა, შექონდათ გადასახადები და მორჩილებას უცხადებდნენ, თუ არა და ცდილობდნენ ცილი დაეწამებინათ მისთვის და არაფრად აგდებდნენ” (15, 21).

არაბთა ხალიფასათვის სრულიად ნათელი იყო, რომ ჩრდილოეთში მშვიდობა მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული ხაზარებზე. აჰმად იბნ ა'სამის გადმოცემით, ქალაქ ბარდავში არანის გამგებელთან გაგზავნილ წერილში ხალიფა აღნიშნავს, რომ “არანის ქვეყანა ვერ იქნება მშვიდობიანად, ვიდრე არ დამყარდება ნათესაური კავშირი ხაზარებთან, მე ვფიქრობ, რომ შენ მათ უნდა დაუნათესავედ და ქვეყანაში მშვიდობა დაისადგურებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მე ვმიშობ შენზე და შენს ყველა გადასახადის ამკრებზე, რადგან ხაზარები თქვენ არ მოგასვენებენ. თუ ისინი მოინდომებენ, შეკრებენ ჯარებს და გამარჯვებას მოიპოვებენ” (21, 62). მართლაც, ამის შემდეგ იაზიდ იბნ უსაიდმა ცოლად შეირთო ხაზარი ქალი, რომელიც თუმცა მალე გარდაიცვალა. აჰმად იბნ ა'სამის ცნობით, გარდაცვალებამდე მან მოასწრო ორი ვაჟის გაჩენა, თუმცა ცოტა ხნის შემდეგ ისიც გარდაიცვალა და მისი შვილებიც (21,62) ყოველივე ამას ხაზართა დიდი დაშქრობა მოჰყვა. ალ-ბალაზურის ცნობით, ქალმა მხოლოდ ერთი შვილი გააჩინა, რომელიც დაიღუპა, და თვითონაც მშობიარობას გადაყვა (15, 20).

დ. დანლოპიც იხსენიებს თავის გამოკვლევაში იმ ფაქტს, თუ როგორ მოუვიდა მითითებები გამგებელს ხალიფასაგან, რომელიც ურჩევდა მას საქორწინო კავშირი დაემყარებინა ხაზართა მეფესთან. (19, 170-180). მკვლევარი ვერდნობა აგრეთვე ატ-ტაბარის ცნობას, რომლის საფუძველზეც მიიხსენებს, რომ ქორწინება, როგორც ჩანს, ბარდავში შედგა, სადაც ქალბატონი მოგვიანებით მშობიარობას გადაყვა. აქვე გაკეთებულია კომენტარი, რომ ატ-ტაბარის 182 და 183 წლის ერთ-ერთი სიუჟეტი 145 წელს განეკუთვნება (19, 179 შენ. 42.) იგივე ცნობებს სხვადასხვა კომენტარით განიხილავენ მ. არტამონოვი, ა. ტერ-გევონდიანი, ზ. ბუნიატოვი (16, 241-242; 5, 101; 17, 112), ბ. სილვაგაძე (112-116).

ატ-თაბარის, ისევე როგორც იბნ ალ-ასირის ცნობით, ხაზარები მე-8 ს-ის 60-იან წლებში ორჯერ შემოიჭრენ, პირველად 145 (762/3) წელს, ხოლო მეორედ – 147 (764/5 წელს). “იმავე 145 (762/3) წელს აღსდგნენ თურქები და ხაზარები ბაბ ალ-აბვანში და მრავალი მუსლიმანი მოკლეს არმენიაში. იმ 147 (764/5) წ. დაესხა მუსლიმანებს ასტარხან-ხორეზმიელი თურქების რაზმებით სათავეში სადაც არმენიაში, ბევრი ხალხი წაიყვანა, როგორც მუსლიმები, ასევე ზიმიები და თბილისში შევიდა... თურქებთან საომრად მანსურმა ჯიბრაილ იბნ იაჰია და ხარბ იბნ აბდალაჰი გააგზავნა და ისინი შეებრძოლენ, მაგრამ ჯიბრაილი უკუაქციეს, მისი მრავალი მეომარი მოკლულ იქნა, ისევე, როგორც ხარბი.” (23, 34). ასეთივე ცნობა 147(764/50)წ. ხაზარების თავდასხმის შესახებ სამხრეთ კავკასიაზე ხორეზმიელი ასტარხანის მეთაურობით აქვს ატ-ტაბარი-

საც: "გამოვიდნენ თურქები და ხაზარები ბაბ აღ-აბეგით და დახოცეს მუსლიმთა და დიდძალი ხალხი არმინიაში" (24, III, 318).

მე-8 ს-ის სომეხი ავტორი დევონდიც მოგვითხრობს არმენიის მმართველ იახიდის ხაზართა ხაკანთან დანათესავების შესახებ, რომელსაც ის "წრდილოეთის მეფეს" უწოდებს. მემბტიანე მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ როგორ გააყოლა მან არაბ გამგებელს თავისი ქალიშვილი, ხათუნი, რომელსაც, თავის მხრივ, მსახურთა და მონათა მრავალრიცხოვანი ამაღლა მიჰყვებოდა, თუ როგორ გარდაიცვალა ხათუნი რამდენიმე ხნის შემდეგ, თუმცა ავტორი სიკვდილის მიზეზს არ ასახელებს და როგორ დაირღვა მშვიდობიანი შეთანხმება მხარეებს შორის, ვინაიდან ქალის გარდაცვალებაში ხაზარებმა ვერაგობა დაინახეს, და როგორ მოჰყვა ამას ხაზართა ლაშქრობა (25, 92). აღ-იაკუბის ცნობა მოაქვს ხაზართა მხოლოდ ერთ თავდასხმაზე და შემდეგ არაბების საპასუხო შეტევაზე: "აღელდნენ ხაზარები არმენიის მიდამოებში, დაესხნენ იახიდ იბნ უსაიდ ას-სულამის, რის შესახებაც მან (ხალიფა) იბნ ჯაფარს აცნობა, შეატყობინა, რომ ხაზართა მეფე რას-თარხანი თავს ესხმოდა მას დიდი ჯარით და რომ მისი ნაცვალი გაიქცა. მაშინ აბუ-ჯაფარმა მას გაუგზავნა ჯაბრაილ იბნ იაჰია აღ-ბაჯალი 20000 (მეომრით) სირიის, ჯაზირას და მოსულის მაცხოვრებელთაგან. ჯიბრაილი და იახიდ იბნ-უსაიდი გაიქცნენ და ხირსში ჩავიდნენ. როდესაც აბუ ჯაფარმა მიიღო ცნობა იმის შესახებ, თუ რა ბედი ეწია (მუსლიმანთა ჯარს) და ხაზართა გამარჯვების შესახებ და მათ შეჭრაზე მუსლიმთა მიდამოებში, აბუ ჯაფარმა ბრძანა გამოეშვათ საპრობილეებიდან 7000 და სხვადასხვა მხარეში შეეკრიბათ მრავალი მეომარი, რომლებიც მან გაგზავნა". შემდეგ მან განაახლა ომი ხაზარებთან და ქვეყანა დამშვიდდა (26, 9).

დევონდის გადმოცემით "ხაკანმა შეკრიბა ჯარი, ჩააბარა თავის სარდალს რაჟ-თარხანს, რომელიც ხატირლიტბერის ჩამომავლებს ეკუთვნოდა და ეზიდის გამგებლობაში მყოფ ჩვენს ქვეყანაში გამოგზავნა. დიდი მდინარის, მტკვრის ჩრდილოეთ მხარეს გაფანტულმა ხაზარებმა დაიპყრეს ბევრი ოლქი - ხეჯარი, კამა, ოსტანი, მარ-ხპანიანი, ჰაბანდი, ჰევაგი, შაკე, ბიესი, ხენი, კამბეხჩანი, ხოსმასი - ესენი ყველა აღვანთა თემია, და დაიპყრეს აგრეთვე საქართველოს შვიდი თემი: შუნქი, კევე-გაპორი, ჩელტი, ჭუქეთი, ველის ციხე, თიანეთი, ერკი და შეაგროვეს რა დიდძალი ნადავლი და ტყვეები, თავიანთ საცხოვრებელ ადგილებს დაუბრუნდნენ" (25, 92-93).

ხაზართა ორ ლაშქრობაზე საუბრობს ბიზანტიელი ავტორი თეოფანეც - 763 და 764/5 წწ., რომელიც პირველ შემთხვევაში აღნიშნავს, "იმავე წელს თურქები გამოვიდნენ კასპიის კარიდან, მრავალი მოკლეს არმინიაში, ბევრი ტყვედ აიყვანეს და უკან დაბრუნდნენ", ხოლო მეორედ "თურქები კვლავ გამოვიდნენ კასპიის კარისა და იბერისსაქენ. არაბებთან ბრძოლაში ორსავე მხრიდან მრავალი დაიღუპა" (27, 68).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ვინაიდან ხაზართა პირველი ცდა, ავღოთ დერბენდი, უშედეგოდ დასრულდა, მათი თავდასხმა გამოორდა ორი წლის შემდეგ. (5,101). სირიელი ავტორების ალაპიუსის და აბუ-ლ ფარაჯი იგივე ბარ პეგრასის ცნობებით, ბერძნული წელთაღრიცხვის 1073 წელს (762), ან მანსურის მე-9 წელს, რომელიც აბუ-ლ ფარაჯის ცნობით ტახტზე ბერძნული წელთაღრიცხვის 1066 წელს ავიდა და რომლის მე-9 წელი 1074 იქნებოდა, ე. ი. 762 ან 7633 წელს, ხაზარებმა ჯურზანიდან 50000 ტყვე წაიყვანეს (16, 242; 28, 114). თუმცა არსებობს განსხვავებული ცნობებიც, მაგალითად, აზ-ზაჰაბის, რომლის მიხედვითაც შეპოიტურენ არა ხაზარები, არამედ ყიფალები, ან კ. ცველედის, თურქებისა და მათი დაქირავებული ხორვმელების თავდასხმის შესახებ (17, 115). მიხედვით სირიელის სომხური თარგმანის

მიხედვით, თავდასხმელები იყვნენ ქურთები და მარები (მიდიელები), რომლებმაც სენიებთან როგორც “ხალხის ხროვა” (29, 261).

როგორც ჩანს, სწორედ მე-8 ს-ის 60-იანი წლების ხაზართა თავდასხმა ამიერკავკასიაზე, თუმცა თარიღის მითითების გარეშე, თავისებურად აისახა “მატიანე ქართლისაში” - “რამაჲს აღესრულა წმიდა მოწამე არჩილ, დაშთეს შვილნი მისნი იოვანე და ჯუანშერ. წარვიდა იოვანე ეგრისად და წარიტანა თანა დედა და ორნი დანი თვისნი. ხოლო ჯუანშერ და ორნი დანი მისნი დაშთეს ქვეყანას ქართლისასა და კახეთისასა. არამედ უმრწემესი დაი მისი იყო სახითა შუენიერ და მიესმა სიშუენიერე მისი ხაზართა მეფესა ხაკანს. მიუგზავნა და უქადა შეუელად სარკინოხთა ზედა. რამაჲს მოიწია მოციქული ხაკანისა, მიუძცნო ჯუანშერ ძმასა თვისსა და დედასა, ხოლო მათ არა ინებეს... და შუშანაცა აგინა ხაზართა მეფესა. შემდგომად სამისა წლისა მიგზავნა ხაკანმან სპასალარი თვისი ბლუჩან. გამოელო გზა ლეკეთისა და შემოვიდა კახეთად. მოადგა ციხესა, რომელსა შინა იყვნეს ჯუანშერ და დაი მისი შუშან და მცირედთა დღეთა წარიღო და ტყუე ყვნა იგინი. შემუსრა ქალაქი ტფილისი. წარტყუნა ქართველი და ყოველი ესე ქუეყანა” (20, 205) ამის შემდეგ შუშანა იწამლავს თავს, ხოლო ჯუანშერი რჩება ხაზართეს, სადაც დაჰყო წელიწადი შვიდი”, რის შემდეგაც “განუტევა ნიჭითა დიდითა ხაკანმან და წარმოგზავნა ქუეყანად თვისად”. ე.ი. თუ მოტანილ ცნობას მე-8 ს-ის 60-იანი წლებს დაუკავშირებთ, გამოდის, რომ, სწორედ იმ წლებში ქართლის ერისმთავარი ჯუანშერია, არჩილის ვაჟი, რომელიც გორგასლიანთა, ან ფარნავაზიან-ხოსროიანთა კახურ შტოს, ანუ ბაკურიანებს განეკუთვნება (30, 103) თუმცა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამ ცნობის დათარიღებაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული მოსაზრებაც არის გამოთქმული.

ხაზარების თავდასხმის და ჯუანშერის დატყვევების შემდეგ ცნობა გვაქვს მის მომდევნო ერისმთავარ ნერსეზე, რომელიც, ისევე როგორც ჯუანშერი, ბაკურიანების საგვარეულოს წარმომადგენელია (30, 103) ცნობებს მისი, ისევე როგორც მისი შემდგომი ერისმთავრის სტეფანოზის შესახებ, ვპოულობთ იოანე საბანის ძის აბო თბილელის წამებაში, სადაც ვკითხულობთ: “რამეთუ იყო ჟამი, ოდეს ერისმთავარი იგი ქართლისაი სახელით ნერსე, ძე ადარნასე კურაპალატისა და ერისმთავრისაი მოწოდებულ იქმნა ქვეყანისად ბაბილონისა მფლობელის მისგან. მის ჟამისა სარკინოხთაისა ამისა მუმნის აბდალისამან, რომელი იყო ქალაქსა მას დიდსა ბაღდადს, რომელცა იგი მან აღაშენა, ხოლო შესმენითა ბოროტთა კაცთათა საპყრობილესა შეაგლო მან ნერსე ერისთავი ქვეყანისა ამისა ქართლისაი და პყრობილ იყო მუნ ჟამდღეუ საითა მოკვდა აბდალა ამირა მუმნი და დაჯდა მის წილ ძეი მისი, მაჰდი, ხოლო ქველისმოქმედმან დემეტრან არწმუნა გულსა მაჰდი ამირა მუმნისასა განტყვევაი ნერსესი და გამოიყვანა იგი მწარისა მისგან საპყრობილისა და განუტევა იგი კვლად ერისმთავრობით აქა ქვეყანადვე თვისა” (31, 125-126).

ხალიფა აღ-მაჰდი, რომელმაც ტახტზე მამამისი შეცვალა, 10 წელი მართავდა ქვეყანას. სირიელი მემატიანის აბუ-ლ ფარაჯის გადმოცემით, მაჰდის ხალიფობის დასაწყისში ბიზანტიელებსა და არაბებს შორის მოხდა შეთანხმება, რომლის მიხედვითაც მაჰდიმ გაანთავისუფლა ქრისტიანი გამგებლები (“პატრიკები”) საპატრიმროდან, ხოლო ბიზანტიის იმპერატორმა ლეომ - არაბი გამგებლები (“პატრიკები”), თუმცა მოგვიანებით მანვე დაანგრია არაბების დროს აგებული ეკლესიები, ქალკედონიტების ეკლესია ალექოში და დევნიდა მანიქეელებს (28, 116). თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ ფაქტს, რომ “სამი” აბოს წამებაში უფრო საკრალური რიცხვია, ვიდრე რეალური (აქ შეიძლება გავიხსენოთ, მაგალითად, სხვა შემთხვევა ამავე ძეგლიდან - “სამისა

წლისა ჟამთა იქცეოდა (აბო) ქალაქსა მას შინა და გარემოის ყოველსა სრულდებოდა განცხადებულად ქრისტეანედ” (31, 131), სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია 772 წელი ნერსეს დაპატიმრებისა შეიძლება ეჭვქვეშ დადგეს. უფრო სავარაუდოა, რომ 771 წელს თბილისში მოსულმა ამირამ პირველ რიგში ერისმთავარი განდევნა, სავარაუდოდ, ერთ-ერთი ლიდერი იმ აჯანყებისა, რომლითაც მოცული იყო იმ დროს კავკასია და კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველო. მე-IX ს. არაბი ავტორის აჰმად ალ-ამინს გადმოცემით, “როგორც კი ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა შევიდა არანში, მის წინააღმდეგ აჯანყდნენ წანარები, რომლებიც ჯურჯანის მიწაზე სახლობენ” (21, 63; 32, 294-287) ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა ატ-ტაი 50000 ჯარითაც ვერ მორევია აჯანყებულებს. არაბმა სარდალმა დამხმარე ძალები გამოიძახა, 30000 და მათთან ერთად შევიდა ჯურჯანში. ამბობენ, წანარები გაერთიანდნენ ჯავახეთის მცხოვრებლებთან, რომლებიც ასევე ურწმუნოები იყვნენ და დიდი რაოდენობით დაესხნენ მუსლიმებს. აჯანყება ჩახშობილ იქნა. როგორც ო. ცეტილიშვილი შენიშნავდა, “არაბთა წინაშე ნერსეს ჩადენილი ჰქონდა მძიმე პოლიტიკური დანაშაული”. ასეთ დანაშაულად მკვლევარს მიაჩნდა ნერსეს “გარკვეული, შესაძლებელია, გადამწყვეტი კავშირიც კი აჯანყებულ წანარ-კახელებთან”. (33, 74-75). მკვლევარი არც იმას გამოიტყვის, რომ “წანარ-კახთა პოლიტიკური კავშირი თვით აჯანყებული ნერსეს როგორც ქართლის ერისმთავრის მიერ ყოფილიყო მომზადებული”. იგივე მკვლევარი ვარაუდობს, რომ არაბი ავტორების წანარების აჯანყებაში მონაწილეებად კახეთის გარდა ქართლის მცხოვრებლებიც იგულისხმებიან. მისი აზრით, “არ არის გამორიცხული, რომ ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბას დანიშნვას არმენიის მმართველად და მის აქ ჩამოსვლას წინ უსწრებდა ქართლის ადგილობრივი მოსახლეობის რაღაც გარკვეული სოციალურ-პოლიტიკური აქციები”, გამართული არაბული ბატონობის წინააღმდეგ (32, 75).

სხვათა შორის, აჯანყება სამხრეთ ამიერკავკასიაში იმდენად მასშტაბური იყო, რომ ალ-ბალაზური, რომელიც საერთოდ არ იხსენიებს ხაზართა თავდასხმებს 60-იან წწ-ში, გვაძლევს ცნობას აჯანყებაზე არმენიაში: “იგივე მუჰამედ იბნ ისმაილმა გვაცნობა ხანდაზმულთა გადმოცემით, რომ არმენიის მცხოვრებლები სომეხი მუშაილის (მუშელი) სათავეში აჯანყდნენ ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა ატ-ტაის გამგებლობაში... მანსურმა (754-775) მას გაუგზავნა დახმარება ამირ იბნ ისმაილით სათავეში... ჰასანი დაესხა მუშაილს, მოკლა ის და გაფანტა მისი ჯარები, რის შემდეგაც კვლავ სიმშვიდე დამყარდა” (15, 20).

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ სწორედ 771 წელს, ე. ი. ხაზართა 764 წლის თავდასხმის მე-7 წლისთავეზე აბრუნებს სამშობლოში ხაზართა ხაკანი ადრე დატყვევებულ ქართლის ერისმთავარ ჯუანშერს. როგორც ჩანს, არაბებისათვის წინააღმდეგობის გასაწვეად. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული ვარაუდი, რომ ქართლში დაბრუნებულ ჯუანშერს ნერსე ერისმთავრის წინააღმდეგ ხელისუფლების დაბრუნების მიზნით უნდა გაეხადებინა “მთელი ქსელი ინტრიგების” (34, 32-33; 32, 206), უფრო დამაჯერებელი იქნებოდა, თუ ეს უკანასკნელი ნერსეს ნაცვლად ერისმთავრის თანამდებობას დაიკავებდა, რაც არ მომხდარა. ნერსეს არყოფნისას - 771-775 წწ. თბილისში სხვა ერისმთავარი არ დანიშნულა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ერისმთავრის ინსტიტუტი იმ დროს გაუქმებულია, თუმცა მოგვიანებით არაბების პოლიტიკა კვლავ იცვლება და ამის კვალდაკვალ ერისმთავრის ინსტიტუტი ერთხანს კვლავ აღდგენილ იქნა.

ხაზარების დახმარებით გეგმავდა ნერსე, როგორც ჩანს, არაბთა წინააღმდეგ აჯანყებას, რის გამოც, ცოლ-შვილი წინასწარ აფხაზეთში გახიზნა “პირველადვე წა-

რეზონანსს დედაი და ცოლი და შვილი და მონაგები და ყოველი სახელი...
 ნი, რამეთუ კრძალულ იყო ქვეყანა იგი შიშისაგან სარკინოზთაისა...” – მოგვი-
 ხრობს აბოს წამების ავტორი (31, 128).

ნერსე რომ არ იყო არაბების მორჩილი პატიმრობიდან დაბრუნების შემდეგ,
 კარგად ჩანს ამავე თხზულებიდან, რის გამოც “იყო დღედა მათ შინა კუალად გან-
 რისხები ხელმწიფეთა მათ სარკინოზთაი (არაბთა) ნერსე ერისმთავარსა ზედა, და
 ივლტოდა იგი, რამეთუ სასტიკად ჰპროდეს მას სარკინოზთა არაბთა ერი და უფალ-
 მან დაიცვა იგი ხელთაგან (არაბთა) და განვლო მან კარით იგი ოვსეთისაი, რომელსა
 დარიალამ ერქუმის” (31, 127). არაბთაგან ლტოლვილმა ნერსემ 300 კაცის თანხლე-
 ბით თავი ხაზართა ხაკანს შეაფარა, რომელმაც ისინი თბილად მიიღო, სტუმართმოყ-
 ვარეობა აღმოუჩინა – “შეიწყნარა იგი უცხოებისათვის და ვლტოლვილებისათვის
 მტერთა მისთა და სცა მას და ყოველსა ერსა მისსა საზრდელი და სამოსელი” (31,
 127) – თუმცა ნერსე იქ დიდხანს არ დარჩენილა და “შემდგომად რამდენსამე ჟამისა,
 ევედრა ნერსე მეფესა მას ჩრდილოისასა, რაითა განუტყოს იგი მიერ ქვეყანად აფხა-
 ზეთისა” (31, 128).

არ არის გამორიცხული, რომ ნერსე თავის დროზე დატყვევებული ჯუანშერის
 ნაცვლად ქართლის ერისმთავრად სწორედ ხაზარებმა დანიშნეს, რომლებთანაც კავ-
 შირი, როგორც სხვადასხვა წყაროებიდან ჩანს, მას არც შემდგომში გაუწყვეტია.
 ა. ბოგვერადის ვარაუდითაც, ნერსე ქართლის ერისმთავარი “უკვე VIII ს. 60-იანი
 წლებიდან მაინც იყო” (3, 104) და აქ იგი გიორგი მერჩულეს იმორწმებს, რომელსაც
 აღნიშნული აქვს, რომ 758 წელს დაბადებული გრიგოლ ხანძთელი “სახლსა შინა სა-
 მუფუოსა დიდისა ნერსე ერისმთავარსა აღზრდილ იყო ხელითა კეთილად მსახურისა
 დედოფლისა, ნერსეს ცოლისაითა, რომელსაცა ეშვილა, რამეთუ იყოცა ძმისწული
 მისი” (35, 216).

სავსებით სამართლიანად მეჩვენება დ. დანლოპის მოსაზრება იმის შესახებ,
 რომ იოანე საბანის ძის ტექსტში მოცემული ხაზართა უარყოფითი დახასიათება უფ-
 რო ძველი ტრადიციის, ვიდრე იმ დროს არსებული რეალური დამოკიდებულების და
 ურთიერთობების ანარეკლია (19, 182). ამასთანავე ეს დახასიათება იმდენად არ შეესა-
 ბამება აღნიშნული ჰაგიოგრაფიული თხზულების საერთო განწყობილებას, ვჭვიც კი
 ჩნდება, ხომ არ არის ეს მოგვიანო ჩანართი? იოანე საბანის ძე, ერთი მხრივ, არ უკარ-
 გავს ხაზარებს არანაირ დამსახურებას – “სცა მას (ე.ი. ნერსეს – გ. ა.) და ყოველსა
 ერსა მისსა საზრდელი და სამოსელი”... განუტყვა ნერსე მრავლითა ნიჭითა” (31, 128),
 ხოლო, მეორე მხრივ, მისსავე სიტყვებით, “არიან ხაზარნი კაც ველურ, საშინელ პი-
 რითა, მხეცის ბუნება, სისხლის მჭამელ...”, გარდა ამისა განცხადება, რომ “შეუღლი
 არა აქვს, გარნა ღმერთი ხოლო შემოქმედი იცინა” (31, 127) ეწინააღმდეგება თხზულე-
 ბაში დაცულ სხვა ინფორმაციას, რომლის მიხედვითაც აბო თბილელი სწორედ ხა-
 ზართა ქვეყანაში მოინათლა: “უითარცა იხილა ნეტარმან ჰაბო, რამეთუ განშორებულ
 არს შიშისაგან და მძლავრებისა სარკინოზთაისა, ისწრაფა მან მიახლებად ქრისტესსა
 და ნათელილო სახელითა მამისაითა და ძისაითა და სულისა წმიდისაითა ხელითა პა-
 ტიოსანთა მდდელთაითა, მრავალ არს ქალაქები და სოფლები ქვეყანასა მას ჩრდილო-
 ისასა, რომელნი სარწმუნოებითა ქრისტესითა ცხონდებიან უზრუნველად” (31, 128).

ნერსეს წასვლის მიუხედავად, მაჰდიმ საჭიროდ მიიჩნია ახალი ერისმთავრის
 დანიშვნა, რომელიც იოანე საბანის ძის მიხედვით, იმავე ოჯახიდან იყო “შემდგომად
 სივლტოლისა მის ნერსეისა ქართლით, წარმოავლინა მაჰდი ამირა მუჰმინან ბრძანები-
 თა ღმერთისაითა სტეფანოზ, ძეი გურგენ ერისთავისაი, დისწული ნერსეისი, ნაც-

ვლად დედის ძმისა თვისისა ერისმთავრად ქვეყანასა ამას ქართლისააფხაზეთსა დასაძინებელსა ჩვენს ხელთ არსებული ცნობებიდან გამომდინარე, ნაკლებ სავარაუდოა, ნერსეს შემდგომ მისი შვილების ადარნერსეს და ფილიპეს ერისმთავრობა. ვფიქრობთ, სამართლიანი იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში ეჭვი (30, 103) ადრე გამოთქმულ ვარაუდთან დაკავშირებით იმის შესახებ, თითქოს ნერსეს შემდეგ ერისმთავრებად იყვნენ ერთმანეთის მიყოლებით მისი შვილები – ადარნერსე და ფილიპე (36, 311-315) უკანასკნელი ვარაუდი გამოთქმულია სინას მთაზე დაცულ ერთ-ერთ კრებულში (N/Sin -50) შემონახული ცნობის საფუძველზე, “ადარნერსე ნერსეს ძე გარდაიცვალა დასაბამითგანთა წელთა ხვზ (6407) 783 და ფილიპე გარდაიცვალა ბ (მეორესა) წელსა და აბოი იწამა ტვილის შინა დასაბამთაგანთა წელთა ხვე (6468) ერისთაობასა სტეფანოზისსა, ძისა გურგენისსა”, სადაც ერისთავად მხოლოდ სტეფანოზი იხსენიება. მართალია, აბოს წამება ხალიფა მაჰდის გარდაცვალების შემდგომ არის სავარაუდო, მაგრამ, როგორც ჩანს, ახლო ხანებში. კიდევაც თუ მივიხედობთ იოანე საბანის ძის ცნობას, რომ ნერსეს და აბოს დაბრუნების შემდეგ უკანასკნელის წამებამდე 3 წელი გავიდა. მაინც საეჭვოა, რომ მის შვილებს ერისმთავრობა მოეწყოთ, მით უმეტეს, რომ იოანე საბანის ძე სრულიად მკაფიოდ განმარტავს, რომ ნერსეს ადგილი სტეფანოზმა დაიკავა, რომელიც 786 წელს ჯერ კიდევ ერისმთავარია. როდესაც შეიპყრეს აბო და შეაყენეს საპყრობილესა, შემდგომად რამდენთამე დღეთა გამოითხოვა იგი სტეფანოს” (31, 132). ამ ამბის შემდეგ სტეფანოზის ბედი უცნობია და ამის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა ვარაუდებია გამოთქმული.

მკვლევართა ნაწილს მიაჩნია, რომ სტეფანოზი შეეწირა იმ რეპრესიებს, რომელიც არაბებმა მე-8 ს-ის დასასრულს ჩაატარეს კავკასიაში. ცნობას აღნიშნული რეპრესიების შესახებ ვხვდებით ალ-იაკუბისთან, რომელიც მოგვითხრობს, რომ იაზიდ იბნ მაზიადს ერთდროულად არმენია და აზერბაიჯანი ექვემდებარებოდა და მან დაამყარა წესრიგი ქვეყანაში. თუმცა ეს მშვიდობა დიდხანს არ გაგრძელებულია და შემდგომში გამგებელმა კვლავ რეპრესიებით დაიწყო. ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმში, ახალმა გამგებელმა, შეიპყრო მთავრები და მეფეთა შვილები, თავები დატრა მათ და საერთოდ ძალზე ცუდად იქცეოდა” (26, 12). ამასთანავე ამ არაბი მემბტიანის ცნობით ისე გამოდის, თითქოს ეს რეპრესიები ყველაზე მეტად აღმოსავლეთ საქართველოს შეეხო. ალ-იაკუბის გადმოცემით, “ამან გამოიწვია აღშფოთება ჯურზანში და სანარიაში. მან გაგზავნა მათ წინააღმდეგ არმია, მაგრამ მათ ის გაანადგურეს. მაშინ მან გაგზავნა სა'იდ იბნ ალ-ჰასამ იბნ შუ'ბა იბნ ზუჰაირ ათ-თამიმში დიდი ჯარით სათავეში, და ის ებრძოდა ჯურზანის და სანარიას მოსახლეობას, ვიდრე არ განდევნა ქვეყნიდან. ამის შემდეგ ხუზაიმა იბნ ხაზიმ თბილისში გაემართა, სადაც წელიწადზე ნაკლები გაატარა, რადგან გადაყენებულ იყო და მის ადგილზე დაინიშნა სულაიმან იბნ იაზიდ იბნ ალ-ასამ ალ-ამირი” (26, 12).

მაგრამ ამავე ავტორის ცნობით, ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმში უფრო ადრეც იყო დანიშნული არმენიის გამგებლად. მისი გადმოცემით, ალ-მაჰდის (775-785 წწ.) სიკვდილის შემდეგ მთელი არმენია აჯანყებებით იყო მოცული, რომელიც მუსას მთელი ხალიფობის მანძილზეც გრძელდებოდა (ალ-ჰადი 785-786). მაგრამ, როდესაც არრაშიდმა (786-809) გამგებლად ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმში დაინიშნა, რომელიც იქ ერთი წელი და ორი თვე მართავდა, ამბოხი ჩახშობილ იქნა და მოსახლეობამ მორჩილება გამოაცხადა” (26, 9). ამგვარად, იაკუბის ცნობებით, ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმში ორჯერ დაინიშნა არმენიის გამგებლად და მას ორჯერ – 785-6 და ამავე საუკუნის ადრე 90-იან წლებში მოუხდა იმ მხარეში რეპრესიების ჩატარება.

ალ-ბალაზური არმენიის და აზერბაიჯანის გამგებლების სიაში ამ პერიოდის ერთხელ იხსენიებს, თუმცა მას განსაკუთრებულ ადგილს მიუჩენს. მისი აზრით, "ამ გამგებლებს შორის განსაკუთრებით გამორჩეული იყო ხუზაიმა" (15, 21). იბნ ალ-ასირის ცნობით, 172 (788/9) წელს რაშიდმა გადააყენა იაზიდ იბნ მაზიად იბნ ბაიდა არმენიის გამგებლობიდან, ხოლო მოგვიანებით. 183 (799) წელს, როდესაც ხაზარები შემოიჭრნენ, კვლავ დანიშნა (23, 34), ამასთანავე ავტორი ხაზარების შემოჭრის მიზეზის ერთ-ერთ ვერსიად ხაკანის ქალიშვილის დაღუპვას ასახელებს. "სასტყაად დაესხნენ მუსლიმანებს და ზიმმებებს, გარეკეს 100000-ზე მეტი საქონელი და საშინელი, დედამიწაზე დღემდე არნახული რამ მოიმოქმედეს" (23, 34). არ-რაშიდმა დანიშნა იაზიდ იბნ მაზიადი არმენიის გამგებლად, აზერბაიჯანის გამოკლებით და გაგზავნა მათ წინააღმდეგ, ხოლო ხუზაიმა იბნ ხაზიმი ნისბინში გაამწესა არმენიის მცხოვრებლების გასამარებლად" (23, 34). იბნ ალ-ასირს არაფერი აქვს ნათქვამი ჯურზანის და წანარების აჯანყების და მათ მიმართ ჩატარებული რეპრესიების შესახებ. ვფიქრობთ, რომ მ. არტამონოვმა და დ. დანლოპმა სამართლიანად ივარაუდეს, რომ იბნ ალ-ასირმა აქ შეცდომით გადმოიტანა ხაკანის ქალიშვილის დაღუპვის სიუჟეტი, რომელიც სინამდვილეში მე-8 ს-ის 60-იან წლებში მოხდა და რამაც ხაზართა 762-4 წლების თავდასხმები გამოიწვია (19, 250; 16, 183). დ. დანლოპის მსჯელობით, შეცდომა, შესაძლოა, გამოიწვია არმენიის გამგებელთა სახელების მსგავსებამ - 145 წელს (იაზიდ იბნ უსაიდი) და 183 წელს (იაზიდ იბნ მაზიადი) (19, 183). აქვე იბნ ალ-ასირი 90-იან წწ. ხაზართა შემოჭრის მეორე ვერსიასაც ასახელებს. - "სხვები ამბობენ, რომ მათი შემოჭრის მიზეზი ის არის, რომ საიდ იბნ სალმამ მოკლა ალ-მუნაჯიმ ას-სულამი, რომლის შვილიც ხაზარებთან წავიდა, მათ დახმარება სთხოვა ჯარით საიდის წინააღმდეგ, და ისინი შეიჭრნენ არმენიაში გასასვლელით (კედელში), საიდი გაიქცა, ხოლო ხაზარები არმენიაში 70 დღე რჩებოდნენ. ამის გამო რაშიდმა გაგზავნა ხუზაიმა იბნ ხაზიმი და იაზიდ იბნ მაზიადი და მათ გაასწორეს ის, რაც საიდმა გააფუჭა. განდევნეს ხაზარები და ამოქოლეს გასასვლელი" (23, 35). იაკუბი მე-8 ს-ის 90-იან წლებში ხაზარების შემოჭრის მხოლოდ ერთ მიზეზს იცნობს. მისი გადმოცემის თანახმადაც, საიდ იბნ სალმამ მოკლა ბაბ ალ-აბვაბის გამგებელი, რომლის შვილიც წავიდა ხაზართა ხაკანთან დახმარების სათხოვნელად, რასაც ხაზართა თავდასხმა მოჰყვა. ხაზართა ხაკანი "დიდი ჯარით შემოიჭრა, დაესხა მუსლიმებს, მოკლა ბევრი ხალხი, მიადწია მდინარე მტკვარს, ტყვედ ჩაიგდო ბევრი მუსლიმანი, მოკლა რა აურაცხელი როდენობის ხალხი, მათ შორის ქალები და ბავშვები, და ქვეყანა ცეცხლს მისცა" (26, 11). ტაბარი ხაზართა შემოჭრის ორსავე მიზეზს ასახელებს (18, 191).

ი. მარკვარტი (19, 184), ისევე როგორც მ. არტამონოვი (16, 251), მე-8 საუკუნის 90-იან წლებთან აკავშირებენ, ხოლო პ. გოლდენი დაახლოებით 800 წლით ათარიღებს (37, 171) შუშანას თვითმკვლელობის ამბავს, რომელიც "მატიანე ქართლისაიში" თარიღის გარეშეა გადმოცემული. ამასთანავე ამ შემთხვევაში მ. არტამონოვი იმოწმებს მ. ჯანაშვილის ნაშრომს, (38, 26-27) რომელიც ხაზართა მთავრის ბლუჩანის თავდასხმას და შუშანას ისტორიას ითანებს და ჯუანშერის (718-78) წლებში ათავსებს. მართალია, აქ წლები არასწორადაა მითითებული, მაგრამ ეს არ არის მე-8 საუკუნის დასასრული.

ბ. სილაგაძე არ იზიარებს, მაგალითად, ი. ჯავახიშვილის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ქართულ წყაროში გადმოცემული ბლუჩანის ლაშქრობა და შუშანასთან დაკავშირებული რომანტიული ისტორია ხაზართა 764 წლის თავდასხმის ანარეკლია და გამოთქვამს შემდეგ ვარაუდს: "რაც შეეხება ბლუჩანის ლაშქრობას, თუკი ასეთი

რამ საერთოდ არსებობდა და ფაქტი ადრეული არაა ან იგი ასთარხანის დედასთან ერთად გვიანდელ გამოცხადებას არ წარმოადგენს, მაშინ სხვა დროს მომხდარ მოვლენებს და მივიჩნით.” ამავე დროს ბ. სილაგაძე უკრიტიკოდ იღებს ცნობას მე-8 საუკუნის დასასრულს ხაზართა შემოჭრის შემდგომ ჯურზანში და წანარეთში მომხდარი აჯანყების შესახებ (22, 124).

ერთადერთი, ვინც ერთგვარი ეჭვი შეიტანა ამ ცნობაში, იყო ს. ჯანაშია, რომელმაც იაკუბის ცნობის განხილვისას იმის შესახებ, თუ როგორ შეიპყრო არ-რაშიდის მიერ არმენიის გამგებლად დანიშნულმა ხუზაიმა იბნ ხაზიმმა პატრიკები, ფრჩხილებში შენიშნა: “თითქოს ნერსე ერისმთავრის ისტორიის გამოცხადებამ ეს ამბავი?” (2, 61) ამასთანავე იგივე მკვლევარი, ისევე როგორც ი. ჯავახიშვილი (1, 97), ეჭვქვეშ აყენებს ამავე ავტორის სხვა ცნობასაც, ამჯერად პატრიკების მოკვლის შესახებ ხალიდ იბნ იაზიდის შვილის წლებში. არაბული წყაროს მიხედვით, მოჰამედ იბნ ხალიდი “იმდენ ხანს ებრძოდა სანარელებსა (შენიშვნაში – ”უდრის ქართული მატიანის “კახ გარდაბანელთ“-ს) და ისპაკს, სანამ არ განდევნა იგი ამ ქვეყნიდან და ისინიც (სანარელები) არ გააქციათ”. ქართველი მკვლევარი ეკამათება წყაროს და ასკვნის: “ქართული ცნობა უფრო სწორი უნდა იყოს – საჰაკი ამის შემდეგაც ტფილისის ამირია და ისევე ისე ეურჩება ხალიფასაო” (2, 63). ასეთი კრიტიკული დამოკიდებულება წყაროს მიმართ ზოგადად და კონკრეტულად აღ-იაკუბის მიმართ, ვფიქრობ, სავსებით გამართლებულია. მაგრამ მკვლევართა უმრავლესობა აღნიშნული წყაროს ცნობებს სავსებით სანდოდ მიიჩნევს. მაგალითად, პ. ინგოროყვაც უკრიტიკოდ იღებს იაკუბის ცნობას იმის შესახებ, რომ ხუზაიმა ხაზიმის ძემ მე-9 ს. დასაწყისში გამოიწვია თავისთან პატრიკოსები და სეფეწულები და დახოცა (11, 41).

სწორედ ამ რეპრესიებთან აკავშირებენ, როგორც აღვნიშნე, მკვლევარები სტეფანოს IV-ის დაღუპვას და მის ნაცვლად აშოტ I დანიშნვას ქართლის ერისმთავრის თანამდებობაზე, რაც თუმცა არ არის სათანადოდ დასაბუთებული.

მაგალითად, ა. ბოგვერაძე შენიშნავდა, რომ “არ არის ცნობილი, როდემდე გრძელდებოდა სტეფანოსის გამგებლობა ქართლში, მაგრამ 790 წელს ის ჯერ კიდევ ქართლის ერისმთავარი ყოფილა, როგორც იოანე საბანის ძის მიხედვით ვიცით” (3, 107). ასეთი მოსაზრება დამყარებულია, როგორც ჩანს, იმ ფაქტზე, რომ იოანე საბანისძის თხოვნა დაიწერა ქართლის კათოლიკოსის სამოელის თხოვნით და მის დროს (780-790) (39, 129). სწორედ ხსენებულ კათოლიკოსს მიემართება იოანე საბანის ძის შემდეგი სიტყვები: “ღმერთივე პატიოსნისა მამფლისა და უფლისა ჩემისა” (31, 117) “და მის შემდეგ, რა ვითარებაა ქართლში, ნათლად არ ჩანს, -განაგრძობს ა. ბოგვერაძე, - როგორც იაკუბი გადმოგვცემს, ხალიფა ჰარუნ აღ-რაშიდის მეფობაში, დაახლოებით 803-806 წლებში, არმენიის მმართველად დანიშნულმა ხუზაიმა იბნ ხაზიმმა შეიპყრო აქ პატრიკები და მათი შვილები და დასჭრა მათ თავები, რასაც აჯანყება გამოუწვევია ქართლსა და წანარეთში. საფიქრებელია, რომ ამ სისხლიან ზომებს თუ თვით სტეფანოზი არა (ის ალბათ ცოცხალიც აღარ იყო), მისი შვილები მაინც შეეწირა და აგრეთვე ქართლის საერისთავო სახლების სხვა წარმომადგენლებიც” (2, 107). “ამით უნდა აიხსნას, ალბათ, ის, რომ ხალიფა მამუნის (დაახლოებით 813) დროს ქართლში ერისთავად ინიშნება აშოტ ბაგრატიონი, ადარნასეს შვილი. ხალიფა ჯერ კიდევ ცდილობს ერისმთავრის ხელისუფლების შენარჩუნებას ქართლში” (4, 183).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ფაქტობრივად იაკუბის ორივე ცნობა ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმის მოღვაწეობაზე არმენიაში, როდესაც ის, ერთ შემთხვევაში, ამშვიდებს ადგილობრივ მოსახლეობას და მათ მორჩილებას აღწევს, ხოლო, მეორე შემთხვევა-

ში, პატრიკებს სიკვდილით სჯის, ეხება მაჰდის გარდაცვალების შემდგომ მთავრობებს, როდესაც მართლაც ჩატარდა რეპრესიები აღმოსავლეთ საქართველოში, რისი მსხვერპლიც გახდა, როგორც ჩანს, არა მარტო აბო თბილელი, არამედ სტეფანოზ IV, შესაძლოა, სხვა დიდებულებიც შეიღებთან ერთად. მსგავსი ვარაუდი გამოთქმული აქვს, სხვათა შორის, მ. არტამონოვსაც, რომელიც 1785-6 წლებში ხალიფა მაჰდის შემდეგდროინდელ მოვლენებზე მსჯელობისას სტეფანოზის ბედსაც ეხება და შენიშნავს: "საეჭვოა, რომ მის მიმართ გარკვეული დათმობისათვის პოლიტიკური მოტივების გაქრობის შემდეგ, მას შესძლებოდა არაბთა რისხვის თავიდან აცილება" (16, 249).

აქ კიდევ ერთხელ კვლავ იჩენს თავს სამხრეთ კავკასიელების კავშირი ხაზარებთან. როგორც ჩანს, არ იყო შემთხვევითი ის გარემოებაც, რომ სწორედ აბოს წამების დროს არაბების ურთიერთობა ხაზარებთან კვლავ დაიძაბა და არაბთა გამგებელი ოსმან იბნ უმარა იბნ ჰურეიმში მრავალრიცხოვანი ჯარით მთელი ზაფხულის მანძილზე იღვა დერბენდთან, საიდანაც ის ხაზართა შემოჭრას ელოდა. როგორც გეონდი მოგვითხრობს, "ხაზარები, მართალია, არ შემოჭრიდნენ, მაგრამ ეპიდემიის შედეგად არაბების დიდი ნაწილი დაიდუპა, რის შემდეგაც ხალიფამ გამგებელი შეცვალა" (25, 111; 16, 249)

იმავე დევონდის ცნობით, მაჰდის შემდგომ ტახტზე ასული მისი შვილი, ხალიფა მუსა, რომელიც ერთი წლის მანძილზე მართავდა სახალიფოს, ძალზე დაუნდობელი იყო. მემატიანის გადმოცემით, მან როხი არმენიაში ვინმე ხაზმით შეცვალა (როგორც ჩანს, ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიშით, რომელმაც "ქვეყანა ომად და ჯოჯოხეთად აქცია"). რუსულ ენაზე ტექსტის გამომცემელი პატკანოვი აკეთებს კომენტარს, რომ "აქ თითქოს სიტყვების თამაშია და "ხაზმი ან რაზმი" ძველ სომხურში ომს, ბრძოლას ნიშნავს" (25, 164). დევონდის გადმოცემით, "როდესაც მან ქალაქ დვინს მიადწია, მის შესახვედრად გამოვიდნენ სომეხი დიდებულები და დიდებულები არწრუნთა გვარიდან: ხამაზასპი, სააკი და მერჯანი", რომლებიც არაბმა მოხელემ შეიპყრო და სამი წლის მანძილზე საპყრობილეში გამოამწყვდია". შემდეგ მან მიიღო თანხმობა მათი სიკვდილით დასჯაზე, რისგანაც პატიმრებს შეეძლოთ თავის დახსნა რწმენის შეცვლით, მაგრამ არ დათანხმდნენ. მათი მოწამებრივი აღსასრულის შემდეგ მოკლულები სახრჩობელაზე ჩამოკიდეს და დაცვაც მიუჩინეს, რომ ვინმეს არ მოეპარა გვაშები და არ დაესაფლავებინა". ამავე მემატიანეს აქვს სხვა ცნობაც, რომელიც უფრო ამბგრებს ვარაუდს იმის შესახებ, რომ სტეფანოზიც სწორედ ამ დროს იწამა. მისი გადმოცემით, მუსამ მოაკვლევინა აგრეთვე იბერიის მთავარიც საზარელი სიკვდილით: "ასწიეს ხელებით და ფეხებით და შუაზე გადაჭრეს". ამასთანავე, დევონდის ცნობით, იბერიის მთავარი "ახალგაზრდა იყო, ჯერ კიდევ ყმაწვილი, რომელიც დაიდუპა როგორც კრავი სასაკლავოზე" (25, 114). ამდენად, საეჭვოა, რომ მას შეიღები ჰყოლოდა. თუმცა ის, რომ მსხვერპლი ბევრად მეტი იყო, ჩანს იოანე საბანის ძის თხზულებიდანაც, საიდანაც ვიგუბთ, რომ აბოსთან ერთად სხვაც იყო შეპყრობილი, რომლის მშობლებიც ქრისტიანები იყვნენ, "ნაშობი ქრისტიანეთაი", თუმცა მან ვერ გაუძლო ტანჯვას და "დაეცა, რამეთუ შიშისაგან სიკუდილისა საწუთროი ესე შეიყუარა და საუკუნოი იგი წარწყმიდა" (31, 144).

როგორც ჩანს, იაკუბი, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს რეპრესიებზე მე-8 ს-ის დასასრულს მოგვითხრობს, შეცდომაში შეიყვანა კიდევ ერთმა გარემოებამ. კერძოდ გარკვეულმა მსგავსებამ 60-იანი წლების და 90-იანი წლების ფაქტებში, ერთ შემთხვევაში, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, 80-იანი და 90-იანი წლების. პირველ შემთხვევაში (60-იანი, 90-იანი წწ.) ადგილი ჰქონდა ხაზართა თავდასხმებს სამხრეთ

კავკასიაზე. 60-იანი წლების თავდასხმას იაზიდ იბნ უსაიდის, ხოლო 90-იან წლებში თავდასხმას – იაზიდ იბნ მაზიადის სახელები უკავშირდება. შესაძლოა არმენიის გამგებელთა სახელების მსგავსების გამო, ავტორმა, ისევე როგორც პირველ შემთხვევაში, ხაზართა თავდასხმას მოაოღლა აჯანყება ჯურხანში, ე. ი. აღმოსავლეთ საქართველოში, რაც თუმცა სწორი მხოლოდ პირველ შემთხვევაშია, ე. ი მე-8 ს-ის 60-იან წლებში, როდესაც მთელი სამხრეთ კავკასია და მათ შორის აღმოსავლეთ საქართველო აჯანყების აღშია გახვეული, რასაც მოჰყვა თბილისის საამიროს დაარსება 771 წელს. მეორე შემთხვევაში კი, ხალიფა მაჰდის გარდაცვალების (785 წელს) შემდეგ არმენიაში დანიშნული ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმში, კვლავ გამოჩნდება 90-იან წლებში იაზიდ იბნ მაზიადთან ერთად ხაზარებთან დაპირისპირებაში. აღნიშნულმა გამგებელმა (ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმში) მართლაც ჩაატარა რეპრესიები აღმოსავლეთ კავკასიაში, ოღონდ არა 90-იან წლებში, არამედ 786 წელს, როდესაც მთელი არმენია აჯანყებული იყო. ამასთანავე აჯანყების ჩასახშობად გამოგზავნილ ხუზაიმა იბნ ხაზიმ ათ-თამიმის ამ მხარის დასამშვიდებლად ერთი წელი დასჭირვებია. სწორედ 786 წელს სამართლიანად აკოტუნებს აღ-იაკუბის განხილულ ცნობას რ. სიუნი (55, 28-29), თუმცა დაწერილებით აღნიშნულ საკითხზე არ უმსჯელია. ამ შემთხვევაში ავტორი იმოწმებს კ. თუმანოვს.

იმ დროიდან მოყოლებული აშოტ I ბაგრატიონის გაძლიერებამდე ერისმთავრის არსებობა ქართლში სავარაუდო არ არის. ასევე ფიქრობს რ. სიუნი (55, 29), თუმცა გარკვეულ კომენტარს მოითხოვს მისი მოსაზრება ქართლის უშუალოდ არაბი ადმინისტრატორის კონტროლის ქვეშ ყოფნის შესახებ: “რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე ქართლი-იბერიას, არმენიის მსგავსად, აღარ ჰყოლია ადგილობრივი დინასტი როგორც მმართველი პრინცი, არამედ იმართებოდა უშუალოდ არაბი ადმინისტრატორის მიერ”, – აღნიშნავს მკვლევარი (55, 29). რამდენად იყო უკვე დაშლილი ქართლი არაბი ადმინისტრატორის კონტროლის ქვეშ, ეს ცალკე საკითხია. სწორედ იმ წლებში გაღრმავდა ქართლის დაშლის პროცესი. ქართლის სხვადასხვა კუთხეებს შორის დაპირისპირებაა. VII-VIII სს-ის მიჯნაზე და VIII ს-ში ქართლის დასაუფლებლად ერთმანეთს ებრძვიან ქართლის წარჩინებულთა რამდენიმე საგვარეულო და პირველ რიგში, გორგასლიანთა ორი შტო: 1. კახური შტო, ანუ ბაკურიანები, რომლის წარმომადგენლებიც არიან ჯუანშერი, ნერსე II ადარნასეს ძე (რომელსაც ზ. პაპასკირი შეცდომით ადარნასეს ბაგრატიონის მემკვიდრედ მიიჩნევს – 50, 108) და დასაბუთებული ვარაუდით (30, 104), უკანასკნელის შვილი კახეთის მთავარი გრიგოლ I. 2. კლარჯული შტო, გუარამი და მისი მემკვიდრეები და მასთან ჩასიძებული ადარნასე ბაგრატიონი და მისი შვილები – გურგენი და აშოტი და მათი მემკვიდრეები ადარნასე II და აშოტ კურაპალატი (40, 19; 30, 103-104). ამ დაპირისპირებაში, ბაკურიანების წარმომადგენელია კახეთის გამგებელი გრიგოლ I, რომელიც, როგორც წესი, წანარებთან ერთად, თავის მხრივ, სახალიფოს ცენტრალური ხელისუფლებისაგან ხშირად გამდგარ თბილისის ამირას მხარეზეა. ამავე დროს, ბაგრატიონები არაბთა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან თანამშრომლობენ და მათი საშუალებით ქართლში ტერიტორიის გაფართოებას და თბილისში დამკვიდრებას ცდილობენ. მაგრამ რამდენად მიღწევს მათ ამ მიზანს?

“მას ჟამსა გამოილაშქრა აშოტ კურაპალატმან, და უშუელა თევდოსი აფხაზთა მეფემან, ძემან მეორისა ლეონისმან, რომელი იგი სიძე იყო აშოტ კურაპალატისა. მოვიდა გრიგოლ კახეთით, და გრიგოლს უშუელეს მთიულთა და წანართა და ამირამან ტფილელმან და შეიბნეს ქსანსა ზედა აშოტ და გრიგოლ. გააქციეს გრიგოლ, მთავა-

რი კახეთისა, და დაიპყრეს ქუეყანა, რომელი ჰქონდა ქართლისაგან” (20, 206) მართალია, როდესაც აშოტ ბაგრატიონი ებრძვის თბილისის ამირას, კახეთის განთავსების გრიგოლს და წანარებს, მის მხარეზე იმ დროს მხოლოდ მისი სიძე – აფხაზთა მეფე თეოდოსი იხსენიება, არ არის გამორიცხული, რომ უკვე იმ დროს აშოტს იმ არაბთა მხარდაჭერაც ჰქონოდა, რომლებთანაც დაპირისპირებული იყო იმდროინდელი თბილისის ამირა, როგორც ეს არაერთხელ მომხდარა მოგვიანებით, მაგალითად, მისი შვილის დროს. როგორც ცნობილია, ბაგრატ I, აშოტის ძე, ორჯერ მიემხრო ბაღდადის მიერ გაგზავნილ მხედართმთავრებს – 842 და 853 წლებში, რითიც ქართლში თავის გავლენას იძლიერებდა.

“მატიანე ქართლისაში” აღნიშნულია პირველ შემთხვევაში, რომ “ხალიდ იბნ იახიდის ძე “მოჰამად მოვიდა ქართლს. მოერთო მას ბაგრატ, ძე აშოტ კურაპალატისა, მისცა მას ქართლი. გამოვიდა საჰაკ, ამირა ტფილელი, ლაშქრითა და დადგარეს, ხოლო მოჰამად და ბაგრატ წარუდეს უფლისციხე და მოვიდეს კახნი გარდაბნელნი შუელად საჰაკისა; შეიბნეს რეს და იყო ბრძოლა მათ შორის. არცა იგინი გაიქცეს და არცა იგინი, ვიდრემდის გაიყარნეს, აიყარა მოჰამად და წარვიდა ბარდავს” (20, 207). მე-9 ს-ის 50-იან წლებში თბილისის ამირას ისჰაკ იბნ ისმაილის სიკვდილით დასჯის შემდეგ (853 წ., 5 აგვისტო) ბუღას წინააღმდეგ აღსდგა აფხაზთა მეფე თეოდოსი. ბუღამ მის წინააღმდეგ გაგზავნა სპასალარი ზირაქი და თავისი მოკავშირე ბაგრატ კურაპალატი. ბრძოლაში, რომელშიც აფხაზები დამარცხდნენ, “მისწყდა სიმრავლე ურიცხვი. და თევდოსი მეფე წარვიდა მეოტი გზასა დვალეთისასა” (20, 207).

ერთგვარი მინიშნება იმაზე, რომ აშოტს ჰქონდა გარკვეული მხარდაჭერა არაბებისაგან, არის მე-13 ს. სომეხი მემბრანის ვარდან არველციის მატიანეში: “ამ ხანებში ვერულობა ატყდა ისმაიტელებს შორის და სომეხთა ქვეყანამ დაისვენა. იწყეს გააღიერება მთავრებმა თავ-თავის ადგილებზე. ისმაიტელთა მთავარმა მისცა აშოტს – სომეხთა მთავრის აშოტის ძის ვასაკის ვაჟის ადარნერესჰის ძეს – ქართველთა ქვეყანა. წავიდა და დაიმორჩილა, ხოლო კეისარმა უბოძა მას კურაპალატობა”... ცნობაში, როგორც ვხედავთ, არ არის მინიშნებული, რა ტერიტორიას გულისხმობდა “ქართველთა ქვეყანა”, მაგრამ ამავე ავტორის ცნობით ჩანს, რომ ეს ქვეყანა არ ფარავს თბილისს, თუმცა ის თითქმის თბილისამდე ვრცელდება. “აშოტ კურაპალატი ბატონობდა კლარჯეთიდან თბილისამდე მთიანი თემების ჩათვლით” (41, 103). ვარდანის მოტანილი ცნობა ძალზე ჰგავს “მატიანე ქართლისაის” შემოაღნიშნულ გადმოცემას ბაგრატის შვილის ურთიერთობაზე არაბებთან – “მოჰამად მოვიდა ქართლს. მოერთო მას ბაგრატ, ძე აშოტ კურაპალატისა, მოსცა მას ქართლი” (20, 207), რომელიც, ამავე წყაროს მიხედვით, “კლარჯეთიდან ვიდრე ქსნამდე” ვრცელდებოდა. ვარდანის ცნობაში არც ის ჩანს, თუ რად ინიშნება აშოტი, მაგრამ აქაც, ვფიქრობ, შეიძლება გავიხსენოთ “ქართლის ცხოვრების” შესაბამისი მონაკვეთის ცნობა არჩილზე, რომელსაც არაბი მოხელე სთავაზობს: “სპასალარ გყო შენ ქუეყანასა ზედა ქართლისასა და მეფე და უფალ ერთა ზედა ქართლისათა” (20, 201). სხვათა შორის, აშოტის კავშირი არაბთა სახალიფოსთან, მისი ადრინდელი წლების გამოკლებით, ზოგიერთ შემთხვევაში ყურადღების მიღმაა დარჩენილი. თუმცა ხაზგასმულია აშოტის მოკავშირეობა ბიზანტიელებთან (42, 325-332) ეს მაშინ, როცა აშოტი საკმაოდ დიდხანს ინარჩუნებს ძალაუფლებას, ხოლო სწრაფად ცვალებად ვითარებაში ეს შეუძლებელი იქნებოდა მოქნილი პოლიტიკის გატარების გარეშე.

აბასიანთა ბატონობის წლებში ხშირია წანართა აჯანყებები არმენიაში, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართველოში. ეს აჯანყებები პირველსავე წლებიდან დაიწყეს და მათი შემდგომ შეწყვეტილა. იაკუბის ცნობით არმენიის გამგებლის წარმატება იმით იზომებოდა, მოახერხა თუ არა მან წანარების დაწინარება. მაგალითად, როდესაც აღმამუნმა დანიშნა ხალიდ იბნ იაზიდ იბნ მაზიადი, ის ჩავიდა ქისალში, სადაც გაჩერდა, “მან გაგზავნა მუჰამედ იბნ ათაბთან, ის გამოცხადდა მასთან შეწყველების თხოვნით და მორჩილებით. ხალიდმა აპატია და პკითხა: “თუ გამორჩილებიან შენ წანარები?” არა – უპასუხა მუჰამედ იბნ ათაბმა, ისინი არ მემორჩილებიან.” მაშინ ხალიდი გაემართა მათ წინააღმდეგ, შეუპოვრად ებრძოდა მათ ჯურხანში, უკუაქცია და ჩავიდა ხელთ მათი საქონელი”, რის შემდეგაც დაუზავდა... მაგრამ დიდი დრო არ გასულა და ისინი კვლავ აჯანყდნენ” (26, 15). წანარებს ბუდა თურქის ლაშქარიც დაუმარცხებიათ “უკუმოქცეულთა (მის წინამძღოლებს ზირაქს და ბაგრატს – გ. ა.) დაუდგეს წინა გარდაბანელნი ჯუარისუერდსა, და აენეს დიდად ლაშქარსა” (20. 207) ხოლო წანარები, თავის მხრივ, როგორც აღვნიშნეთ, ხშირად გამდგარი თბილისის ამირას მოკავშირეები და ბაგრატიონების მოწინააღმდეგეები არიან.

სხვადასხვა ქართული მატრიანე აშოტ I დიდის შესახებ განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდის. “მატრიანე ქართლისაის” მიხედვით “წარვიდა ადარნასე კლარჯეთით... შემდგომად სიკუდილისა ადრნასესისა განადიდა უფალმან მეფობა აშოტ კურაპალატისა... რამეთუ მათთვე ჟამთა შესრულ იყო მასლამა საბერძნეთად, და შეიქცა მოუძღურებული და განწილებული. მაშინ ბერძენთა მეფემან მოუბოძა კურაპალატობა აშოტს, და მოუძღურებულ იყვნეს სარკინოზნი და განდიდნა აშოტ კურაპალატი. ხოლო ტფილისის არავინ დარჩა სარკინოზთანი და განდიდნა აშოტ კურაპალატი. ხოლო ტფილისის არავინ დარჩა სარკინოზთანი თვინიერ ალი შუაბის ძისა და გრიგოლი მთავრობდა კახეთს. მას ჟამსა გამოილაშქრა აშოტ კურაპალატმან და უშუელა თევდოსი აფხაზთა მეფემან, ძემან მეორისა ლეონისმან, რომელი იგი სიძე იყო აშოტ კურაპალატისა. მოვიდა გრიგოლ კახეთით და გრიგოლს უშუელეს მთიულთა და წანართა და ამირამან ტფილელმან და შეიბნეს ქსანსა ზედა აშოტ და გააქციეს გრიგოლ, მთავარი კახეთისა და დაიპყრეს ქუეყანა, რომელი პქონდა ქართლისაგან და დაიპყრო აშოტ კლარჯეთიდან ვიდრე ქსანამდე. შემდგომად ამისსა მოვიდა ხალიდ იაზიდის ძე არაბული, და დაიპყრა სომხითი, ქართლი და პერეთი და მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს ეკლესიას შინა, და სისხლი მისი, რომელი მაშინ დაითხია, აწცა იხილევების ვითარცა ახალი” (20, 206). ამ ცნობის მიხედვით მესხეთში დამკვიდრებული აშოტი ჯერ კურაპალატობას იღებს ბიზანტიელებისაგან, შემდეგ იწყებს ბრძოლას ქართლისათვის და პირველ რიგში კახეთის გამგებლის გრიგოლის წინააღმდეგ, რომელმაც, ისარგებლა რა მანამდე ერთხელისუფლებიანობის არარსებობით და ზოგადად მძიმე პირობებით, როგორც ჩანს, თბილისის ამირას მხარდაჭერითაც ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილი მიიტაცა. აქ კარგად ჩანს, რომ მთავარია სწორედ დაპირისპირება აშოტსა და გრიგოლს შორის. სწორედ “გრიგოლს უშუელეს მთიულთა და წანართა და ამირამან ტფილელმან” და სწორედ გრიგოლ “გააქციეს, მთავარი კახეთისა და დაიპყრეს ქუეყანა, რომელი პქონდა ქართლისაგან”. ეს ბრძოლა უსათუოდ 818 წლამდე უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან სწორედ ამ დრომდე იყო აფხაზეთის მეფედ ცნობაში მოხსენიებული აშოტის მოკავშირე და მისი სიძე თეოდოსი. ამ ცნობის მიხედვით აშოტი თბილისში ვერ შედის.

სუმბატ დავითის ძე ამ ამბავს განსხვავებულად გადმოგვცემს: “აშოტ კურაპალატი მთავრობდა ქუეყანას მას შინა და სახლად მისა იყო ბარდავი და ტფილისი.

და ჰქონდა მას ქუეყანა, რომელი არს გარემოსს მისსა. და მაშინ გაძლიერდნ მწიფეობა აგარიანთა და იწყეს ძიება აშოტ კურაპალატისა და ვერ უძლო წინააღმდეგობად მათდა აშოტ და ივლტოდა მათკენ და წარემართა, რათა წარვიდეს საბერძნეთს და თანა ჰყვეს მას დედა და ცოლი და ორნი ძენი ასაკითა ჩვილნი, უხუცესი ადარნასე და შედეგი ბაგრატ... ხოლო უმრწემესი ძე გუარამ ჯერეთ არა ესუა. და ერი თვისი მცირედ ჰყვა თანა, მკვიდრნი მისნი, დედაწულითურთ და შვილითურთ. მოიწინეს მთასა ჯავახეთისასა... და მძინარეთა ეწინენ დიდნი ლაშქარნი სარკინოზნი. მაშინ შეეწია ღმერთი აშოტ კურაპალატსა და კინისა ლაშქარს მისცა ძლევაი მათ ზედა და მოსრეს სიმრავლენი ურიცხუნი... მოიწინეს ხევსა შავშეთისასა. ხოლო ხევი შავშეთისა უშენებელი იყო მაშინ... და მისცა ღმერთმან გამარჯვება და ახელმწიფა იგი შავში კლარჯეთისა ზედა... და მისცა ღმერთმან და განამტკიცა ხელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეფისათა. მერმე კუალად ეუფლა ქუეყანათ ვიდრე კარადმდე ბარდავის ქალაქისა” (20, 283) და შემდეგ გადმოცემულია აშოტის მოკვლის ამბავი “მოიწია ხევსა ნიგალისასა და იწყო ძებნად ერისა, რათამცა ვითარ განიმრავლა ლაშქარი თვისი... შეივლტოდა აშოტ კურაპალატი ეკლესიად და მოწყლეს იგი მახვილითა საკურთხეველთა ზედა და შეისურა საკურთხეველი იგი სისხლითა მისითა, რამეთუ დაკლეს იგი მუნ”... (20, 284). ცნობა ნაწილობრივ იმეორებს გიორგი მერჩულეს გადმოცემას. მაგალითად: “... მას ჟამსა სხვაი მონასტერი არა შენ იყო მათ ქვეყანათა თვინიერ ოპიზისა და არცა მსოფლიონი ერისკაცნი ახლვიდეს ახლად შენებისათვის მათ ქვეყანათისა, რამეთუ კლარჯეთს და ტაოთა შინა და შავშეთს და ყოველთა მათ მახლობელთა ქვეყანათა მცირედნი იპოვებოდეს და შენებულ ტყეთა შინ და აღვილა-აღვილა” (35, 227), ან “და მათ ჟამთა მფლობელი იყო ამათ ქვეყანათა ღმრთისმსახური ხელმწიფევი დიდი ბაგრატუნიანი - აშოტ კურაპალატი, კეთილად მორწმუნეი, რომლისა გამო დაემტკიცა ქართველთა ზედა მთავრობაი მისი და შვილთა მისთაი ვიდრე უკუნისამდე ჟამთა. და ხელმწიფისა მის წინაშე შეუსწავლელ იყო წმიდაი გრიგოლ” (35, 229). მაგრამ, როგორც ვხედავთ, სუმბატი ამ ცნობებს ნაწილობრივ ცვლის და ავსებს.

სუმბატ დავითის ძის მიხედვით, აშოტ კურაპალატი ერისმთავარია და მისი რეზიდენცია თბილისშია. ამასთანავე იგი ფლობს ბარდავსაც. როგორც დავინახეთ, მსგავსი არაფერი აქვს “მატიანე ქართლისაის” ავტორს და არც გიორგი მერჩულეს. უკანასკნელის “ამათ ქვეყანათა” არ მოიცავს თბილისს. პირიქით, აშოტი თავიდანვე კლარჯეთში, შავშეთში და ტაოში ხელმწიფობს. სუმბატის მიხედვით, აშოტი შემდეგ გადადის შავშეთში და ბიზანტიელების ნებართვით ხელმწიფობს შავშეთ-კლარჯეთში და იფართოებს ტერიტორიას ბარდავამდე. გრიგოლ მერჩულეს გადმოცემით, არა ჩანს, თუ ვის მიერ “დაემტკიცა” ქართველთა ზედა მთავრობაი მისი და შვილთა მისთაი”, მაგრამ რადგან მას ნათქვამი აქვს, რომ ეს “მისი კითილად მორწმუნეობის” გამო მოხდა, სუმბატს შეიძლება იხედავდეს, რომ ეს სწორედ ბიზანტიელების თანხმობით მოხდა.

ვახუშტი ბაგრატიონი ძირითადად სუმბატის ვერსიას მიჰყვება, რომელიც თუმცა ერთგვარად აზვიადებს აშოტის მიღწევებს და უფლებებს ქართლის დიდ ნაწილზე, ამასთანავე ვახუშტი ტოვებს “მატიანის” ცნობებსაც. მისი ვერსიითაც, როდესაც იგი სუმბატს მიჰყვება, აშოტს “სახლად აქუნდა ტფილისი და ბარდავი და გარემო ქუეყანანი”... ამის შემდეგ გაკვირვებასაც კი იწყებს მისი შემდეგი ცნობა, რომ “შემოიკრიბა აშოტ კურაპალატმან სპანი და მოვიდა ქართლს”, თუდისი აფხაზთა მეფესთან ერთად, სადაც დაპირისპირებულ მხარესთან “ქსანსა ზედა” შებმის შემდეგ “ღაიპ-

ყრო აშოტ კურაპალატმან ქსნიდამ კლარჯეთამდე”, რაც უკვე აღებულია „მეტეფანე დან”. სრულიად გაუგებარია, რატომ ებრძვის ის თბილისის ამირას, წანარტყსადმსწრს ხეთის მთავარს გრიგოლს, თუ მას ისედაც ამხელა ძალაუფლება აქვს და ასეთი ვრცელი ტერიტორია უყრია. ამასთანავე “მოუძღურდნენ სარკინოზნი, ხოლო ტფილისს არღარავინ დაშინენ სარკინოზნი, თვინიერ აღი შუაბის ძისა” (გვ. 128). ვახუშტის მიხედვით, შავშეთში ის მოგვიანებით გადადის.

სუმბატის, ისევე როგორც ვახუშტის, თხრობაში ზოგიერთი ცნობა აშკარად ეჭვს იწვევს, რაზედაც სამართლიანად მიუთითა მ. ლორთქიფანიძემ. მაგალითად, ცნობა იმის შესახებ, თითქოს აშოტმა თავისი სამფლობელო ბარდავამდე გაიფართოვა. “ეს რომ ასე ყოფილიყო, – მიუთითებს მკვლევარი, – მის მფლობელობაში უნდა ყოფილიყო თბილისის საემირო და კახეთის ნაწილიც. “მხოლოდ ამ შემთხვევაში” მოახერხებდა იგი ბარდის მიღწევას” (6, 309). დ. მუსხელიშვილიც აღნიშნავს, რომ გაზვიადებულია მემატინის ცნობა თითქოს აშოტი პირველ პერიოდში ბარდავსაც და ტფილისსაც ფლობდა, ხოლო უფრო გვიან ტერიტორიას “ვიდრე კარადმდე ბარდავს ქალაქისა” (აღბათ, იგულისხმება ტფილისიანად) “ერთი რამ ცხადია, რომ გარდაცვალებამდე აშოტ კურაპალატს უჭირა შიდა ქართლი და, ცხადია, ტერიტორიაც, რომელიც მდებარეობს ტაო-კლარჯეთსა და შიდა ქართლს შორის” (43. 174-175).

კრიტიკულ დამოკიდებულებას მოითხოვს “მატიანე ქართლისაის” ცნობებიც. მაგალითად, როგორც “მატიანესთან”, ასევე სუმბატთან ნაკლებ დასაჯერებელია გადმოცემა აშოტის მკვლევლობაზე, ვინაიდან მისი დეტალები აქ აშკარად ჰგავს ბიზანტიის კეისრის ლეონ V-ეს (813-820). აღსასრულს. მე-13 ს-ის სომეხი მემატინის ვარდანის თხზულებაში ეს გადმოცემა სწორედ აშოტზე ცნობებს შორის არის მოქცეული. აქ ნათქვამია, თუ როგორ შეეცადა ვინმე მიქაელი ლეონის მოკვლას, მაგრამ ვერ მოახერხა. თუმცა შემდეგ მისმა დაახლოებულმა პირებმა მაინც ადასრულეს მისი გეგმა “მოულოდნელად მახვილებით დაესხნენ თავს კეისარს ეკლესიაში წირვის დროს. ის გაიქცა საკურთხეველისაკენ და ხელებით ჩაეჭიდა, ხოლო მათ შეუბრალებლად, როგორც მხეცებმა მოკლეს ის ადგილზე” (41, 103). იგივე ცნობა აქვს სირიელ ავტორს ბარ პებრეის, რომელიც აღნიშნავს, რომ ლეო მოკლულ იქნა ლოცვისას საკურთხეველთან (28. 129). აგრამ მთლიანობაში, “მატიანეს” მონაცემები უფრო სანდო ჩანს.

ამის მიუხედავად, სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად სწორედ სუმბატ დავითის ძის ვერსიაა მიღებული და, როგორც წესი, მიჩნეულია, რომ აშოტი თავდაპირველად თბილისში ზის, როგორც ერისმთავარი, მოგვიანებით გადადის შავშეთში, საიდანაც იბრძვის ტერიტორიის გასაფართოებლად და უკან დასაბრუნებლად, რასაც აღწევს კიდევაც, ყოველ შემთხვევაში მიდის ბარდავამდე. მაგრამ შემდეგ მას კლავენ. ამასთანავე სხვადასხვა მკვლევარი ამ ფაქტებს განსხვავებულად ათარიღებს და განსხვავებულადაც განიხილავს.

3. ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ აშოტ I –ის დროს იბერიის ქვეყნების პოლიტიკური ცენტრი გადატანილ იქნა დასავლეთ მესხეთში. მას შემდეგაც, რაც 815-826 წწ-ში აშოტ I-ის მიერ შემოერთებულ იქნა შიდა ქართლი და ქვემო ქართლის ქვეყნები, აშოტ I-მა პოლიტიკური ცენტრი არ დაძრა მესხეთის მივარდნილი და განადგურებული კუთხიდან შავშეთ-კლარჯეთიდან და არ გადაიტანა იგი არც მესხეთში და არც ქვემო ქართლის ისტორიულ ქალაქებში... (11, 53)

კ. კეკელიძის აზრით, აშოტ დიდი ჯერ ქართლის ერისმთავარი ხდება, შემდეგ კი შავშეთ-კლარჯეთში გადადის. (44, 257) ასეთივე აზრისაა შ. ბაღრიძეც, რომელმაც

აშოტ I-ს ვრცელი სტატია უძღვნა. მკვლევარი ფიქრობდა, რომ “ვიდრე კურაპალატი-
 ვასალად იქცეოდა, აშოტ დიდი ქართლის ერისმთავარი იყო” (45, 217- 268).

განსხვავებული აზრი გამოთქვა დ. მუსხელიშვილმა: “ვიდრე აშოტ ბაგრატიონი
 “ქართლის ერისმთავარი გახდებოდა, სამხრეთ-დასავლეთის პროვინციის, მანცკლამა-
 ინც, კლარჯეთის მფლობელად გვევლინება” (43, 157).

იმთავითვე ერისმთავრად მიიჩნევენ აშოტს მ. ლორთქიფანიძე და ზ. პაპასკირი.
 მათი აზრით, “არაბ ამირასთან წინააღმდეგობის გამწვავებამ აიძულა ქართლის ერის-
 მთავარი – აშოტ ბაგრატიონი- გაქცეოდა არაბებს და საფუძველი ჩაეყარა ახალი
 ქართული სახელმწიფოსათვის შავშეთ-კლარჯეთში, რომელმაც შემდგომ “ქართულელ-
 თა” სამეფოს სახელწოდება მიიღო (46, 183). სხვა შემთხვევაში აშოტი მოხსენიებუ-
 ლია როგორც ქართლის უკანასკნელი ერისმთავარი (47, 111).

მ. ბახტაძეს აშოტი ერისთავების და ერისთავთერისთავების სიაში ყავს მოთა-
 ველები (53, 143)

მაგრამ აქვე იბადება შეკითხვა: იყო კი აშოტ კურაპალატი ერისმთავარი? წყა-
 რობში აშოტ I უფრო ხშირად იხსენიება როგორც ხელმწიფე, მეფე, კურაპალატი.
 გიორგი მერჩულეს თხზულებაში მას მიმართავენ როგორც “დავით წანასწარმეტყვე-
 ლისა და უფლისა მიერ ცხებულისა შვილად წოდებულ ხელმწიფეო” (35, 235) მას
 აგრეთვე გრიგოლ ხანძთელის შემდეგი სიტყვები მიეძმართება: “მეფეო, ჩემო ძლიერო
 და დიდებულო, სიმტკიცეო ეკლესიათაო და ზღუდუო ქრისტიანეთაო, სადაით-მე მოგ-
 ელოდი – აღმოსავლეთით – მე ანუ დასავლეთ, ჩრდილოით-მე ანუ სამხრით, რამეთუ
 ყოველთა ზედა ნათესავთა მფლობელი იყავ”... (35, 238) ე.ი. აშოტი კურაპალატი და
 ამავე დროს, მეფე, ხელმწიფე. პ. ინგოროყვას აზრით, “ქართულთა სამეფოს” ხელი-
 სუფლების მეთაურნი ... აშოტ I-ის დროიდანვე ატარებდნენ ორ ტიტულს: “მეფე” და
 “კურაპალატი” (11, 50). სწორედ ამ აშოტთან აკავშირებს იგი “სოსტოგნეს წარწე-
 რას”, რომელსაც შემდგენიარად კითხულობს: “ეს მე, აშოტ მეფემან ოთხ წელსა გა-
 ვაშენე” (11, 50; 52, 287). ამასთანავე იქვე არსებობს ერისმთავრის ინსტიტუტიც, რომე-
 ლიც თუმცა უფრო დაბალი საფეხურია ვიდრე კურაპალატი, რაც მეფეს უტოლდება
 და ამასთანავე ეს ერისმთავარი ადარ წარმოდგენს ერთიანი ქართლის ერისმთავარს:
 “ღმერთმა მსახურსა მეფესა აშოტ კურაპალატსა აუწყა გაბრიელ ერისმთავარმან სა-
 ნატრელსა მამასა გრიგოლის ღირსებაი” (35, 234) ნათქვამია გიორგი მერჩულეს
 თხზულებაში. ამ შემთხვევაში სავსებით სამართლიანია მ. ბახტაძის დაკვირვება იმის
 შესახებ, რომ ტერმინი “ერისმთავარი” გიორგი მერჩულეს აქ ნახსენები აქვს ზოგა-
 დად გაბრიელ დაფანჯლის წარმოჩენის მიზნით. ამ ცნობის მიჩნევა იმის დამადა-
 სტურებლად, რომ გაბრიელი იყო აშოტ კურაპალატის ერისთავი, ჩვენი აზრით, ნაკ-
 ლებ სავარაუდოა”, – აღნიშნავს მკვლევარი. მეორე მხრივ, წყაროს ეს ცნობა გამოდ-
 გება იმის საბუთად, რომ გიორგი მერჩულე არ მიიჩნევს ერისმთავრად აშოტს.

ერისმთავრები ჩანან აშოტის მემკვიდრეებს შორის. ლიტერატურაში აღნიშნუ-
 ლია, რომ პირველი, ვინც ბაგრატიონებს შორის ერისთავთერისთავის ტიტულით მო-
 იხსენიება, აშოტ კუხია, მე-9 ს-ის დასასრულს (53, 136). გიორგი მერჩულეს მიხედვით
 აშოტის შვილიშვილის გურგენ კურაპალატის ძე აშოტი ერისთავთერისთავია, ისევე
 როგორც მისი ძმისწული გურგენი (35, 257, 258). სუბბატ დავითის ძის ცნობით, “მო-
 კუდა... გურგენ კურაპალატი... და დაუტყვნა ორნი ძენი – ადარნასე და აშოტ ერისთა-
 ვთა ერისთავი”. ადარნასემ, თავის მხრივ, “დაუტყვნა ორნი ძენი მცირენი – დავით
 ერისთავთა ერისთავი და გურგენ, რომელი შემდგომად მერმე დიდი ერისთავთ ერის-
 თავი იყო”... (48, 54) და არაერთი სხვაც, რომელთა შესახებ ცნობები სხვადასხვა წყა-

როუმში მოიპოვება. ერთი და იგივე პიროვნება სხვადასხვა დროს ერისმთავრობდა კურაპალატიც შეიძლება ყოფილიყო. ამავე დროს სწორია სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ “ბაგრატიონებში ერისთავთერისთავი და ერისთავი იყო საპატიო ტიტული, რომელსაც რეალური სამოხელეო შინაარსი არ ჰქონდა” (53, 147).

“მოქცევაი ქართლისაის” მიხედვით, აშოტი ერისმთავართა სიაშია შეტანილი... “მერმე ნერსე დიდი და ძენი მისნი – ფილიპე და სტეფანოზ, ადარნესე და გუარამ დიდი, ბაკურიანი და ძე ბა(დ)დადის, და ძენივე ადარნესესნი აშოტ და გურგენ. ესე დიდნი ერისთავნი იყვნეს” (49, 97). როგორც ჩანს, სწორედ ამ ცნობაზე დაყრდნობით, მიიჩნია სუმბატ დავითის ძემ აშოტი თბილისში მჯდომ მთავარს – “აშოტ კურაპალატი მთავრობდა ქუყენასა მას შინა და სახლად მისა იყო ბარდავი და ტფილისი.” (20, 283). მაგრამ, როგორც სამართლიანად შენიშნა მ. სანაძემ, “მოქცევაიში” ამ შემთხვევაში უფრო ადრინდელი ვითარებაა ასახული (40 15-23; 30, 102-103). უკვირ “შეიტანა “მოქცევისი” სიაში კ. კეკელიძემ, რომელიც ამასთანავე ზოგიერთ საყურადღებო მოსაზრებას გამოთქვამს: “რასაკვირველია, გენეალოგიურ სიზუსტეზე ზედმეტია ლაპარაკი. სახელები კი, საფიქრებელია, რაღაც სინამდვილის გამოძახილის შემცველია. თუ ნერსედ ჩვენ მივიღებთ აბო თბილელის მარტვილობის ნერსეს, ხოლო სტეფანოზად მის დისშვილს აბო თბილელის სტეფანოზს, რომელიც 786 წ. ჩანს ერისმთავრად, მაშინ ასეთ ნიხში შევალთ: 786 წ-დან ერისმთავრობს (ტრადიციით) აშოტი. როდისდა ერისმთავრობდა სტეფანოზი? უთქვამთ, 786 წ-თვის ის გარდაიცვალა, როდის ერისმთავრობდა ძმა მისი ადარნასე, მამა აშოტისა, თავი რომ დავანებოთ ფილიპესა და გურგენს, რომელნიც, შეიძლება არც ყოფილან ერისმთავრებდნენ? ამისთვის ყოველ შემთხვევაში ადგილი აღარ რჩება ისტორიაში”. იგივე მკვლევარი ვარაუდობს, რომ აშოტს ხალიფა ალ-მამუნის (813-833) მოწინააღმდეგეები (ე.ი. ხალიფა ალ-ამინის – 809-813 – მომხრეები) უჭერენ მხარს, ხოლო ალ-მამუნმა გამარჯვების შემდეგ უკანასკნელთა კლიენტების წინააღმდეგ გაილაშქრა და მათ შორის აშოტის წინააღმდეგ. მისი აზრით, აშოტ დიდი ქართლის ერისმთავარი ხდება 810 წელს, შავშეთ-კლარჯეთში გადადის 820-825 წწ., ხოლო 836 წ. მას კლავენ (44, 257).

ბ. ინგოროყვას მიაჩნია, რომ აშოტ I-ს “მეფის ტიტული” თავიდანვე მიუღია, 809-813 წლებში, ხოლო კურაპალატის ტიტული შავშეთ-კლარჯეთში გადასახლების შემდეგ. ისიც არა პირველ ხანებში, არამედ უფრო გვიან თავისი მეფობის უკანასკნელ წლებში, არა უადრეს 818 წლისა” (11, 53).

შ. ბადრიძემ ძირითადად შემდეგი საკითხები განიხილა: კერძოდ, როგორ ურთიერთობას გულისხმობს აშოტისათვის კურაპალატის ტიტულის ბოძება, ვასალობას თუ მოკავშირეობას, შეინარჩუნა თუ არა მან კურაპალატობასთან ერთად ერისთავის ტიტული, იყო თუ არა ის წოდებული მეფედ და სხვ. მისი პასუხებია, რომ ბიზანტიასთან ვასალურ პირობებზე მოქცევის დროიდან კურაპალატობამ შთანთქა ერისთავის სახელი. პირველმა მთლიანად შეცვალა მეორე... გამოდის, რომ აშოტის გაკურაპალატობის დროიდან დამოუკიდებელმა ქართლის ერისთავის ინსტიტუტმა ამოწურა თავისი რეალური შინაარსი. თუკი ერისმთავრის ინსტიტუტი ქართლის ფეოდალური საზოგადოების სახელმწიფოებრიობის ჩარჩოებში იყო მოქცეული, ამიერიდან კურაპალატობა ბიზანტიის შინასახელმწიფოებრივი ურთიერთობების ფარგლებში ექცეოდა. დამოუკიდებელი ერისმთავრის ადგილს ყმის კურაპალატის სახელი იკავებდა. “თუ ჩვენი დაშვება სამართლიანია – აღნიშნავს შ. ბადრიძე, – მაშინ გამოდის, რომ აშო-

ტის გაკურაპალატობის დროიდან დამოუკიდებელმა ქართლის ერისმთავრის ტიტულმა ამოწურა თავისი რეალური შინაარსი” (45, 216-268).

ა. ბოგვერაძე მიიჩნევს, რომ აშოტი “813 წლის ახლო ხანებში ქართლის ერისთავად ინიშნება, მაგრამ შემდეგ იძულებული ხდება აქაურობას გაეცალოს და თავის სამფლობელო კლარჯეთში გადავიდეს” (3, 107). ზ. პაპასკირიცი მიიჩნევს, რომ IX ს. I მეთხედში ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში დაწინაურებული ტაო-კლარჯეთის ლიდერის აშოტ ბაგრატიონის “მთავარ პოლიტიკურ ამოცანას აღმოსავლეთ საქართველოდან არაბების განდევნა და ისტორიული ქართლის მთელ ტერიტორიაზე თავისი – ქართლის სახელმწიფოს ოფიციალური მეთაურის (“ერისმთავრის”) – ლეგიტიმური უფლებების აღდგენა წარმოადგენდა” (50, 113). უკანასკნელი მოსაზრება ნაწილობრივ გასაზიარებელია. მაგრამ რაც შეეხება აშოტის ერისმთავრობას, აშკარად ჩანს, რომ აღნიშნული ტიტული სრულიადაც არ წარმოადგენდა მის ოცნებას. აშოტს ბევრად მეტი ამბიცია ჰქონდა და იგი უკვე მეფობაზე აცხადებდა პრეტენზიას, სხვა საკითხია, რომ მისი შეილდების დროს ვითარება შეიცვალა და მათ უკვე ვეღარ შეინარჩუნეს მამის დროს მიღწეული წარმატებები. აშოტის სიკვდილის შემდეგ, მისი შეილდების – ადარნასეს, ბაგრატის და გუარამის მცირეწლოვანების დროს არაბებს შეუვიწროებიათ მათი სამფლობელოები: “შემდგომად აშოტის სიკვდილისა, მამისა მათისა, რომელ გარეთ ქუყანა ჰქონდა, წაუღეს სარკინოხთა, რამეთუ იყუნეს იგინი უსრულ ასაკითა და იყუნეს ხარკის მიმცემელ სარკინოხთა ყოველნივე ხეენი შავ-შეთ-კლარჯეთ-ნიგალისანი. ხოლო არტანუჯით გამოღმართ დაიპყრეს მათ ნაქონები იგი მამისა მათისა, დასუეს ბაგრატ კურაპალატად. და წარმართა ღმერთმან ხელმწიფეობა მათი” (20, 285). ამის შესახებ მინიშნებას გიორგი მერჩულეს თხზულებაშიც ვხვდებით: “შეწვენითა ღმრთისაითა ხრმლითა მათითა დაიპყრნეს ფრიადნი ქუყანანი და განიოტნეს აგარის ნათესავნი” (35, 250).

ყოველივე ზემოაღნიშნულის საფუძველზე, ვფიქრობთ, რომ აშოტ ბაგრატიონი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა მომავალ “ქართველთა სამეფოს,” არ ყოფილა ერისმთავარი. იმ დროისათვის, როდესაც აშოტი გაძლიერდა, ეს ინსტიტუტი ფაქტობრივად აღარ არსებობდა. უკვე მე-8 ს-ის 60-იანი წლებიდან ცალკე ერთეულია ჰერეთი, ვახუშტის ცნობით, 787 წლიდან დამოუკიდებელ არსებობას იწყებს კახეთი (“განდგა გრიგოლ მთავარი და ამან დაიპყრა კახეთი, კუხეთი და გარდაბანი. მანვე მოსპო სახლი კუხეთისა და იწოდა კახთა მთავრად ანუ ქორიკოხად” (52, 557; 43, 132), ტაო-კლარჯეთში ძლიერდებიან ბაგრატიონები, ხოლო 771 წლიდან თბილისში არაბი ამირა ზის, რომელიც თუმცა ხშირად სახალიფოს უპირისპირდება. ამ ერთეულებს შორის მიმდინარეობს ბრძოლა შიდა ქართლისთვის. უპირატესობა ხან ერთის და ხან მეორის მხარეზეა. მართალია, ერისმთავრის ტიტული არსებობს აშოტ ბაგრატიონის დროს, მაგრამ მას სრულიადაც აღარ აქვს უწინდელი მნიშვნელობა. ერისმთავრის რეზიდენცია თბილისი აღარ არის. ვერც აშოტმა და ვერც მისმა შთამომავლებმა, არაერთი ცდის მიუხედავად, თბილისის დაბრუნება ვეღარ მოახერხეს. ვფიქრობთ, რომ აშოტი დაუპირისპირდა თბილისის ამირას ისმაილ იბნ შუაიბს და არა ალი შუაბის ძეს, როგორც ეს აღნიშნულია “მატიანე ქართლისაიში”, და აქედან გამომდინარე, იგი მიემხრო ხალიფა ალ-მამუნს (813-833), რომელმაც გადააყენა გამდგარი ამირა და შეცვალა ის ახლით (22, 138), და არა ალ-ამინს (809-813), როგორც ამას კ. კუკელიძე ვარაუდობს. აშოტის გამგებლობას 813-830 წწ.-ით ათარიღებს ამერიკელი მეცნიერი რ. სიუნი (55, 29).

აშოტის მოკელის ამბავი, როგორც ჩანს, უკავშირდება ხალიდ იბნ ელ-ჰაფსიდს მაზიადის პირველ შემოჭრას, დაახლოებით 829-830, ან მომდევნო წელს, როგორც ეს ალ-იაკუბის ცნობით ჩანს (26, 15). ვინაიდან აქ მითითებულია პიჯრით 214 წელი (829-30), რომლის ქვეშაც საკმაოდ ბევრი რამ ხდება. ამ მხრივ საესებით მისაღები ჩანს “მატიანე ქართლისაის” ცნობა – შემდგომად ამისა მოვიდა ხალიდ იაზიდის ძე არაბიელი, და დაიპყრა სომხითი, ქართლი და პერეთი. და მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს...” (20, 206). ქართული წყაროს ცნობები შეესაბამება და ერთგვარად აესებს არაბული წყაროების მონაცემებს. ალ-იაკუბის გადმოცემით, როდესაც ხალიდი ქისაღში ჩავიდა და მუჰამად იბნ ათაბა დაიბარა, უკანასკნელმა შეწყალება ითხოვა და მან აპატია, რის შემდეგაც ხალიდმა წანარები დაამარცხა ჯურჯანში და დადო მათთან ზავი. თუმცა დიდი ხანი არ გასულა და ისინი კვლავ აჯანყდნენ, რასაც მოჰყვა ხალიდის კვლავ გამოჩენა და, სავარაუდოა, არმენიაში სხვა გამგებლების დანიშვნა. (26, 14-15). ალ-იაკუბი ამ შემთხვევაში არაფერს ამბობს იმის შესახებ თუ ვინ დაინიშნა თბილისის ამირად, მაგრამ ინფორმაციას ამის შესახებ გვაწვდის “მატიანე ქართლისაის”. ამასთანავე აქ ჩანს, რომ ეს ცვლილება მოხდა სწორედ ხალიდის მეორედ მოსვლის დროს: “ხოლო კუალადცა ეუფლნეს სარკინოზნი ქართლსა და ვითარ წარვიდა ხალიდ, დაუტყუა ამირად ალი შუაბის ძე” (20, 206). სწორი ჩანს “მატიანეს” ცნობა ხალიდის მესამედ მოსვლის შესახებაც აღმოსავლეთ საქართველოში, თუმცა განსხვავდება არაბული და ქართული წყაროების ცნობა ხალიდის გარდაცვალების მიზეზის შესახებ. ამასთანავე, აქაც არ არის გამორიცხული, რომ უფრო სწორი ქართული წყაროს ინფორმაცია იყოს. ალ-იაკუბის მიხედვით, როდესაც ის ხალიდა ალ-გასაკის დროს (842-847) გაემართა თბილისის გამგებლისაკენ, “ავად გახდა... და რამდენიმე დღეში “გარდაიცვალა და ის კუბოთი წაიყვანეს დაბილში, სადაც დაკრძალეს” (26, 19). “მატიანე ქართლისაისში” კი ნათქვამია, რომ “ხალიდ მოვიდა მესამედ, და მოკლეს ჯავახეთს” (20, 206), შესაძლოა, მოწამლეს კიდევ. სხვათა შორის, “მატიანე ქართლისაისში” არ არის ნათქვამი, რომ აშოტი არაბებმა მოკლეს. პირიქით, არ არის გამორიცხული და უფრო საფიქრებელია, რომ აშოტი იმჯერადაც ხალიდის მომხრე ყოფილიყო წანარების და თბილისის ამირას წინააღმდეგ ბრძოლისას.

მოტანილ ცნობებზე დაყრდნობით, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების მიხედვით გადმოცემული დიაკონი ცქირის ამბავი, უნდა ყოფილიყო ხალიდის პირველად შემოჭრამდე, როდესაც აშოტი გარკვეულ დრომდე ცდილობს არ გაამწვაოს ურთიერთობა თბილისის ამირასთან: “მას (ე.ი. ცქირს), ვითარცა განეშორა შეწყენილი ღმრთისაი, ღონე ყოველი დაელია და ტფილისს წარვიდა საჰაკ ამირისა, პატრონისა თვისისავე. და წყინებითა მისითა რეცა მიეშვა კურაპალატი და კვლად მძლავრებით დაიპყრა ანჩისა საყდარი” (35, 309). ამდენად, დასტურდება მე-11 ს-ის არაბი ანონიმის ცნობა იმის შესახებ, რომ ამირ ისჰაკ იბნ ისმილი ხალიდის მოსვლამდეც იყო თბილისის გამგებელი. აღნიშნული ცნობა, რომელსაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში ყურადღება ე. სიხარულიძემ მიაქცია (54, 139-143), შეტანილია მე-17 ს-ის ავტორის მუნჯეიმ-ბაშის თხზულებაში. აქედან ვიგებთ, რომ 853 წელს მოკლული ისჰაკი 35 წელი უწყვედა ურჩობას სახალიფოს ცენტრალურ ხელისუფლებას, ე.ი., 818-819 წლიდან იყო დანიშნული თბილისის ამირად, როგორც “მატიანე ქართლისაის” (“კუალად დაჯდა ამირად ტფილისს საჰაკ ისმაელის ძე” – 20, 206) და ალ-იაკუბის ცნობებით ირკვევა, გარკვეული ინტერვალებით. არსებული ვითარების გათვალისწინებით, უფრო სარწმუნო ჩანს “მატიანე ქართლისაის” ცნობა, რომ “მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს”, ე. ი.

კახეთში, რომლის ხელისუფლის წინააღმდეგაც ის, ჩვეულებრივ, იბრძოდა, უფრო მეტად „ხეგსა ნივალისასა“, როგორც ამას სუმბატის ნაშრომი გადმოგვცემს.

სუმბატ დავითის ძე სამართლიანად მიიჩნევს, რომ აშოტი ქართველების ხელით იქნა მოკლული, როდესაც მან „იწყო ძებნად ერისა, რათამცა ვითარ განიმრავლა ლაშქარი თვისი. და წარმოემართნეს მოსლვად მის წინაშე ივინი, რომელთა მან უბრძანა, ხოლო ივინი მოვიდოდეს კლვად მისსა. მაშინდა ვიდრე მოწვევადმდე მათდა კარად მისსა არა უწყოდა აშოტ ზაკუა მათი, და რაჟამს მოიწინეს ივინი კარად მისსა, მაშინდა აგრძნა რაი იგი უგულვებოდა მათ. და არა ჰყვა მას ერთი თვისი თვინიერ მცირედთასა, რომლითა ვერ წინააღმდეგებოდა იგი მათ. ამისთვისცა შეივლტოდა აშოტ კურაპალატი ეკლესიად, და მოწყლეს იგი მახვილითა“ (20, 284). იგივეს ადასტურებს გიორგი მერჩულე, რომელიც გრივოლ ხანძიულს ათქმევინებს: „ვითარ-მე მიუცი ხელსა შეურაცხთა უმჯულთა და უნდოთა კაცთასა, რომელნი – იგი იუდაის მსგავსად შენ, უფლისა თვისისა მკლველ იქმნნეს მოსაკვდინებლად ჩვენ, გლახაკთა მლოცველთა შენთა, უკუნისამდე?“ (35, 238) სუმბატი ერთგვარად ახვიადებს აშოტის დამსახურებას არაბების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში – „განძლიერდა ხელმოწყობაი აგარიანთა და იწყეს ძიება აშოტ კურაპალატისა. და ვერ უძლო წინააღმდეგობად მათდა აშოტ და ივლტოდა მათგან...“ მოგვიანებით „მიძინრეთა ეწინეს დიდნი ლაშქარნი სარკინოზთანი. მაშინ შეეწია ღმერთი აშოტ კურაპალატსა, და კინისა მას ლაშქარსა მისსა. მოსცა ძლევაი მათ ზედა, და მოსრნეს სიმრავლენი ურიცხვნი“. და საბოლოოდ „შეკრიბა ლაშქარი ბრძოლისათვის სარკინოზთასა... დაეხსნეს მას სარკინოზნი უცნაურად და აოტეს იგი“ (20, 284-5). თუ კი არის ამ ცნობებში ჭეშმარიტების მარცვალი, აშოტის დაპირისპირებული მხარე უნდა ყოფილიყო თბილისის ამირა, რომლის მიმართ მისი დამოკიდებულება არაბთა სახალიფოს ცენტრალური ხელისუფლების ურთიერთობის შესაბამისად იცვლებოდა.

ამგვარად, თბილისში ამირას დამკვიდრებას ფაქტობრივად ქართლის ერისმთავრის ინსტიტუტის გაუქმება მოჰყვა. ხალიფა მაჰდის 10-წლიანი მართვის წლებში ამ ინსტიტუტის აღდგენა დროებითი აღმოჩნდა. 786 წლიდან სტეფანოზ IV-ის სიკვდილით დასჯის შემდეგ ერისმთავრის ინსტიტუტი კვლავ უქმდება. მოგვიანებით იწყებენ გაძლიერებას ბაგრატიონები. აშოტ I-ს, რომელიც თავის თავს მეფეს უწოდებს, კურაპალატის ტიტული ბქეს მინიჭებული. არ არის სწორი შეხედულება, რომ აშოტი თავდაპირველად ქართლის ერისმთავარი იყო, თბილისში იჯდა, ხოლო მოგვიანებით შავშეთ-კლარჯეთში გადავიდა. პირიქით, ის სწორედ კლარჯეთიდან უყრის საფუძველს ქართველთა სამეფოს, იქიდან ცდილობს ქართლის გაერთიანებას და თავისი მიწების გაფართოებას და ნაწილობრივ ახერხებს კიდევაც. თუმცა მისი მოკვლის შემდეგ, მისი შვილების დროს, მის მიერ შექმნილი სამეფო აღარც ერთიანია და აღარც ძლიერი.

„ქართლის ცხოვრების“ ცნობა, რომ დაეცნეს სარკინოზნი შემოსვლად ქართლად ყრუსა წარსვლითგან წელიწადსა ორმოცდაათსა აქა ჟამადმდე არღარა შემოვიდოდეს, არამედ მიიღებდეს ხარკსა ერისთავთაგან“-ო, (20, 199) შესაძლოა, სწორედ ჩვენს მიერ განხილულ წლებს დაუკავშიროთ, ვინაიდან 736 წლიდან, როდესაც მურვან ყრუ შემოიჭრა ქართლში, 50 წლის მანძილზე, ქართლში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო ერისმთავრის ინსტიტუტი, რომელიც იმ სახით, რა სახითაც მანამდე არსებობდა, საბოლოოდ 786 წელს მოიშალა. მართალია, ივ. ჯავახიშვილმა აქ მურვან ყრუს თავდასხმა არაბთა პირველ გამოჩენად იგულისხმა, ვინაიდან „ქართლის ცხოვრების“ შესაბამის მონაკვეთში მართლაც მნიშვნელოვანი ხარვეზებია და მემატიანე

ფაქტობრივად არაბთა რამდენიმე ლაშქრობას აერთიანებს, თავისთავად ის ფაქტი, რომ ეს ყველაფერი მარვან იბნ მუჰამადის სახელით არის განზოგადებული, იმას ნიშნავს, რომ უკანასკნელის თავდასხმის სიმძიმის გამო ისტორიულ მეხსიერებას სწორედ მისი სახელი შემორჩა. თუმცა მთლად ზუსტად “ქართლის ცხოვრების” მოტანილი ცნობა არაბთა პირველად შემოსვლის შემდეგ ალბათ არცერთ პერიოდს არ შეესაბამება, ვინაიდან, როგორც აღვნიშნეთ, უკვე აბასიანების ბატონობის დროს არაბები კვლავ შემოდინან საქართველოში. ამასთანავე ყველაზე მძიმე მარვან იბნ მუჰამადის შემდეგ ალბათ მაინც 786 წლის რეპრესიები იყო.

Giuli Alasania

EMERGING GEORGIAN KINGDOM

The paper deals with the institution of “erismtavari” appeared in the 80s of the 6th century instead of the abolished kingship in Kartli. Proceeding from analysis of the related sources the following conclusions are made:

Setting up Tbilisi emirate (70s of the 8th century) in times of Abbasids entailed abolishment of erismtavari’s institution;

The last erismtavari, Stephanos, was tortured by Arabs in 786.

Tough policy of Abbasids resulted in political dissolution of Kartli and as a consequence in increasing power of regional local rulers.

The author of the current paper doesn’t share the dominant opinion in the Georgian scholarly literature about considering Asot I Bagrationi as an erismtavari, residing in Tbilisi and expelling westward by Arabs. Unlike the latter Asot I, the Curopalates, the owner and ruler of western Kartli, Tao-Klarjeti, is defined as a king, who claimed to power in entire Kartli. Tbilisi emir frequently opposing central power of caliphate, was supported by Kakheti ruler, while Bagrationi family members usually were allies of caliphs and tried to expand eastward. However the attempts of Ashot Bagrationi to unite Kartli because of his murdering by the Georgians failed and were postponed.

Interaction of Khazars, peoples of southern Caucasus, Arabs is studied. Hererby some evidences of Arabic, Armenian and Georgian sources are newly read and interpreted.

Tbilisi emir (since 70s of the 8^{thc}) controlled smaller part of Kartli, which from time to time became larger.

1. ჯავახიშვილი ი., ქართველი ერის ისტორია. – თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1983.
2. ჯანაშია ს., არაბობა საქართველოში. თბილისი, 1936.
3. ბოგვერაძე ა., ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში. თბილისი., 1979.
4. Богвералдзе А. А., Арабские завоевания и борьба против арабов в 5-8 вв. – Очерки истории Грузии. Т. 2. Тбилиси, 1988.
5. Тер-Гевондян А.Н., Армения и арабский халифат. Ереван. 1977.
6. Лордкипანიძე М. Д., Картвельское царство. – Очерки истории Грузии. Т. 2, Тбилиси, 1988.
7. თბილისის ისტორია, I, 1990.
8. საქართველოს ისტორია, წიგნი I (ანტიკური ხანა და შუა საუკუნეები), თბ., 2003.
9. Пахомов Е.А., Монеты Грузии. Тбилиси, 1970.
10. თაყაიშვილი ე., ძველი საქართველო, II. თფილისი, 1913.
11. ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა, თბილისი, 1954.
12. აღასანია გ., თბილისის საამიროს დაარსების თარიღისათვის. – ანალები, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ჟურნალი, I, თბილისი, 1999.
13. სიხარულიძე ე., აბუ იუსუფ იაკუბის “ქითაბ აღ-ხარაჯი” როგორც წყარო არაბული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიისათვის. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1954 (ხელნაწერი).
14. Абу Йусуф Йа'куб б. Ибрахим ал-Куфи. Китаб ал-харадж (Мусульманское налогообложение). Пер. С арабского и комментарий А.Э. Шмидта. Супракомментарий к переводу А.С. Боголюбова. Подготовка к изданию, вступительная статья и указатели А.А. Хисматулина. С-Петербург, 2001.
15. Из хроники Баладзори. Текст из « Книги завоевания стран». Перевод с арабского П.К. Жузе, Баку, 1927.
16. Артамонов М. И., История хазар. Ленинград, 1962.
17. Бунятов З. М., Азербайджан в VII-IX вв. Баку, 1965.
18. Новосельцев А. П., Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. Москва, 1990.
19. Dunlop D. M., The history of the Jewish Khazars. Princeton, New Jersey, 1954.
20. ქართლის ცხოვრება (“ძველი ქართლის ცხოვრება”). გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და ტერმინთა განმარტება დაურთეს აკადემიკოსებმა ილია ანთელავამ და ნოდარ შოშიაშვილმა, თბილისი, 1936.
21. Ахмад ибн А'сам Ал-Куфи. Книга завоеваний (Извлечение сведений по истории Азербайджана VII-IX вв.). Перевод с арабского языка академика АН Азербайджанской ССР З.М. Бунятова. Баку, 1981.
22. სილაგაძე ზ., არაბთა ბატონობა საქართველოში (არაბული ცნობების მიხედვით), თბ., 1991).
23. Тарих-ал-Камиль (полного свода истории) Ибн-ал-Асира. Пер. П.Жузе. Баку, 1940.

24. Tarikh at-Tabari, par Abi Ja'bar Mohammad ibn Jarir at-Tabari, vol. VII, Edition Mohammad Abul Fadl Ibrahim, Cairo.1972, გვ. 649 (მოგვაწოდა გონა ჯაფარიძემ).
25. История халифов вардапета Гевонда, писателя 8-го века, пер. с армянского, Санкт-Петербург, 1862.
26. Из сочинения Я' куби «История». Текст и перевод П.К. Жузе. Баку. 1927 – Материалы по истории Азербайджана, Вып. 4.
27. Чичуров И. С., Византийские исторические сочинения. «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора. Тексты, перевод, комментарий. Москва, 1980.
28. The Chronography of Gregory Abu'l Faraj, the son of Aaron, the Hebrew physician commonly known as Bar Hebraeus being the first part of his political history of the world. Translated from the Syriac by Ernest A. Wallis Budge, vol. I. English translation. London-Humphrey, Milford, 1932.
29. Chronique de Michel le Grand, Patriarche des Syriens Jacobites, traduite pour la premiere fois sur la version armenienne du pretre Ischok, par Victor Langlois, Venise, 1868.
30. ხანაძე მ., გრიგოლ ბაკურიანის-ძის წარმომავლობის შესახებ. – “ქართული წყაროთმცოდნეობა”, X, ეძღვნება აკად. დ. უსხელიშვილს, თბილისი, 2004.
31. იოვანე საბანის ძე, აბოს წამება. – “ქართული პროზა”, I, თბილისი, 1982.
32. ცქიტიშვილი ო., ქართლის ერისმთავრის ნერსეს პოლიტიკური მოღვაწეობის საკითხისათვის. – საქ. მცნ. აკადემიის მოამბე, 1988, 1.
33. ცქიტიშვილი ო., არაბთა მფლობელობის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან. – მაცნე, 1986.
34. ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა კ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევით, თფილისი, 1935.
35. გიორგი შერწყულე. რიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. – “ქართული პროზა”. თბილისი, 1982.
36. აღექსიძე ზ., აბო თბილელის მარტვილობის თარიღი და მასთან დაკავშირებული ქართლის ერისმთავართა ქრონოლოგია. – მრავალთავი, XIX, თბილისი, 2001.
37. Golden P. B., Khazar studies. An historico-philological inquiry into the origins of the Khazars. Volume, I, Budapest, 1980.
38. Джанашвили М., Известия грузинских летописей и историков о Северном Кавказе и России. – Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа, 22, Тифлис, 1897.
39. კეკელიძე კ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1980.
40. ხანაძე მ., ქართლის სამეფო VII-VIII საუკუნეების მიჯნაზე (პოლიტიკური ისტორიიდან). – მესხეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, 2001.
41. ვარდან არეველცი. მსოფლიო ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნეს ნოდარ შოშიაშვილმა და ეკა კვაჭანტირაძემ, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ეკა კვაჭანტირაძემ. თბილისი, 2002.
42. პაპასკირი ზ., აფხაზთა სამეფოს საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის დაზუსტების საკითხისათვის. – ქართული დიპლომატია, წელიწადური, 6. თბილისი, 1999.
43. მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, 1980.
44. კეკელიძე კ., აშოტ დიდი კურაპალატის ქრონოლოგიისათვის. – მის წიგნში “ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ტ. 8, თბილისი 1962.
45. ბადრიძე შ., ქართველთა სამეფოს პოლიტიკური სტრუქტურის ისტორიიდან. – თსუ შრომები, 119, 1065.

46. ლორთქიფანიძე მ., პაპასკირი ზ., ახალი სამეფო-სამთავროების წარმოქმნა საქართველოში და მათი ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობებში. საშინაო დიპლომატია (IX ს. და X ს-ის I ნახევარი). – ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, I, ნაწ. თბილისი, 1998.
47. ლორთქიფანიძე მ., პაპასკირი ზ., ახალი სამეფო-სამთავროების წარმოქმნა საქართველოში და მათი ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობებში (IX –X ს. I ნახევარი). საშინაო დიპლომატია. – ქართული დიპლომატიის ისტორია, თბილისი, 2003.
48. ლომოური თ., სუმბატ დაეითის ძისა და გიორგი მერჩულეს ცნობები მე-IX-X სს. ქართველ ბაგრატიონთა შესახებ. – არილი, ივანე ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული, მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლის თავზე (1900-1925), თფილისი, 1925.
49. მოქცევაი ქართლისაი. – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, I, თბილისი, 1963.
50. პაპასკირი ზ., ქართული პოლიტიკური სამყარო საერთაშორისო არენაზე VIII ს-ში. – ქართული დიპლომატიის ისტორია. 2003.
51. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – ქართლის ცხოვრება IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973.
52. დაპიდარული წარწერები. I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.
53. ბახტაძე მ., ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ., 2003.
54. სიხარულიძე ე., ერთი ცნობა ამირა ისაკ იბნ ისმაილის შესახებ. – თსუ შრომები, 180, 1976.
55. Suny R.G., The making of the Georgian nation. Second edition, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1994.

ძართული სამოხელეო ინსტიტუტები აზხაზეთის
ეპიგრაფიკულ ძეგლებში

ეპიგრაფიკულ ძეგლებს უადრესად სანდო წერილობით წყაროთა ჯგუფს მიაკუთვნებენ, რადგან ინფორმაციის სანდოობის თვალსაზრისით მათ ზოგჯერ პირველხარისხოვანი წყაროს დირებულება გააჩნიათ. ქართული ეპიგრაფიკული ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილი თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე გვხვდება, როგორც ლაპიდარული, ასევე ფრესკული და ჭედური წარწერების სახით. სამივე ჯგუფის წარწერები მეტად საინტერესო წყაროს წარმოადგენენ ქართველი ხალხის სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის, მისი კულტურული ყოფისა და სულიერი ცხოვრების შესახებ.

თანამედროვე აფხაზეთის ლაპიდარულ, ფრესკულ და ჭედურ წარწერებში საინტერესო ცნობებია დაცული ძველი საქართველოს სამოხელეო ინსტიტუტების შესახებ. ზოგიერთი მათგანი უნიკალურია იმ თვალსაზრისით, რომ მათ შესახებ არც ერთ სხვა სახის საისტორიო წყაროში არ არის დაცული ინფორმაცია. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა გალატოზოთუხუცესის ინსტიტუტი, რომელიც აფხაზეთის ორ ლაპიდარულ წარწერაში დასტურდება.

გალატოზოთუხუცესის სამოხელეო ინსტიტუტის ყველაზე ადრინდელი დასახელება გვხვდება ბედის ტაძრის სამშენებლო წარწერაში, რომელიც ასომთავრულითაა შესრულებული:

„წ(მიდა)ო ღ(მრ)თისმშობელო, მე(ო) ექმე(ენ) წ(მიდის)ა ამ(ი)ს ს(ა)ყდრ(ის)ა მ(ა)შ(ენ)ებ(ე)ლს, გ(ა)ლ(ა)ტ(ო)ზოთუხ(უ)ც(ე)ს / ს(ე)მ(ე)ონსა“.

ჩვენ მოგვეპოვება ანალოგიური შინაარსის კიდევ ორი წარწერა, ერთ-ერთი აღმოჩენილია გალის რაიონის სოფ. დიხაზურგის ეკლესიის ნანგრევებში და შესრულებულია მხედრული ანბანით:

„ქ გრ(ი)გოლს გ(ა)ლ(ა)ტ(ო)ს[თ]უხ(უ)ც(ე)ს, შ(ეუნდო)ს ღ(მერთ)მ(ა)ნ(ა) მ(ე)ნ“.

მესამე წარწერა აღმოჩენილია ასპინძის რაიონში, შორეთის მონასტრის მინაშენზე, რომელშიც ნიკოლოზ ორბის ძე იხსენიება „გალატოზოთუხუცესის“ ტიტულით. წარწერაში იკითხება:

„ორბის ძ(ე)ს ნ(ი)კ(ო)ლ(ო)ზს, გ(ა)ლ(ა)ტ(ო)ზო(უ)ხ(უ)ც(ე)სს შ(ეუნდენ)ენ ღ(მერთ)მ(ა)ნ“.

აღნიშნული წარწერების გარდა, „გალატოზოთუხუცესის“ ინსტიტუტი არ დასტურდება ფეოდალური ეპოქის არცერთ სხვა წერილობით წყაროში. მათ შორის არც სამართლის ძეგლებში: „კელმწიფის კარის გარიგება“, „განგება დარბაზობისა“ და ა. შ. ვფიქრობთ, „გალატოზოთუხუცესი“ უფრო ძველი სამოხელეო ინსტიტუტი უნდა იყოს, ვიდრე ზემოთჩამოთვლილი წყაროები.

სამშენებლო ხასიათის ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ხშირად დასტურდება სიტყვა „გალატოზი“ (ჯრუჭის, გომარეთის, ილორის წარწერები) სულხან საბა ორბელიანის მიხედვით, „გალატოზი“ ნიშნავს „კედლის მდგმელს, კედლის მგებელს“⁵. თუ გალატოზი კედლის მგებელი და მაშენებელია, მაშინ გალატოზოთუხუცესი მშენებელთა შორის უხუცესი და უფროსი უნდა იყოს. რაც შეეხება უხუცესთა ინსტიტუტს, ცნობილია, რომ საქართველოში სავაზიროს ჩამოყალიბებამდე არსებობდა ცალკეული საგამგეო უწყებები, რომელთა მეთაურებსაც უხუცესები ერქვათ. უხუცე-

სი ემატებოდა ცალკეული დარგის მოხელეთა უფროსს, მაგალითად, მეაბჯრეთუხუცესი, განმგეთუხუცესი, მედენინეთუხუცესი, მოღარეთუხუცესი, და სხვა⁶. მ. ლორთქიფანიძის აზრით, „უხუცესები“ ადგილობრივ, ქართულ ნიდაგზეა წარმოშობილი და განვითარებული და რომ „უხუცესობის“ ინსტიტუტი ჩვენში ძალიან ძველი მოვლენაა — ამის მაუწყებელია მათი მოხსენიება უძველეს წერილობით წყაროებში⁷. მაგალითისათვის მეცნიერს მოჰყავს მცხეთაში, 1938 წელს სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი IV-V საუკუნეების ბერძნული წარწერა-ეპიტაფია, რომელშიც მოიხსენიება „აერელი აქოლისი, მხატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი“⁸. ს. ყაუხჩიშვილის გამოკვლევით, აერელი აქოლისის წარწერაში დასახელებული ტერმინი „არქიოგრაფოს“- „მხატვართუხუცესი“, მე-12 საუკუნემდე, არც ძველ ბერძნულ და არც ბიზანტიურ მწერლობაში არ გვხვდება, და რადგანაც ამ ტერმინის შესატყვისი ცნება ბერძნულ სინამდვილეში არ არსებობდა, მკვლევარმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ბერძნული ტერმინი — „არქიოგრაფოს“—ადგილობრივი საჭიროებისათვის არის შექმნილი მცხეთაში არსებული თანამდებობის პირის წოდების „მხატვართუხუცესის“ გამოსახატავად. მოხმობილი წყარო ადასტურებს, რომ „უხუცესთა“ ინსტიტუტი და ხუროთმოძღვრის თანამდებობა საქართველოში ანტიკურ ხანაშივე არსებულა, ისევე, როგორც ძველი სამყაროს ბევრ ქვეყანაში⁹.

ძველი საქართველოს ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების შესწავლისას აღნიშნულ საკითხს შეეხო ა. ავაქიძე. მისი აზრით, აერელი აქოლისი უბრალო მხატვარი და ხუროთმოძღვარი კი არ არის, „არამედ მოხელეა, იგი მხატვართა და მშენებელთა უფროსია, უხუცესია“¹⁰ ე. ი. უხუცესთა ინსტიტუტი სუფთა ქართული მოვლენაა. საყურადღებოა ისიც, რომ აერელი აქოლისი ატარებს არა მარტო მხატვართუხუცესის, არამედ ხუროთმოძღვრის ტიტულსაც. თუ აერელი აქოლისი ქართლის ხუროთმოძღვარია, გარკვეული თვალსაზრისით, იგი ბედიის, დიხაზურგისა და შორეთის წარწერებში დასახელებული ისტორიული პირების შორეული წინამორბედიცაა. სუმეონი, მიქაელი და ნიკოლოზ ორბისძე გალატოხთა და მშენებელთა უფროსი და უხუცესები არიან, ამდენად, მათი საქმიანობა თანამედროვე ტერმინით შეიძლება „ხუროთმოძღვრით“ განვსაზღვროთ.

ხუროთმოძღვრის თანამდებობის არსებობა შუა საუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოში, რომელსაც „მმართველობის ცალკეული დარგებისა და უწყებების ხელმძღვანელები „ქარის უხუცესები“ ჰყავდა, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ტერმინი ხუროთმოძღვარი, ან მისი აღმნიშვნელი სიტყვა, აერელი აქოლისის წარწერის შემდეგ გვხვდება „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“. იმავე სერაპიონის ცხოვრებაში დასახელებულია „გალატოხი“, რომელიც ვ. ბერიძის აზრით, ქვითხუროს სინონიმი ჩანს. გალატოხი იყო თანამემწე „ველოვნებით განთქმული კაცისა“ ხუროთმოძღვრისა. სერაპიონის ცხოვრების მეორე ადგილას „ველოვნებით განთქმული კაციც“ გალატოხადაა წოდებული ე. ი. არსებითად გალატოხი და ხუროთმოძღვარი აქ ერთსა და იმავეს ნიშნავს¹¹. ტერმინი გალატოხი გვხვდება აბუსერიძეთა საგვარეულო მატინანის ტექსტშიც. „ესე ბასილი იყო ქვითხურო, რომელსა ეწოდების „გალატოხი“¹². როგორც ვხედავთ, აქ ავტორი განმარტავს სიტყვა „გალატოხისს“, რაც ისევე როგორც „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“, აქაც ქვით ხუროს აღმნიშვნელი ტერმინია. „სერაპიონის ცხოვრებისა“ და აბუსერიძეთა საგვარეულო მატინანის ქრონოლოგიური შედარების საფუძველზე უნდა ვიფიქროთ, რომ ტერმინ „გალატოხის“ შინაარსობრივი დატვირთვა X-XIII საუკუნეების საქართველოში არ უნდა შეცვლილიყო.

ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში „გალატოზის“ გარდა გვხვდება აგრეთვე სხვა ტერმინებიც, კერძოდ, „გალატოზთა ზედა მომკე“ (რუისი, XV ს.), „ზედამდგომი“¹², ან „ზედამდგომი“ (ოშკის წარწერა)¹³ და ა. შ. გვიანფოთადღურ ხანაში მშენებელი თავისთავს ოსტატს უწოდებს. მაგ. ბარაკონის, მანგლისის, ვაშლოვანის და სხვა წარწერებში. მის პარალელურად, როსტომ მეფის დროს, ხმარებაში შემოდის სპარსული სიტყვა „სარაიდარი“, რომელმაც ქართული ხუროთმოძღვარი შეცვალა.

ვახუშტი ბაგრატიონი საქართველოს სამეფო კარის ხელისუფალთა ჩამოთვლისას ასახელებს ხუროთმოძღვარსაც: „ხუროთმოძღვარი, ამის ჳელისა იყო სრულიად ჳელოსანნი და შენობა სასახლეთა და ეკლესიათა, ჳიდთა და ფუნდუკთა“¹⁴.

როგორც ვხედავთ, ქართულ სინამდვილეში ხუროთმოძღვრის ინსტიტუტის აღსანიშნავად ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით შემდეგი ტერმინები გამოიყენებოდა: „ჳელოვნებით განთქმული კაცი“, „გალატოზთუხუცესი, ხუროთმოძღვარი, და სარაიდარი. აქედან სარაიდარის წარმოშობის ისტორიული პირობები ვიცით, იგი არაქართული სიტყვაა და ირანის პოლიტიკურ-კულტურული გავლენით გავრცელდა საქართველოში. რაც შეეხება ხუროთმოძღვარს, „ხუროსა“ და „მოდვრის“ შეერთების საფუძველზე წარმოქმნილი სიტყვაა და მის შინაარსში იგულისხმება მრავალი ხუროს მოძღვარი და ხელმძღვანელი. აბუსერიძეთა საგვარეულო მატეიანის განმარტებით ვიცით, რომ ქვით ხურო იგივე გალატოზია, ხოლო გალატოზთა ხელმძღვანელი, ჩვენი ვარაუდით, „გალატოზთუხუცესი“ უნდა იყოს (აქაც ორი სიტყვის შეერთების საფუძველზე მიღებული ტერმინი გვაქვს „გალატოზი“ + „უხუცესი“).

„სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“, როცა სერაპიონის ანდერძის თანახმად, განიზრახეს მეორე ეკლესიის აგება, წინამძღვარმა მიქაელმა „ჳელოვნებით განთქმულ კაცსა მოუწოდა – ქვეყნისაგან ბერძენთადას... რომელსა თანაშემწედ აქუნდა გალატოზი სახელითა შუარტყლელი და ორნივე იყენეს მოძღუარ და მასწავლებელ სიმრავლეს მუშაკთასა“¹⁵.

ე. ი. „ჳელოვნებით განთქმული კაცი“ თანამდებობრივად უფრო მაღლა დგას, ვიდრე გალატოზი, მაგრამ ორივენი იყვნენ მრავალი მშენებლის („მუშაკთა“) მოძღვარი და მასწავლებელი (გავიხსენოთ „ხუროთმოძღვარი“). აქ ფაქტობრივად, ორი მოხელის თანამდებობრივ გათანაბრებასთან გვაქვს საქმე. ალბათ, ეს მომენტი ჰქონდა მხედველობაში აკად. ვ. ბერიძეს, როცა განაცხადა, „აქ გალატოზი და ხუროთმოძღვარი არსებითად ერთი და იმავეს ნიშნავს“.

X საუკუნის დასაწყისში „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ მშენებელთა შორის სამ კატეგორიას ასახელებს: „ჳელოვნებით განთქმული კაცი“, „გალატოზი“ და „მუშაკნი“. ჩვენი აზრით, მოგვიანებით, ამ კატეგორიებს, უნდა დამატებოდა „გალატოზთუხუცესიც“.

ბასილი ზარზმელის ეპოქა, როცა არ არსებობდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრიობის ინსტიტუტები, როცა საეკლესიო და სამონასტრო მშენებლობა, ძირითადად, სასულიერო და კერძო პირთა ინიციატივითა და ენთუზიაზმით მიმდინარეობდა, არ საჭიროებდა სახელმწიფო მოხელის ფუნქციებით აღჭურვილ თანამდებობის პირს. მაგრამ ერთიანი ქართული მონარქიის შექმნის შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა, სამონასტრო მშენებლობის ინიციატივა ამჯერად სახელმწიფომ აიღო ხელში და გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწია. აქ, ალბათ, უნდა გავიხსენოთ ბაგრატ III-ის (978-1014) მიერ ფართოდ გაშლილი საეკლესიო მშენებლობა (ბედიისა და ბაგრატის ტაძრების, ასევე სვეტიცხოვლის მშენებლობის დასაწყისი და ა. შ.), რისთვისაც მას აუცილებლად დასჭირდებოდა სახელმწიფო მოხელის რანგში აყვანილი „ჳელოვნებით განთქმული კაცი“.

ნებით განთქმული კაცი“. ჩვენ აზრით, ასეთ პირობებში X ს. II ნახევარში წარმოიქმნა კიდევ ერთი მოხელის, „გალატოთუხუცესის“ თანამდებობა. ე. ი. ვახუშტისდროინდელი „ხუროთმოძღვარი“ ბაგრატ III-ის სამეფო კარზე უხუცესთა საგამგეო უწყებაში „გალატოთუხუცესის“ ტიტულით შედიოდა, რომელსაც ქვეყნის მართვა-გამგეობაში ნაკლები ფუნქციები გააჩნდა, მაგრამ მთავარ როლს თამაშობდა ქვეყანაში გაშლილ სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საეკლესიო მშენებლობაში. ჩვენს მოსაზრებას დამაჯერებლობას ჰმატებს ისიც, რომ „ხუროთმოძღვრის“ შესატყვისი სხვა ტერმინი ამ ეპოქის წერილობით წყაროებში არ მოგვეპოვება¹⁶.

გაერთიანებული საქართველოს სამოხელეო ინსტიტუტებიდან აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში გვხვდება მეჭურჭლეთუხუცესის, მანდატურთუხუცესისა და ერთსავეთ ერისთავის სახელოები.

მეჭურჭლეთუხუცესის სახელო გვხვდება XIX საუკუნის II ნახევარში წებელდის რეგიონში პ. უვაროვას მიერ აღმოჩენილ წმ. ანდრია მოციქულის ხატის წარწერაში. ხატი თავის დროზე შეცდომით ღურჯი მონასტრის საკუთრებად იქნა მიჩნეული და მისი წებელდიდან წარმომავლობის შესახებ არაფერი იყო ცნობილი. აღნიშნული შეცდომა გაასწორა ქ. ჩხატარაიშვილმა, რომელმაც დამაჯერებლად დაასაბუთა ანდრია მოციქულის ხატის წებელდიდან წარმომავლობის საკითხი. მოგვეყვას ასომთავრული წარწერის მხედრული ტრანსკრიპცია:

„ქ შ ყოვლად წმიდაო მოციქულო ქრისტეს დ(მრ)თისაო ანდრია, შეიწირე [მცირე]დი ესე მსახურებაი ჩ(ე)მგან- ე(რისთავთა) ე(რისთავისა) და მეჭურჭლეთუხუცესისა აბულასანის(ა)გ(ან) იობისძისა, [რომელმან] ვეცხლითა შევჭედე კუბოი ესე შენი, [სალოცველად] სულისა ჩემისა და ძმათა ჩემთა | -მ(ა)ს(ი)ლისა“¹⁷ და ელიასათუის¹⁸.

აღნიშნული ხატის შემწირველი აბულასანი ქართულ ისტორიოგრაფიაში სამართლიანადაა გაიგივებული თამარის ეპოქის სახელმწიფო მოღვაწესთან ქართლის ერისთავთ ერისთავისა და მეჭურჭლეთუხუცესის აბულასან იობის სახელთან. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში დაზუსტდა აბულასან იობისძე საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესის სახელოს ფლობდა 1185-1187 წლებში¹⁹, მაშასადამე, ხატიც და წარწერაც ამ წლებით თარიღდება²⁰. აბულასანის წარმომავლობასთან დაკავშირებით, საყურადღებო დასკვნები გააკეთა ქ. ჩხატარაიშვილმა. მან საქართველოს სამეფო კარის მეჭურჭლეთუხუცესი აბულასან იობის ძე-მარუშისძე, მარუშიანთა გვარს და წებელდის რეგიონს დაუკავშირა, სადაც თავის „ძირ ხატს“, რომელთანაც იობისძეებს კავშირი ჯერ კიდევ გაწყვეტილი არ ჰქონდათ, შესწირა წმ. ანდრია მოციქულის ხატი. ეს შეწირულება აბულასანის წარმომავლობის დადასტურება უნდა იყოს²¹.

მანდატურთუხუცესისა და ერისთავთ ერისთავის სახელო. აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში დადასტურებულია ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის სამოხელეო ინსტიტუტები: მანდატურთუხუცესისა და ერისთავთ ერისთავის სახელოები. როგორც ცნობილია, ამ სახელოებს დასავლეთ საქართველოში დადიანთა ფეოდალური სახლი ფლობდა და უმრავლეს შემთხვევაში ორივე სახელო ერთი და იგივე პირის ტიტულატურაში დასტურდება. აღნიშნული სამოხელეო ინსტიტუტები აფხაზეთის წარწერებს შორის ყველაზე ადრე (XIV-XV სს. მიჯნა) ბედიის ტაძრის ფრესკულ წარწერაში გვხვდება, რომელშიც ერისთავთ ერისთავი და მანდატურთუხუცესი გიორგი დადიანი იკითხება:

„ღოფა(ლ)თ ღოფალი [მარხ] | [ძე] მათი ე(რისთავთ) ე(რისთავი) და მანდატურთუხუცესი დადი(ა)ნი გ(იორგი)²².

ბედიის ხობისა და წალენჯიხის წარწერების ისტორიულ პირთა იდენტიფიკაციის საფუძველზე, წარწერაში დასახელებული „დეოფალი“ მარიხი და გიორგი დადიანი ჩვენს მიერ გაიგივებული არიან ვამეყ I დადიანის მეუღლესთან და უფროს ვაჟთან გიორგი დადიანთან, რის საფუძველზეც წარწერა დათარიღებულია XIV-XV საუკუნეების მიჯნით²³. აღნიშნული მოსაზრება გახიარებულია მკვლევართა მიერ²⁴.

ონაწმირის რაიონის სოფელ ჭლოუს (ჭალის) ეკლესიის ნანგრევებში აღმოჩენილ XV საუკუნის ასომთავრულ წარწერაში იკითხება:

„ე(რისთავთ) ერ(ის)თ(ა)ვი, | მ(ა)ნ(და)ტ(ურ)თუხ(უ)ც(ეს) დ(ა)დ(ი)ან ოზბ(ე)ს| შ(ე)უნდეენ დ(მერთმა)ნ“²⁵

წარწერაში დასახელებული ისტორიული პირის-ოზბეგ დადიანის მოღვაწეობა დათარიღებულია XV საუკუნის შუახანებით, კერძოდ, 1442-1445 წლებით.

ილორის წმიდა გიორგის ხატის 1533-1545 წლების ასომთავრულ წარწერაში იკითხება:

„მ მვენო, შორის მოწამეთა დეაწლისა მძღუო, გიორგი ილორისაო, საკრეველუბათა მოქმელო, ღირსო მკედარო უფლისაო, ღირს ჰყავ ქრისტეს ღვთისა [და] ჩვენისა წინაშე და განადიდე და განაძღვიერენ ერისთავთ-ერისთავი და მანდატურთუხუცესი დადიანი დეონ, და გვედრებით, რათა მეოხ და მფარველ ექმენ, რომლისა ბრძანებითა შევამკეთ წმიდა ხატი ესე, ბედიელ მთვარეაისკოპოზმან მიტრაპოლიტმან ანტონი ჟუანისძემან. წინა მღვთმელ ექმენ ღვთისა ჩვენისა აქა და მას დღესა დიდსა განკითხვასა. ამინ“²⁶

მანდატურთუხუცესის სახელოს დადიანები პირველად მაშინ ეუფლებიან, როცა დავით ნარინი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, სადაც იგი ადგილობრივმა ფეოდალებმა ლიხთიმურეთის მეფედ დაადგინეს. ამიერიდან საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ, რომელთაც ცალ-ცალკე სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტები გააჩნდათ (სამეფო დარბაზი, სამეფო ვახიონი, საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი და სხვ.) ბუნებრივია, ამ პერიოდის საქართველოში მანდატურთუხუცესის ორი სახელო არსებობდა. ერთი აღმოსავლეთ საქართველოში, მეორე – ლიხთიმურეთში, სადაც მანდატურთუხუცესად ბედან დადიანი ჩანს. ამ სახელოთი ბედანი დასახელებულია წალენჯიხის ჯვარცმის ხატისა²⁷ და ხობის ღმრთისმშობლის ხატის²⁸ ზურგზე მოთავსებულ წარწერებში. იმავე პერიოდის აღმოსავლეთ ქართულ სამეფოში მანდატურთუხუცესის სახელო, ჯერ შანშე ზაქარიას ძე მხარგრძელს²⁹, ხოლო შემდეგ მის შვილს ივანეს³⁰ უჭირავს. XIV საუკუნის I მეოთხედში საქართველოს სამეფო კარი კვლავ აერთიანებს ქართულ მიწებს. გიორგი ბრწყინვალემ, „იმერნი და ამერნი გაიერთა და დაიპყრა ნებისაებრ ყოველი საქართველო“. გიორგი ბრწყინვალისა (1314-1346) და დავით IX-ის (1346-1360) მეფობის დროს საქართველოს სამეფო კარის მანდატურთუხუცესებად ჯაყელთა ფეოდალური საგვარეულოს წევრები ჩანან (დაახლ. 1285-1361 წლებში)³¹. აქედან გამომდინარე, აღნიშნულ პერიოდში ბედან I-ის შთამომავლები გიორგი I (გარდაიც. 1323 წ.), მამია I (1323-1342) და გიორგი II (1345-1384 წწ.) ვერ იქნებოდნენ საქართველოს სამეფო კარის მანდატურთუხუცესები. აღნიშნულ მოსაზრებას ადასტურებს ისიც, რომ ზემოთაღნიშნული დადიანები არცერთ წყაროში არ მოიხსენიებიან მანდატურთუხუცესის სახელოთი. ჩვენი აზრით, საქართველოს სამეფო კარის მანდატურთუხუცესის სახელო, ვამეყ დადიანმა ჯერ კიდევ მამის სიცოცხლეში მიიღო, რასაც ადასტურებს ჯუმათის მთავარანგელოზის ხატის წარწერა:

„ქ. რ(ომელმ)ან ახარე... (ღმრთისმშობელსა მ(ა)რ(ი)ამ(ს) გ(ა)ნხორცი(ე)ლ(ე)ბ(ა)მ წ(მ)ი(დი)სა | ღ(მრთ)ისა ზ(ე)ციისა, რ(ომე)ლთა მთ(ა)ე(ა)რო გ(ა)ბრიელ მეოხ| და მფ(ა)“

ჩველ ვემენ ამა სოფელსა და | მერმესა მას საუკუნესა ა(ა)ტრ(ო)ნთ(ა) და...
თავთი ე(რის)თ(ა)ესა დადიანს გ(იორგ)ის და მეუღლესა მ(ა)თსა| რუსუდ(ა)ნს, ძეთა
მ(ა)თთა მ(ა)ნდატურთ(უ)ხუცეს(ს)ა ვამეყს და გურიელსა კახაბერს| რ(ო)მლ(ი)სა
ბრ(ა)ნებთთა მოიჭვდა უსხეულოსა| ხატისა თქ(ვე)ნისა სახე. წ(მი)დაჲ ესე ხატი| გაბ-
რთილისა... შენგან მოიჭვდა და...| მეოხ და მფარველ ვეჲე აქა და საუკუნესა ა(მი)ნ⁴².

როგორც ვხედავთ, ჯუმათის ხატის წარწერაში გიორგი II მხოლოდ ერისთავთ
ერისთავად იწოდება, ხოლო მისი ძე ვამეყი მანდატურთუხუცესად. ე.ი. ჯუმათის ხა-
ტის შექმნის დროს ვამეყი მანდატურთუხუცესის სახელოს მფლობელია, ხოლო გიორ-
გი – ერისთავთ ერისთავი. მაშასადამე, ვამეყმა მამის სიცოცხლეში მიიღო მანდატურ-
თუხუცესის სახელო, რომელსაც გიორგი II და მისი წინამორბედი დადიანები არ
ფლობდნენ. (გარდა ბუდან დადიანისა). ერისთავთ ერისთავის სახელო ვამეყმა მხო-
ლოდ მამის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო, რასაც ადასტურებს ხობის ტაძრის ეკ-
დერის ასომთავრული წარწერა:

„ჩახელითა ღმრთისაჲთა ერისთავთ ერისთავმან და მანდატურთუხუცესმან და-
დიანმან ვამეყ, მამისა მათისა, [პატ]რ|ონისა, ერისთავთ-ერისთავისა დადიანისა გიორ-
გისა შემდგომად მიუჭვდა ჯიქე(თს) | ურწმუნობისა და ორგულობისათჳს, რათამცა
მოემსახურა და სძლო [და] | შეურაცხყო და უკმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, გაგარი და
ულანდი ყოველნივე ძალითა მოირჭოვნა, მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთავან მიუ-
ჭვლი მოარბივნა, რაოდენნი მოეწყო, მათი მიველნი წამოასხნა| და სხვანი აოტნა,
და მაშინ მოიღო სვეტნი და ფიქალნი ესენი მარმ[ა]რილოსანი და მამა-ღვდათა ღარ-
ნაკი და მისი და მარეხ(ის) გააერთ(იანა)| საუკუნომცა არს ცხენება მათი⁴³.

ტექსტის შინაარსიდან დასტურდება, რომ გიორგი II მხოლოდ ერისთავთ ერის-
თავის სახელოს ატარებდა და გარდაცვალების შემდეგ ეს სახელო მემკვიდრეობით
მიიღო მისმა შვილმა ვამეყ დადიანმა. თუ ჩვენი მსჯელობა სწორია, მაშინ ვამეყ I-ს
საქართველოს სამეფოს კარის მანდატურთუხუცესის სახელო მამის სიცოცხლეში,
მას შემდეგ უნდა მიეღო, რაც იგი ჯაყელთა ფეოდალურმა სახლმა დაკარგა. ე. ი.
დაახლოებით 1361 წლის ახლო ხანებში, ბაგრატ V-ის ზეობისას. აღნიშნული ქრონო-
ლოგია დამაჯერებელს ხდის ჩვენს მოსაზრებას-ვამეყის მიერ მამის სიცოცხლეში
მანდატურთუხუცესის სახელოს ფლობის შესახებ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საყურადღებო დასკვნები შეიძლება გავაკეთოთ
დადიანთა მანდატურთუხუცესობის საკითხთან დაკავშირებით. დასახელებულ წყარო-
თა მონაცემებით, დადიანთა მანდატურთუხუცესობა შეიძლება სამ პერიოდად დაე-
ყოთ: პირველი, როცა დადიანები ორმეფობის ხანაში, ღიხთიმერეთის, ე. ი. დასავლეთ
საქართველოში დავით ნარინის სამეფოს მანდატურთუხუცესები არიან (ბუდან დადი-
ანი, შეიძლება მისი შვილი გიორგი I დადიანიც); მეორე პერიოდში დადიანები გაერ-
თიანებული საქართველოს სამეფო კარის მანდატურთუხუცესებად დაწინაურდნენ.
ჩვენი აზრით, და წყაროთა მონაცემებითაც, ეს სახელო პირველად ვამეყ I-მა მიიღო
მამის სიცოცხლეში (1361 წლის შემდეგ); მესამე პერიოდი არის საქართველოს პოლი-
ტიკური დაშლილობის ხანა, როცა დადიანები იმერეთის სამეფოს მანდატურთუხუცე-
სები არიან, მაგრამ ეს დამოკიდებულება თანდათან (შეიძლება იმთავითვეც) ფორმა-
ლურ ხასიათს ატარებდა. ს. კაკაბაძის სიტყვებით, ამ ტიტულით მოხსენიება ოდეს-
დაც მეფესთან დამოკიდებულების თეორიული მოგონება იყო და ახლა რეალური
მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა⁴⁴.

ილორის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში ლევან I დადიანი ჯერ კიდევ ერი-
სთავთ ერისთავისა და მანდატურთუხუცესის ტიტულით არის დასახელებული. ხატიც

და წარწერაც 1533-1545 წლებში უნდა იყოს შესრულებული, რადგან 1545 წელს მხოლოდ ხოისტას ომის შემდეგ და სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ლევან I არ ეწვეოდა ერისთავთ ერისთავისა და მანდატურთუხუცესის ტიტულს. მკვლევართა აზრით (ო. სოსელია, ი. ანთელავა, თ. ბერაძე, გ. არახამია, ბ.ხორავეა)³⁵, ლევან I ოდიშის უკანასკნელი ერისთავთ ერისთავი და პირველი მთავარი იყო. რომ ეს დებულება სწორია, ამასე მიუთითებს წალენჯიხის ტაძარში ლევან I-ის ეკვდერის კედელზე მოთავსებული წარწერის ტექსტი, რომელშიც ლევანი „პატრონი დადიანის“ ტიტულით მოიხსენიება და ამიერიდან, დადიანთა ტიტულატურიდან საბოლოოდ გაქრა სამოხელეო ინსტიტუტების აღმნიშვნელი ტერმინები. მომდევნო დადიანები წყაროებში მხოლოდ „პატრონი დადიანის“³⁶, ან „ველმწიფე დადიანად“³⁷ იხსენიებიან.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დასახელებული ეპიგრაფიკული ძეგლები მნიშვნელოვან და სანდო წერილობით წყაროს წარმოადგენენ ქართული სახელმწიფოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის სამოხელეო ინსტიტუტების, ცალკეულ ფეოდალურ საგვარეულოთა წარმომავლობის, სამთავრო სახლის ქრონოლოგიისა და სხვა საკითხების დასაზუსტებლად.

Lia Akhaladze

THE EVIDENCE CONCERNING GEORGIAN MEDIEVAL STATE OFFICIALS IN EPIGRAPHIC MONUMENTS FROM APKHAZIA

The numerous Georgian epigraphic monuments from the territory of modern Apkhazia contain evidence on the following Georgian state officials in the Middle Ages: *Galatozukhutsesi*, *Mechurchletukhutsesi*, *Mandaturtukhutsesi* and *Eristavt-Eristavi*.

Galatozukhutsesi is mentioned in only three inscriptions. From our point of view, the emergence of this rank was casually tied with the process of unification of Georgian lands within the new political frame at the end of the 10th c. It was referred to the main royal architect.

As for *Mechurchletukhutsesi* (the state official concerned with finance), *Mandaturtukhutsesi* (the state official concerned with internal affairs), *Eristavt-Eristavi* (regional governor), they are well known in scholarly literature.

The rank of *Mandaturtukhutsesi*, which was held by the feudal family of Dadiani for centuries, deserves special consideration. First representatives of this house were officials at the court of the Western Georgian Kingdom (Bedan Dadiani, George I); since 1361 the Dadiani (beginning from Vamek I Dadiani) occupied the position of *Mandaturtukhutsesi* at the court of the United Georgian Kingdom; after the fragmentation of the united Georgian state the Dadiani became *Mandaturtukhutsesi* of Kings of Imereti (in Western Georgia). Levan I Dadiani (1532-1572) – the first duke of the Odishi Principality (in Western Georgia) – was the last of the Dadiani who held this position.

1. სტატისის მიზნებიდან გამომდინარე, წინამდებარე ნაშრომში, ყველა წარწერა წარმოდგენილია მხედრული ტრანსლიტერაციით.
2. ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. II, ლაბიდარული წარწერები, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I (IX-X სს), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ., 1980. გვ. 38. №12; Ахаладзе Л., Эпиграфические памятники Абхазии, в кн. Разыскания по истории Абхазии / Грузия / Тб., 1999. с.364. №3;
3. ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. II, გვ. 83. №7; Ахаладзе Л., Эпиграфические памятники Абхазии, с.366. №8;
4. ბერიძე ვ., სამცხის ხუროთმოძღვრება, თბ. 1955, გვ. 213-214; ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები, თბ. 1956, გვ. 7
5. სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული I, ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკონის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ. 1991, გვ. 130.
6. ბერძნიშვილი მ., სახელმწიფო წყობილება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, ტომის რედაქტორები ზურაბ ანჩაბაძე, ვიქტორ გუშუა, თბ. 1979. გვ. 351.
7. ლორთქიფანიძე მ., ქართული ფეოდალური მონარქიის კარის მოხელენი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 32, თბ. 1955. გვ. 68-69.
8. ყაუხჩიშვილი თ., ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ. 1951. გვ. 255 იხ. აგრეთვე, თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, თბ. 2004. გვ. 256.
9. ყაუხჩიშვილი ს., მცხეთა – სამთავროს ახლადდამოწმებული ბერძნული წარწერა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, №6, 1943;
10. აფაქიძე ა., ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ. 1963. გვ. 136.
11. ბერიძე ვ., ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები, თბ. 1956. გვ. 7.
12. ბოლოკ ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერიძეთა საგვარეულო მატეანე, 1233 წ. ტექსტი გამოსცა ლევან მუსხელიშვილმა, თბ. 1941. გვ. 56.
13. ბერიძე ვ., ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები, გვ. 7.
14. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – ქართლის ცხოვრება, IV ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილი მიერ, თბ. 1973. გვ. 23.
15. ადრინდელი ფეოდალური ხანის ქართული ლიტერატურა, კ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევებით, ტფ. 1935. გვ. 179.
16. უკანასკნელ ხანს აღნიშნულ საკითხს შეეხო შ. გლოველი, რომელმაც, გალათოზოუხუცესი „აფხაზთა სამეფოს“ სამოხელეო ინსტიტუტად მიიჩნია. იხ. გლოველი შ., აფხაზთა სამეფო, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლედ წარმოდგენილი დისერტაცია, თბ., 2004.
17. ვ. სილოგავას წაკითხვით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აბულასანის გენეალოგია დაზუსტებულია შ. დარჩიაშვილის მიერ. იხ. დარჩიაშვილი შ., სომხური ეპიგრაფიკა და „ქართლის ცხოვრება“ XII საუკუნის ზოგიერთი ქართველი და სომეხი ისტორიული პირის მცდარი „იდეტიფიკაციის“ შესახებ. წელიწადული „ქართული დიპლომატია“, ტ. 10. თბ. 2003. გვ. 532.

18. Уварова П. С., Христианские памятники Кавказа. МАК, Вып. IV. М. 1894. Таб. XI. აქ წმ. ანდრია მოციქულის ხატის ფოტო თავდაყირა არის გამოქვეყნებული. რინეს ხატის ზემოთ. ასევე არის ეს ხატი გამოქვეყნებული ხ. ბლაღობას წიგნშიც: „Из истории письменности в Абхазии“, როგორც ჩანს, ამ ავტორებმა ანდრია მოციქულის ხატი წმ. ეკატერინეს ხატის ნაწილად მიიჩნიეს. წარწერის ტექსტის გამოცემები: Е. Такайшвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки. вып. II, 1905. с. 68-71. ჩხატარაიშვილი ქ, აბულასან იობის ძის წარწერა წებელდიდან და მისი ისტორიული მნიშვნელობა. კრ. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. ტ. VI, თბ., 1990. გვ. 88. ახალაძე ლ., წებელდის ჭეღური წარწერები და მათი ისტორიული მნიშვნელობა, წელიწადური „საისტორიო ძიებანი, VI, თბ., 2003, გვ. 49. სილოგავა ვ., სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა, თბ. 2004. გვ. 321.
19. დარჩიაშვილი შ., სომხური ეპიგრაფიკა და „ქართლის ცხოვრება“ XII საუკუნის ზოგიერთი ქართველი და სომეხი ისტორიული პირის მცდარი „იდენტიფიკაციის“ შესახებ, გვ. 532.
20. ახალაძე ლ., წებელდის ჭეღური წარწერები და მათი ისტორიული მნიშვნელობა, გვ. 50.
21. ჩხატარაიშვილი ქ, აბულასან იობის ძის წარწერა წებელდიდან და მისი ისტორიული მნიშვნელობა, გვ. 99.
22. Rapports sur un voyage archeologique dans la Géorgie et dans L' Armenie execute en 1847-1848 par M. Brosset, 1 livr, SPb. 1849. გვ. 92. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თედო ჟორდანიას მიერ, წ. II, ტფ. 1897. გვ. 199. შმერლინგი რ., ბედიის ტაძრის მხატვრობის დათარიღების საკითხისათვის, სმამ, ტ. XVIII, №4 1957. გვ. 504-511. ახალაძე ლ., ბედიის ტაძრის ფრესკული წარწერა და დადიანთა მანდატურთუხუცესობის საკითხი. წელიწადური „საისტორიო ძიებანი“ №2, 1999. გვ. 62.
23. ახალაძე ლ., ბედიის ტაძრის ფრესკული წარწერა და დადიანთა მანდატურთუხუცესობის საკითხი, გვ. 61-71.
24. იხ. არახამია ვ., ოდიშის ერისთავთა ქრონოლოგიის საკითხისათვის. წელიწადური „საისტორიო ძიებანი“, №5. 2002. გვ. 107.
25. ტულუში ა., ერთი წარწერის წაკითხვა-დათარიღებისათვის, ძველის მეგობარი, №62, 1983. გვ. 35. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. II ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბ., 1988. გვ. 64. ლ. ახალაძე. Эпиграфические памятники Абхазии. – В кн. Разыскания по истории Абхазии / Грузия /, Тб., 1999. с.370. №26. ლ. ახალაძე. აფხაზეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო I. თბ. 2005. გვ. 117-118.
26. Rapports sur un voyage archeologique dans la Géorgie et dans L' Armenie execute en 1847-1848 par M. Brosset, გვ. 96. ახალაძე ლ., აფხაზეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო I, თბ. 2005. გვ. 55-56.
27. თაყაიშვილი ე., ძველი საქართველო, ტ. III, 1913-1914. გვ. 227.
28. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თედო ჟორდანიას მიერ, წ. II, ტფ. 1897. გვ. 129.

29. ჟამთააღმწერელი. – ქართლის ცხოვრება, ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ. 1959. გვ. 212, 213.
30. იქვე, გვ. 259, 269, 284.
31. რეხვიაშვილი მ., სამცხის სამთავრო, თბ., 1992. გვ. 15-20.
32. ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თარგმნა არჩილ ტოტონაძემ, ბათუმი, 1987. გვ. 221. წარწერის ასომთავრული და მხედრული ტრანსლიტერაცია იხილეთ: ახალაძე ლ., ბედიის ტაძრის ფრესკული წარწერა და დადიანთა მანდატურთუხუცესობის საკითხი. წელიწადეული „საისტორიო ძიებანი“ №2, თბ. 1999, გვ. 67.
33. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წ. II, ტფ. 1914. გვ. 33. გამოცემათა სრული სია იხ. Лордкипаниძე И., Роспись в Цаленжиха, Тб. 1992. с. 177. წარწერის ტექსტის ახლებური გაგებისათვის იხ. ახალაძე ლ., ბედიის ტაძრის ფრესკული წარწერა და ... გვ. 63.
34. კაკაბაძე ს., იმერეთის სახელმწიფო სტრუქტურის შესახებ მე-17 საუკუნეში. – „საისტორიო მოამბე“, წ. I, ტფ. 1925. გვ. 203.
35. სოსელია ო., ოდიშის სამთავროს წარმოშობის თარიღისათვის. – „მომოხილველი“, II, 1951, გვ. 181; ი. ანთელავა. ლევან II დადიანი, 1990, გვ. 20; ბერაძე თ., ოდიშის საერისთავო. – წიგნში: სამეგრელო, კოლხეთი, ოდიში. ი. ანთელავას რედაქციით, თბ. 1999. გვ. 161; არახაძია გ., ოდიშის ერისთავთა ქრონოლოგიის საკითხისათვის. წელიწადეული, „საისტორიო ძიებანი“, №5. 2002. გვ. 112; ხორავა ბ., ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV–XVIII სს. თბ. 1996, გვ. 67-68..
36. Rapports sur un voyage archeologique dans la Géorgie et dans L' Arménie execute en 1847-1848 par M. Brosset, 1 livr, SPb. 1849. გვ. 98, 99-100; ბერაია ლ., სამეგრელოში დაცული X–XIX საუკუნეების ჯვარ-ხატების წარწერები, თბილისი-ზუგდიდი. 2000. გვ. 10. №7;
37. იქვე, გვ. 100, 105; გრიგოლია კ., ილორის წმ. გიორგის ხატის წარწერა. – ენიმკის მოამბე, XIII, 1942. გვ. 157; ბერაია ლ., სამეგრელოში დაცული X–XIX საუკუნეების ჯვარ-ხატების წარწერები, გვ. 24. №22; გვ. 25. №23; გვ. 29. №28;

“მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტში ერთი კონიექტურის შეტანის
 მიზანშეწონილობის შესახებ

“მატიანე ქართლისაჲ”-ს სახელით ცნობილი ქართული ქრონიკა სახვებით სამართლიანად ითვლება VIII-XI სს-ის საქართველოს ისტორიის უპირველეს წყაროდ. მასში, როგორც ცნობილია, თანმიმდევრულადაა გადმოცემული ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების პერიპეტები მოცემულ პერიოდში. ამასთან, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ “მატიანე ქართლისაჲ”-თ იწყება დასავლეთ საქართველოს ისტორიის მეტ-ნაკლებად სრულად წარმოჩენა “ქართლის ცხოვრებაში”¹. მართალია, “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტი ძირითადად გამართულია და ის შედარებით ადვილად იკითხება, მაგრამ მასში მაინც არის ზოგიერთი ბუნდოვანი ადგილი, რომლის გაგება გარკვეულ სიმნელეებთანაა დაკავშირებული. ამ თვალსაზრისით რად ღირს თუნდაც ფრაგმენტი ვარანგების მოსვლის შესახებ საქართველოში XI ს-ის შუა ხანებში, რომლის ირგვლივ დღემდე არ წყდება პოლემიკა მკვლევრებს შორის².

ამჯერად ყურადღებას მივაპყრობთ “მატიანე ქართლისაჲ-ს” კიდევ ერთ ნაწყვეტს, რომლის ტექსტი, ჩვენი აზრით, გარკვეულ კორექტირებას მოითხოვს. ესაა ქრონიკის ის ადგილი, რომელშიც ავტორი მოგვითხრობს IX ს-ის 60-იანი წლების მიწურულს “აფხაზთა” სამეფო კარზე დატრიალებულ მოვლენებზე. მოგვყავს ეს ფრაგმენტი აკად. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ შეჯავრებული ვარიანტის მიხედვით: “*მას ჟამსა გამოვიდა გიორგი, აფხაზთა მეფე, ძმა თეოდოსესი და დემეტრესი, ძე ლეონისი; დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩიხს ძე დემეტრესი, და ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორია-ქმნილობით და ცოლმან გიორგი მეფისამან მოკლა ძე დემეტრესი, ერისთავი ჩიხისა. და ეცრუა იგი ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთააგდეს ბაგრატ ზღუასა. ხოლო დემეტრემან განარინა იგი, და მიიწია ქალაქად კონსტანტინეპოლედ*”³.

როგორც ვხედავთ, შეუიარაღებელი თვალთაც ჩანს, რომ აქ მატიანის ტექსტი შინაარსობრივად მთლად გასაგები არაა. კერძოდ, რამდენადმე ჭირს იმის გარკვევა, თუ ვინ არის ჩიხის ერისთავად დანიშნული “ძე დემეტრესი” – ის, ვინც “*ცოლმან გიორგი მეფისამან მოკლა*”, თუ “*ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორია-ქმნილობით*”. ან საერთოდ ხომ არ არის ერთი და იგივე პიროვნება გიორგი მეფის ქვრივის მიერ მოკლული “ძე დემეტრესი” და ექსორია-ქმნილობით ცნობილი ბაგრატ უფლისწული. ამ კითხვაზე თითქოს პასუხი მოგვეპოვება “ქართლის ცხოვრების” უძველეს ნუსხებში. კერძოდ, ანა დედოფლისეულ ნუსხაში ჩვენთვის საინტერესო ნაწყვეტი შემდგენიარად გამოიყურება: “*მას ჟამსა გამოვიდა გიორგი, აფხაზთა მეფე, ძმა თეოდოსესი და დემეტრისი, ძე ლეონისი, დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩიხს ძე დემეტრისი, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორია-ქმნილობით. და ცოლმან მეფისამან(ნ) მოკლა ძე დემეტრესი, ერისთავი ჩიხისა, და ეცრუა იგი ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთააგდეს ბაგრატ ზღუას. ხოლო დემეტრემან განარინა იგი, და მიიწია ქალაქად კონსტანტინეპოლედ*”⁴.

დაახლოებით ამავე რედაქციით გვხვდება ეს ფრაგმენტი მარიამისეულ ნუსხაშიც: “*მას ჟამსა: გამოვიდა: იგი: აფხაზთა: მეფე: ... და: იპყრა: ქართლი: და: დაუტევა: ერის-*

თავად: ჩიხას: ძე: დიმიტრისი) რომელსა: ერქუა: ბაგრატ: რომელ: იცნობის: *ქსნის*
ქსნილობით: და: ცოლმან: მეფისმა: მოკლა: ძე: დემეტრესი: ერისთავი: ჩიხისა
 რუა: იგი: ივანე: მთავარსა: შავლიანსა) და: შთააგდეს: ბაგრატ: ზღუას: ხოლო: დ^ნ:
 განარინა: იგი: და: მიიწია: ქალაქად: კონსტანტინეპოლედ⁵. ე.ი. ორივე ნუსხაში, თით-
 ქოს გარკვევით წერია, რომ “ერისთავი ჩიხისა”, რომელიც დანიშნა გიორგი “აფხაზთა”
 მეფემ, იყო ბაგრატი. ეს ბაგრატი მოკლა გარდაცველილი მეფის ქვრივმა, რის შემდეგაც
 ის შეეთქვა ივანე შავლიანს და მათ “შთააგდეს” ბაგრატი “ზღუას”. “ქართლის ცხოვ-
 რების” ამ ხელნაწერების მონაცემების საფუძველზე აკად. ი. ჯავახიშვილმა, თავის
 დროზე, დაასკვნა, რომ ჩიხის ერისთავი, მართლაც, ბაგრატ უფლისწული იყო⁶.

იმავე თვალსაზრისზე იდგა აკად. ნ. ბერძენიშვილიც, რომელიც “მატიანე ქარ-
 თლისაჲ”-ს ამ ცნობის კომენტარებისას, სვამდა კითხვას: “ჩიხის ერისთავი აქ ქარ-
 თლის ერისთავად ხომ არ იგულისხმება?” და ამას შემდგენიარად ხსნიდა: “ეს ბაგ-
 რატ დემეტრეს ძე იყო გიორგი მეფის ძმისწული... გიორგი ლეონის ძე უშილო ჩანს
 და ტახტის მემკვიდრედ ბაგრატ დემეტრეს ძე გამოდიოდა. აფხაზთა მეფეებს ამის
 შემდეგაც ემჩნევათ, რომ უფლისწულებს, ტახტის მემკვიდრეებს ქართლის მმართვე-
 ლად ნიშნავენ⁷. ამ კომენტარიდან სრულიად ნათლად ჩანს, რომ ძე დემეტრესი,
 რომელიც “აფხაზთა” მეფე გიორგი I-მა (861-868 წწ.) “დაუტკევა ერისთავად ჩიხას”,
 ნ. ბერძენიშვილის აზრით, იყო ბაგრატ უფლისწული⁸.

ერთი სიტყვით, თითქოს ყველაფერი გარკვეულია, თუმცა კითხვები მაინც რჩება.
 მაგალითად, რატომაა, რომ მემატინანე მხოლოდ მას შემდეგ აფიქსირებს ივანე შავ-
 ლიანის მონაწილეობას სახელმწიფო გადატრიალებაში, როდესაც ქვრივმა დედო-
 ფალმა უკვე მოკლა ჩიხის ერისთავი. რა ისეთი დიდი პრობლემა იყო მკედარი უფ-
 ლისწულის ზღვაში ჩაგდება, რომ მემატინანეს საგანგებოდ არ აღენიშნა ივანე შავ-
 ლიანის ჩართვა შეთქმულებაში სწორედ ამ ღონისძიებისათვის. ამ ფონზე არ შეიძ-
 ლება არ მიიპყროს ყურადღება “ქართლის ცხოვრების” იმ ნუსხებმა (კერძოდ, მაჩაბ-
 ლისეულმა), რომელთა დაყრდნობითაც, როგორც ჩანს, აღადგინა “მატიანე ქართლი-
 სა”-ს ზემოთ მოყვანილი ცნობა აკად. მარი ბროსემ. “ქართლის ცხოვრების” მისეულ
 გამოცემაში ვკითხულობთ: “*მას ეამსა გამოვიდა აფხაზთა მეფე გიორგი აღწეფელი,*
ძმა თედოსესი და დემეტრესი, ძე ლეონისი, დაიპყრა ქართლი და დაუტკევა ერისთა-
ვად ჩიხას, ძე დემეტრესი): და ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა
ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორია ქსნი-
ლობით, და ცოლ-მან გიორგი მეფისამან მოკლა ტინინე, ძე დემეტრესი, ერისთავი ჩი-
ხისა, და ეცრუა იგი იოანე, მთავარსა შავლალიანსა, და შთააგდეს ბაგრატ ზღუასა.
ხოლო ღმერთ-მან განარინა იგი, და მიიწია კონსტანტინეპოლედ⁹”.

არანაკლებ საინტერესოა “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ამ ცნობის ინტერპრეტაცია
 დიდი ფრანგი ქართველოლოგის მიერ გამოცემულ “საქართველოს ისტორიაში”-ც. აი,
 რას წერს მეცნიერი ამასთან დაკავშირებით: “გიორგისა, აბხაზეთის მთავრისა, რო-
 მელმაც დაიპყრა ქართლი, და აგრედვე ჩიხაში ერისთავად დასვა თავისი ძმისწული
 ტინენი. ეს ერისთავი მალე მოკლულ იქნა მისი ბიძოლის, გიორგის ქვრივის ბრძანე-
 ბით¹⁰. კიდევ უფრო საგულისხმოა მ. ბროსეს კომენტარი იმავე წიგნში მოთავსებულ
 ერთგვარ დანართში, რომელშიც ავტორი ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულების მასა-
 ლაზე დაყრდნობით მიმოიხილავს “ისტორიას ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთი-
 სა...”. მისი განმარტებით გიორგი I-მა, “თედორეს ძმამ, დაიპყრა ივერია, დასვა ჩიხის
 ერისთავად ძმისწული თვისი თინენი და გარდაიცვალა 877 წ. იოანე მამის (გიორგის)
 მემკვიდრედ შეიქმნა. მისმა დედამ მისთვის გვირგვინის მოსაპოვებლად მოჰკლა თი-

ენი და განდევნა ზღვის გადაღმა ძმა მისი ბაგრატი. ბაგრატი გადაურჩა ზღვის დღეს და ქარიშხალს და მივიდა კონსტანტინეპოლს¹¹.

ის, რომ “ქართლის ცხოვრების” უძველეს (შეიძლება ჩვენამდე არ მოღწეულ) რედაქციებში ნამდვილად იყო ანა დედოფლისეული და მარიამისეული ნუსხებისაგან განსხვავებული, ჩვენი აზრით, უფრო სრული ინფორმაცია გიორგი “აფხაზთა” მეფის გარდაცვალების შემდეგ ქვეყანაში განვითარებულ მოვლენებზე, დასტურდება ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულების შესაბამისი ადგილიდან. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით: “უამსა ამას გამოვიდა მეფე აფხაზთა და დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩიხს ტინენ ძე დიმიტრისა. ხოლო შემდგომად, გარდაიცვალა რა გიორგი მეფე აფხაზთა, ცოლმან მისმან მოკლა ტინენ ძე დიმიტრისა და ეცრუა იოანე მთავარსაცა და შთაგდეს ძე დიმიტრისავე ბაგრატ ზღუასა შინა”¹². ამ ინფორმაციას კიდევ უფრო აზუსტებს ვახუშტი ბატონიშვილი თავისი თხზულების სხვა ადგილას. ის წერს: “ამისთვის შეიპყრა (გიორგი I-ის ქვრივა-ზ.პ.) ძე დიმიტრისა ერისთავი ჩიხისა ტინენ და მოკლა იგი და უმრწემესი ძე დიმიტრისავე ბაგრატ მცირე პასაკითა ექსორია ჰყო და მოგზაური ბაგრატ შთაგდეს ზღუასა შინა”¹³.

ამრიგად, ჯერ ვახუშტი ბატონიშვილი, ხოლო შემდეგ მ. ბროსე, ფაქტობრივად “ქართლის ცხოვრების” პირველი მეცნიერ-კომენტატორები, რომელთა (განსაკუთრებით ვახუშტის) განკარგულებაში შესაძლებელია ყოფილიყო ქართული მატრიანების კრებულის ზოგიერთი ჩვენამდე არმოღწეული ხელნაწერი, გეთავაზობენ “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ცნობის პრინციპულად განსხვავებულ რედაქციას. მასში, “ქართლის ცხოვრების” ანა დედოფლისა და მარიამისეული ნუსხებისაგან განსხვავებით, ფიგურირებს არა მხოლოდ ერთი ბაგრატ უფლისწული, თავისი ბიძის მიერ ჩიხის ერისთავად დანიშნული, რომელიც თითქოს ჯერ მოკლეს, შემდეგ კი “შთაგდეს ზღუასა”, არამედ დემეტრე “აფხაზთა” მეფის ერთბაშად ორი ძე, რომელთაგან ერთი – “ერისთავი ჩიხისა” ტინენ მოკლულ იქნა, ხოლო მეორე – “უმრწემესი ძე დიმიტრისავე ბაგრატ მცირე პასაკითა... შთაგდეს ზღუასა შინა”.

ალბათ, ვახუშტი ბაგრატიონისა და მ. ბროსეს ეს განმარტებები გაითვალისწინა აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა, როდესაც “ქართლის ცხოვრების” სხვადასხვა ხელნაწერების კრიტიკული შეჯერების შედეგად დადგენილ ტექსტში პირდაპირ არ გადმოიტანა ასევე მის მიერ გამოცემული ანა დედოფლისეული ნუსხის რედაქცია. თუმცა მეცნიერმა, როგორც დავინახეთ, მაინც შეიკავა თავი “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტის ვახუშტისეული ვარიანტის მიხედვით გამართვისაგან. შედეგად, მივიღეთ ახალი რედაქცია, რომლიდანაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მთლად გარკვევით არ ჩანს, ნამდვილად იყო თუ არა ბაგრატ უფლისწული “ერისთავი ჩიხისა”.

ეს კითხვა უპასუხოდ რჩებათ “მატიანე ქართლისაჲ”-ის რუსულ ენაზე მთარგმნელებს. აი, როგორ თარგმნის, მაგალითად, მოცემულ ფრაგმენტს აკად. მ. ლორთქიფანიძე: “В это время, выступил Георги, царь абхазов... захватил Карти и оставил эриставом в Чиха, сына Деметре, и, когда скончался Георги, царь абхазов, остался сын Деметре малолетным, которого звали Баграмом и который известен изгнанием. А жена царя убила сына Деметре, эристава Чихи, обманула она Иване мтавара Шавлиани и бросила Баграма в море...”¹⁴. ე. ი ამ თარგმანის მიხედვით არ ჩანს მკაფიოდ ჩიხის ერისთავად მაინცდამაინც ბაგრატ უფლისწულის ყოფნა. ამასთან, მთარგმნელი გრძნობს, რომ აქ ყველაფერი რიგზე არ არის და საჭიროდ მიიჩნევს, რამდენადმე სიცხადე შეიტანოს ამ საკითხში. “Текст не совсем понятен: – ვკითხულობთ მ. ლორთქიფანიძის კომენტარში. – сын Деметре Баграат назван эриставом Чиха. Про него сказано, что он был убит и был изгнан.

В некоторых списках вместе с Багратам назван некий Тинен... Согласно Вахушти, эриставом в Чиха был назначен Тинен сын Деметре, которого убили, а Баграта, младшего сына того же Деметре, изгнали¹⁵. მიუხედავად ამგვარი დავებებისა, აკად. მ. ლორთქიფანიძე მინც ვერ ბედავს კორექტივის შეტანას “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტში და საკითხს ფაქტობრივად ღიად ტოვებს. უფრო მეტიც, სხვა ნაშრომში მეცნიერი სრულიად გარკვევით წერს, რომ “გიორგი ვერის-აფხაზეთის მეფემ დაპყრობილი ქართლი თავის სამეფოს შეუერთა და იქ ერისთავად თავისი ძმისწული ტახტის მემკვიდრე ბაგრატ უფლისწული დააყენა¹⁶.

მ. ლორთქიფანიძისაგან განსხვავებით უკომენტაროდ თარგმნის ამ ფრაგმენტს გ. წულაია: “Георгий, царь абхазов, брат Феодосия и Деметрз, сын Леона, силой овладел Картли и поставил эриставом в Чихе сына Деметрз. Когда же преставился Георгий, царь абхазов, сын Деметрз пребывал в малолетстве, звали его Багратам; и известен (он) как изгнанник¹⁷. ამ თარგმანიდანაც გაჭირდება იმის გაგება, თუ ვინაა “ერისთავი ჩიხისა”, თუმცა გ. წულაია, როგორც ჩანს, ჩიხის ერისთავად მიიჩნევს ბაგრატ უფლისწულის ძმას. აი, როგორ აშუქებს მკვლევარი დასავლეთ საქართველოს სამეფო კარზე დატრიალებულ მოვლენებს აფხაზეთსა და აფხაზეთზე გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში: „Летописец не называет его (იგულისხმება “ერისთავი ჩიხისა” – ზ. პ.), но именует „сыном Деметре“... Этот „сын Деметре“ – племянник Георгия I и внук Леона второго и которого „Георгий, царь абхазов... поставил эриставом в Чихи“, „пребывал в малолетстве“ и можно полагать – под надзором регента. После смерти бездетного Георгия... Вдова Георгия организовала дворцовую интригу, в результате которой „эристава Чихского“ и его брата Баграта, единственных законных претендентов на престол Абхазского царства, – одного убили, а другого – Баграта – чудом удалось отправить в Константинополь“¹⁸.

როგორც ვხედავთ, გ. წულაიაც ვახუშტი ბატონიშვილის მსგავსად აფიქსირებს დემეტრე მეფის ორ ძეს, ერთს – “ჩიხის ერისთავს”, რომელიც მოკლეს, და მეორეს – ბაგრატს, რომელიც სასწაულებრივად გადარჩა და თავი შეაფარა კონსტანტინოპოლს. მაგრამ მკვლევარი აქვე უშვებს სერიოზულ შეცდომას, როდესაც მცირეწლოვნად („пребывал в малолетстве“) მიიჩნევს ჩიხის ერისთავს და არა ბაგრატს. არადა, “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტში სავსებით გასაგებად წერია, რომ “*დარჩა ძე დემეტრესი მცორე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორიაქმნილობით*”. ამასთან, როგორც ჩანს, გ. წულაია არ იცნობს ვახუშტი ბატონიშვილის ზემოთ მოყვანილ კომენტარს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის ასე კატეგორიულად ვერ იტყოდა ჩიხის ერისთავზე, რომ „Летописец не называет его“.

თავის დროზე, ჩიხის ერისთავზე დაახლოებით ანალოგიურ კომენტარს აკეთებდა ზ. ანნაბაძეც, რომელსაც ეტყობა ასევე გამორჩა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა. მისთვისაც უცნობია ჩიხის ერისთავის სახელი („имени его летописец не называет“, – წერს მეცნიერი)¹⁹, თუმცა ზ. ანნაბაძე თვლის, რომ ის არ იყო ბაგრატ უფლისწული. მისი აზრით, „наследниками бездетного Георгия были его племянники, Чихский эристав и малолетный Баграт. Однако, жена Георгия I организовала заговор, в результате которого чихский эристав был убит, но Баграта спасли его приверженцы и отправили в Константинополь“²⁰.

ამ ბოლო დროს, ჩიხის საერისთავოზე მსჯელობისას “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ცნობას შეეხო მ. ბახტაძე, რომელმაც უკრიტიკოდ გაიზიარა ქრონიკის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთის ნ. ბერძენიშვილისეული ვაგება და ასევე ჩათვალა, რომ “ერისთავი ჩიხისა”, რომელიც დანიშნა გიორგი I-მა, იყო ბაგრატ უფლისწული²¹. ასევე ეს მის ცნობა ჩიხის ერისთავის შესახებ შ. გლოველსაც²².

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, მიუხედავად ვახუშტი ბატონიშვილისა და მარი ბროსეს, აგრეთვე ზოგიერთ თანამედროვე მკვლევართა (ზ. ანაბაძე, ფ. წულუკიძე) მცდელობისა, “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ცნობა გიორგი “აფხაზთა” მეფის ბატონიშვილების შემდეგ განხორციელებული სახელმწიფო გადატრიალების შესახებ, ჩვენი აზრით, კვლავ გაუმართავი რჩება და წყაროს ქართულ²³ და რუსულ²⁴ ენებზე გამომცემლები უკრიტიკოდ იღებენ აკად. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციას. ვითარების ასე დატოვება კი, ჩვენი აზრით, მთლად გამართლებული არ არის. ვფიქრობთ, არავითარი საფუძველი არ გვაქვს, არ ვენდოთ “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ჩვენთვის საინტერესო ადგილის ვახუშტი ბაგრატიონისა და მარი ბროსესეულ წაკითხვას და არ შევავსოთ “მატიანის” შესაბამისი ნაწყვეტი იმ მასალით, რომელიც მათ ვარიანტში მოგვეპოვება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ ქართველი მემატიანის აღნიშნული ცნობის ტრადიციული ინტერპრეტაცია უნდა გადაიხინჯოს და “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტის ს. ყაუხჩიშვილისეულ ვარიანტში გარკვეული კონიექტურა უნდა იქნეს შეტანილი. ამის გაკეთება მით უფრო საშურია დღეს, როდესაც, როგორც ცნობილია, გამოსაცემად მზადდება “ქართლის ცხოვრების” კრებულის ახალი, კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი.

აქვე წარმოვადგინოთ, ამ კონიექტურის ჩვენეულ სამუშაო ვარიანტს: *“მას კაშხა გამოვიდა გიორგი, აფხაზთა მეფე, ძმა თეოდოსესი და დემეტრესი, ძე ლეონისი; დაიპყრა ქართლი და დაუტყვა ერისთავად ჩიხას ძე დემეტრესი ტინენ. და ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა (სხუა) ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორია-ქმნილობით. და ცოლმან გიორგი მეფისამან მოკლა ძე დემეტრესი ტინენ, ერისთავი ჩიხისა. და ეცრუა იგი ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთაადგეს ბაგრატ ზღუასა. ხოლო დემეტრემან განარინა იგი, და მიიწია ქალაქად კოსტანტინეპოლედ”.*

Зураб Папаскири

КТО БЫЛ «ЭРИСТАВОМ В ЧИХА»

О целесообразности внесения одной конъектуры в текст “Матиане Картлиса”

В статье, на основе критического анализа данных некоторых списков „Картлис Цховреба“, а также сочинения царевича Вахушти, поднят вопрос о необходимости внесения определённой конъектуры в текст „Матиане Картлиса“. Речь идёт о фрагменте, в котором говорится о событиях в период царствования царя „абхазов“ Гиоргия I-го (861-868гг.) и непосредственно после его смерти; в частности, о том, как „*Гиорги, царь абхазов, ... захватил Картли и оставил эриставом в Чиха сына Деметре и, когда скончался Гиорги, царь абхазов, остался сын Деметре малолетним, которого звали Баграгом и который известен изгнанием. А жена царя убила сына Деметре, эристава Чихи, обманула она Иване мтавара Шавлиани и бросила Баграта в море...*“ (Текст дан по редакции С. Каухчишвили в переводе М. Д. Лордкипанидзе. См.: „*Матиане Картлиса*“. Перевод, введение и комментарии М. Д. Лордкипанидзе. Тб., 1976, с. 31). Содержание данного сообщения не совсем понятно, так как из него не вполне ясно, кого именно назначил царь „абхазов“ эриставом в Чиха. В историографии (И.А. Джавахишвили, Н.А.

Бердзенишвили, М.Д. Лордкипანიძე და დრ.) предпочтению отдаётся варианту древнейших списков (Царицы Анны и Царицы Мариам), согласно которым эриставом в Чиха был назначен царевич Багра́т. Однако, существуют списки (напр., список Мачабели), а также интерпретация царевича Вахушти и акад. М. Броссе, по которым выясняется, что эристава чихского звали Тинен (которого убили), а Багра́т (которого бросили в море) был его младшим братом. Мы считаем уточнения царевича Вахушти и акад. М. Броссе вполне обоснованными и, исходя из этого, ставим вопрос о целесообразности внесения соответствующей конъектуры в текст „Матиане Картелиса“. Вместе с тем, предлагаем свой (рабочий) вариант конъектуры: „*გიორგი, царე აფხაზთა... აიღო კარტლი და დატოვა ერიტავომ ვ ჩიხა, სინა დემეტრე ტინენი. ი, კოდა სკონჩალსა გიორგი, ცარე აფხაზთა, ოსალსა (დრუგოი) სინი დემეტრე მალეტნიმ, კოტორო ვალი ბაგრატომ ი კოტორი ივსტენი იგნანიემ. ა ვენა ცარე აფხაზთა უბილა სინი დემეტრე ტინენი, ერიტავა ჩიხი. სვორილას ინა ს მთავარომ ივანე შავლიანი, ი ბროსილი ბაგრატა ვ მორე...“.*

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. თავის დროზე, აკად. ი. ჯავახიშვილიმა, მიიჩნია რა „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრად, დაასკვნა, რომ ის ნაკლებად იყო ჩახედული დასავლეთ საქართველოს ამბებში და მას „აფხაზეთის შესახებ... მხოლოდ საზოგადო ცნობები“ გაანდა (ჯავახიშვილი ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. – წგნ.: *ჯავახიშვილი ი, თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. VIII. თბ., 1977, გვ. 201-202). ეს თვალსაზრისი ფართოდაა გავრცელებული ისტორიოგრაფიაში (**გაბაშვილი ვ. ნ.**, *Историкография Грузии XI- XVIII вв. – Очерки истории исторической науки СССР*, т. I. М., 1955, გვ. 142; **ლორდკიპანიძე მ. დ.**, *Введение*. – წგნ.: „*Матиане Картелиса*“. *Перевод, введение и комментарии Лордкипанидзе М. Д.*, Тб., 1976, გვ. 15, 17). მართალია, „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი, ერთი შეხედვით, თითქოს ნამდვილად არ აღგვიწერს დასავლეთ საქართველოს მოვლენებს ისე დაწერილებით, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოსა და ტაო-კლარჯეთისას, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ის ნაკლებად გათვითცნობიერებულია ამ მიმართულებით, მით უფრო არა გვაქვს საფუძველი ამის გამო ეჭვი შევიტანოთ „აფხაზეთა“ სამეფოს შესახებ მემატიანის მიერ მოწოდებული ცნობების სანდოობაში და დავადანაშაულოთ ის ტენდენციურობაში, რასაც აკეთებს აკად. გ. მელიქიშვილი (იხ.: **მელიქიშვილი გ.**, *ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი*. თბ., 1973, გვ. 9). თამამად შეიძლება ითქვას, რომ „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ქრონიკა არის ერთადერთი წერილობითი წყარო, რომელშიც თანმიმდევრულადაა გადმოცემული „აფხაზეთა“ სამეფოს ისტორია (**პაპასკირი ზ.**, *ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან*. ნაკ. I. *უძველესი დროიდან 1917 წლამდე*. თბ., 2004, გვ. 50). გარდა ამისა, მატიანეში საკუთრივ ქართლის ამბებზე აქცენტირება შეიძლება აიხსნას არა მხოლოდ მისი ავტორის გათვითცნობიერებით (ის საკმაოდ ღრმად და საფუძვლიანად იცნობს სხვა ქართულ მხარეებსაც), არამედ იმითაც, რომ IX-X სს.-ში სწორედ ქართლის ირგვლივ განვითარებული მოვლენები მოექცა ყურადღების ცენტრში (**Цулая Г.**

В., Источниковедческие проблемы „Летописи Картли“. – წგნ.: *Летопись Картли*. Перевод, введение и примечания **Цулая Г. В.**, Тб., 1982, გვ. 28; პაპასქირი **ზ.** *ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი*. თბ., 1990, გვ. 16-17).

2. ამის შესახებ დაწერილ. იხ.: ცინცაძე ი., ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.). თბ., 1956, გვ. 22-37; ბერძენიშვილი ნ., რეცენზია ი. ცინცაძის სადოქტორო დისერტაციაზე – „ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.)“. – წგნ.: *ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტ. V. თბ., 1971, გვ. 194-204; **Папаскири З. В.**, „Варанги“ грузинской „Летописи Картли“ и некоторые вопросы русско-грузинских контактов в XI веке. – „История СССР“, №3, 1981, გვ. 164-169; პაპასქირი **ზ.**, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნა..., გვ. 179-193; გოგოლაძე დ., „მატიანე ქართლისა“ ცნობა „ვარანგთა“ შესახებ. – *ქართული დიპლომატია*, წელიწადუული, ტ. 5. თბ., 1998, გვ. 275-298; ვანცაძე ნ., ჭეიშვილი გ., საქართველოს ისტორიის ახალი პერსონაჟები. – *Dedicatio*. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. თბ., 2001, გვ. 92-118.
3. მატიანე ქართლისა. – *ქართლის ცხოვრება*. ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. თბ., 1955, გვ. 258.
4. *ქართლის ცხოვრება*. ანა დედოფლისეული ნუსხა. დასაბუქდად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბ., 1942, გვ. 164. ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**
5. *ქართლის ცხოვრება*. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. ე. თაყაიშვილის გამოც. ტფ., 1906, გვ. 223-224. ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**
6. ჯავახიშვილი ი., ქართველი ერის ისტორია, ტ. II. თბ., 1965, გვ. 100.
7. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII. თბ., 1990, გვ. 354.
8. აქვე არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ აკად. ნ. ბერძენიშვილის შრომების VIII ტომის 1990 წლის გამოცემისათვის დართულ სახელთა საძიებელში „ბაგრატ ძე დემეტრესი“ განმარტებულია არა როგორც ჩიხის ერისთავი, არამედ „ჩიხის ერისთავის ძმა“. იხ.: ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები..., გვ. 679. ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**
9. *ქართლის ცხოვრება* დასაბამითან მეათცხრამეტე საუკუნემდის თარგმნილი და გამოცემული დეაწლითა **უ. ბროსე**, წვერისა საიმპერატორო აკადემიისა მეცნიერებათა. ნაწ. I. სანკტაპეტერბურდს, 1849, გვ. 191-192 (ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**). ფაქტობრივად იგივე ტექსტი მეორდება მ. ბროსეს „ქართლის ცხოვრების“ აკად. ნ. მარის რედაქციით მომზადებულ გამოცემაში. იხ.: *ქართლის ცხოვრება* დასაბამითან მეათცხრამეტე საუკუნემდის გამოცემული დეაწლითა **უ. ბროსე**, წვერისა რუსეთის სამეცნიერო აკადემიისა. ნაწ. პირველი. კელმეორედ დაბეჭდილი აკადემიკოს ნიკო მარის თვალმიდევნებით. პეტროგრადს, 1923, გვ. 191-192.
10. **ბროსე მ.**, საქართველოს ისტორია. *ორ ნაწილად. მეფეთა და მთავართა გენეალოგიით და ხრონოლოგიით*. ნათარგმნი და განმარტებული სიმ. ლოლობერიძის მიერ. გამოცემული ნიკ. ლოლობერიძის მიერ. ტფ., 1895, გვ. 94 (ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**). იქვე მ. ბროსე წერს, რომ ბაგრატი იყო „მისწული აბხაზეთის მთავრისა“.
11. **ბროსე მ.**, საქართველოს ისტორია..., გვ. 294. ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**
12. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – *ქართლის ცხოვრება*, ტ. IV. ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. თბ., 1973, გვ. 131. ხაზგასმა ჩვენია – **ზ. პ.**

13. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა., გვ. 797. საზგასმა ჩვენია - ზ. პ.
14. Матиане Карглиса. Перевод, введение и комментарии М. Д. Лордкипанидзе., გვ. 31.
15. Матиане Карглиса. Перевод, введение и комментарии ..., გვ. 72. საზგასმა ჩვენია - ზ. პ.
16. ლორთქიფანიძე მ., ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნა. - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II. თბ., 1973, გვ. 517. საზგასმა ჩვენია - ზ. პ. იგივე აზრია გატარებული ამ ნაშრომის რუსულ გამოცემაშიც. იხ.: **ლორდიპანიძე მ. დ.**, Образование грузинской феодальной монархии. - წგნ.: *Очерки истории Грузии*, т. II. Тб., 1988, გვ. 358.
17. *Летопись Картли*. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая., გვ. 50.
18. **Цулая Г. В.**, Абхазия и абхазы в контексте истории Грузии. (Домонгольский период). *Краткие очерки*. М., 1995, გვ. 74. საზგასმა ჩვენია - ზ. პ.
19. **Анчабадзе З. В.**, Из истории средневековой Абхазии. Сухуми, 1959, გვ. 123.
20. **Анчабадзе З. В.**, Из истории средневековой Абхазии., გვ. 123. საზგასმა ჩვენია - ზ. პ.
21. ბახტაძე მ., ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ., 2003, გვ. 127. აღსანიშნავია, რომ მ. ბახტაძეს რამდენადმე არასწორად აქვს გადმოცემული ზ. ანჩაბადის თვალსაზრისი მოცემულ საკითხზე. მისი განმარტებით ისე გამოდის, თითქოს ზ. ანჩაბაძეს გიორგი I-ის მიერ ქართლში დანიშნულ ერისთავად (მ. ლორთქიფანიძის მსგავსად) ბაგრატ მიანჩია (ბახტაძე მ., ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში., გვ. 126).
22. გლოველი შ., აფხაზთა სამეფო. *დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად* (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 2004, გვ. 77. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ პირველად ოფიციალურად ამ საკითხზე ყურადღება გავამახვილეთ სწორედ შ. გლოველის საკანდიდატო დისერტაციის ოპონირებისას. იხ.: პაპასქირი ზ., საინტერესო ნაშრომი „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიაზე. - *სახსტორიო ძიებანი*. წელიწადუფი, VII. თბ., 2004, გვ. 318-320.
23. ასე მაგალითად, „ქართლის ცხოვრების“ იღ. ანთელავასა და ნ. შოშიაშვილის მიერ მომზადებულ გამოცემაში უცვლელადაა გადმოტანილი ს. ყაუხჩიშვილის ვარიანტი: „მას ჟამსა გამოვიდა გიორგი, აფხაზთა მეფე, მბა თეოდოსესი და დემეტრესი, ძე ლეონისი; დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩიხას ძე დემეტრესი, და ვიხარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორიაქმნილობით და ცოლმან გიორგი მეფისამან მოკლა ძე დემეტრესი, ერისთავი ჩიხისა. და ეცრუა იგი ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთაავდეს ბაგრატ ზღუასა. ხილო ღმერთმან განარჩინა იგი, და მიიწია ქალაქად კოსტანტინეპოლედ“. იხ.: *ქართლის ცხოვრება*. გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ტერმინთა განმარტება დაურთეს აკადემიკოსებმა იღ. ანთელავამ და ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1996, გვ. 208.
24. ასევე უკრიტიკოდ და უკომენტაროდაა გადატანილი ს. ყაუხჩიშვილის რედაქცია ცნობილი აფხაზი ისტორიკოსის გ. ამიხბას წიგნში (იხ.: *Абхазия и абхазы средневековых грузинских повествовательных источников*. Грузинские тексты на русский язык перевел, предисловием и примечаниями снабдил Г. А. Амичба. Тб., 1988, გვ. 59.), თუმცა ეს უკანასკნელი კარგად იცნობს „მატიანე ქართლისა“-ს ამ ცნობის ვახუშტი ბატონიშვილისეულ ვერსიას და გამოქვეყნებულიც კი აქვს ის იმავე წიგნში (*Абхазия и абхазы средневековых грузинских повествовательных источников...*, გვ. 130-131).

შერვაშიძეთა გვარის წარმოშობის შესახებ

თავადი შერვაშიძეების გვარი (ადრინდელი ფორმა: *შარვაშის ძე, შარვაშიძე*; აფხაზურად: *ჩაჩბა, აჩაბა*) ერთ-ერთი ყველაზე ძველი საქართველოსა და მოლიანად კავკასიაში. ჯერ კიდევ XII ს-ში ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებს ცხუმის ერისთავთა მაღალი თანამდებობა ეკავათ. ეს ფაქტი, როგორც ცნობილია, დადასტურებულია თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში, სადაც 1180-იანი წლების შუა პერიოდის აღწერისას, ცხუმის ერისთავად მოიხსენიება *ოთაღო შარვაშის ძე*.

სამწუხაროდ, შერვაშიძეთა უძველესი საგვარეულო დოკუმენტები არ შემონახულა, რაც მნიშვნელოვნად ართულებს ამ ფეოდალური სახლის წარმოშობისა და აფხაზეთში გაბატონების დროისა და პირობების გარკვევას. ისტორიოგრაფიაში ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოთქმულია არა ერთი ჰიპოტეზა (მეტწილად ერთმანეთის გამომრიცხავი), თუმცა ამ ჰიპოტეზათა ავტორების უმრავლესობა მაინც გაკვრით შეუხორბობდნენ. როგორც პირველი სპეციალური გამოკვლევა შერვაშიძეთა გვარის წარმოშობის შესახებ, შეიძლება დავასახელოთ ზურაბ ანჩაბაძის მონოგრაფიის – “Из истории средневековой Абхазии” – ერთ-ერთი ქვეთავი – “К вопросу о происхождении феодалного рода Шервашидзе (Чачба)”, რომელიც მოლიანად აღნიშნულ საკითხს ეძღვნება².

როგორც აღვნიშნეთ, შერვაშიძეთა საგვარეულოს ფეოდალური აფხაზეთის სათავეში მოქცევის ამსახველი წერილობითი წყაროები არ შემონახულა, მაგრამ არსებობს ზეპირი ტრადიცია, რომელიც ამ ამბავს დავით აღმაშენებლის ეპოქას უკავშირებს. კერძოდ, ამ გადმოცემის მიხედვით, დავით მეფემ აფხაზეთის სათავეში შარვანელი უფლისწული დააყენა, რომლის შთამომავლები არიან აფხაზეთის შემდეგდროინდელი მთავრები – შერვაშიძეები.

ამ თქმულებიდან გამომდინარე, დ. გულია შერვაშიძეებს შარვანშაჰის საგვარეულოდან წარმომდგარ მთავრებს უწოდებდა («князья из рода потомков Ширван-Шаха»). მართლაც XII-XIII სს-ის ქართულ წერილობით წყაროებში დადასტურებული უძველესი ფორმა ამ გვარის სახელისა – *შარვაშის ძე* – სიტყვასიტყვით შარვანშაჰის (*შარვაშის*) ძეს ნიშნავს³. შარვანის სამეფო, როგორც ცნობილია, მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საქართველოსთან როგორც პოლიტიკურად (შარვანშაჰები დაახლოებით 100 წლის განმავლობაში აღიარებდნენ საქართველოს მეფეთა უზენაესობას), ასევე კულტურულ-ეკონომიკური თვალსაზრისით. ამიტომ ასეთი სახელის ტარება საქართველოს ერთ-ერთი უწარჩინებულესი ფეოდალური გვარის მიერ, არ შეიძლება შემთხვევითი ყოფილიყო და მიუთითებს ცხუმის ერისთავთა კავშირზე შარვანის მმართველ დინასტიასთან.

შერვაშიძეთა შირვანშაჰებისაგან წარმოშობის ვერსიას არაერთი ავტორი იზიარებს⁴. ამ ვერსიისაკენ იხრება აგრეთვე ზ. ანჩაბაძე, თუმცა იგი თავს იკავებს ამის კატეგორიული მტკიცებისაგან.

შერვაშიძეთა წარმომავლობის შესახებ არსებობს მეორე საინტერესო მოსაზრებაც. კერძოდ, აკად. ნ. ბურძენიშვილმა დასაშვებად მიიჩნია, რომ ამ გვარსახელის, უფრო ზუსტად, მისი აფხაზური ფორმის, ჩაჩბას, სახელნაცვალი იყოს XI ს-ის მხედართმთავრის – *ქუაბულელ ჭაჭას ძე ოთაღოს* სახელი, რომელიც 1045 წ. ანაკოფიის ალყის დროს მეთაურობდა ქართული ლაშქრის აფხაზურ კონტინგენტებს⁵. ამ ვერსი-

ის სასარგებლოდ თითქოს მეტყველებს როგორც გარკვეული ფონეტიკური მსგავსებების ონიმების შორის – ჭაჭას ძე და ჩაჩბა, ასევე ის, რომ ანაკოფიასთან მდგარი აფხაზური რაზმების სარდალი ატარებდა იმავე სახელს, ოთაღოს, რასაც ზემოხსენებული ცხუმის ერისთავი – შარვაშის ძე (როგორც ცნობილია, ფეოდალურ გვარებში თაობიდან თაობაში ხშირად მეორდებოდა ერთი და იგივე სახელი). მაგრამ ასეთ შემთხვევაში გაუგებარია რატომ იხმარა მემატიანემ ფორმა ჭაჭას ძე და არა ჩაჩბას ძე, რაც აფხაზური ჩაჩბას უფრო ზუსტი “გადმოქართულება” იქნებოდა. გარდა ამისა, იბადება კითხვა, საიდან გაუჩნდათ ჩაჩბებს ახალი გვარსახელი – “შარვაშის ძე”, რომელიც ასე ღიად მიუთითებს შარვანზე.

6. ბერძენიშვილის ჰიპოტეზა ჭაჭას ძისა და ჩაჩბას შორის გენეალოგიური კავშირის შესახებ, ბოლო დროს გ. წულაიამ გაიზიარა. მისი აზრით: “შარვაშის ტიტული საეკსპედიციო შეიძლება საფუძვლად დადებოდა მეორე გვარს და ბოძებოდა ჭაჭას ძეთა რომელიმე <...> წარმომადგენელს”⁸, მაგრამ ავტორი აღარ ხსნის, როგორ უნდა მიეღო აფხაზ ფეოდალს შარვანის მმართველის ტიტული.

ამიტომ ოთაღო ჭაჭას ძისაგან შერვაშიძეთა გვარის წარმოშობის კატეგორიული მტკიცება არ შეიძლება, თუმცა ეს ვერსია შეიძლება განვიხილოთ როგორც ამ საკითხთან დაკავშირებული ერთ-ერთი საყურადღებო ჰიპოტეზა.

ნაკლებად სარწმუნო ჩანს აკად. ნ. მარის მახვილგონივრული, მაგრამ ყოველგვარ მტკიცებულებას მოკლებული მოსაზრება, თითქოს შერვაშიძეთა გვარი დაკავშირებულია “გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში” მოხსენიებულ ბაგრატ შაროელ ხელმწიფესთან (IX ს.). მკვლევარის ვარაუდით, გვარსახელი “შაროელი”, განურჩევლად იმისა იგი საგვარეულო სახელიდან წარმოდგება თუ გეოგრაფიულიდან, შუალედური მეგრული ფორმის – შაროშის მეშვეობით, აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი “ო” ბგერის “ეა”-დ გარდაქმნისა და ქართული “ძი”-ს დამატებით, შეიძლება “შარვაშიძედ” გადაქცეულიყო⁷.

არაფრით არ არის გამაგრებული აგრეთვე თ. გვანცელაძის ვარაუდი, თითქოს შარვაშიძის გვარს საფუძვლად ედოს სვანური მამაკაცის სახელი შავერშ⁸.

შერვაშიძეთა სუფთა აფხაზური წარმოშობისაკენ იხრებოდა ისტორიკოსი კ. კუდრიავცევი. ფონეტიკური მსგავსებიდან გამომდინარე, მან ივარაუდა ჩაჩბა-შერვაშიძეების წარმოშობა გეჩბას გვარიდან, რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე წარჩინებული იყო ჯიქეთში⁹. გეჩბების სამფლობელო მდ. ფსოუს შესართავთან მდებარეობდა.

ამავე ავტორის ეკუთვნის მეორე ჰიპოტეზაც შერვაშიძეების წარმოშობის შესახებ. კერძოდ, მან დასაშვებად ჩათვალა, რომ ჩაჩბა-შერვაშიძე გენეტიკურად ანბა-ანჩაბაძის მონათესავეა და ეს ორივე გვარი მომდინარეობს VIII-X სს-ის აფხაზთა სამეფო დინასტიის სხვადასხვა შტოებიდან¹⁰.

ვერსიას ანჩაბაძეებისა და შერვაშიძეების ნათესაობის შესახებ თითქოს ზოგიერთი ჩრდილოკავკასიური გადმოცემაც ამბობს. მაგალითად, ჩერქეზული ლეგენდის თანახმად, დასავლეთ ადიღური ტომების აზნაურული გვარები არიან ორი ძმის ჩამომავლები, რომელთა სახელები იყო აჩე და ჩაჩე¹¹. ამ ლეგენდამ არ შეიძლება არ გაგვახსენოს აფხაზეთის ორი ფეოდალური გვარი – ანბა და ჩაჩბა. უტყვევლია, მათგან მოდის, აგრეთვე, პირიქითელი აფხაზეთის (აბაზეთის) ლეგენდარული მთავრების სახელები – აშე და შაშე, რომლებიც იხსენიებიან XIX ს-ის ყაბარდოელი განმანათლებლის შორა ნოგმოვის თხზულებაში – «История адыгейского народа», რომელიც ყაბარდოელთა ისტორიულ გადმოცემებზეა აგებული¹².

როგორც ჩანს, ლეგენდები აჩესა და ჩაჩეს შესახებ ჩრდილოკავკასიურ რეგიონში წარმოიშვა ფეოდალური აფხაზეთის გავლენით, სადაც აჩბა და ჩაჩბა უწარბინებულეს გვარებს წარმოადგენდნენ. ამასთან აღსანიშნავია, რომ აბაზები ისტორიული აფხაზეთიდან არიან გადასულები ჩრდილო კავკასიაში XIII ს-ის შემდეგ, დასავლეთ ადიღურ (კაახურ) ტომებში კი (აბაძახები, შაფსულები, ბზადულები და სხვ.) გვიანი შუა საუკუნეების მანძილზე ბევრი აფხაზური ელემენტი გაითქვიფა. შესაძლოა, ამ ხალხების სოციალური ზედაფენა თანამეტომეთა შორის საკუთარი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის ამადლების მიზნით თხზავდა ლეგენდებს თავისი წარმოშობის შესახებ ძველი და სახელდებული გვარებიდან. ამის მაგალითები მრავლად გვხვდება ფეოდალური სახლების გენეალოგიაში. მაგრამ ამ გადმოცემათა სრული იგნორირებაც არ შეიძლება. მაგალითად, ცნობილია, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ზოგი ფეოდალური საგვარეულო გენეტიკურად უკავშირდება აფხაზურ გვარებს – აჩბას, მარშანს, მაანს და სხვ.

ზ. ანჩაბაძის აზრით, “შერვაშიძეთა გვარის სუფთა აფხაზურ წარმოშობაში შეიძლება ეჭვი შევიტანოთ შემდეგი მოსაზრებების გამო: აფხაზური თავადაზნაურული გვარების ქართული ფორმები, როგორც წესი, უშუალოდ სათანადო აფხაზური გვარებიდან არის ნაწარმოები. მაგალითად: მარშანია – მარშან, ინალიშვილი – ინალიფა, ანჩაბაძე – აჩბა, ძიაფშიშვილი – ძიაფშიფა, მარღანია – მაანი და ა.შ. რაც შეეხება შერვაშიძის გვარს, იგი ამ წესიდან გამონაკლისს წარმოადგენს. ამ გვარის აფხაზურ ფორმას (აჩაჩბა–ჩაჩბა) არაფერი საერთო არა აქვს მის ქართულ ფორმასთან – შერვაშიძე. სამაგიეროდ, იგი მჭიდროდ დაკავშირებული ჩანს გვარსახელთან აჩბა: აჩბა – აჩაჩბა”¹³.

შემდეგ ზ. ანჩაბაძე იხსენებს XIX ს-ის ერთი რუსი ავტორის ცნობას, რომელშიც ნათქვამია, რომ აფხაზთა მტკიცებით, მათ ენაზე აჩბა ნიშნავს “მთავარს”, ხოლო ჩაჩბა – “მთავართა მთავარს”¹⁴ და წერს: “აქედან გამომდინარე ხალხური წარმოდგენა “ჩაჩბაზე”, როგორც “მთავართა მთავარზე” შეიძლება ასე აიხსნას. საგვარეულო სახელს აჩბა, ვინაიდან მისი წარმომადგენლები (ხალხური გადმოცემით) პირველობდნენ აფხაზეთში, დროთა განმავლობაში შექმნილი მიელო “მთავრის” ტოლფასი ტიტულის მნიშვნელობა. ამის მაგალითები ცნობილია ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში: სამეგრელოს მთავრების დადიანების გვარი აღიქმებოდა როგორც ტიტული – დადიანი (შდრ. ისტორიული წყაროს გამოთქმა: “ნადირობასა შინა ხრომან ირმისამან წარიტაცა დადიანი მანუჩარ და მოკლა იგი <... > და დასუეს ძე მისი ლეჟან დადიანად”¹⁵). იგივე მოხდა გვარსახელ გურიელთან დაკავშირებით. საესეებით დასაშვებია, რომ გვარსახელი აჩბაც აფხაზეთში აღქმულიყო როგორც მთავრის ტიტული. კონკრეტულად ეს შეიძლება გამოსახულიყო დამატების გაჩენით გვარის ფუძეზე “ან”, რის შედეგად მივიღეთ ფორმა აჩ-აჩბა (ჩაჩბა), სადაც “ბა” არის მუდგერი ფორმა სიტყვისა “ა-ფა” – “ძე”. (მსგავსი ფორმა, მაგალითად, შეესაბამება ქართულ სიტყვას “ერის-თავთ-ერისთავი”) გამორიცხული არ არის, რომ ასე მომხდარიყო აფხაზეთში ახალი (და, შეიძლება, არააფხაზური) გვარის ერისთავის დაჯდომის შემდეგ”¹⁶.

აფხაზურ ზეპირსიტყვიერებაში მჭიდრო კავშირი ვლინდება აჩბასა და ჩაჩბას საგვარეულოებს შორის. ეს ფაქტი განპირობებული უნდა იყოს იმ რლით, რომელსაც ეს გვარები ასრულებდნენ ქვეყნის ისტორიაში. მაგალითად, აფხაზი “ქურუმები” ტრადიციული ლოცვების დროს მსხვერპლშეწირვის ცერემონიას შემდეგი სიტყვებით ამთავრებდნენ: “ღმერთო, შეგვიწყალე და გვისხენ ბოროტისაგან, მოგვინე მადლი შენი, მიეც ნაყოფიერება მიწას, რათა ჩვენ, ჩვენი ცოლ-შვილით, დაზღვეულნი ვიყოთ

შიმშილის, სიცივისა და ყოველგვარი უბედურებისაგან, მანამდე, სანამ გულ-ღვიძელში ამ ნატრებითა და ამ ღვინით მე ყველა ანბასა და ჩაჩბას არ დავაპურებ¹⁷.

აფხაზოლოგოურ ლიტერატურაში არ არსებობს დამაჯერებელი განმარტება იმის შესახებ, თუ რაში უნდა მდგომარეობდეს ზემომოყვანილი სალოცავი ტექსტის უკანასკნელი ნაწილის არსი, თუმცა ამ ფორმულაში ანბების პირველ ადგილზე მოხსენიებას ხსნიან იმითი, რომ პირველობა ქვეყნის მართვაში უფრო ადრე მათ ეკუთვნოდათ¹⁸. კერძოდ, ადრეული შუა საუკუნეების აფხაზთა სამეფოსთან დაკავშირებულ ბუნდოვან მოგონებებში, რომლებიც ერთიანდებიან აფხაზთა მეფის - *აფხხას* - შესახებ არსებული თქმულებების ციკლში, პირველ ადგილზე ანბას გვარი იკვეთება. ერთი ვერსიით აფხხა თვითონ იყო ანბა, მეორე ვერსიით კი - აფხხა უცხოელი იყო, რომელიც იძულებული გახდა თავისი სამფლობელოები ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსული ანბებისათვის დაეთმო¹⁹. რაც შეეხება ჩაჩბების (შერვაშიძეების) გვარს, ამ დღემდე გენდებით მათი წინაპარი აფხაზეთში ანბების მმართველობის დროს მოვიდა²⁰. ამიტომ აფხაზური ზეპირგადმოცემების ერთსულოვანი მტკიცებით, აფხაზეთის უძველესი გამგებლები ანბები იყვნენ, რომლებიც შემდეგ ხანებში ჩაჩბებმა შეცვალეს. არსებობს ანდაზაც: ჯერ ანბა ახსენე და შემდეგ ჩაჩბა²¹.

ამ მონაცემებიდან გამომდინარე ზოგი მეცნიერი ვარაუდობს, რომ VIII-X სს-ის აფხაზთა მეფეები ანბათა საგვარეულოდან იყვნენ²², რომლის გვერდითი შტო, როგორც ჩანს, გარკვეული პერიოდი აგრძელებდა საკუთრივ აფხაზეთის მართვას (უკვე ერთსავე რანგში) გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფეების დროსაც²³.

წერილობით წყაროებში არ შემონახულა ცნობები იმის შესახებ თუ როდის და რა პირობებში მოხდა აფხაზეთში უზენაესი ხელისუფლების გადასვლა ჩაჩბა-შერვაშიძეთა ხელში. ცხადია, მხოლოდ, რომ ეს არ შეიძლებოდა მომხდარიყო 978 წელს უფრო ადრე, როდესაც დამთავრდა "ლეონიდების" მმართველობის ხანა²⁴, და XII ს-ის 80-იან წლებზე უფრო გვიან, როდესაც "ქართლის ცხოვრებაში" უკვე მოიხსენიება ერთსავე ოთალო შარვაშისძე. ბუნდოვანი გადმოცემები გაბატონებული დინასტიის შეცვლის შესახებ შემონახა მხოლოდ ზეპირმა ტრადიციამ. მაგალითად, ს. ჯანაშიამ 1929 წელს ჩრდილო კავკასიაში, ადიღეს ავტონომიურ ოლქში მცხოვრები აბაზეთისაგან ჩაიწერა უკვე საკმაოდ დამახინჯებული გადმოცემა ანბებსა და ჩაჩბებს შორის მომხდარი ბრძოლის შესახებ, რომლის აზრი მიახლოებით ასეთია: "ანბები წაიკიდნენ და ჩაჩბები აიშალენენ"²⁵. მეცნიერის ვარაუდით, ეს და სხვა ფაქტები საგულგებელს ხდიან, რომ ჩაჩბებზე ადრე "შარვაშიძეობა" ანჩაბაძეთა საგვარეულოს ხელში უნდა ყოფილიყო²⁶.

ერთი აფხაზური თქმულება მოგვითხრობს, რომ ანბების მმართველობა აფხაზეთში დესპოტურ ხასიათს ატარებდა. ისინი ქვეშევრდომებს მონებად ჰყიდდნენ, რამაც მათ წინააღმდეგ ხალხი ააჯანყა. აჯანყებულებმა ირანის შაჰს მიმართეს დახმარებისათვის, რომელმაც მათ წინამძღოლად ვინმე *შაჰ-შარუნი* გამოუგზავნა. შაჰ-შარუნს ისე შეუყვარდა აფხაზეთი, რომ სამუდამოდ აქ დარჩენა გადაწყვიტა. მან და მისმა შთამომავლებმა მიიღეს გვარი *ჩაჩბა* (ყოფილი მმართველი დინასტიის - ანბას - ანალოგიით). ჩაჩბებს პირველად ბზიფელები მიემხრნენ და დასავლეთ აფხაზეთში აღიარეს მთავრებად, აბუეღლთა თემები კი (აღმოსავლეთ აფხაზეთში) დიდხანს არ ცნობდნენ ჩაჩბებს და ისევ თავის ძველ ბატონებს ემორჩილებოდნენ²⁷.

ეს გადმოცემა, რომელიც შ. ინალი-იფამ ჩაიწერა 1966 წ. სოფ. არაღუში (ოჩამჩირის რ-ნი) 90 წლის გლეხისაგან, ნაწილობრივ მოგვაგონებს ბიზანტიელი ისტორიკოსის, პროკოპი კესარიელის (VI ს.) მოთხრობას იმის შესახებ, თუ როგორ აუჯანყდნენ

აბაზგები საკუთარ მეფეებს, რომლებიც ქვეშევრდომებს მონებად ჰყიდდნენ კონსტანტინოპოლში. მაგრამ პროკოპის თხზულებამ კიდევ თუ მოახდინა რაიმე გავლენა იმ ფორმატორის მონათხრობზე, მაინც საფუძველს მოკლებულია, რომ გადმოცემა მთლიანად ლიტერატურული წყაროდან წარმოშობილად ჩაეთვალოს. შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებზე ტყვის სყიდვას, რომელშიც ადგილობრივი სოციალური ხედაფენის წარმომადგენლებიც მონაწილეობდნენ, ადგილი ჰქონდა უძველესი დროიდან XIX ს-მდე ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს ის გარემოებაც, თითქოს “შაჰ-შარუნმა” და მისმა შთამომავლებმა პირველად ბზიფის აფხაზეთში მოიკიდეს ფეხი. ეს ცნობა სხვა გადმოცემებს ეხმიანება, რომელთა მიხედვით ჩანბას გვარის ფუძემდებელმა, რომელიც აფხაზეთში ანბების მმართველობის დროს მოსულა, მთავრისაგან დასახსლებლად მიწა მიიღო მდ. ბზიფის რაიონში²⁸.

გარდა ამისა, ზემოგანხილული გადმოცემა პირდაპირ უკავშირდება ლეგენდას ჩანბა-შერვაშიძეთა გვარის წარმოშობის შესახებ შარვანშაჰების სახლიდან (“შაჰ-შარუნ”). მაგრამ იმ ხანებში, როდესაც შერვაშიძეთა აფხაზეთში დაფუძნება იგულისხმება (978-1185 წლებს შორის), დასავლეთ საქართველოს საქმეებზე არავითარი გავლენა არ ჰქონია არც ირანს და არც სხვა რომელიმე აღმოსავლურ ქვეყანას. აფხაზეთი ერთიანი საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა, რომლის ხელმწიფეები, რომლებიც აფხაზეთა და ქართველთა მეფის ტიტულს ატარებდნენ, საკმაოდ ძლიერნი იყვნენ იმისათვის, რომ თავის სამფლობელოებში არ დაეშვათ სხვათა მიერ დაყენებული მმართველები. ამიტომ ზემოხსენებული ლეგენდა თუ მართლაც რაიმე ისტორიული ფაქტის გამოძახილია, რაც საეკლესიო დასაშვებად მიგვანჩნია, უნდა ვიფიქროთ, რომ ხელმწიფე, რომელმაც აფხაზეთის მმართველად შარვანელი უფლისწული დააყენა, ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენელი იყო.

საქართველოს ისტორიაში ასეთი მეფის როლს ყველაზე მეტად დავით აღმაშენებელი ესადაგება, რომელსაც მტკიცე ხელით შეეძლო არა მარტო ურჩი ერისთავების გადაყენება, არამედ რამოდენიმე სახელმწიფოც კი გააუქმა, კერძოდ, კახეთ-ჰერეთის სამეფო (1103), ლორე-ტაშირის სამეფო (1118), ანისის საამირო (1124), შარვანშაჰთა სახელმწიფო (1124), ხოლო მათი ტერიტორია თავის სამფლობელოებს შემოუერთა.

თუ პირველი შერვაშიძე აფხაზეთის მმართველად მართლაც დავითის დაყენებულია, სავარაუდოა, რომ ეს მოხდა მისი მეფობის ბოლო წლებში. ან 1120/1121 წლის ზამთარში, როდესაც შარვანის მორბევის შემდეგ დავით მეფე “ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭუნტამდე და განაგნა საქმენი მანდაურნი: ღირსნი წყალობისანი შეიწყალნა, შემცოდენი დაიპყრნა და წუართნა”²⁹; ან კი 1124 წელს, დავითის მიერ მთელი შარვანის შემოერთების შემდეგ³⁰.

შესაძლოა, 1120 წელს აფხაზეთში ადგილი ჰქონდა ფეოდალთა ნაწილის გამოსვლას დავით IV-ის ცენტრალიზაციური პოლიტიკის წინააღმდეგ. გამოსვლის ჩახშობის შემდეგ მეფემ შეცვალა ძველი მმართველი საგვარეულო (ანბა-ანჩაბაძე?), რომელიც ათასი “ძაფით” იყო დაკავშირებული სხვა აფხაზ აზნაურებთან, და ერისთავად დანიშნა შარვანის “სახლის” წარმომადგენელი, რომელიც გვარიშვილობით არ ჩამოუვარდებოდა ძველ მმართველს, მაგრამ როგორც შორეული კასპიისპირეთიდან გამოსულს, არ ექნებოდა მტკიცე კავშირები აფხაზეთის ფეოდალურ კლასთან. ადგილობრივ დასაყრდენს მოკლებული ერისთავი პირველ ხანებში მაინც მთლიანად მეფეზე იქნებოდა დამოკიდებული. გარდა ამისა, შარვანელი არისტოკრატის სამსახურში მიღებით დავითი, შესაძლოა, შარვანში ქართული გავლენის გაძლიერებასაც უწყობდა ხელს. ეს ამოცანა განსაკუთრებით აქტუალური უნდა გამხდარიყო 1124 წლისათ-

ვის, როდესაც შარვანის შემოერთების შემდეგ, იქაური ქისრანიდების³¹ მმართველი დინასტია “უტახტოდ” დარჩა³². საგარაუდლოა, რომ დავითს არ სურდა (ან, არ შეეძლო) მთლიანად ჩამოეცილებინა პოლიტიკური ძალაუფლებისაგან ქისრანიდები, რომლებთანაც მას ნათესაური ძაფები აკავშირებდა (მეფის ერთ-ერთი ქალიშვილი შარვანშაჰ მანუჩარ II-ის მეუღლე იყო), და ამიტომ ერთ-ერთი მათგანი აფხაზეთის ერისთავად დასვა.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, შერვაშიძეთა შარვანული წარმოშობის ვერსია საკმოდ დამაჯერებლად გამოიყურება.

აფხაზეთის ფეოდალური საზოგადოების სათავეში მოსული შერვაშიძეები მალე უნინკურადაც გააფხაზდნენ, რისი ერთ-ერთი გამოხატულება გახდა მათი გვარის ადგილობრივი ფორმა – ჩაჩბა (აჩაჩბა). გარდა ამისა, ამ ფაქტზე უნდა მიანიშნებდეს აგრეთვე “ქართლის ცხოვრებაში” დაცული სიძველით მეორე ცნობა შერვაშიძეთა შესახებ, სადაც ამ გვარის წარმომადგენელი უკვე პირდაპირ აფხაზად არის წოდებული. მხედველობაში გვაქვს “ჟამთააღმწერლის” სიტყვები: “შარვაშის ძე აფხაზი, სახელით დარდინ”, რომელიც, როგორც ცნობილია, 1243 წლის ამბებს ეხება³³. მემპტიანის მიერ ამ ისტორიული პიროვნების აფხაზად მოსხენიება და საკუთარი სახელი “დარდინ”, რაც ალბათ ვარიანტია ძველი აფხაზური სახელისა – დადჷნ, იმისი მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ შერვაშიძეები ამ დროისათვის უკვე გააფხაზებულნი არიან.

ამასთან, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ზ. ანჩაბაძე, “თავისი სოციალური იერით შერვაშიძეთა ფეოდალური გვარი, იმ პერიოდის ზოგი სხვა აფხაზური აზნაურული გვარის მსგავსად, საქართველოს სამეფოს ფეოდალური კლასის ნაწილს წარმოადგენდა, და ამ მხრივ დოთაღოდ შარვაშისძე (ცხუმის ერისთავი. – გ. ა.) არსებითად არაფრით განირჩევა მის გვერდით დასახელებული ბარამ ვარდანისძის, კახაბერის, ამანელისძისა და ბედიანისაგან. თუმცა ეს გარემოება სულაც არ გამორიცხავს იმ ფაქტს, რომ აფხაზეთში დამკვიდრების შემდეგ, მალე, შერვაშიძეები ისეთივე აფხაზი ფეოდალები გახდნენ, როგორებიც იყვნენ ვარდანისძეები სვანი, ხოლო ბედიანები მეგრული ფეოდალები³⁴.”

დასასრულს, თუ გაეზიარებთ შერვაშიძეთა შარვანიდან გამოსვლის ვერსიას, ინტერესმოკლებული არ იქნება თვალი გავადევნოთ შარვანშაჰთა წარმოშობასაც.

როგორც დადგენილია, IX-XVI სს-ის შარვანშაჰთა დინასტიური ხაზები (იაზიდილები/მაზიდიდები, ქისრანიდები, დერბენდი) გენეალოგიურად მომდინარეობენ ამიერკავკასიაში ბაღდადის ხალიფათა ნაცვლების – იაზიდიდებისაგან³⁵. სახალიფოს დასუსტების შემდეგ იაზიდიდები უკვე დამოუკიდებლად მართავდნენ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიას, 861 წელს კი მათ მიიღეს ძველი ადგილობრივი ტიტული “შარვანშაჰი”. ამიერკავკასიაში ამ გენეალოგიური შტოს დამარსებელია მამაცი სარდალი იაზიდ ბინ მაზიადი (VIII ს-ის მეორე ნახევარი), რომელიც ჩრდილოარაბული ტომის შაიბანის წარჩინებული გვარის წარმომადგენელი იყო³⁶.

ORIGIN OF THE FAMILY OF SHERVASHIDZE

In the 12th century the representatives of the feudal family of the Shervashidze (the ancient form: *Sharvashidze*, in Abkhazian: *Chachba, Achachba*) already had the position of Tskum (modern Sokhumi) Eristavi (ruler) in the Georgian Kingdom and had almost the whole Abkhazia in subordination.

The ancient family documents of the Shervashidze are not preserved and therefore it's difficult to determine the sources of the family origin. However, according to the historical legend that has reached us – the advancement of this clan is closely connected with the Georgian King David IV (1089-1125). In particular, the legend says that King David put at the head of Abkhazia the prince from the House of Shirvanshahs ruling over Shirvan – the region in the north-east of the present Azerbaijan. The descendants of this prince are Shervashidze, sovereign princes of Abkhazia. Indeed, the clan name (Sharvashidze), found in Georgian literary texts of the XII-XIII centuries, is the early form of this surname and the later forms – “Sharvashidze”, “Shervashidze” arise from it. The name literally means “The son of Shirvanshah”. Shirvan was closely connected with Georgia in political as well as cultural and economical relations. And so, the presence of such a name by one of the distinguished feudal clans of the Georgian Kingdom cannot be accidental and should indicate a link between Abkhazian princes and the Shirvan Dynasty.

The appointment of a Shirvan prince as a ruler of Abkhazia evidently took place in 1121-1124. After getting the post of Tskum Eristavi, the Shervashidze converted to Orthodoxy and shortly became Abkhazians; it manifested itself in the appearance of a local surname – Chachba.

The dynasty of Shirvanshahs, from which the clan of the Shervashidze is supposed to have arisen, originates in hereditary Arab governor-generals in Transcaucasia – Iazidids who independently governed Shirvan from 861 after the weakening of Baghdad caliphate.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ., 1959. გვ. 33-34. – აკად. ს. ჯანაშიას დასაშვებად მიაჩნია, რომ მერმინდელი შერვაშიძეები გენეალოგიურად დაკავშირებული არ იყვნენ ამ გვარის უძველეს მატარებლებთან. “ფეოდალური ძალმობრების ხანაში რა გასაკვირი იქნებოდა, რომ მთავრის უფლება ერთი საგვარეულოდან მეორეში გადასულიყო თვით “შარვაშიძის” გვარის სახელთან ერთად, რომელსაც ამ შემთხვევაში სამთავრო ტიტულის მნიშვნელობა ჰქონდა. ასეთ მოვლენას მეზობელ სამეგრელოშიაც ვხედავთ, სადაც გვარის სახელი “დადიანი” ოდიშის მფლობელის წოდებად იქცა და სადაც დადიანობას სხვადასხვა გვარი ითვისებდა” (ჯანაშია ს., გიორგი შარვაშიძე, კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი // შრომები. VI. თბილისი, 1988. გვ. 28). ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ საგვარეულო სახელის გადასვლის ფაქტებს ერთი გვარიდან მეორეზე თუმც კი ჰქონია ხოლმე ადგილი ფეოდალურ ხანაში (როგორც საქარ-

- თველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ), მაგრამ მაინც გამონაკლისს წარმოადგენს და შერვაშიძეთა გვარის შესახებ (დაწვებული ისტორიაში ცნობილი მისხველი წარმომადგენლებიდან) არ გვაქვს არავითარი ცნობა, არც წერილობითი, არც ზეპირი, რომელიც შეიძლება მიუთითებს გენეალოგიური ხაზის წყვეტაზე.
1. *Анчабадзе З.В.*, Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.). Сухуми, 1959, с. 190-195.
 2. იქვე გვ. 192.
 3. მაგალითად: Абхазия // Энциклопедический словарь / Под ред. проф. Андреевского И.Е., Т.1. Издатели: Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А., Санкт-Петербург, 1890, с. 48; *ბროსე მ.*, საქართველოს ისტორია. ნაწ. II. ტფილისი, 1900. გვ. 167; *Дьячков-Тарасов А.Н.*, Абхазия и Сухум в XIX столетии // Известия Кавказского отдела Русского географического общества. Т. XX, №2. Тифлис, 1910, с. 150; *Гулия Д.И.*, История Абхазии. Т.1. Тифлис, 1925, с. 138, 208; История Абхазии. Учебное пособие. Гудаута, 1993, с. 100.
 4. *ბერძენიშვილი ნ.*, საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ., 1990. გვ. 605.
 5. *Цулая Г.В.*, Абхазия и абхазы в контексте истории Грузии (Домонгольский период). Москва, 1995, с.132.
 6. *Георгий Мерчул.* Житие св. Григория Хандзтийского. Введение, издание, перевод Н.Марра // Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. VII. С.-Петербург, 1911, с. LVII.
 7. *გვანცელაძე თ.*, ენობრივი მონაცემები და მათი მნიშვნელობა აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის კვლევისათვის // აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები. თბ., 1998. გვ. 56.
 8. *Кудрявцев К.*, Сборник материалов по истории Абхазии. Сухум, 1922, с.128.
 9. იქვე გვ. 121.
 10. *Сталь Ф.*, Этнографический очерк черкесского народа // Кавказский сборник. Т. XXI. Тифлис, 1900, с.67.
 11. *Ногмов Ш.Б.*, История адыгейского народа. Нальчик, 1958, с. 108, 112.
 12. *Анчабадзе З.В.*, დასახ. ნაშრ. გვ. 194.
 13. [*Введенский А.Н.*]. Абхазцы (Азера). По поводу сочинения г. Дубровина «Очерк Кавказа и народов, его населяющих» // Сборник сведений о кавказских горцах. Т. VI. Тифлис, 1872, с.30.
 14. *ვახუშტი აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.* თბ., 1973. გვ. 824.
 15. *Анчабадзе З.В.*, დასახ. ნაშრ. გვ. 195.
 16. სხვადასხვა წყაროებიდან. იხ. მაგალითად: *Инал-ица Ш.Д.*, Абхазы (Историко-этнографические очерки). Сухуми, 1965, с. 533, 560; *Крылов А.Б.*, Религия и традиции абхазов. Москва, 2001, с. 232, 246, 251, 269 და სხვ. – შ. ინალ-იფას ერთ-ერთ ბოლო ნაშრომში მოტანილია წყველის სიტყვებიც: “შეგრისოს მან, ვინც ანბასა და ჩაბას მფარველობს” (*Инал-ица Ш.Д.*, Антропонимия абхазов. Майкоп, 2002, с.173.).
 17. *Инал-ица Ш.Д.*, Страницы исторической этнографии абхазов. Сухуми, 1971, с. 251.
 18. იქვე გვ. 243-245.
 19. იქვე გვ. 234, 242.
 20. *ჯანაშია ს.*, დასახ. ნაშრ. გვ. 28; *Инал-ица Ш. Д.*, Страницы исторической этнографии абхазов, с. 250-251.
 21. იხ. მაგალითად: [*А.Н.Введенский*], с. 29-30; *Гулия Д.И.*, Указ. соч., с. 207-210; *Инал-ица Ш. Д.* О содержании термина «апсха» – царь Абхазии // Труды абхазского института языка, литературы и истории им. Д.И.Гулия. Вып. 33-34. Сухуми, 1963, с. 175; *Studies in Christian Caucasian history. Cyril Toumanoff.* Georgetown University press. 1963, p. 269, 256, 530;

- Allen W.E.D. A History of the Georgian People. London, 1971, p. 81, 84; ინალ-თა შიდი.* Страницы исторической этнографии абхазов, с. 229, 250-252. — არსებობს სხვადასხვა ვარიანტი არაპირდაპირი ცნობა იმის შესახებ, რომ აფხაზთა მეფეებს ანბათა გვარის წარმომადგენლებად მიიჩნევდა ივ. ჯავახიშვილიც (იხ. *Г.Гулиа. Дмитрий Гулиа: повесть о моем отце. Москва, 1965, с. 181*).
23. *Кудрявцев К.*, დასახ. ნაშრ. გვ. 127, 129; *Инал-та Ш.Д.*, Страницы исторической этнографии абхазов, с. 252.
 24. აფხაზეთის სამეფო დინასტიის პირობითი სახელწოდება, მიღებული სამეცნიერო ლიტერატურაში.
 25. შესაძლოა, რომ ამ გამოთქმის შეცვლილი ვარიანტია ანდაზა: “ანა ეიმაქნე – ჩანა ეიბაქეთ” (“ანბების გამო ჩანბები წაიკიდნენ”), რომელიც ჩვენ შეგვატყობინა ამჟამად ლონდონში მცხოვრებმა თურქეთის აფხაზური დიასპორის წარმომადგენელმა – ქნმა რეიჰან აჟიუნამ (ზვანბამ).
 26. *ჯანაშია ს.*, დასახ. ნაშრ. გვ. 28.
 27. *Инал-та Ш.Д.*, Страницы исторической этнографии абхазов, с. 242.
 28. იქვე, გვ. 234, 242.
 29. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955. გვ. 339.
 30. შერვაშიძეების აფხაზეთში დამკვიდრების თარიღად კ. კულდიაევი ვარაუდობს 1124 წელს (იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 127).
 31. დინასტიური სახელი “ქისრანიდ” დაკავშირებულია XI ს-ის დასაწყისში გაჩენილ ფსევდოვერსიასთან, რომლის თანახმად შარვანშაჰებმა მუსლიმურ ადმინისტრაციულ სისტემაში იმხანად არსებული მოდის მიხედვით თავისი წარმოშობა სასანიან ხელმწიფეებს დაუკავშირეს (ქისრა=ხოსროე ანუ შირვანი).
 32. შარვანშაჰთა სახელმწიფო აღდგენილი იქნა დავითის გარდაცვალების შემდეგ დემეტრე I-ის დროს და ქისრანიდები კვლავ დაუფლნენ შარვანის ტახტს ქართველ მეფეთა ემანდაციობის პირობით.
 33. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ., 1959. გვ. 192.
 34. *Анчабадзе З.В.*, დასახ. ნაშრ. გვ. 195.
 35. *Минорский В.Ф.*, История Ширвана и Дербенда X-XI веков. Москва, 1963. С. 176 и сл.
 36. არაბული ეთნო-ისტორიული ტრადიციით, *ბანუ-შაიბანი* ეკუთვნის არაბთა ტომების *ადნანის* შტოს *რაბიიტულ* ჯგუფს. როგორც ისლამამდელ ხანაში, ასევე მუჰამედის შემდეგ, შაიბანის ტომი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა არაბეთის ცხოვრებაში. ამ ტომის საგვარეულო არისტოკრატის წრიდან გამოსულა არაერთი მხედართმთავარი, აღმინისტრატორი თუ პოეტი.

-ზხმ (-ხმ) სუფიქსის უცნობი ფუნქციის შესახებ ქართულ
ანთროპონიმიაში

ცნობილია, რომ ქართულ ენას სქესი არა აქვს და არც ქართულ გვარსახელებს. სახელებს განგავსებავებთ სუფიქსებით, რომლებიც სქესს გამოხატავენ. სქესი განსაკუთრებით დამახასიათებელია ინდოევროპულ ენათა ანთროპონიმებისათვის. როდესაც რუსი, ლიტველი, ლატვიელი, პოლონელი, ლუთიელი, ბერძენი მამაკაცისა და ქალის გვარსახელს ასხენებს, ჩვეულებრივ, ის მათ მამრობითი და მდედრობითი სქესისათვის დამახასიათებელი ფორმანტებით აბოლოვებს. მაგალითად, ბერძნულ ენაში მამაკაცის გვარი გამოითქმის როგორც ცავახიდის, ქალისა – ცავახიდუ. შესაბამისად: ზარაბალასი და ზარაბალა, იოანიდისი და იოანიდი. პოლონურ გვარს დომბროვსკის შეესატყვისება ქალის გვარი დომბროვსკა, კოვალეცკის – კოვალეცკა, პოტოცკის – პოტოცკა, ნოვაკს – ნოვაკა. უფრო მეტიც, ლიტვურში სხვადასხვა სუფიქსებს ირთავენ მეუღლისა და ქალიშვილის გვარები. მაგალითად, ლიტვურ ენაში მამაკაცის გვარი გამოითქმის როგორც ბრაზაუსკაის, ცოლისა – ბრაზაუსკენე, ქალიშვილისა – ბრაზაუსკიტე. შესაბამისად: ბალუკონისი (კაცი), ბალუკონენე (ცოლი), ბალუკონიტე (ქალიშვილი); საბონისი (კაცი), საბონინე (ცოლი), და საბონიტე (ქალიშვილი). არაინდოევროპული ენებიდან მამაკაცისა და ქალის გვარების განსხვავება ახასიათებს უნგრულ ენასაც. მაგალითად, უნგრული Veres-ის ცოლმა თუ ქმრის გვარი მიიღო, ის იქნება Veresené (იხ. Системы личных имён у народов мира, М., 1986).

ქართული გვარსახელებისათვის სუფიქსების მიხედვით სქესობრივი გამოჯენა დამახასიათებელი არაა. მაგრამ, როგორც დიდი ხნის წინ შენიშნეს, ოდესღაც ფორმანტების მიხედვით ქართველებიც მიჯნავდნენ ერთმანეთისაგან მამაკაცისა და ქალის გვარებს. ეს მოვლენა განსაკუთრებით დამახასიათებელი იყო დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებთა მეტყველებისა და ეთნოგრაფიული ყოფისათვის. მხედველობაში გვაქვს (-ფხე) სუფიქსი, რომლითაც ქვემო იმერეთის, სამეგრელოს მკვიდრნი ქართული გვარსახელებისათვის დამახასიათებელ სუფიქსებს (-ძე, -ელ, -ია, -ან) ცვლიდნენ, როდესაც ამა თუ იმ მდედრობითი სქესის წარმომადგენელს ასხენებდნენ ან მიმართავდნენ.

პირველი, რომელიც ამ საკითხს შეეხო, იყო ი. ყიფშიძე. მან აღნიშნა, რომ –ფხე(-ხე) მეგრულში ქალს, ასულს აღნიშნავს და აქვე დასძინა, რომ “ხე [ღე] «дочь, женщина» прибавляется к концу фамильных названий” (И. Кипшидзе, с.194). იმავე პერიოდში ნ. მარმაც აღნიშნა, რომ ხე და ფხე ქვემოიმერულ კილოში გვხვდება “გოგონას”, “ქალის” მნიშვნელობით (Е.Я. Март, 1912, стр. 432).

–ფხე(-ხე) სუფიქსის შესახებ თავისი აზრი გამოთქვა პავლე ინგოროყვამაც. ის აღნიშნავდა: “თავდაპირველად საჭიროა მოვიგონოთ, რომ ქართულში ცნება ვაჟი აღინიშნება ტერმინით “ძე”, ხოლო ცნება ქალი ტერმინით: “ხე”. ტერმინი “ხე” დღემდე შენახულა გადმონაშთის სახით ზოგიერთ ქართულ კილოებში (ასე, კერძოდ გურულ კილოში), სადაც იგი ჩვენ გვხვდება საგვარეულო სახელწოდებათა აღსანიშნავად, მაგალითად: ნაკაში-ძე (ვაჟი), ნაკაში-ხე (ქალი). მეგრულში ეს ტერმინი “ხე” დღემდე ცოცხალ სიტყვას წარმოადგენს, და აქაც იგი ერთვის ქალის გვარს (როგორც, მაგალითად, გვაზა – ხე = ქალი, ხოლო გვაზა-ვა, ე.ი. გვაზაძე = ვაჟი)” (პ. ინგოროყვა, 1933, გვ. 282). იქვე პავლე ინგოროყვა შენიშნავს, რომ გურულში “ეს ტერმინი წარმოდგენილია ორგვარი სახესხვაობით, როგორც –ხე და როგორც –ფხე”.

ვრცლად -ფხე (-ხე) ფორმანტის საკითხს შეეხო ი. მეგრელიძე, რომელიც ნიშნულს ვენლოვან მასალას მოუყარა თავი და აჩვენა აღნიშნული სუფიქსის გეოგრაფიული გავრცელების სხვა არეალებიც. გაირკვა, რომ გარდა ქვემო იმერეთისა, სამეგრელოსი და გურიისა, ის უცხო არ იყო და გავრცელებული იყო აგრეთვე აჭარაშიც (ძირითადად ქობულეთში და ნაწილობრივ სხვა რაიონებშიც), ლაზეთშიც (ი.მეგრელიძე, 1928; ი.მეგრელიძე, 1938). -ფხე (-ხე) სუფიქსის გავრცელების არეალში ი. მეგრელიძემ სვანეთიც შეიტანა, თუმცა ამის დამადასტურებელი მაგალითები მას არ მოუხმია და, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, სვანურ მეტყველებაში გვარებთან დაკავშირებით -ფხე (-ხე) სუფიქსი არც ერთ მკვლევარს არ დაუფიქსირებია. თუმცა ქართული საისტორიო ძეგლებით ირკვევა, რომ -ფხე (-ხე) სუფიქსი ოდესღაც სვანური მეტყველებისთვისაც დამახასიათებელი იყო. პ. ინგოროყვა აღნიშნავდა: “სვანურში იგივე ტერმინი “ხე” წარმოდგენილია ფუძე-სიტყვის სახით: ხე. ამ ფუძე-სიტყვიდან ხე ჩვენ გვაქვს სვანურში სიტყვები: “ფეხუ”, “ჰეხუ” - რაც ნიშნავს ცოლს. “ნა -ფახუ” - რაც ნიშნავს: შობ-ვა” (პ. ინგოროყვა, გვ. 282).

მანამ, სანამ სვანურ მაგალითებს მოვიყვანთ, საჭიროდ მიგვაჩნია მეგრული, გურული, აჭარული და ქვემოიმერული მეტყველებიდან რამდენიმე ნიმუშის მოყვანა: თურქია - თურქიხე, ქორქია - ქორქიხე, ალანია - ალანიხე, ჩინუა - ჩინუხე, ჩილაჩავა - ჩილაჩიხე, ქაცარავა - ქაცარახე, მიმინოშვილი (მიმინოსქუა) - მიმინოსხე, პაპასკირი - პაპასქილიხე, პაპეიხე; წულაძე - წულაფხე, მამალაძე - მამალაფხე, ჭელოძე - ჭელიფხე, რამიშვილი - რამიფხე, ჭანიშვილი - ჭანიფხე, წილოსანი - წილოსანიფხე, ჟენტი - ჟენტოფხე (უკანასკნელ ორ შემთხვევაში გვარსახელის წარმოებულ სუფიქსებს პირდაპირ ერთვის -ფხე ფორმანტი); გურიელი - გურიფხე (გურიელიფხე), ჯაყელი - ჯაყელიფხე, ჯაში - ჯაშიფხე, ტულუში - ტულუშიფხე; ჩიქოვანი - ჩიქოვანიფხე; ქათამიძე - ქათამიფხე, კახიძე - კახიფხე, კვეკვესკირი - კვესიაფხე, ხაბაზი - ხაბაზიფხე; რუხაძე - რუხაიფხე, მელაძე - მელაიფხე, ტაბიძე - ტაბიფხე, ცაგარეიშვილი - ცაგარეიხე, რატიანი - რატიანიფხე. ი. მეგრელიძის შენიშვნით ლაზურში -ფხე სუფიქსს დაცივნის, გაკილვის ფუნქცია ჰქონდა მიღებული. ასეთივე ფუნქცია აქვს დღეს ხშირად მიღებული - ფხე სუფიქსს ქვემოიმერულ და გურულ დიალექტებშიც. როგორც აღნიშნავენ ის ხშირად მოფერება-შეხუმრება-შექების ნიუანსითაც გამოიყენება (ც. ბენდელიანი, 1997, გვ.35-39).

შუა საუკუნეების სვანეთში -ფხე სუფიქსი ქალთა გვარების აღსანიშნავად რომ ინტენსიურად გამოიყენებოდა, ამას წერილობითი ძეგლები გვიდასტურებენ, რომლებიც XIII-XVIII სს-ით თარიღდებიან. “მატიანე სვანეთისა კრებისაჲ” -ში აღრიცხულნი არიან: “ხაღინა გურსაფხე” (პ. ინგოროყვა, 1941, გვ. 117); “შრმ გოგორელიფხე”, “შამქან ათარიფხე” (გვ. 121), “თოვლია მიქელიფხე” (გვ. 129), “შარიამ რუმბიფხე” (გვ. 136), “თუმა ჩხუმიფხე”, “სუკუა უჩინარიფხე” (გვ. 133). XIV-XVI სს-ის “ქაუზაი გურჩიანის სახლის მოსახსენიებელში” მოხსენიებულია გიორგი გურჩიანის მეუღლე “ბიგვში ცინდელიფხე” (სვანეთის წერილობითი ძეგლები, 1986, გვ. 276). ეს პიროვნება მოსახსენებელში შეყვანილია არა ქმრის, არამედ ქალიშვილობის გვარით. იმავე დოკუმენტში დასახელებულია “ადსუნ გურჩიფხე”. XVIII საუკუნითაა დათარიღებული “ყორმ-შახ გოშუანის სახლის მოსახსენიებელი”, რომელშიც ვხვდებით “ზახარ გოშუანიფხე”-ს (სწმ, 1986, გვ. 274). XVIII საუკუნისავე მირზა დადეშქელიანის მოსახსენებელში ნახსენებია დუდარუყ დადიშქელიანის მეუღლე “თეთრუა შიდიფხე” (სწმ, 1986, გვ. 279). იქვე მოხსენიებულია მირზა დადეშქელიანის მეუღლე “ელდარუფხუ ხერაკუფხე” (გვ. 279). თეთრუაც და ელდარუფხუც ქალიშვილობის გვარით არიან წარმოდგენილ-

ნი. XVIII საუკუნისავე ციოყ დადიქელიანის მოსახსენიებელში გელასხან დადიქელიანის მეუღლე ქმრის გვართთა დასახელებული: “კაკუ დაქელაფხე” (გვ. 282). ქსპირონება მეორე მოსახსენიებელშიც ვხვდება (გვ. 284). XV საუკუნით დათარიღებული მოსახსენიებით დიდებულ ბადრი ელედიანის მეუღლე ყოფილა “ბეხშიდისი ჯაფარიფხე” (გვ.288). XVI-XVII სს-ის საბუთში დასახელებულია “გულქან კაუბერიფხე” (გვ. 285). XVIII ს-ში ცხოვრობდა “დიდხა მილდაფხე” (გვ. 293), XV-XVI სს-ში – “თინსორსი გოგუსფხე” და “ბიდა ხუნციფხე” (გვ. 294). XVII-XVIII სს. ლომინ პაიკელიანის სახლის მოსახსენიებელში ვხვდებით “ჯილა ორაფხე”-ს და იოანეს ცოლს – “თამარ შგერიფხეს” (გვ. 296). XVIII ს-ის ახლავ რუჩეგიანის სახლის მოსახსენიებელში მოხსენიებული არიან სოსა რუჩეგიანი და მისი მეუღლე “იმახათ გელუაფხე” (გვ. 297). ამავე მოსახსენიებელში დასახელებულია “ანა მანიფხე”. ხოლო თათარსავე რუჩეგიანის მეუღლე ყოფილა “მანანუ რუჩეგიფხე” (გვ. 297). ამ შემთხვევაში –ფხე სუფიქსი ქმრის გვარს ერთვის. XVIII ს-ში ლაზარე და ყადუ სეფელიანებს (სუფელიანებს) პყოლით მეუღლეები “მაქა გადრაფხე” და “მაქა დეედარიფხე”. მათსავე ოჯახში მოხსენიებულია “მაქა სელიფხე” (გვ. 296). XV-XVI ს-ის ქაუ ხარზიანის სახლის მოსახსენიებელში აღრიცხულია “დიხა კუციფხე” (გვ. 306).

ვეფერობთ, მაგალითების მოყვანა საკმარისია. მთელი შუასაუკუნეების განმავლობაში სვანეთში ქალის გვარების აღსანიშნავად XVIII ს-ის ჩათვლით ინტენსიურად გამოიყენებოდა –ფხე სუფიქსი. ამასთანავე, აშკარაა, რომ –ფხე ფორმანტი სვანურ მეტყველებაში აწარმოებდა როგორც ქალიშვილობის, ისე ქმრის გვარებს. ასე რომ, დოკუმენტებში ქალი, რომელიც გათხოვილია და ჩვეულებრივ შესულია სხვა გვარის სახლში, ზოგჯერ ჩაწერილია ქმრის გვართ და ზოგჯერ თანმოყოლილი, ქალიშვილობის გვართ, ორივე შემთხვევაში –ფხე სუფიქსის დართვით.

ამ წერილის მიზანი უფრო სხვა რამეა. ირკვევა, რომ სვანეთში –ფხე ფორმანტი არა მხოლოდ გვარსახელებს აწარმოებდა, არამედ ქალის სახელებსაც და თანაც, ჩვეულებრივ, ასეთი სახელების ფუძედ გამოყენებულია მამაკაცის სახელი. ჩვენი ყურადღება თავდაპირველად მიიქცია ქუთაისის სახელმწიფო არქივში (ფონდი 21, საქმე №10254, ფფ. 1-20) დაცულმა ერთმა საბუთმა, რომელიც დათარიღებულია 1866 წლით. ის შედგენილია მღვდელ იოსებ ვაჭაძის მიერ. რუსეთის ხელისუფლებამ, სვანეთში შესვლისას, აღმოაჩინა, რომ სვანთის მკვიდრთა გარკვეული ნაწილი მონათლული არ იყო. დაიწვეს ხალხის მონათვლა. ზემოთ მოხსენიებულ დოკუმენტში ჩამოთვლილი არიან ის პირები, რომლებიც მონათლენ ადრინდელი სახელისა და ნათლობის სახელის მითითებებით. საბუთით ირკვევა, რომ XIX საუკუნის შუახანებში სვანეთში გავრცელებული ქალის სახელები იყო: ხაზიფხ (59 წლის; გვარად უდესიანი. ნათლობისას მიეკუთნა სახელი ეფემია); დადიშქელაფხ (13 წლის; მიეკუთვნა კანონიზებული სახელი დარია. ის გვარად ჯაფარიძეა. მთხრობელის განმარტებით “დადიშქელაფხ” შეცდომაა. სვანები ამ სახელს გამოთქავენ როგორც “დაჩქელაფხ”. ამ სახელით აღნიშნულ საარქივო დოკუმენტში კიდევ ორი პიროვნებაა მოხსენიებული); ბერდუფხ (სულა ანუ სიმონ ჯაფარიძის 3 წლის ქალიშვილი. ნათლობის მერე დაერქვა ბარბარე. სიმონ ჯაფარიძის რძალს დაჩქელაფხ ერქვა, რომელსაც კანონიზებული ქრისტიანული სახელი ოღლა მიეკუთვნა. ბერდუფხი ერქვა ციოყ (გიორგი) ჯაფარიძის ბიცოლას, რომელსაც ბარბარე დაარქვეს); ელდაფხ (30 წლის; ბექან ხერგიანის მეუღლე. ნათლობის შემდეგ დაერქვა ელისაბედი); გირგულაფხა (6 წლის; თათე დადუნის ქალიშვილი. დაერქვა ალათია); ილდაფხ (2 წლის; ესეც თათე დადუნის ქალიშვილი.

ნათლობის შემდეგ დაერქვა ირინე). ილდაფხი ერქვა აგრეთვე 2 წლის გოგონას, ოტია იოსელიანის ძმის შვილს, რომელსაც აღათია დაარქვეს.

—ფხ სუფიქსიანი ქალის სახელები გვხვდება აგრეთვე 1877 წელს მღვდელ ილარიონ გერსამიას შედგენილ სიაშიც (ქუთაისის სახელმწიფო არქივი, ფონდი 21, საქმე №11194, ფფ. 35-38). მაგალითად, უშკულის სამრევლოში დაფიქსირებულია 24 წლის “გეგი ჭკლიდის მეუღლე სიმონის ასული ბერდუფხ”. —ფხ სუფიქსიანი ქალის სახელები დავამოწმეთ ველზე მუშაობისას. გარდა ზემოხსენებული ქალის სახელებისა, მთხრობელები მოსწრებიან ისეთ პიროვნებებს, რომლებსაც ერქვათ: გალდაფხ, ქალდაფხ, დერზუფხულ, გულიფხ (გვიღარა ერქვა XIII-XIV სს-ში ეცერის თემში მცხოვრებ ელედინის გვარის კაცს — პ. ინგოროყვა, 1941, გვ. 135). ეთნოგრაფმა როზეტა გუჯეჯიანმა მოგვაწოდა მის მიერ ეცერში დაფიქსირებული სახელები: ბედუფხ, ჯაჭვიფხ, ჯაჭიფხ, ჯაჭვლაფხ. —ფხ სუფიქსიანი ქალის სახელები სვანეთში წარმოქმნილი იყო მამაკაცის სახელზე აღნიშნული სუფიქსის დართვით. ცნობილია, რომ საქართველოში (და მთელ მსოფლიოშიც) ქალის სახელები მამაკაცის სახელებზე ბევრად ნაკლები იყო და ქალის სახელების შევსება ფილოლოგიური გზით ხდებოდა (XVI საუკუნის სხვადასხვა ქრისტიანულ კალენდარში მამაკაცისა და ქალის 150 წყვილი სახელია დაფიქსირებული: ალექსანდრე — ალექსანდრა, ელენი — ელენა, მარტინი — მარტინა და ა.შ.).

შეიძლება გვეფიქრა, რომ ქალის სახელებში —ფხ სუფიქსი XVIII საუკუნის შემდეგ გაჩნდა, რაც ქალის გვარების ამ სუფიქსით წარმოება დავიწყებას მიეცა. მაგრამ, როგორც ჩანს, ის ტრადიციული იყო. შუასაუკუნეების სვანეთში —ფხ სუფიქსიანი ქალის სახელები —ფხ სუფიქსიანი ქალის გვარებთან ერთად არსებობდა. —ფხე ფორმანტიანი სახელები შეიძლება ფეოდალიზმის პერიოდის სვანური დოკუმენტებიდან ამოვიკრიბოთ. მაგალითად, XIII-XIV საუკუნეების სულთა მატჩანეში —ფხე სუფიქსიანი ორი სახელია დაფიქსირებული. ესენია: “კოსთაფხე” და “ადრაფხე” (პ. ინგოროყვა, 1941, გვ.135, 137). ასეთი სახელები შუასაუკუნეების მოსახსენიებლებშიც გვხვდება. XVI-XVIII საუკუნეებში ოთხჯერ არის დადასტურებული ქალის სახელი ელდარუფხე (სწძ, 1986, გვ.274, 279, 280, 286). მაგალითად, სორთმან დადიშქელიანის მეუღლე ყოფილა ელდარუფხე დეედარიანი (გვ.280). ერთ-ერთ ქალს სახელიც და გვარიც —ფხე სუფიქსით ჰქონდა გაფორმებული: XVIII ს-ის მოსახსენიებლით მირზა დადიშქელიანის მეუღლე ყოფილა “ელდარუფხ ჩეკარუფხე” (გვ. 279), სადაც პირველი სახელია და მეორე გვარსახელი. იღმაზ დადიშქელიანის მეუღლის სახელი ყოფილა შგვილიფხე (გვ. 280). XVIII საუკუნისავე საბუთით თათარყან დადიშქელიანის მეუღლეს რქმევია ბურდუფხ. XV-XVI სს-ში გულსტუაფხე ერქვა ბაბაში კვიციანის სახლის წევრს (გვ. 291). XVI-XVII სს-ის მოსახსენიებელში აღრიცხულია “ოქოდუფხე რუჩეგანი” (გვ. 256). XV-XVI სს-ში გვხვდება სახელები: გერნიფხე და კტაშეფხე (გვ. 298).

ამრიგად, ზემოთ მიმოხილული მასალიდან აშკარაა, რომ: ა) —ფხე სუფიქსიანი გვარები ისტორიულად სვანეთისათვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო; ბ) —ფხე სუფიქსი სვანეთში ისტორიულად აწარმოებდა აგრეთვე ქალის სახელებს, რაც სვანურმა მეტყველებამ და ყოფამ ბოლო დრომდე შემოინახა; გ) სვანეთში გვხვდებოდნენ პიროვნებები, რომლებსაც ერთდროულად სახელიცა და გვარიც —ფხე სუფიქსიანი ჰქონდათ; დ) მოყვანილი მასალა ადასტურებს, რომ სვანეთი აღნიშნული თვალსაზრისით ერთიან ქართულ კონტექსტში ჯდება; ე) სვანურ მეტყველებას —ფხე სუფიქსი ნახსენები კი არ ჰქონდა ქართული ან ზანური მეტყველებიდან, არამედ ის მისთვის ოდითგანვე დამახასიათებელი იყო; ვ) —ფხე ფორმანტი საერთო ქართული მოვლენაა და ის საერთო ქართველური ენის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო; ზ) —ფხე სუფიქსი

ქართულ გეარსახელებსა და ქალის საკუთარ სახელებში ადასტურებს იმას, რომ ქართველებს გეარები იქამდე ჰქონდათ, სანამ ერთიანი ქართველური ენა ქართულად და სვანურ მეტყველებებად დაიშლებოდა, ე.ი. ქართულ სინამდვილეში მოხდა გეაროვნული საზოგადოების გეარის (род) უშუალოდ გეარსახელში (фамилия) გადაზრდა.

აღნიშნულ მოსაზრებას ადასტურებს კიდევ ერთი მასალა, რომელიც ისტორიკოსმა ვალერი ვაშაკიძემ მოგვარწოდა. ვაშაკიძეების გეარი რამდენიმე დანაყოფად (ბაბუიშვილობად) ანუ, როგორც ქვემო იმერეთში იტყვიან, “საგინებელ” (ე.ი. საგნებელ, მისაგნებ) გეარად იყოფა. ესენია “უმარგელაშვილი”, “ტარტარაშვილი”, “კაშიფხე” და სხვ. ამრიგად, —ფხე სუფიქსი იმერეთში მეორე მემკვიდრეობითი სახელის ანუ გეარის დანაყოფის (“საგინებლის” = საგნებელის, მისაგნებელის) აღსანიშნავადაც გამოიყენებოდა. ასეთი შემთხვევა, ჩვენი აზრით, ხშირი არ უნდა ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში გეარის დანაყოფის სახელს საფუძვლად უდევს ვაშაკიძის გეარის კაცზე გათხოვილი კაშიას ქალის გეარი. როგორც ჩანს, ვაშაკიძეზე გათხოვილი კაშიას ქალი გამორჩეული იყო, ანდა დაქვრივებულმა თავად გაზარდა შვილები, მამობაც გაუწია მათ და ამის გამო ხალხმა ვაშაკიძეების გეარის აღნიშნულ განაყოფს კაშიფხე შეარქვა.

ბოლოს გვინდა კიდევ ერთ საკითხს შევეხოთ. აღმოსავლეთ საქართველოში —ფხე სუფიქსი არსად არაა დადასტურებული. მაგრამ კაცისა და ქალის გეარებს აქაც არჩევდნენ. ქიხისა და შიდა ქართლში (ლიახვის ხეობაში) ქალის გეარს —ურ (—ულ) სუფიქსით აბოლოვებდნენ: ნანობაშვილი — ნანობაური, პოპიაშვილი — პოპიაური, ოთინაშვილი — ოთინაური ... ასეთივე მდგომარეობა გვექონდა ზემო იმერეთში, რომელიც ეთნოგრაფიულად ბევრ მსგავსებას ამჟღავნებს შიდა ქართლთან: ცერცვაძე — ცერცვაული. ასე რომ, საქართველოს ამ რეგიონებში ქალის გეარის გამოხატვის ფუნქცია —ურ (—ულ) ფორმანტს ჰქონდა. ვფიქრობთ, რომ თავის დროზე აქაც ეს ფუნქცია —ფხე სუფიქსს უნდა ჰქონოდა, რომელსაც ალბათ ადრეშუასაუკუნეებში —ურ (—ულ) სუფიქსი ჩაენაცვლა.

P.S. ქართულ ლინგვისტურ ლიტერატურაში აღნიშნულია (ქ. ლომთათიძე), რომ —ფხე სუფიქსი მიღებულია სიტყვიდან “მჭევალი” (“მხევალი”), რაც ქართულ წერილობით ძეგლებში უძველესი დროიდანაა დადასტურებული და რაც მსახურ ქალს, გოგოს აღნიშნავდა (ი. აბულაძე). ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის (ტ.V) თანახმად, “მხევალი” ნაყიდი ან ნამხითვი ქალის, ტყვე ქალის, მოახლის, ხელზე მოსამსახურე ქალის აღმნიშვნელი იყო. ვფიქრობთ, რომ “მხევალისაგან” კი არ უნდა იყოს “ფხე” მიღებული, არამედ, პირიქით, “მხევალი” “ფხე”-საგან უნდა იყოს ნაწარმოები. “ფხ” ფუძიანი სიტყვები სვანურსა და ზანურ მეტყველებებშია დადასტურებული. სვანურში ფხ-ერა, ლი-ფხერ, ლი-ფხრ-ე “თვალის გახელას” ნიშნავს (ი. ჩანტლაძე, 2004, გვ.78). ი. ჩანტლაძის ვარაუდით სვანური ლექსემა “ფხ” თავის დროზე “თვალს”, “მხეს”, “მხის თვალს” აღნიშნავდა. მოწმენდილ ცას აღნიშნავს სვანური მე-ფხე და ლაზური მა-ფხა. იგივე ფუძე გამოიყოფა ზა-ფხ-ულ კომპოზიტშიც (ტ. ფურტარაძე, 2005, გვ. 294). ამრიგად, “ფხ” საერთო ქართველურ ენაში თავდაპირველად მხის (ცის) აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ “ქართველების უძველესი მხის ღვთაება მდებარეობითი სქესის არსება იყო” (ე. ბარდაველიძე, 1941, გვ.103) და მხისა და ცის კულტი ერთობლიობაში წარმოიდგინებოდა, “ფხე” კომპლექსიდან ფხევალის (მხევალის) მიღება გამორიცხული არ უნდა იყოს. არც ისაა გამორიცხული, რომ უძველესი ქართველური “ფხ” ლექსემა (აღნიშნული გაგებით) ედოს საფუძვლად საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების ფხოვისა და აფხაზეთის სახელწოდებებსაც.

ON UNKNOWN FUNCTION OF SUFFIX -PKHE (-KHE) IN THE GEORGIAN
 ANTHROPNOMY

The gender division is not characteristic of the suffixes of Georgian surnames. But it was mentioned that once Georgians also used to differentiate names of men and women according to the formants. This event was mostly characteristic of the West Georgians' speech and ethnographical being. We mean suffix -pkhe, -khe, which replaced the suffixes -dze, -el, -ia, -an in Kvemo Imereti and Samegrelo while addressing the women. In one of the historical-ethnographic regions of Georgia - Svaneti the formant -pkhe formed not only the surnames, but also the first names of women based on men names. In the Middle Ages Svaneti the women names with suffix -pkhe existed together with the women surnames with suffix -pkhe.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ვ. ბარდაველიძე. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან: ღვთაება ბარბარ-ბაბარ. - თბ., 1941.
2. ც. ბენდელიანი. -ხე სუფიქსი ქვემოიმერულ დიალექტში. - ქართველური მეცნიერება, I, ქუთაისი, 1997.
3. პ. ინგოროყვა. ძველი ქართული წარმართული კალენდარი მე-5-8 საუკუნეების ძეგლებში. წერილი პირველი. - საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ.VII, 1931 და 1932 წწ., თბ., 1933.
4. პ. ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი მეორე, თბ., 1941.
5. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, თბ., 1986, ვ.სილოგავას გამოცემა.
6. ტ. ფუტყარაძე. ქართველები. ნაწ. I, ქრისტიანობამდელი ეპოქა, 2005.
7. ი. ჩანტლაძე. თანხმევანთა ჰარმონიული კომპლექსის ამოსავალი ვითარებისათვის ქართველურ ენებში. - XXIV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები, თბ., 2004, გვ. 75-76.
8. И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка. МЯЯ, VII, СПб.
9. Н.Я.Марр. Яфетическое происхождение абхазских терминов родства, 1912.
10. И. Мегрелидзе. Лазский и мегрельский слой в гурийском, Л., 1928. - Труды ИЯМ., кн. XX, Caucasia, №1.
11. И.Мегрелидзе. Женские фамильные окончания в южнокавказских яфетических языках и фольклоре. - Памяти академика Н.Я.Марра, М-Л, 1938.
12. Системы личных имён у народов мира, М., 1986.
13. А. Суперанская. Ваше имя?: Рассказы об именах разных народов. М., 2001.

წმიდა მამა ბიორგი მთაწმიდელი და ქართული იდენტობის
სამანაბი XI საუკუნეში

ყველაზე არსობრივი განსაზღვრით იდენტობა არის თვითობა მნიშვნელოვან სხეულთან მიმართებაში.

ადამიანური იდენტობანი მრავალგვარია. ზოგჯერ თვითობა ეფუძნება ბიოლოგიურ მოცემულობას, ზოგჯერ სოციალურ სტატუსს, ზოგჯერ პროფესიულ დახელოვნებას და ა.შ. კაცობრიობის ისტორიის გააზრებისათვის ყოველი მათგანის განვითარების თავისებურებათა გათვალისწინება მიზანშეწონილია, მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მაინც კოლექტიური კულტურული იდენტობაა, რომელიც მთელ საზოგადოებას მოიცავს როგორც ჩვენ-ჯგუფს.

თავად იდენტობის ამ გვარში გამოიყოფა სახეები, რომლებსაც ადამიანთა ერთობის სხვადასხვა მოდელი უკავშირდება. მაგალითად, ეთნიკური იდენტობა წარმოშობს *ეთნოს*, ნაციონალური იდენტობა – *ნაციას*. აღნიშნული ფენომენების შემდგენელი განმარტებებს ვგთავაზობს თანამედროვე ბრიტანელი მეცნიერი, ეთნიკური და ნაციონალური კვლევების დარგში დასავლეთში ფართოდ აღიარებული სპეციალისტი კ. დ. სმიით: "მე ნაციას განვსაზღვრავ როგორც 'ადამიანთა თვითდასახელების მქონე ერთობას, რომელსაც უკავია სამშობლო მიწა და აქვს საერთო მითები და საზიარო ისტორია, საერთო საჯარო კულტურა, ერთიანი ეკონომიკა და ყველა წევრისათვის საერთო უფლება-მოვალეობანი'. თავის მხრივ, *ეთნოს* შეიძლება განისაზღვროს, როგორც 'ადამიანთა თვითდასახელების მქონე ერთობა, რომელიც დაკავშირებულია სამშობლო მიწასთან, აქვს საერთო მითები წინაპართა შესახებ, საზიარო კულტურის ერთი ან მეტი ელემენტი და გარკვეული ხარისხის სოლიდარობა ელიტის შიგნით მაინც"¹.

როგორც ვხედავთ, *ეთნოს*ს და *ნაციას* შორის მრავალი მსგავსებაა. ეს ბუნებრივიცაა. ორივე მათგანი ხომ კოლექტიურ კულტურულ იდენტობას წარმოადგენს. ამავ დროს არსებითია მათ შორის განსხვავებანიც. თუმც ანალიზის გაიოლების მიზნით აღნიშნული მომენტის უგულებელყოფა დროებით დასაშვებია. ამიტომია, რომ ქვემოთ ქართულ იდენტობას ყოველთვის მიემართება მხოლოდ ერთი ატრიბუტი: ნაციონალური იდენტობა. როგორც სახელწოდებაც მიგვანიშნებს, კოლექტიური კულტურული იდენტობის საზღვრებს ქმნის ჩვენ-ჯგუფის კულტურა ანუ ჩვენ-ჯგუფის წევრებს სხვებისაგან გამოარჩევს კუთვნილება სრულიად გარკვეული კულტურისადმი, მასში ჩართვა, მის შექმნაში მონაწილეობა, მისი სპეციფიკური გარეგანი თუ შინაგანი ნიშნებით აღბეჭდვა. ჯგუფის არსებობისათვის იდეალური ვარიანტია: შიდა სხვაობების მინიმუმება გარე სხვაობების მაქსიმუმების პარალელურად.

კოლექტიური კულტურული იდენტობის თვითშენახვისა და განვითარებისათვის ძალიან დიდია ჯგუფის კულტურული ელიტის როლი. ჩემი ძიებების ამოცანას ნაციონალური ერთობის კონსოლიდაციის აქტორებზე დაკვირვება წარმოადგენს ამ პროცესში მათი როლის განსაზღვრის მიზნით. ამჯერად კვლევის ისტორიულ საფუძვლად ვიღებ შუა საუკუნეების საქართველოს ვითარებას. როგორც ცნობილია, X ს მიწურულს შიდა პოლიტიკური ფრაგმენტაციის გარკვეული პერიოდის შემდგომ ქართული ჩვენ-ჯგუფის ძირითადი ნაწილი ხელახლა ექცევა ერთიანი სახელმწიფოს ჩარჩოებში. XI საუკუნე არის ამ შედეგის განმტკიცებისაკენ მიმართული მცდელობების ხანა. ამ დროს გაინტენსიურებული ქართული ერთობის შიდა-ჯგუფური მობილი-

ზაციის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წამმართველი იყო წმიდა მამა გიორგი მთავწმიდელის წინამდებარე ნაშრომი ფოკუსირებულია ქართული იდენტობის სამანქონის განმტკიცება-განვითარების საქმეში სწორედ მის პიროვნულ ღვაწლზე.

წმიდა გიორგი მთავწმიდელის, როგორც ეროვნული მოღვაწის, არაერთ დადებით შეფასებას შეუხედებით სპეციალურ ლიტერატურაში, მაგალითად, ასეთს: "ქართულმა საისტორიო მწერლობამ შესანიშნავ მოღვაწეს, გიორგი მთავწმიდელს საესესებით სამართლიანად უწოდა დიდი გიორგი. მართლაც, დიდი და განუსაზღვრელია ადრეულ საუკუნეთა ამ დიდებული წარმომადგენლის ღვაწლი და დამსახურება ეროვნული კულტურის წინაშე. შეუძლებელია აუღვლეებლად გაეცნო გიორგი მთავწმიდელის საოცრად ნაყოფიერ მემკვიდრეობას. გაოცებას იწვევს ინტერესთა მრავალფეროვნება და შემოქმედებითი სიუხვე. ის იყო შესანიშნავი მწერალი. მაღალი გემოვნებისა და მეცნიერული სიზუსტის გამომწველი მთარგმნელი, მკვერმტკვეელი და ერუდიტი, თეოლოგი, ქართული კერის ორგანიზატორი და გამკრიახი წინამძღვარი, ფართო მასშტაბის პოლიტიკური მოღვაწე და ბაგრატ IV-ის ბრძენი მრჩეველი. აღვლეებას იწვევს სამშობლოს სიყვარულის ის უსაზღვრო გრძნობა, რომლის შთაგონებით ზღაპრული ენერჯითა და თავგანწირვით იღწოდა იგი ეროვნული კულტურისა და განვითარებისათვის. ფასდაუდებელია გიორგი მთავწმიდელის მრავალმხრივი და უადრესად ნაყოფიერი მოღვაწეობა".

აქ მოხმობილი უამრავი დადებითი ეპითეტი, მიუხედავად იმისა, რომ მათ საესესებით იმსახურებს წმიდა მამა, იმის გამო, რომ ერთადაა დახეავებული, ემოციური ზემოქმედების ძალას თითქმის მოკლებულია. ამავე დროს, ეს მსჯელობა არაინფორმაციულიცაა, რადგან ვერ პასუხობს მთავარ კითხვას: რა კონკრეტული შედეგები მოგვცა ამგვარი პიროვნების ამგვარმა ქმედებებმა ქართული იდენტობის თვითშენახვისა და განვითარებისათვის.

ამის საპირისპიროდ, წინამდებარე გამოკლევა წარმოადგენს წმიდა გიორგი მთავწმიდელის მოღვაწეობის დახასიათებას პათეტიკას მოკლებულ საგნობრივი მსჯელობებით.

იდენტობის ნიშა და ნაციონალური ღირსებისა და კოლექტიური ხასიათის იდეალები. უცხოეთში ყოფნისას წმიდა გიორგი მთავწმიდელს მოუწია განმარტება მიეცა რამდენიმე საკითხზე. ერთ-ერთი იყო საქართველოში მოციქულთა ქადაგების ფაქტი. წმიდა მამის "ცხოვრების" აღმწერელი გადმოგვცემს, რომ მის მოძღვარს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით სიტყვისგებამ მოუწია ანტიოქიის პატრიარქთან, რომელთანაც ქართველები შეუსმენიათ როგორც უმეცარი და მცირე სამწყსოს მქონე ხალხი, რომელთა ქვეყანაში არ უქადაგია არცერთ მოციქულს. აღნიშნულით გულმოცემულ პატრიარქს წმიდა გიორგი მთავწმიდელისათვის მოუთხოვია, რომ ქართველები დამორჩილებოდნენ სამოციქულო საყდარს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ქართულ ეკლესიას უმკაცრესი სანქციებით დაემუქრა. როგორც არაერთხელ აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, მიუხედავად იმისა, რომ საქმე საეკლესიო სფეროს ეხებოდა, ეს კამათი არ იყო მხოლოდ საეკლესიო დისპუტი. ამ კონკრეტულ ვითარებაში იგი ისმოდა არა როგორც ერთი ინსტიტუტის, არამედ, როგორც ზოგადად ქართულ ერთობასთან დაკავშირებული პრობლემა. წმიდა გიორგი მთავწმიდელმა უცხოელთა წინაშე ასეთი პოზიცია დააფიქსირა: "წმიდაო მეუფეო, შენ იტყუ, ვითარმედ თავისა მის მოციქულთაჲსა პეტრეს საყდარსა ვზიო. ხოლო ჩუენ პირველწოდებულისა და ძმისა თვისისა მწოდებულისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი და მის მიერ მოცქეულნი და განათლებულნი. ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყუ კანანელსა, ქუყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთა, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების და ამათ

წმიდათა მოციქულთა განათლებულნი ვართ და ვინამთგან ერთი ღმერთი გაცნობიეს, არღარა უარგუყოფიეს და არცა ოდეს წვალებასა მიმართ მიდრეკილ არს. ნაციონალური წყობისა და ყოველთა უარისყოფელთა და მწვალებელთა შეგანუნებთ და ვსწყვეთ ამის საფუძველსა ზედა მართლმადიდებლობისასა და მცნებათა და ქადაგებათა ზედა წმიდათა მათ მოციქულთასა მტკიცე ვართ; აწ უკუეთუ ჯერ-არს, დაგემორჩილნეთ².

ქრისტიანულ ხალხთა თანამეგობრობაში თანასწორუფლებიან წვერად ყოფნისათვის აუცილებელი იყო ერთგვარი ნიშა. მოციქულის სახელთან იდენტობის დაკავშირება სწორედ ამგვარ ნიშად განიხილებოდა. ქრისტიანული ოიკუმენაში მოციქული ნაციონალური ერთობის ინდივიდუალობის გამოკვეთისათვის ყველას მიერ აღიარებულ და ევანგელურ საშუალებას წარმოადგენდა. ამიტომაც კონსოლიდაციის პროცესში მყოფი ქართული ჩვენ-ჯგუფის კულტურული ელიტის წარმომადგენელთა ზრუნვის საგანი გახდა ქართული იდენტობისათვის ამგვარი ნიშას მოპოვება. ამ მიმართულებით მცდელობის გამოვლინებაა ამ პერიოდში მიმდინარე აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებული ისტორიული წყაროების ინტენსიურ კვლევა. ისტორიული მონაცემები რამდენიმე მოციქულს ასახელებდა. ქართველი კულტურული ელიტა ესწრაფოდა მათ შორის გაეკეთებინა არჩევანი (მაგალითად, წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მიერ შედგენილ *თვენში* წმინოს საგალობლების ერთ ნაწილში ბართლომე მოციქულია დასახელებული, არის საგალობლები, სადაც ბართლომე შეცვლილია სიმონ კანანელით. ამავე ეპოქის სხვა კულტურულ მოღვაწეს ვერემ მცირეს კი ანდრია და ბართლომე ჰყავს დასახელებული³) და ქართული იდენტობის ნიშად ექცია იმ მოციქულის სახელი, რომლის საქართველოში მოღვაწეობის ფაქტი წყაროებით ყველაზე უკეთ საბუთდებოდა. ამასთან ამ არჩევანს კეთილისმყოფელი გავლენა უნდა მოეხდინა ჩვენ-ჯგუფის თვითშენახვაზე, რადგან საქმე ფაქტობრივ შეხებოდა სხვა ქრისტიან ხალხთა პირისპირ ქართული ერთობის ინდივიდუალობის გამოკვეთას⁴.

მაგრამ ამ დისპუტში იდენტობის ისტორიის თვალსაზრისით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი იყო სხვა მომენტები, კერძოდ, *ნაციონალური ღირსებისა* და *ნაციონალური ხასიათის იდეალების* გაცხადება.

პაგიოგრაფს დაფიქსირებული აქვს ანტიოქიის პატრიარქის მრჩეველთა მიერ ქართველების უარყოფითი და ქედმაღლური შეფასება. ქედმაღლობა გამოსჭვივის პატრიარქის მიერ წმ.მამის დადებით დახასიათებაშიც, რომელსაც წმიდა გიორგი მთაწმიდელის "ცხოვრებაში" აღწერილი მათი შეხვედრის ორივე ეპიზოდში თითქმის სიტყვა-სიტყვით იმეორებს:

"დადაცათუ ნათესავით ქართველი ხარ, სხუთა კულა ყოვლთა სწავლულებითა სრულიად ბერძენი ხარ"⁵.

"დადაცათუ ნათესავით ქართველი ხარ, ხოლო სწავლულებითა და მეცნიერებითა ჩუენივე სწორი ხარ"⁶.

ეს შეფასება, მართალია, განადიდებდა გიორგი მთაწმიდელს პიროვნულად, მაგრამ იგი ამცირებდა ქართულ ჩვენ-ჯგუფს, რომელიც, მათი წარმომთქმელის პოზიციით, აშკარად არ არის ბერძნულის სწორი. სიტუაცია, რომ ამგვარად უნდა გაევიოთ, ეს ჩანს წმიდა გიორგი მთაწმიდელის პასუხიდანაც, რომელშიც იგი უპირველესად წამოჭრის ნაციონალურ საკითხს. პაგიოგრაფი გვიჩვენებს თუ როგორ ხისტად პასუხობს წმიდა მამა პატრიარქს და ბერძენთა პრეტენზიებს განათლებით უპირატესობაზე უპირისპირებს ქართველთა მორალურ უპირატესობას: "ხოლო ნეტარმან ამან დაწყნარებით და ნელიად პრქუა პატრიარქსა, ვითარმედ: 'მ, წმიდაო მეუფეო, რასათუსს მე ესრეთ ადვილად ჴელ-ჴყავ დიდისა ამისა და მადლისა საქმისა მიოგონებად და აღ-

სრულდება, და ვინ-მე არიან უგუნური იგი მომზრახნი შენნი, ანუ რად ესრეთ უგუნურად შეგირაცხიეს ნათესავი ქართველთაა წრფელი და უმანკოდ? აჰა უნარჩვევი და უმდაბლესი ყოველთა ძმათა ჩემთა. მე მოგცე მათ ყოველთა წილ პასუხი. მოდებად-ეც წიგნი მიმოსლვისა ანდრია მოციქულისა და მუნით გუწყოს საძიებელი თქუენი⁷. შდრ. აგრეთვე ცოტა ქვემოთ: "წმიდაო მეუფეო, რომელნი-ეგე ჩუენ უმეცრად და სუბუქად გუხედავთ და თავნი თქუენნი ბრძენ და მიმე გიყოფან. იყო ვამი, რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლმადიდებლობა არა იპოებოდა და იოვანე თუთელი ეპისკოპოსი მცხეთას იკურთხა"⁸. ე.ი. უმეცრებას და სიმჩატეს უარყოფს, მაგრამ არა პირდაპირ, ე.ი. ქართველობის სიბრძნის მტკიცებით, არამედ ქართველობის გამორჩეული სიმტკიცით მართლმადიდებლობის დაცვაში. ე.ი. კვლავ სიწრფელეს, შუურყვენელობას ესმევა ხაზი.

ამით, ცხადია, იმ სულიერ დისკომფორტის განეიტრალება ხდებოდა, რომელსაც იწვევდა ქართული ჩვენ-ჯგუფის წევრებში ქართულ კულტურასთან შედარებით ბიზანტიურ კულტურის თვალსაჩინო უპირატესობის (გარეგნული ბრწყინვალეობით, გავრცელების არეალით და ა.შ.) ფაქტი. ეს მოდელი ახალი დროის ნაციონალური სენტიმენტების მკაფიო მახასიათებელიცაა. შდრ., მაგალითად, ამის შესახებ უკვე ნახსენები ე.სმითის შენიშვნა: "შიზანი ისაა, რომ მოინახოს ეს შინაგანი სიმდიდრე, მოხდეს ავთენტური თვითის რეალიზება, რაც ხანდახან ერთი აღმოსავლური გამოწვევით გამოიხატება: 'დასავლური დახელოვნება, აღმოსავლური ზნეობა', რომელიც აზიის თანდაყოლილ სულიერ უპირატესობას გულისხმობს დასავლეთის ტექნოლოგიური წარმატებების საპირისპიროდ. ამგვარი პოზიცია იცავს დამცირებულის შინაგან ღირსებას"⁹.

ერთობის კოდექტიური ხასიათის გამოკვეთისას წმიდა მამამ აშკარად მიავნო არსებით შტრიხებს. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, ქართული კოდექტიურ მეს მისეული პორტრეტის კვლავწარმოებას ეხდებით შემდგომ მწერალთა შემოქმედებში: შდრ. წმიდა მამის ბიოგრაფის მსჯელობა: "ეგრეთვე დადაცათუ პირველითაგანვე გუქონდეს წერილიცა და სარწმუნოება ჭეშმარიტი და მართალი, გარნა ქუეყანა ჩუენი შორს იყო ქუეყანისაგან საბერძნეთისა. და ვითარცა თესლნი არაწმიდანი შორის ჩუენსა დათესულ იყენეს ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძნილნი და მანქანანი, და ამის მიერ ფრიად გუევენბოდა, რამეთუ ნათესავი ჩუენი წრფელი იყო და უმანკოდ; ხოლო ივინი რეცა მიზეზითა წესიერებისათა, რეცა ცოუნებად გუაზმნობდეს, და რომელნიმე წიგნიცა გუქონდეს მათაგან თარგმნილნი"¹⁰; შდრ. პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის 1083 წლის ტიპიკონი¹¹; იგივე ავტოსტერეოტიპი დასტურდება XII საუკუნის მწერლის ნიკოლოზ გულაბერიძის თხზულებაში "საკითხავი სუეტის ცხოველისა, კუართისა საუფლოსა და კათოლიკე ეკლესიისა"¹².

თუ კვლავ ზემოდასახელებულ თეორიულ გამოკვლევას მივმართავთ, აღმოვაჩენთ, რომ ეს მომენტიც კარგად კონტექსტუალიზდება ნაციონალური იდენტობის გამოკვეთისაკენ მიმართული ღონისძიებების მსოფლიო-ისტორიულ გამოცდილებაში: "ნაციონალური იდენტობის იდეალი კოდექტიური ხასიათისადმი ინტერესითა და მისი ისტორიულ-კულტურული კონტექსტით გამოირჩევა. ამ თვისებათაგან პირველი ჰქონდა მხედველობაში რუსოს, როცა წერდა: 'პირველი წესი, რომელსაც ჩვენ უნდა მივსდით, არის ნაციონალური ხასიათი: ყოველ ხალხს აქვს ან უნდა ჰქონდეს ხასიათი; თუ ხალხს არა აქვს ხასიათი, პირველ რიგში მას ხასიათი უნდა შევუქმნათ'... იგი რჩევებს აძლევდა კორსიკელებსა და პოლონელებს იმის თაობაზე, თუ როგორ

უნდა განვეითარებინათ მათ შესაბამისი ნაციონალური ტრადიციები და ცხოველებს სტილი და ამით შეენარჩუნებინათ თავიანთი ნაციების კოლექტიური ხასიათი.

ლინგვისტური განზომილება. ენის, როგორც კოლექტიური კულტურული იდენტობის მარკერის, განსაკუთრებული მნიშვნელობა საყოველთაოდაა აღიარებული. ეს მარკერი მაქსიმალურად ხელს უწყობს შიდა-ჯგუფური შეკიდულობის განმტკიცებას და გარეგან დასაზღვრას. იგი, შეიძლება ითქვას, ვიზუალური მარკერია. ჩვენ-ჯგუფის წევრთა შორის სოლიდარობის სენტიმენტის გაჩენას პირველ რიგში სწორედ ენა აპროვოცირებს და არა მიჯაჭვულობის ისეთი დიდი ძალის მქონე იდეა, როგორცაა ჩვენ-ჯგუფის წევრთა საერთო წინაპრიდან წარმომავლობა, რადგან ტესტირება სისხლით პრაქტიკულად შეუძლებელია, მაშინ როცა ტესტირება ენით წარმოებს პირველივე წამოთქმული ფრაზით.

ენობრივი მარკერით აღბეჭდვა ძნელად მისაღწევია ჩვენ-ჯგუფის გარეშე მდგომისათვის. თმის ვარცხნილობის, ტანისამოსის, კვების რაციონის და ა.შ. გათავისება, ცხადია, უფრო უიოდდება უცხოელს, ვიდრე სხვისი ენის მშობლიურივით დაუფლება.

კოლექტიური კულტურული იდენტობის საფუძველზე აღმოცენებული ერთობის ისეთი მოდელისათვის, როგორცაა *ენიე*, ჩვეულებრივ დამახასიათებელია ენობრივი ვარიაციები ანუ დიალექტები. მაგრამ *ნაციისათვის*, როგორც საჯარო კულტურის მქონე ერთობის მოდელისათვის, ნიშანდობლივია ენობრივი ნორმა. თუ დიალექტების განვითარება ხალხის წიაღში სტიქიურად ხდება, ენობრივი ნორმა ყოველთვის არის ჩვენ-ჯგუფის კულტურული ელიტის შეგნებული მოღვაწეობის შედეგი.

ერთობის ნაციონალური მოდელი გულისხმობს ინტენსიურ ურთიერთობებს რეგიონებს, სხვადასხვა სოციალურ ფენებს შორის. ამისათვის საჭიროა ერთიანი ლინგვისტური კოდი ანუ სტანდარტიზებული ენა. სტანდარტული ენა აუცილებელია პოლიტიკურ ხელისუფლების ეფექტური მოქმედებისათვის, რადგან, ჯერ ერთი, პოლიტიკური ერთეულის სიმტკიცე საჭიროებს, რომ იგი იყოს იმავდროულად კულტურული ერთეულიც; მეორე, ენა, როგორც კომუნიკაციის მედიუმი, ემსახურება არა მარტო კულტურის ცირკულაციას, არამედ ნაციონალისტური იდეებისა და სენტიმენტების მატარებელ სახელმწიფო იდეოლოგიის გავრცელებასაც. ნაციონალური ერთობა "ინდივიდის პიროვნულ თუ ლოკალურ იდენტობას ზემოდან აფენს ნაციონალურობას იმით, რომ ახდენს ინდივიდუალური ეგოს იდენტიფიკაციას ყველა სხვასთან ნაციის შიგნით და აცილებს მას სხვებისაგან ნაციის გარეთ"¹⁴.

გრამატიკული აზრის განვითარებას, ენის შინაგანი რესურსების მოძრაობაში მოყვანას და საბოლოო ჯამში ენობრივი ფორმების კოდიფიკაციას და მათი ფუნქციების დახვეწას განსაკუთრებულად უწყობს ხელს თარგმანი, რადგან თარგმნის პროცესი უცხო ენასთან შეჯერებას, უცხოური ლექსიკითა თუ ფრაზეოლოგიზმებით ენის გამდიდრების აუცილებლობას წარმოშობს. მთარგმნელობითი საქმიანობის გაინტენსიურება ნაციონალური კონსოლიდაციის ეპოქის კულტურული რენესანსების თანმდევი მოვლენაა.

ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში ამ ფაქტს საქართველოშიც ჰქონდა ადგილი. კულტურული ელიტის წარმომადგენლებმა მთელი თავისი ძალისხმევა წარმართეს მთარგმნელობითი საქმიანობისაკენ. ეს პროცესი კი მიმდინარეობდა უზენაეს პოლიტიკურ ხელისუფალთა უშუალო მეთვალყურეობის ქვეშ.

წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელი აღნიშნული პროცესის უმთავრეს აქტორად გვევლინება. იგი საეკლესიო ლიტერატურას თარგმნიდა და, ერთი შეხედვით, ამით

მხოლოდ რელიგიური მარკერის განმტკიცების საქმეს ემსახურებოდა, მაგრამ აშკარაა, რომ ამ პროცესში უაღრესად დაიხვეწა თავად ქართული ენა.

საინტერესო ისაა, ამ პროცესების თანამედროვენი თარგმანებს სწორედ ენის განვითარებისათვის ხელშემწყობად მიიჩნევდნენ.

წმიდა გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი, მისივე მოწაფე, შენიშნავს, რომ თავის მოღვაწეობაში ყველაზე მნიშვნელოვან საქმედ წმ გიორგი მთაწმიდელი თარგმანზე მუშაობას მიიჩნევდა. პაგიოგრაფის აღფრთოვანებასაც ყველაზე მეტად სწორედ წმიდანის ამ სფეროში შეტანილი დეკლარაციები იწვევს: "და რაითურთ არა სცემდა განსუენებასა თავსა თვისსა, არამედ დღე და დამე ტკბილსა მას თავფლსა წიგნთა საღმრთოთასა შურებოდა, რომელთა მიერ დაატკობ ენა ჩუენი და წმიდანი ეკლესიანი განაშუენნა და წერილთა თვისთა ოქროთი განამდიდრნა უხუად და გარდარეულად რამეთუ ემსგავსა გამომღებელსა მას ჳელთანსა, ვითარცა იგი ქიმიათათს წერილ არს, რომელნი-იგი მრავალღონებით სიბრძნისათა სიღრმეთაგან ქუეყანისათა ოქროსა გამოიღებენ და ბრძმედისა მიერ და ცეცხლისა ბრწყინვალეებისა მისსა წარმოაჩენენ. აგრეთვე წმიდისა ამის მამისა ჩუენისა გონებად სიტყუერსა ამას ოქროსა ბრძმედ იქმნა მადღობულ ცეცხლითა სულისა წმიდისათა, განმაჳურებელი და განმარჩეველი ოქროსა ბრძნისაგან და თივისა"¹⁵.

ახალი ოქროპირი უწოდებია ბაგრატ IV მისთვის¹⁶. ან კიდევ შდრ: "ხოლო ვითარცა ცნა ღმრთის-მსახურმან მეფემან ბაგრატ, ვითარმედ სრულ იქმნა თარგმანებად წიგნთა საღმრთოთა და მოირწყნეს ეკლესიანი შავის მთისანი წიგნთა მისთა მდინართა სულთა განმანათლებელითა... შეუნიერი ქება და მადლობა დაწერა"¹⁷ წმიდა მამასაც მთარგმნელობითი საქმიანობა უპირველესად ესმოდა სწორედ ქართული ენის განვითარებისათვის ხელშემწყობა. ეს კარგად ჩანს წმ. ექვთიმე ათონელის მისეულ დახასიათებებში: "რომელი-იგი გამოჩნდა სამკაულად ნათესავისა ჩუენისა და მობაძეად წმიდათა მოციქულთა, განანათლა ქართველთა ენა და ქუეყანა"¹⁸. ან კიდევ: "და იგი სანატრელი შეუსვენებელიად თარგმნინ და რაითურთ არა სცემდა განსუენებას თავსა თვისსა, არამედ დღე და დამე ტკბილსა მას თავფლსა წიგნთა საღმრთოთასა შურებოდა, რომლისა მიერ დაატკობ ენა ჩუენი"¹⁹.

წმიდა ექვთიმეს თანამედროვე პოლიტიკური ხელისუფლის დავით კურაპალატის დამოკიდებულებაც ენისადმი შესაბამისი ყოფილა: "მრავალნი წიგნი წარსცნის წინაშე დავით კურაპალატისა, რომელნი-იგი იხილნა რაე, ვითარცა იყო მორწმუნე, სიხარულითა აღიესო და ადიდებდა ღმერთსა და იტყოდა, ვითარმედ: 'მადლი ღმერთსა ჩუენთა ამათ ჟამთა ახალი ოქროპირი გამოაჩინა და ზედასხუდა მიუწერნ, რათა თარგმნიდეს და წარსცემდეს. და იგი სანატრელი შეუსვენებლად თარგმნინ"²⁰.

ამგვარად, წმიდა გიორგი მთაწმიდელმა არა მარტო გამოკვეთა ქართული იდენტობის ნიშა, მოხაზა ნაციონალური ღირსებისა და ხასიათის იდეალები, მან აგრეთვე გადაწყვეტი რთლი ითამაშა ქართული იდენტობის ენობრივი მარკერის განმტკიცებაშიც.

წმინდა ერთობა. როგორც ცნობილია, ბაგრატ IV დაჟინებული თხოვნით წმიდა გიორგი მთაწმიდელი დროებით მოსწყდა თავის მნიშვნელოვან საქმიანობას საზღვარგარეთ, დაბრუნდა სამშობლოში და აქ ხუთ წელიწადს დარჩა. ბუნებრივია, ისმის კითხვა: რატომ გახდა ასე აუცილებელი ავტორიტატი მეფისათვის ყოველგვარ ხელისუფლებას მოკლებული ბერის დახმარება?

როგორც ირკვევა, წმიდა გიორგი მთაწმიდელი საზოგადოების მორალური თვალსაზრისით განწმენდას შესდგომია. განწმენდა ეხებოდა ყველას, განურჩევლად სოციალური სტატუსისა: "ხოლო მიერითგან იწყეს აღსაარებად და სინანულად თუთ

მეფემან, კათალიკოზმან, მღვდელთა, დიაკონთა, მონაზონთა და მოწესეთა, დიდებულთა და მთავართა, მდიდართა და გლახაკთა... და ესრეთ განანათლა ყოველმან დასახლსა დასახლეთი კაცმან ამან განათლებულმან ღმრთისა მიერ და ყოველნივე ცხადნა დასახლსა ფარულნი უწესობანი განჰმართნა, რამეთუ პირველად ყოველისა აღდგეს მახული მხილებისად მეფეთა მიმართ მრავალთა უწესობებისათჳს უშიშად და თულაუხუად, სიბრძნით და გონიერად, რადთა არა ჰყიდდეს საეპისკოპოსათა კაცთა მიმართ უწესობა და უსწავლელთა და ყოველითურთ სოფლისა შემსჭულელთა და უწესობათა და მიმოსღვათა შინა აღზრდილთა, არამედ გამოარჩევდეს კაცთა ღირსთა და წმიდათა მონაზონებასა შინა აღზრდილთა"²¹.

როგორ იკითხება ეს მოღვაწეობა ქართული იდენტობის სამანების განმტკიცებისაკენ მიმართულ ქმედებათა კონტექსტში?

ცნობილია, რომ კოლექტიური კულტურული იდენტობების საფუძველზე აღმოცენებული ერთობები გამოირჩევა განგრძობადობით, თვითშენახვის დიდი შინაგანი რესურსებით. ამის მიზეზი, როგორც სამართლიანად არის მითითებული სპეციალურ ლიტერატურაში, ისაა, რომ ამგვარი ერთობები, განსხვავებით უბრალო ინტერესთა ჯგუფებისაგან, წარმოადგენენ არა ეფემერულ ასოციაციებს, არამედ ისეთ კავშირებს, რომელთა წევრები თავიანთ ერთად ყოფნას აღიქვამენ როგორც უფლის ნებით განსახდერულ ხდომილებას. ნაცია მოიაზრება, როგორც ნაციონალური ერთობის წევრების ერთმანეთის მიმართ და უფლის მიმართ სრულიად გარკვეული ეთიკური ვალდებულებების მქონე მოქალაქეთა საკრალური თანაზიარება. ნაციები ეთიკური ერთობები არიან: "ამგვარ მომენტებში შეგვიძლია ნაცია დავინახოთ, როგორც "მოქალაქეთა წმინდა ერთობა"²²; "უკვე ის, რომ მსოფლიო ერთობებად და ნაციებად იყოფა, რომლებიც თავიანთ ტერიტორიებს ანუ სამშობლო მიწებს ფლობენ, რომელთაც საკუთარი ისტორიები და ბედისწერები აქვთ, იმგვარ რწმენას ნერვავს, რომელსაც ადათიანთა უმრავლესობა იშვიათად თუ უღალატებს. ეს ფორმა, რასაც "საკრალური თვისებები" ან, უფრო ზუსტად, ნაციის ბაზისური თვისებები შეიძლება ეწოდოს, მისი წევრების საკრალურ თანაზიარებად გაიაზრება"²³.

სოციალურად დანაწევრებულ ფეოდალურ საქართველოში ქრისტიანული ეთიკა იყო ერთადერთი არხი, რომლის მეშვეობით ცირკულირებდა შიდა-ჯგუფური სოლიდარობის სენტიმენტები, და იდეოლოგია, რადგან ეთიკურ შკალასთან მიმართებით ყველას ეკავა ერთგვაროვანი პოზიცია. ის რომ, პოლიტიკური ერთეულის განმტკიცება დამოკიდებული იყო მისი კულტურული განხორციელების გამოკვეთაზე, ქართველმა პოლიტიკოსებმა, როგორც ვნახეთ, ამოიცივეს და აქტიური თანამშრომლობა იწყეს ერთობის კულტურულ ელიტასთან. ბაგრატ IV გააცნობიერა ისიც, რომ სიმტკიცისათვის აუცილებელი იყო ქართული ერთობა ყოფილიყო ამავე დროს მორალური ვალდებულებების საზოგადოება. ეს ზრდიდა სოციალურ შეჭიდულობას, ხელს უწყობდა კულტურული ჰომოგენიზაციის პროცესის გაშლას მთელი ჯგუფის მასშტაბით.

ქართული ერთობის მორალური ვალდებულებების ერთობად გადაქცევის ამოცანა კი შეეძლო განეხორციელებინა მხოლოდ თავად უადრესად მორალურ პიროვნებას. ამიტომ არ მოეძებნა შემცველი წმიდა გიორგი მთაწმიდელს ბაგრატ IV მიერ აღნიშნული მიმართულების საშინაო პოლიტიკის განხორციელებისას.

წმიდა მამის მოქმედება ამჯერად, ეხებოდა ჯგუფის არა გარე საზღვრის გამოკვეთას, არამედ შიდა ტიხრების წაშლას, რა თქმა უნდა, იმ დონეზე, რა დონეზეც ეს შეიძლებოდა მომხდარიყო შუა საუკუნეებში, საზოგადოების წოდებრივად დაყო-

ვის პირობებში. ამგვარმა მცდელობებმა, რომ თავის მიზანს გარკვეულად მიღწევას
ეს კარგად ჩანს წმ. გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფის თუნდ შემდეგ მსჯელობებში
“და ესე ნუვის უკერს, რამეთუ მამად-მთავარიცა დიდი იოსებ მონად უფროსად
სიწმიდე მისი ყოველთა შორის იქების, რომელი-იგი უკუანაძისკნელ მეფე იქმნა ეგვიპ-
ტისა; ხოლო დავით და ამოოს არა მწყემსნი იყვნესა, რომელი-იგი ერთი მეფე იქმნა,
ხოლო მეორე წინასწარმმეტყუელი”²⁴.

როგორც ვხედავთ, მასწავლებლის იდეებით გამსჭვალული ჰაგიოგრაფი თვლის,
რომ დაბალი სოციალურ წარმომავლობა არ წარმოადგენს დაბრკოლებას არც უზუნა-
ესი საერო და სასულიერო ხელისუფლების, არც სიწმინდის, წინასწარმეტყველების ნი-
ჭის მოპოვების გზაზე. ამგვარად, წმინდანი ნაციონალური ერთობის კონსოლიდაციის
კატალიზატორი ხდება. საკრალურ ბაზისზე აღმოცენებული ჩვენ-ჯგუფის განვითარ-
ებისათვის წმინდანობის ამგვარი საზოგადოებრივი ფუნქცია, ბუნებრივია, წარმოადგენ-
დეს ზოგად სოციალურ კანონზომიერებას. ამ თვალსაზრისით ქართულთან ერთად,
ვეფიქრობ, საინტერესო იქნება სერბული გამოცდილების გათვალისწინება, რომელიც თავისი
არსით ქართულის იგივეობრივია: გაერთიანებული სერბეთის პირველი მეფეები იყუ-
ნენ წმინდანებიც და სასწაულთმოქმედნიც²⁵, თუმცადა ამ კანონზომიერების გამოვლინე-
ბის ფორმაში სხვაობაც შეინიშნება: ქართულ შემთხვევაში მეფე და წმინდანი თანამ-
შრომლობს, სერბულში მეფობა და წმინდანობა ერთ პიროვნებაში იყრის თავს.

საკრალიზმი რომ მართლაც ნაციის ბაზისური მახასიათებელია, ეს ვლინდება
თუნდაც იმ ფაქტით, რომ წმინდანობის აღნიშნული საზოგადოებრივი ფუნქცია დღემ-
დე უცვლელად არის დანარჩუნებული. ამ მხრივ ძალიან ნიშანდობლივად მეჩვენება
თანამედროვე ქართველი მეცნიერისა და ამავე დროს შიდა-ჯგუფური მობილიზაციის
სათვის პრაქტიკულად მოღვაწე პოლიტიკოსის ზ. გამსახურდიას შემდეგი შენიშვნა:
“წმინდანი იყო მუდამ იდეალი ჩვენი წინაპრებისა და ჩვენთვისაც უნდა დარჩეს იდეა-
ლად თუ ვესურს ჩვენი ეროვნული და კულტურული არსებობის შენარჩუნება დღეს, ოკ-
ეანის პირისპირ, რომელიც ნთქავს ყოველგვარ ეროვნულ კოლორიტსა და ნიუანსებს. ის
ერთ კი, რომელიც დაკარგავს რწმენას და კულტურულ უპირატესობას ვერ შეინარჩუ-
ნებს მომხდურზე, უთუოდ დამარცხდება. წმინდანი იყო და არის იდეალი განათლებული
კაცობრიობისა, მას ვერც ერთი სხვა იდეალი ვერ შეცვლის ვერც მომავალში”²⁶.

შუა საუკუნეებში, როცა არ არსებობდა თანამედროვეობის მსგავსი სახელმწი-
ფო ინსტიტუციები, საზოგადოების პოლიტიკური ლოიალობა ცენტრირებული იყო
მხოლოდ მეფეზე, ხოლო მეფობა აღიქმებოდა საკრალურად. სხვაგვარად შეუძლებელ-
იც იყო: წმინდა ერთობის მეთაური თავად უნდა ყოფილიყო ზეციურ ძალასთან
დაკავშირებული ღვთისმსახური. მეფე წარმოადგენდა ნაციონალური ერთეულის ბირ-
თვს, რომლის გარშემო თავს იყრიდა მთელი ერთობა. ასე რომ, მეფეც იდენტობის
სამანს ქმნიდა.

მეფის, როგორც ქართული ერთობის ზნეობრივი ორიენტირის, მნიშვნელობა
კარგა ხანია გარკვეულია ქართველოლოგიაში. საკითხის ძალიან საინტერესო გან-
ხილვა ბაგრატიონთა დინტიასთან დაკავშირებით სათანადო ისტორიოგრაფიული ექ-
სკურსებით წარმოდგენილია. მკარბელაშვილის გამოკვლევაში²⁷.

მეფისადმი ამგვარი დამოკიდებულება ჩანს საანალიზო ჰაგიოგრაფიულ ძეგლ-
შიც. წმიდა მამა ასე მიმართავს ბაგრატ IV: “მეფეო, ამა ესერა ვხედავ პირსა
შენსა, ვითარცა პირსა ქრისტესსა, რამეთუ ყოველითურთ ღმრთისმსახურ ხარ და
ღმრთიე-დაცველ”²⁸. ამ ძეგლში კიდევ არაერთხელ შევხვდებით ბაგრატ IV მიმართ
ეპითეტს *ღვთისმსახურ*²⁹. ბერი მთლიანად მხარს უჭერს ბაგრატის საშინაო პოლი-

ტიკას. ამიტომაც შიდა მტერზე გამარჯვება ბაგრატს ბერის ლოცვისა და მადლის შედეგად ესახება:

“ხოლო მას უამსა იქმნა დიდი განმარჯვებამ მეფისაჲ, ოდეს-იგი შეწყევნითა ღმრთისაჲთა წინააღმდეგომნი თვისისა მეფობისანი აბაჲს ძენი შეიპყრნა, რომელთათჳს ყოველთა უწყით ჭეშმარიტებით, ვითარმედ შეპყრობამ მეფისაჲ ეგულებოდა. ესე კაცნი ძლიერნი ვითარცა უძღურნი და ყრმანი ჩხუნნი, ეგრეთ შეიპყრნა, რამეთუ წუთთუ არა გამოსრულ იყო შემდგომად მისლვისა ჩუენისა, ესე ვითარცა ჭკლად იხუნა წარავლინა მწოდებელი ბერისა თანა, და ვითარცა შევიდა ბერი მიულოცა განმარჯვებამ იგი, ჰრქუა მას მეფემან, ვითარცა იყო მორწმუნე და ღმრთის მსახური. მწმიდაო მამაო, არამ ვინამ არს განმარჯუებამ ესე ჩუენი თვნიერ ლოცვისა და მადლისა შენისა”³⁰.

ცხადია, ეს არ შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც რაღაც მიწიერი ურთიერთსარგებლიანობით გამოწვეული ურთიერთობა. ბერს მეფისაგან არაფერი ესაჭიროებოდა. მხოლოდ მას შემდეგ დაბრუნდა, რაც დაარწმუნეს, რომ არავითარ საეკლესიო თანამდებობის დაკავებას არ აიძულებდნენ. დაკრძალვაც თავისი მწირობის ქვეყანაში სურდა და არა სამშობლოში. მეფისათვის მისი მხარდაჭერა აიხსნება იმით, რომ ღვთისმსახურ მეფეზე ცენტრირებული ღვთაობა არის ერთობის თვითშენახვის გარანტია. ბაგრატიონთა დინასტიის მრავალსაუკუნოვანმა არსებობამ დიდად განაპირობა ქართული იდენტობის განგრძობადობა და უწყვეტობა. წმიდა მამის პიროვნების ანალიზი გვანახებს თუ როგორ პარმონიულად უთავსდებოდა ერთმანეთს ქართველ ქრისტიანთა მსოფლხედვაში ნაციონალური და ქრისტიანული: ნაციონალური ერთობა იყო ქრისტიანული მორალის ერთობა, ხოლო სისხლის ერთობა ამავე დროს რწმენის ერთობა იყო.

სხვები. ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ წმიდა მამის სიტყვისგებაზე ანტიოქიის პატრიარქთან საქართველოში მოციქულთა ქადაგების შესახებ. მეორე საკითხი, რომლის შესახებაც განმარტებების მიცემა მოუწია გიორგი მთაწმიდელს ბერძნებთან, ეს იყო ქართველთა სარწმუნოების იდენტიფიკაციის საკითხი. როგორც ცნობილია, სარწმუნოებაც უმინშენგლოვანეს მარკერს წარმოადგენს ნაციონალური იდენტობისათვის. სარწმუნოება ისევე როგორც ენა, არის არა მარტო შიდა-ჯგუფური შეჭიდულობის საფუძველი, აგრეთვე სხვებთან მიმართებაში მტკიცე სამანი. მაგრამ თუ ენა იყო ქართველთა სრულიად სპეციფიკური მახასიათებელი, მართლმადიდებლური ქრისტიანობა ტრანსნაციონალური მარკერი იყო. მას უნდა შეენარჩუნებდა ამგვარი ხასიათი, მაგრამ ამასთან უნდა ყოფილიყო ნაციონალური მარკერიც.

სარწმუნოების საკითხზე საუბარი შედგა ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე დუკასთან. ეს უკანასკნელი წარმოადგენდა ძალიან ორიგინალურ პოლიტიკურ ფიგურას. მის თანამედროვე ისტორიკოსს მიქაელ ფსელოსს დაფიქსირებული აქვს იმპერატორის აზრი იმის თაობაზე, რომ მას ურჩევნია იცნობდნენ ისტორიაში უფრო მეტად როგორც მეცნიერს, ვიდრე იმპერატორს³¹. კონსტანტინე დუკა ყოფილა მორწმუნე, წმინდა წერილის ბრწყინვალე მცოდნე და ამავე დროს რიტორიკის დიდი მოყვარული. აი, ამ იმპერატორმა ბერს თხოვა განმარტებები მიეცა სარწმუნოების საკითხებზე. ერთ-ერთი მისი კითხვა შეეხებოდა ურთიერთმიმართებას ქართველთა და ბერძენთა სარწმუნოებას შორის. ბერმა წარმოუდგინა ქართველთა სარწმუნოება, აჩვენა ბერძნულთან მისი დოგმატური იგივეობა, ოღონდაც მიუთითა განსხვავებაზე ისტორიული გამოცდილების თვალსაზრისით³². როგორც ითქვა, ქართული იდენტობისათვის მართლმადიდებლობა იყო ერთ-ერთი უმთავრესი მარკერი. ამით იგი თვალსაჩინოდ ემიჯნებოდა მეზობელ სომხურ იდენტობას. მაგრამ მარკერთა იგივეობა ჩვენ

ჯგუფისათვის კიდევ უფრო მეტ საფრთხეს შეიცავდა, ვიდრე სხვაობა. სარწმუნოებრივი ერთგვარობის შემთხვევაში ბერძნებთან განსაკუთრებით მკაფიო ხასიათს დადება ხდებოდა საჭირო. ქართველთა ქრისტიანობის დახასიათებისას წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მიერ შერჩეულმა შტრიხმა - ისტორიული გამოცდილების უნიკალობა - თავის მიზანს რომ მიადგინა, ამას იმპერატორის გაკვირვების სიტყვებიც დაასტურებს. რადგან გაკვირვების გამოხატვით შტრიხი უფრო შთამბეჭდავი გახდა მსმენელთათვის. "ხოლო განაკურდა მეფე, ესმა რაი ვითარმედ' არღარა მიდრეკილ ვართო"³³. ამრიგად, ბერძნების იგივეობრივი რწმენა გვაქვს, მაგრამ სრულიადაც არა ვართ ბერძნები - აი, რას ამბობს წმ. გიორგი მთაწმიდელი.

იმპერატორის მეორე კითხვა შეეხებოდა ბერძენთა და ლათინთა სარწმუნოების ურთიერთმიმართებას³⁴. წმიდა მამამ ბერძნებისა და ლათინების ლიტურგიულ პრაქტიკაში განსხვავებანი კვლავ ისტორიული გამოცდილების სხვადასხვაგვარობით ახსნა. მან მიუთითა, რომ ბერძნული სარწმუნოების აღნიშნული თავისებურებანი არის სამახსოვრო ბერძნული ეკლესიის მიერ მრავალი წვალების დაძლევისა. რაც შეეხება ლათინებს, მათში მწვალებლობა არასოდეს ყოფილა, ამიტომაც ისინი თავდაპირველ ლიტურგიულ პრაქტიკას ინარჩუნებენ³⁵.

ეს პასუხი მკვლევართა აზრთა სხვაობის საგანადა ქცეული. თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის ანალიზი ცხადყოფს, რომ სპეციალისტთა ერთი ნაწილისათვის არსებითად გაუგებარია როგორც XI საუკუნის შუა ხანებში ქართულ-ბიზანტიურ ურთიერთობათა ხასიათი, ასევე ე.წ. აღმოსავლური სქიზმა და აქედან გამომდინარე წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მიერ კონსტანტინე დუკასთან საუბარში გაკეთებული დიპლომატიური აქცენტების რეალური მნიშვნელობა. ფაქტობრივი მონაცემების გაუთვალისწინებლობით არის გამოტანილი დასკვნები იმის შესახებ, რომ წმიდა გიორგი მთაწმიდელმა ლათინური ქრისტოლოგია დააყენა მართლმადიდებლურზე წინ, რომ თითქოსდა წმიდა მამის მიზანს შედგენდა შესულიყო რომის ეკლესიის წიადში, რომ მას დასუსტებული ბიზანტიის უარყოფა და რომის სახით ახალი მოკავშირის მოძიება, ლათინთა გულის მოგება სურდა, რომ მთაწმიდელების მოღვაწეობის ეპოქაში ხდება ბერძნული წესის არასასარგებლოდ მანამდე არსებული წონასწორობის დარღვევა და ა.შ.

მართალია, ქართული იდენტობის მართლმადიდებლური მარკერი წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელის მოღვაწეობამდე ბევრად ადრე წარმოიშვა, მაგრამ გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ მას განსაკუთრებული მიუძღვის დეაწლი მისი გამოკვეთაში. იმპერატორთან აღნიშნული საუბრის ხანა საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობაში არის არა დაპირისპირების, არამედ თანამშრომლობის ხანა. არაა მართებული თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ ქართველები ხედავდნენ ბიზანტიის დაუძღვრებას. მართალია, დაცემა უკვე დაწყებული იყო, მაგრამ გარეგნულად ამის არავითარი ნიშნები ჯერ კიდევ არ ჩანდა, ეს იყო იმპერიის კულტურული ბრწყინვალეების ეპოქა. იგი კვლავინდებურად ძლევამოსილად გამოიყურებოდა სამხედრო თვალსაზრისითაც, ყოველ შემთხვევაში ასე იყო ეს მანაზკერტის ბრძოლაში 1071 წელს თურქებთან დამარცხებამდე. ამიტომ შეუძლებელია, რომ ამ ვითარების თანამედროვეთ ეფიქრათ ბიზანტიის დაუძღვრების დასაწყისზე. წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელსა და კონსტანტინე დუკას საუბრის დრო ქართულ-ბიზანტიურ ურთიერთობებში ესაა დათბობის პერიოდი, ბიზანტიის მხრიდან იმპერიული დიქტატის პოლიტიკის თანამშრომლობით შეცვლის ხანა. ბუნებრივია, რომ ქართული დიპლომატია ამას საკუთარ წარმატებად მიიჩნევდა. წმიდა მამა ცდილობდა ამ მიღწევის განმტკიცებას და არავითარ შემთხვე-

ვაში ბიზანტიასთან დაპირისპირებას, რომელიც, ვიმეორებ, მაშინ ჯერ კიდევ ძალაში აღევაპოსილად გამოიყურებოდა. ქართველი ბერის მისიას ამ შემთხვევაში მსწავლელად აღგენდა, რომ ერთმორწმუნე პოლიტიკურ პარტნიორთან თანამშრომლობას ქართული იდენტობისათვის ზიანი არ მიეყენებინა. ეს მან მოახერხა მართლმადიდებლობის აღმსარებლობაში ქართული ისტორიული გამოცდილების ბერძნულისაგან განსხვავებული გამოცდილების ჩვენებით. ლათინელებისადმი დადებითი დამოკიდებულების გამოქვადნებით, წმიდა მამა, საფიქრებელია, კიდევ ერთხელ ამახვილებდა მსმენელთა ყურადღებას ქართული იდენტობის ამ მარკერზე, კერძოდ, მართლმადიდებლობის ქართველთა მიერ უფრო მტკიცედ დაცვის ფაქტზე, ოღონდ თუ თავიდან ამის თაობაზე პირდაპირ განაცხადა, ახლა იგივეს იმეორებდა ირიბად, ლათინთა ისტორიული გამოცდილების ქების საშუალებით.

წმიდა გიორგი მთაწმიდელის პოზიციის გაგებისათვის, ვფიქრობ, ზედმეტი არ იქნება ეკლესიის ისტორიის დასავლელი მართლმადიდებელი მკვლევრის ჯონ მეიენდორფის შემდეგი შენიშვნის გათვალისწინება: "გარკვეული თეოლოგიური პოლარიზაცია ბერძნულ აღმოსავლეთსა და ლათინურ დასავლეთს შორის არსებობს, სულ უკანასკნელი, IV საუკუნიდან. მაგალითად, სამების თეოლოგია ფორმულირებული იყო განსხვავებულად. ასევე ლათინები და ბერძნები ხშირად იკავებდნენ მონოფიზიტების მიმართ ერთმანეთისაგან დაშორებულ პოზიციას. რომი ქალკედონში მიღებული ორი ბუნების ფორმულის უფრო მეტად თანმიმდევრულ მიმდევრად რჩებოდა, მაშინ როცა კონსტანტინეპოლი უფრო მზად იყო გაეხსენებინა კირილე ალექსანდრიელი, რომელიც ასევე საუბრობდა ერთ განხორციელებულ ბუნებაზე"³⁶.

ასე რომ, მონოფიზიტებისადმი ლათინთა დამოკიდებულება უფრო მისაღები იყო ქართველთათვის. მონოფიზიტებისადმი დამოკიდებულება კი, როგორც ცნობილია, უმთავრესია ქართული საშინაო პოლიტიკისათვის XI საუკუნეში. წმიდა მამა ლათინთა ქებით, სწორედ ამ საკითხში ბიზანტიელთა მერყეობას უსვამს ხაზს წარსულში. ეს უკანასკნელი სიტყვა საგანგებოდაა ჩემ მიერ აქცენტირებული. საქმე ეხებოდა სწორედ წარსულს და არავითარ შემთხვევაში, აწმყოს. კრიტიციზმი ბიზანტიის სარწმუნოებისადმი აწმყოში გიორგი მთაწმიდელის პასუხში არ ჩანს და ეს ბუნებრივიცაა, რადგან შეუფარავი კრიტიკა ვერ იქნებოდა დიპლომატიის ენა ქართველთათვის. პოლიტიკურ პარტნიორს – კონსტანტინე დუკას, ეს არ მოეწონებოდა. რაც შეეხება წარსულს, ეს ამ უზენაესი ხელისუფლის, ახალი დინასტიის დამაარსებლის, საზრუნავი არ იყო, რომელიც, ცხადია, თავის წინამორბედთა ურწმუნობაზე პასუხისმგებლობას არ იზიარებდა.

წმიდა მამის მიერ ლათინთა სარწმუნოების შესახებ კეთილგანწყობილ საუბარს სხვა მომენტიც განაპირობებდა. საქმე ის არის, რომ თანამედროვეთა მიერ კრიზისი ბერძნულ აღმოსავლეთსა და ლათინურ დასავლეთს შორის არ აღიქმებოდა ისე ფატალურად, როგორც შეიძლება დღევანდელი გადასახედიდან ჩანდეს. დაძაბულობა, ადრეც შეინიშნებოდა, მაგალითად, IX საუკუნეში, მაგრამ მაშინ საბოლოო განხეთქილება, როგორც ვიცით, არ ჩამოვარდნილა. პერიოდული კრიზისები, ცხადია, იყო ღრმა შინაგანი მიზეზების გამოვლენა, მაგრამ პროცესების უშუალო მომსწრეთა თვალში ისინი აღიქმებოდა როგორც ცალკეულ, გაუწონასწორებელ პიროვნებათა ახირებანი. XI საუკუნეში არავის შეეძლო ეფიქრა, რომ ვითარება აღარ შეიცვლებოდა, რომ 1054 წლის სკანდალური ამბები ეკლესიაში აღმოსავლეთად და დასავლეთად საქრისტიანოს ხანგრძლივ (სამუდამო?) გახლეჩას გამოიწვევდა. ამიტომ რიგი საეკლესიო და საერო მოღვაწეებისა ძალისხმევას არ იშურებდა, რომ ერთიანობა აღმდგარიყო. როგორც კონსტანტინე დუკასთან წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მსჯელობა

ცხადყოფს, ქართველი ბერი ცდილობდა საქრისტიანოს დაყოფა კი არ გაეღრმავებინა, არამედ, სწორედ პირიქით. ამის მოსურნე იყო თავად იმპერატორიც, რომლის მიზანობაში ლათინებსაც ეხედავთ და რომლის შვილის ტახტზე ასვლის მისაღწევად იმდენი დენიმე ხნის შემდგომ რომიდან ელჩობა ჩადის. როგორც მომდევნო საუკუნეების ვითარება აჩვენებს, ქართველები დიდხანს არც კი იმჩნევდნენ, რომ რაიმე იცოდნენ საქრისტიანოს დასავლეთად და აღმოსავლეთად დანაწევრების შესახებ, რადგან ამგვარი ფრაგმენტაცია მათთვის აძნელებდა ორიენტირებას პოლიტიკურ სამყაროში, აფერხებდა ქართველთა ინტეგრირებას ევროპის ხალხთა თანამეგობრობაში, ხელს უშლიდა მუსლიმან აგრესორთა წინაარმდეგ ერთიანი ქრისტიანული ფრონტის შექმნას.

იმპერატორის კითხვაზე აქვთ თუ არა რაიმე კავშირი ქრისტიანობასთან სომხებს, ბერი სრულიად კატეგორიული იყო: ბოროტ სარწმუნოებას, სახელადაც არ უნდა ეწოდოს სარწმუნოებაო. როგორც სამართლიანად მიუთითებს ამ ცნობასთან დაკავშირებით ა. აბდალაძე, როგორაც იყო დასმული კითხვა, ისეთივე აღმოჩნდა პასუხიც³⁷. აშკარად ამ საკითხშიც პოლიტიკურ პარტნიორებს შორის თანხმობა სუფევდა.

როგორც წმიდა გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი აღნიშნავს, წმ. მამის მოდგაწეობას ჰქონდა გამოკვეთილად ანტისომხური ხასიათი. თარგმნის დაწკების ერთ-ერთი ძირითადი მოტივი ყოფილა სომხური “ღვარძლისაგან” ქართული ლიტერატურის გაწმენდა. ვინაიდან ქართულ-სომხური იდენტობა ძალიან ახლოს იყო ერთმანეთთან, არა მხოლოდ გეოგრაფიული თვალსაზრისით. საანალიზო ეპოქაში საქართველოს სახელმწიფოს უხვად აღმოჩნდა ეთნიკურად სომეხი ქვეშევრდომები. საქართველოში ამ დროს მიმდინარე ანტისომხური პროპაგანდის თვალსაზრისით დიდ ინტერესს იწვევს ბაგრატ IV ინიციატივით ღრტილას გამართული კრება და აქ ქართველ და სომეხ სასულერო პირთა დებატები. ქართველები კიცხავდნენ სომეხთა დოგმატურ იზოლაციონიზმს. სომეხებისადმი ასეთი დიდი ყურადღება და ამგვარად უარყოფითი დამოკიდებულება იმის გამოხატულებაა რეალურად, რომ სომხური იდენტობა, როგორც მეზობელი და ამავე დროს დიდი შინაგანი რესურსის მქონე იდენტობა, ყველაზე დიდი დაბრკოლება იყო ქართული ჩვენ-ჯგუფის გაფართოების გზაზე. თუ ამ თვალსაზრისით გადავხედავთ საქართველოს ისტორიას, აღმოვაჩინებთ, რომ სომხური იდენტობა პერმანენტულ პრობლემას წარმოადგენს ქართული იდენტობის ექსპანსიისა თუ უბრალოდ განვითარებისათვის. მეორე მხრივ, სომხობა ხშირად გამხდარა ქართული შიდა-ჯგუფური სოლიდარობის სენტიმენტების ინტენსიფიკაციის მიზეზიც. რადგან თვითობა წარმოჩნდება უპირველეს ყოვლისა, უახლოეს სხვასთან მიმართებაში და ამიტომაც მეზობელი ხალხი ხშირად ხდება მიზეზი ეთნიკური თუ ნაციონალური კონსოლიდაციის.

გამოკვლევის ფორმატი საშუალებას არ იძლევა სომხური იდენტობის საკითხს ქართულ იდენტობასთან დაკავშირებით ვრცლად შევეხოთ, მაგრამ ორიოდ სიტყვით მაინც არ შეიძლება არ ითქვას იმის შესახებ, რომ ანტისომხური პროპაგანდის პარალელურად მუშავებოდა სხვა თეორიაც. ამ თეორიის ავტორი იყო წმიდა გიორგი მთაწმიდელის თანამედროვე ლეონტი მროველი, რომლის მიხედვით ქართველთა და სომეხთა ქართველები ძმები იყვნენ ანუ ქართველები და სომეხები ერთმანეთს ენათესავებიან. ამგვარი ეთნოგენეტიკური კონცეფციის დაფიქსირება ოფიციალური ისტორიოგრაფიის მიერ ასაჩინოებს, რომ ქართველი იდეოლოგები ითვლიდნენ იმ ვარიანტსაც თუ არ მოხერხდებოდა სომეხთა სარწმუნოებრივი ბარიერის მოშლა და მათი სრული შერთვა ქართულ ჩვენ-ჯგუფში, მაშინ ამ გზით დარეგულირებულიყო თანაცხოვრება ერთ სახელმწიფოში, მოხსნილიყო ის სოციალური დაძაბულობა, რომელიც მოჰყვებოდა კულტურულად არაინტეგრირებული, მაგრამ პოლიტიკურად დამორჩილე-

ბული სომხობის ქართულ სახელმწიფოში ყოფნას³⁸. როგორც ცნობილია, ამ კონცეფციამ პრაქტიკული შედეგი ვერ მოიტანა, ყოველ შემთხვევაში იგი აშკარად ნაკლებ წარმატებული იყო, ვიდრე ანალოგიური ფუნქციის მქონე ის კონცეფცია, რომლის მიხედვით ქართველ ებრაელებს ენიჭებოდათ სრულიად განსაკუთრებული როლი ქართული ჩვენ-ჯგუფის ისტორიაში. ეს კონცეფცია შეიქმნა ქართველთა გაქრისტიანების ეპოქაში და მისი საშუალებით თუმცე ებრაელების ქართულ-ჩვენ-ჯგუფში შემოყვანა არ მომხდარა, იუდაურ-ქრისტიანული კონსესუსი საქართველოს მასშტაბით მაინც გახდა შესაძლებელი, რითაც ქართული გამოცდილება უნიკალურია³⁹.

ამგვარად, წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელს მიეკუთვნება სრულიად განსაკუთრებული როლი ქართული იდენტობის სამანების გამოკვეთაში. იყო რა ქართული ერთობის კულტურული ელიტის წარმომადგენელი, ამასთან წარმომადგენდა ტრანსნაციონალური ერთობის – ქრისტიანული ეკლესიის წევრსაც. აქ იგი იყო არა რიგითი, არამედ წმინდანი. ამის გამო არ ახასიათებდა ნაციონალური დასაზღვრულობა იმ დოზით, რა დოზითაც ჯგუფის სხვა წევრებს. იგი ერთგვარად ჯგუფისაგან გარე მდგომი და ამიტომ ნაციონალური კონსოლოდაციის პროცესის სპეციფიკური აქტორი იყო. ეს დაფიქსირებული აქვს მის ბიოგრაფს, რომელიც თითქოს გვიბოდიშებს, რომ გვაწვდის წმ მამის სამშობლოსთან დაკავშირებულ ბიოგრაფიულ დეტალებს, რადგან იცის, რომ ეს დეტალები არაა მისი გმირისათვის მთავარი⁴⁰.

ის ფაქტი, რომ ქართული იდენტობის სამანების დამდებად გველინება სწორედ ისეთი პიროვნება, როგორც წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელია, არ უნდა იყოს შემთხვევითი. ნაციონალური ჯგუფის წევრობა და ამავე დროს მისგან გარკვეული დისტანცია, ჩანს, ოპტიმალური ვარიანტია იმისათვის, რომ ნაციონალური ერთობის კულტურული ელიტის წარმომადგენელი მოგვევლინოს ნაციონალური იდენტობის საზღვრების ზუსტად აღმქმელად, გამორჩეული ინტელექტი და ზნეობა კი იმის წინაპირობას ქმნის, რომ მოღვაწემ შეძლოს იდენტობის სამანების განმტკიცებაში საკუთარი წვლილის შეტანა.

Mary Chkhartishvili

SAINT GEORGE OF MTATSMNIDA AND MARKERS OF GEORGIAN IDENTITY IN THE 11TH C

In the process of national consolidation, outstanding public figures personifying the principal interests of the given community play a vital role. They are able to channel national ideas and solidarity sentiments of their fellow countrymen. Their activity in cultural and political spheres predetermines acuteness and durability of the national identity markers.

The detailed case study presented in the paper shows that Saint George of Mtatsminda played a decisive role in the national consolidation of Georgians in the 11th century. He directed all his efforts to eliminate social partitions within the Georgian people, to sharpen features of the national character and to elaborate the ideal of national dignity.

Ascetic lifestyle and the ability to view the country from a certain distance allowed the Holy Father to play the role of a social catalyst. The obtained data apparently reveal the general feature of human community development: the main actors of national formation processes are usually saints.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. სმითი ე.დ., *ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია*. თარგმანი ინგლისურიდან მარიამ ჩხარტიშვილისა. ქართული ტექსტის რედაქტორი რუსუდან ამირჯიბი-შაღენი. თბილისი: ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრი, 2004, გვ. 36 (შემდგომში: სმითი ე.დ., *ნაციონალიზმი*).
2. *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები* (XI-XV სს.). დასაბუჟდად მოამზადა ავტორთა კოლექტივმა იაბუღაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი: "მეცნიერება", 1967 წიგნი II, გვ. 154 (შემდგომში: *ძეგლები* II).
3. იხ. ეფრემ მცირე. *უწყება მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიქსენების*. ტექსტი გამოსცა, შესავალი და ლექსიკონ-საძიებლები დაურთო თბრეგაძემ. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1959, გვ. 4.
4. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ეს საპოლიტიკო საკითხსაც წარმოადგენდა: იხ. ცხადაძე ქ., *ნინოს საგალობლები გიორგი ათონელის თვენში*. ივირონი 1000, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1983, გვ. 255.
5. *ძეგლები*, II, გვ. 151.
6. იქვე, გვ. 153.
7. იქვე, გვ. 153.
8. იქვე, გვ. 154.
9. სმითი ე.დ., *ნაციონალიზმი*, გვ. 57.
10. *ძეგლები*, II, გვ. 123.
11. იხ. შანიძე ა., *ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი*. ტიპიკონის ქართული რედაქცია, თბილისი: მეცნიერება, 1971, გვ. 109.
12. იხ. *საქართველოს სამოთხე. სრული აღწერა დღაწლთა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა*. შეკრებილი ხრონოლოგიურად და გამომცემული მიხაილ საბინინის მიერ. - სანკტპეტერბურგი, 1882, გვ. 104.
13. სმითი ე.დ., *ნაციონალიზმი*, გვ. 53.
14. Haugen E., *Dialect, Language, Nation*. in: *Nationalism. Critical Concepts in Political Science*. Edited with new introductions by J.Hutchinson and A. D.Smith, vol. IV, 2000, Routledge. London and New York, pp 1347-1348..
15. *ძეგლები*, II, გვ. 145.
16. იქვე, გვ. 154.
17. იქვე, გვ. 155.
18. იქვე, II გვ. 41.
19. იქვე, გვ. 62.
20. იქვე, გვ. 39.

21. *ძეგლები*, II, გვ. 162.
22. სმითი ე. დ., *ნაციონალიზმი*. გვ. 64.
23. იქვე, გვ. 199. ან კიდევ: “წარმოსახვითი წინაპრის ერთობას რწმენისა და ღვთისმსახურების ერთობაში აქსოვს” (იქვე, 160). შდრ. აგრეთვე David Miller. *On Nationality*. Clarendon Press, 1995, Oxford, p. 49.
24. *ძეგლები*, II, გვ. 170.
25. პოპოვიჩი დ., *სახწაულმოქმედი მმართველი-წმინდანი. სამეფო იდეოლოგიის ერთი ასპექტი შუა საუკუნეების სერბეთში* საერთაშორისო სიმპოზიუმი. ქრისტიანობა: წარსული, აწმყო, მომავალი, 2000 წლის 11-17 ოქტომბერი, თბილისი, საქართველო, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. რედაქტორები მ. ჩხარტიშვილი და დ. მირიანაშვილი, თბილისი, მემატიანე, 2000, გვ. 70-71.
26. გამსახურდია ზ., “*შევახე შეძახილის*” ექო (ღია წერილი აკაკი ბაქრაძისადმი)- მისივე წიგნში: წერილები, ესკეპები, თბილისი: ხელოვნება, 1991, გვ. 565.
27. იხ. კარბელაშვილი მ., *ბაგრატიონთა დინასტია და ქართული პოლიტიკური თეოლოგია (მასალები ქართული პოლიტიკური აზროვნების ისტორიისათვის)* - ლიტერატურული ძიებანი, XX, 1999.
28. *ძეგლები*, II, გვ. 126.
29. იქვე, გვ. 135, 136, 138.
30. იქვე, გვ. 160.
31. Michael Psellus. *Chronographia*, translator E.R.A.Sewter, New Haven. Yale University Press, 1953 (electronic form. This text is a part of the Internet Medieval Source Book), p.p.254, 255, 256, 264.
32. *ძეგლები*, II, გვ. 178.
33. იქვე.
34. იქვე, გვ. 178-179.
35. იქვე, გვ. 179-180.
36. John Meyendorff . *Imperial Unity and Christian Divisions. The Church 450-680 A.D.* St Vladimir's Seminar Press, Crestwood, New York 10707, 1989, p.27.
37. აბდალაძე ა., *ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა ურთიერთობა IX-XI საუკუნეებში* თბილისი: მეცნიერება, გვ.113-114.
38. მსგავსი თვალსაზრისები დიდი ხანია გამოითქმება სპეციალურ ლიტერატურაში. იხ. მაგალითად, მაისურაძე გ., *საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს)*, წ. II, თბილისი: მეცნიერება, 1999, გვ. 74; აბდალაძე ა., *ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა ურთიერთობა IX-XI საუკუნეებში*, გვ. 128, 129; ანთელავა ი., *ღვინტი მროველი “ქართლოსიანთა” წარმოშობის შესახებ*. - მისივე წიგნში: *საქართველოს საისტორიო-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი*, თბილისი, არტანუჯი, 2002, გვ. 229, 233; განსხვავებული თვალსაზრისისათვის შდრ. ჯაფარიძე ა., *საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია* ოთხ ტომად, თბილისი: მერანი, ტ. 2, გვ. 312-350.
39. ჩხარტიშვილი მ., *ებრაელთა თემა ქართულ მეხიანისტურ იდეოლოგიაში*- საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია “თბილისი - იერუსალიმი 2” (თბილისი, საქართველო 8-10 სექტემბერი, 1998), მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. - თბილისი: ეპოქა, 1998, გვ. 43-44. მისივე, *ქართველთა მოქცევა და ახალი ეროვნული იდეოლოგიის ჩამოყალიბება*. - მესხეთი. (საისტორიო კრებული), III. - თბილისი-ახალციხე თსუ გამომცემლობა, 1999, 6-17.
40. *ძეგლები*, II, გვ. 109-110.

ათონის ალაპთა ერთი ტერმინის შესახებ

უკანასკნელ ხანებში მე სხვებთან ერთად კიდევ ერთხელ მომიწია აკად. ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო არქივზე მუშაობა. საქმე ეხება ნ. ბერძენიშვილის „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ X წიგნის გამოსაცემად მომზადებას. ამ ნაშრომში თავმოყრილია ნ. ბერძენიშვილის ნააზრვეი ათონის ქართველთა მონასტრის ისტორიისა და მისი ალაპების ირგვლივ. საჭირო გახდა ამ მასალისათვის პირთა, გეოგრაფიულ სახელთა და საგნობრივი საძიებლების დართვა. საგნობრივი საძიებლის, ანუ ფაქტობრივად ტერმინთა განმარტებების შედგენისას ჩვენი ყურადღება განსაკუთრებით მიიპყრეს ისეთმა ტერმინებმა, რომლებიც ალაპების ტექსტებთან დაკავშირებულ სალექსიკონო მასალაში ან საერთოდ არ შესულა, ან განმარტებულია არა ზუსტად¹.

მხედველობაში მაქვს ალაპის დადებასთან დაკავშირებული ტერმინები. უფრო ზუსტად, ალაპის განგების შემადგენელი ელემენტები. უპირველესად შევჩერდები ტერმინზე „მერტიკონი“.

მერტიკონი ათონის ივერთა მონასტრის 166 ალაპიდან მხოლოდ თოთხმეტ ალაპშია ნახსენები. ქვემოთ მომყავს მერტიკონის ხსენების ეს თოთხმეტივე შემთხვევა შემოკლებით, კონტექსტიურთ. (ალაპების ნომრებს ვუჩვენებ მ. ჯანაშვილის გამოცემის ანუ ე.წ. „ათონის კრებული“ მიხედვით).

1. იოანე სისიკონელის და მისი ძმების სახელზე დადებული ალაპი. „განუწესეთ ალაპი, რათა გარდაიკვებოდის ყოვლისა გულსმოდგინებითა, ღოცვითა, პანაშუდითა, ანაფორათა, მერტიკონითა და ყოვლითა ნუგეშინის ცემითა“ (№42).
2. ალაპი ბერი კლიმისა. „ადესრულებოდენ დაუკლებლად ანაფორათა, პანაშუდითა და ჟამისწირვითა, მერტიკონითა და კრასოულითა, რათა ძალ ედვას, ძმათა ნუგეშინისცენ“ (№41).
3. ალაპი გიორგი ჯუბიელისა... „ადესრულებოდენ ალაპი მისი წესისაებრ, ღოცვითა, პანაშუტითა, ანაფორათა, მერტიკონითა, კრასოულითა“ (№44).
4. ალაპი თევდოსი სალონიკელისა „ადესრულებოდენ ყოვლითავე წესითა, ღოცვითა, ანაფორათა, მერტიკონითა, კრასოულითა“ (№45).
5. თეოდორე ასურის ალაპი „გარდაიკვებოდის ყოვლითა გულსმოდგინებითა, ანაფორათა, პანაშუდითა, ჟამისწირვითა, მერტიკონითა, ეწდიოს ძმათა“ (№51).
6. მარიამ ბასილაკის ასულის ალაპი „ადესრულებოდის... გულსმოდგინებითა. ღოცვისა წესითა... პანაშუდითა, ჟამისწირვითა, ანაფორათა, მერტიკონითა და რაცაოდენ ძალედვას“ (№60).
7. თეოფილახტეს ალაპი... „ადესრულებოდენ ყოვლისა გულსმოდგინებითა, ანაფორათა, მერტიკონითა, კრასოულითა, პანაშუდითა“ (№64).
8. გიორგი დელუფლეურის ალაპი... „ადესრულებოდენ ყოვლითა გულსმოდგინებითა, პანაშუდითა, ანაფორათა, ჟამისწირვითა, მერტიკონითა, ეწდიოს ძმათა“ (№77).
9. იუ ლულუყოფილის ალაპი... „ადესრულებოდენ ყოვლითა გულსმოდგინებითა, ღოცვითა, პანაშუდითა, ანაფორათა, ჟამისწირვითა, მერტიკონითა, ეწდიოს ძმათა“ (№81).
10. გიორგი კოშკინას ალაპი... „ადესრულებოდენ წესისაებრ, პანაშუდითა, მერტიკონითა, კრასოულითა“... (№97).

11. მიქელ აბრამის ძის ალაპი... „განეაწესეთ, რათა ესრეთ გარდაიჭდიდნენ რაფთა და პანაშუდითა, ჟამისწირვითა, მერტიკონითა და კრასაულითა“.. (№106).
12. დავით ასურის „ალაპი... აღესრულებოდენ საკსენებელი მისი ყოვლითა გულსმოდგინებითა, პანაშუდითა, ანაფორათა, მერტიკონითა, კრასაულითა და ყოველთა ნუგეშინისცემითა ძმათათა“ (№122).
13. კვირიკესი, დიმიტრისი და ბართლომეს ალაპი... „აღესრულებოდენ წესისაებრ, ლოცვითა, ანაფორათა და ჟამისწირვითა და მერტიკონითა, და ეწდიოს ძმათა...“ (№126).
14. მოსე ქართველის ალაპი... „აღესრულებოდენ... ყოვლითა გულსმოდგინებითა, ძალისაებრ, ლოცვითა, ჟამისწირვითა, პანაშუდითა, ანაფორათა, მერტიკონითა, ნუგეშინისცემითა ძმათათა...“ (№140).

ზემოხსენებული 14 ალაპი ათონის ქართველთა მონასტერში XI საუკუნის მეორე ნახევარსა და მთელი XII საუკუნის მანძილზე იდებოდა. ანუ XI-XII საუკუნე არის ტერმინ მერტიკონის ხმარების ხანა.

მაგრამ რას ნიშნავს სიტყვა „მერტიკონი“? ზემომოყვანილი მაგალითებიდან მხოლოდ იმას ვიგებთ, რომ მერტიკონი ალაპის განგების ნაწილია. განგება კი ალაპის შესრულების წესს გულისხმობს. ალაპის ჩასატარებლად აუცილებელია განგებით გათვალისწინებული ყველა ელემენტის, ანუ კომპონენტის შესრულება. ეს კომპონენტები ორი სახისაა – სულიერი და მატერიალური. სულიერია ლოცვა, ჟამისწირვა, ანაფორა, პანაშუდი...; მატერიალურია ნუგეშინისცემა, ტრაპეზი, წდევა... ათონის ალაპთა განგებაში ელემენტების ჩამოთვლისას არ არის დაცული რიგითობის ერთნაირობა. ყოველი მათგანი სულ სხვადასხვა ადგილას არის ხოლმე მოქცეული. თუმცა ამჟამად შეიმჩნევა ერთი კანონზომიერება: მატერიალური კატეგორიის ელემენტები ყოველთვის, ძალზე იშვიათი გამონაკლისის გარდა, განგების ბოლოშია მოქცეული. ამასთანავე, როგორც წესი, მერტიკონის ხსენებას ყველგან მოჰყვება კრასოული ან წდევა. ორივე ეს ტერმინი – კრასოული და წდევა (→დასხმა) – ალაპისთვის გადაკვეთილი სასმელის რაოდენობას აღნიშნავს (ამ ტერმინთა შესახებ უფრო ვრცლად ქვემოთ გვექნება საუბარი). შეიძლება გვეფიქრა, რომ მერტიკონიც იმავე კატეგორიის ცნებაა, რაც კრასოული და წდევა.

მერტიკონის შემცველი 14 ალაპიდან მხოლოდ სამში (№№42, 60, 140) არ არის ნახსენები კრასოული და წდევა. სამაგიეროდ სამივეში მერტიკონს მოსდევს ისევე ამავე კატეგორიის უკვე სხვა ცნება – „ნუგეშინის ცემა“ და „რამცა ოდენ ძალ ვდვას“. ეს ორი გამთქმა, საერთოდ ერთმანეთს ენაცვლება, ალაპთა უმეტესობისათვის არის დამახასიათებელი და ძმათა შეძლებისდაგვარად გამასპინძლებას ნიშნავს.

ამ მსჯელობით მერტიკონი უნდა გამოხატავდეს ალაპის განგების მატერიალური კატეგორიის ელემენტს.

განგების ელემენტთა რიცხვზეა დამყარებული თავად ალაპის მნიშვნელობა-ხარისხი.

განსაკუთრებული ალაპი იდება მაშენებელთათვის. მათ განგებაში საგანგებოდ ჩამოთვლილია შესასრულებელი ლოცვები, საგალობელნი, ფსალმუნნი, სტიქარონი და სხვ. ამასთან აღნიშნულია რამდენჯერ უნდა ითქვას კირიელეისონ (უფალო შეგვიწყალებ), რა გალობა უნდა შესრულდეს ცისკრად და რა სამხრად და ა.შ. არ არის დაიწვებული სამხრად ნუგეშინისცემა ძმათა – ე.ი. გამასპინძლება და წდევა – ანუ გარკვეული ოდენობის სასმელის შესმა.

ზოგი ადაპის განგებაში დაწერილებით არის ჩამოთვლილი ადაპის ექვსეული. ექვსეული ვეღა ელემენტი, ზოგში კი მარტივად არის ნათქვამი „აღესრულებოდენ ადაპის მისი ყოველითა გულსმოდგინებითა“ ან „ყოველი წესი ლოცვისაი აღესრულენ“ (№26).

შემოკლებული „განგება“ ასეთი სახისაა: „აღესრულებოდენ ადაპი მათი საცხენებელად საუკუნოდ პანაშუდითა, ჟამისწირვითა და ძმათა ნუგეშინისცემითა“ (№30).

შედარებით გავრცობილი განგება ასე ჟღერს: „აღესრულებოდენ დაუკლებელად ანაფორათა, პანაშუდითა და ჟამისწირვითა, მერტიკონითა და კრასოულითა, და რამცა ძალედვას, ძმათა ნუგეშინისცენ“ (№41). ამათ ემატებათ ზოგჯერ თესლი (№58, 132). ერთხელ პიტი (№58).

ხშირად, ადაპის განგება რეზიუმირებულია მოკლე გამოთქმით „წესი ლოცვისაი აღესრულენ და ჟამისწირვამ“ (№37).

განვიხილოთ რას ნიშნავს თითოეული ეს ელემენტი:

„ნუგეშინისცემა ძმათა“ – აშკარად ნიშნავს ძმათა გამასპინძლებას. მისი ეს მნიშვნელობა განსაკუთრებით ცხადად ჩანს პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ერთი მუხლით: „ნუგეშინის სცენ ძმათა უხუად დაგებულთა ტრაპეზითა საჭმელთა მიერ და სასუმელთა“. ა. შანიძე ტიპიკონის ტექსტს დართულ ლექსიკონში ამ ტერმინს ასე მარტავს: „გამასპინძლება ან საჭირო რამის ჩუქება, რუსულად კი ახსნილი აქვს როგორც угощение²“.

ათონის ადაპებშიც ნუგეშინისცემა გამასპინძლებას ნიშნავს. თუმცა ამის შესახებ პირდაპირ არ არის ნათქვამი, არის მხოლოდ მინიშნება: „სამხრად ნუგეშინის სცენ ძმათა, რადცა ღმერთსა ებოძოს“ (ადაპი №1). „რამცა ღმერთსა მოეცეს სამხრად ნუგეშინის საცემელი ძმათაი და ხუთ-ხუთი სასუმელი“ (№110). „ყოველივე დაუკლებელად აღესრულებოდენ წესი ლოცვისა და ჟამისწირვისაი და ნუგეშინისცემამი ძმათაი ტრაპეზსა და ხუთ-ხუთი სასუმელი“ (№130).

„ანაფორა“ – ბერძნული სიტყვაა და ზევით აწევას, ავლენას ნიშნავს. ევხარისტული ლოცვის ავლენა ადაპის შესრულების დროს, მოსახსენებელი წირვა. ანაფორა ერთერთი აუცილებელი ელემენტია განსაკუთრებული ადაპის განგებაში. მაგრამ არის ადაპები, რომელთა განგებას ანაფორა საერთოდ არ ახლავს.

„პანაშვიდი“: ე. მეტრეველი ათონის ადაპების ლექსიკონში ამ სიტყვას შემდეგნაირად ხსნის: საეკლესიო მღვდელმსახურება მიცვალებულისათვის. სრულდება მიცვალებულის დაკრძალვამდე და დაკრძალვის შემდეგ³.

სულხან-საბა ორბელიანი პანაშვიდს განმარტავს როგორც „მკუდართათვის ლოცვა“. დ. ჩუბინაშვილიც ამასვე იმეორებს – „ლოცვა მიცვალებულისთვის, Панихида“. ა. შანიძე პეტრიწონის წესდების გათვალისწინებით იძლევა ამ სიტყვის ასეთ ახსნას: „ღამის თევა, დაწესებული მსახურების შესრულებით, მუხლთ მოდრეკით და სხვა (ჩვეულებრივ ეკლესიის გარეთ)“⁴.

„ჟამის წირვა“: იგივე ლიტურგია (რუს. обедня). ა. შანიძე გიორგი მთაწმინდელის თხზულების ტექსტზე დართულ ლექსიკონში აღნიშნავს: დღისით შესასრულებელი მსახურება. (ეკლესიაში სრულდებოდა მსახურებანი: ცისკარი, ჟამისწირვა და მწუხრი)⁵ ამ განმარტებას ე. მეტრეველი უმატებს „ლიტურგია, უსისხლო მსხვერპლშეწირვა“⁶.

„კრასოული“: ამ ტერმინს ენაცვლება წდევა და (ნიშნავს დასხმას), სასუმელი. იგულისხმება ადაპისათვის გადაკვეთილი სასმელის რაოდენობა. თვით სიტყვა კრასოული ბერძნული κρασιόβλιον–დან მოდის და ნიშნავს სითხის საწყაო ჭურჭელს. მონასტერში ბერებს ადაპსა და ტრაპეზზე ღვინო განსაზღვრული ოდენობის მიეცემო-

დათ სწორედ კრასოულით. დადასტურებულია ძმებისათვის ჯერზე სამი, ოფიციალური ხუთი კრასოული ღვინის მიწოდება. აქედან ადაპზე სახმარ ღვინის ოდენობასაც ვერაშენებ სოული ერქვა. როგორც ჩანს, მონასტერში ადაპსა თუ ტრაპეზზე სახმარი ღვინო მეტწილად წყალნარევი იყო. გიორგი მთაწმინდელის „ცხოვრება იოვანესი და ეფთემის“ გეამცნობს, რომ მონასტერში ბერებს წყალგაურეველი მხოლოდ „სუბუქი“ ღვინო ეძლეოდათ, სხვა შემთხვევაში კი აუცილებელი იყო ღვინისათვის „ჯერისაბერ“ წყლის „როვა“.

„თესლი“: დადასტურებულია ათონის მხოლოდ ორი ადაპის განწესებაში. ე. მეტრეველი იძლევა თესლის ასეთ განმარტებას: მარცვლეულისაგან საჭმელი მიცვალებულის სულის მოსახსენიებლად“ („ათონის ქართველთა მონასტრის საადაპე წიგნი“. ლექსიკონი. გვ. 272).

ათონის ადაპთა განგებაში ერთადერთხელ მოხსენიებულია **ჰიტე**. „...ადაპი დავით კოჭიკაისა და აღსურულებოდენ პანაშუდითა, ანაფორათა, **ჰიტითა**, თესლითა და ჯამისწირვითა“ (ადაპი №58). ე. მეტრეველი ამ განგებაში ნახსენებ ჰიტს ხსნის როგორც „გაღმერთებულ წინაპართა ნეშტს (ძვლები, თმა, ფერფლი) და უკავშირებს ძველ ინდურ პიტარაჰს („ათონის ქართველთა მონასტრის საადაპე წიგნი“. ლექსიკონი, გვ. 272).

ადაპის განგება ითვალისწინებს აგრეთვე ადაპის შესრულების ხარისხსაც. თითქმის ყველა ადაპს მიწერილი აქვს, რომ ის უნდა შესრულდეს „ყოვლითა მოსწრაფებითა“ (№№11, 32, 34...) და ან „ყოვლითა გულსმოდგინებით“. მოსწრაფებასა და გულსმოდგინებაში, ალბათ, იგულისხმება განგების ზუსტი და უნაკლოდ შესრულება გამორიცხულია განგების რომელიმე ელემენტის დაკლება.

ამრიგად, გასაგებია განგების ყოველი ელემენტის შინაარსი. გასარკვევი გერჩება „მერტიკონის“ მნიშვნელობა. სიტყვა მერტიკონი ათონის ივერთა მონასტრის ადაპთა გარდა მე არსად შემხედრია. არ ჩანს ის არც მის თანადროულ, წინარე თუ მომდევნო ხანების სხვა წერილობით წყაროებში. ელ. მეტრეველს „ათონის საადაპე წიგნის“ ლექსიკონში შეტანილი აქვს „მერტიკონი“, მაგრამ ახსნის გარეშე, მოცემულია მხოლოდ მისი ერთერთი ხსენების კონტექსტი („ათონის... საადაპე წიგნი“, ლექსიკონი. გვ. 275).

„მერტიკონი“, როგორც ითქვა, ადაპის განგების ელემენტია, ამასთან ისეთი ელემენტი, რომელიც მხოლოდ წდევასა და კრასოულთან მიმართებაში გვხვდება და ე. ი. ადაპის შესრულების მატერიალურ მხარეს წარმოადგენს. ამასთან დაკავშირებით იბადება კითხვა, ხომ არ იხმარება ადაპის ტექსტებში მისი სხვა რაიმე ქართული შესატყვისი? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად განგების ელემენტთა ჩამონათვალში უნდა მომენახა ისეთი, რომელიც არ იქნებოდა არც ერთი სხვა ელემენტის ექვივალენტი. ამავე დროს ასეთ ჩამონათვალში, ცხადია, არც მერტიკონი უნდა ყოფილიყო ნახსენები.

მე გულდასმით გადავხედე ადაპთა ტექსტებს. მათში ერთადერთი, რაც განგების სხვა ელემენტებისაგან განსხვავდება, არის გამოთქმა – „სეფისა ამოკუშთა“, „დიდასა ამოკუშთა“, „სეფისკუერისა ამოკუშთა“. ამავე დროს ასეთი ადაპების განგებაში მერტიკონი არ მოიპოვება.

ადაპები, რომლებშიც სეფის ამოკუშთაზეა საუბარი, XII საუკუნის 60, 70-80-იან წლებშია დადებული. ეს ადაპებია №№142, 145, 154, 156, 157, 159, 160, 161.

განვიხილოთ სეფისკუერის ამოკუშთის ყველა ეს მაგალითი (ადაპების ნომრებს ვიძლევიტ მ. ჯანაშვილის გამოცემის, ანუ ე. წ. „ათონის კრებულის“ მიხედვით); მაგალითები მოგვეავს კონტექსტითურთ:

№142. – ევეროსინე, პროტოსევესტოსის მეუღლის ალაპი – „შეიქმოდინა ქართული სეფისკურთა დიდთა... მისთვის ამოკუეითობიდან ყოველთა დღეთა“.

№145. – ქობულის ძეთა ალაპი. – „დავაწესეთ მათთვისევე ეკლესიასა შინა, რათა აღმოკუეითობის ყოველთა დღეთა თუთოდ სეფე“.

№154. – გიორგი ქართველის ალაპი – „ჟამისწირვასა სეფისკუჭრისა აღმოკუეითად და მოსსენებაჲ.“

№156. – პავლე ქუთათელის პანაშვიდი, – „განუწესეთ... წირვასა ამოკუეითად სეფისკუჭრისაჲ.“

№157. – ივანე სხალთგაწვესა ალაპი. – „აღესრულებოდის ესრედ... სეფისკუჭრისა ამოკუეითად და ტრაპეზისა გარდაჯდითა“.

№159. – ანასუილის და მისი შვილის იაღის ალაპი – „დილასა ამოკუეითთა და ჟამის წირვითა“.

№160. – ოქროპირ აბულ ასანის ძის და მისი ცოლის ალაპი – „ესრე სახედ: ...დილასა ამოკუეითითა და ჟამისწირვითა“.

№161. – თეოდორე ჭილაკის ძის ალაპი... „ესრე სახედ:... ხოლო დილასა ამოკუეითითა და ჟამის წირვითა“.

ამ მაგალითების განხილვით ჩნდება ასეთი ვარაუდი – ხომ არ არის მერტიკონი იგივე სუფის (სუფისკვერის) ამოკვეთა? მაგრამ არის კი ტერმინი მერტიკონი „კვეთის“, „ამოკვეთის“ შესატყვისი? მღვდელმსახურებაში ამოკვეთას, როგორც ლიტურგიის ნაწილს, ბერძნულად პროსკომიდია (προσκομιδή) ეწოდება. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ბერძნულ ტექსტში კი გვაქვს მთლიანად ლიტურგიის სახელი μασταγურια (რაც საიდუმლო ზიარებას ნიშნავს). ხოლო ლიტურგიის ნაწილი კვეთა, ამოკვეთა ამ ტექსტში ზმნა „მიცემით“ არის გამოხატული.

ტიპიკონის ქართულ ტექსტში მოგვეპოვება ასეთი პასაჟი: „განვაწესეთ... საღმრთოსა მას შინა საიდუმლოსა ჟამის წირვისასა თანაშეწირულ იქმნას ჳნისნათვის სულთა ჩვენთაჲსა სამი სუფისკვერი... და ამოკუეითელ იქმნას ერთი სულისთვის ჩემისა, და ერთი ძმისათვის ჩემისა და ერთი მამისა ჩემისა ბაკურიაინსათვის, და ორი იგი აღმოკუეითილი განწყოს გლახაკთა და უძღურთა“ (პეტრიწონის ტიპიკონი, თავი 21, 9).

ქართული ტექსტის „ამოკუეითილი“ ბერძნულის შესაბამის ადგილას გამოხატულია ზმნა მიცემით („სუფისკვერი... ერთი ჩემი სულისთვის, მეორე ჩემი ძმის სულისათვის. სხვა კიდევ მიეცეს ძმებს“) – ბერძნულად: ἢ δὲ ἄλλῃ διῆρηται τοῖς ἀδελφοῖς ბერძნული ვარიანტი ტიპიკონისა გამოქვეყნებულია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, (გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი მეხუთე, თბ., 1963, გვ. 212-213). ქართული ტექსტის „ორი აღმოკუეითილი განწყოს ძმათა“ – ბერძნულში მოკლედ არის გადმოცემული: ὀრი მიეცეს მონასტრის გარეთ უძღურთ და სხვა ღარიბებს (გეორგია, V, გვ. 212). აქაც „განწყოს“ – მიცემით -διῆρηται-ით არის გადმოცემული. შეიძლება გვეფიქრა, რომ მერტიკონს არაფერი აქვს საერთო კვეთასთან, მაგრამ ის უკავშირდება დანაწილებას.

ბერძნულში არის სიტყვა – μερικῶ-μερικῶς რაც ნაწილს, ხვედრს ნიშნავს. ეს სიტყვა წარმომდგარია ზმნა μερίζω, μερίζω-დან – გაყოფა, დანაწილება. შეიძლება დაეფიქროს, რომ რაკი ხდება სააღაპე ტრაპეზის მონასტრის მთელი ძმობისათვის დანაწილება, თვით ამ მოქმედებასაც μερικῶ-მერტიკონი (დანაწილება) ერქვა.

ასეთია ამ ტერმინის ჩვენგან შემოთავაზებული სათუო ახსნა.

ON ONE TERM FROM ACTS OF THE IVIRO MONASTERY
 ON MOUNT ATHOS

On some acts of Iviro Monastery term "mertikon" have been mentioned. This term is not explained in our lexicography. By it's sense it represents one part of the charter of funeral trapesy. Presumably this term is regarded by us as distribution of the funeral meal among the monastery fraternity.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. მოგვეპოვება ათონის ალაპთა ტექსტების ორი გამოცემა: მოსე ჯანაშიელისა („ათონის ივერთა მონასტრის 1074 წლის ხელთნაწერი ალაპებით“. თბილისი, 1901, გვ. 216-277. ამ გამოცემას შემოკლებით „ათონის კრებული“ ეწოდება) და ე. მეტრეველისა („ათონის ქართველთა მონასტრის საალაპე წიგნი, თბ., 1998, გვ. 134-191). ამათგან ლექსიკონი ახლავს მეორეს (გვ. 268-284).
2. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, გამოცემა ა. შანიძისა, თბ., 1971, გვ. 192.. „ნუგეშინისცემა“ ა. შანიძეს რუსულად ნათარგმნი აქვს როგორც „утешение“ (იქვე, გვ. 328), სქოლიოში კი უმატებს: т. е. угошение.
3. მეტრეველი ე., ათონის მონასტრის საალაპე წიგნი, ლექსიკონი, გვ. 277.
4. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, გვ. 193.
5. ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3. გიორგი მთაწმიდელი, ცხორება იოანესი და ეფთემესი, თბ., 1946, შანიძე ა., გ. მთაწმიდელის ენა. ლექსიკონი, გვ. 127.
6. მეტრეველი ე., დასახელებული ნაშრომი, გვ. 278.
7. გიორგი მთაწმიდელი, ცხორება იოანესი და ეფთემესი. თბ., 1946, გვ. 37.
8. Новогреческо-русский словарь, составила А. А. Иоанидис, под. ред. А. А. Белецкого, М., 1950. стр. 416-417-
9. Древнегреческо-русский словарь. Составил И. Х. Дворецкий, под. ред. С. И. Соболевского, М., 1958.

**უპეკლესი წერილობითი ცნობა აფხაზეთის
 კათალიკოსის შესახებ**
 (ახალციხური სახარების ანდერძ-მოსახსენებლები)

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (ახალციხე) ინახება ეტრატზე გადაწერილი სახარების ხელნაწერი - №186 (სურ. 1). იგი ცნობილია ჯერ კიდევ XIX ს-ის დასასრულიდან (1897), როდესაც თ. ჟორდანიამ „ქრონიკების“ მეორე წიგნში მოათავსა მისი აღწერილობა და ცნობები ხელნაწერის შესახებ¹. ბოლო დროს გამოქვეყნდა ხელნაწერის თანამედროვე აღწერილობა, რომელიც ეკუთვნის ილ. აბულაძეს². ხელნაწერი შედგება ორი ნაწილისაგან - პირველია ოთხთავი (3r-237v) და მეორეა „გ(ა)ნყოფამ ს(ა)ხ(ა)რ(ე)ბისაჲ დღესასწ(ა)ულთა წელიწდისათ(ა)ჲ სუნ(ა)ქსრისა | წესითა რჩევითი“ (238v-266r). ამათ შორის 238r გვერდზე მოთავსებულია გიორგი მთაწმიდლის ცნობილი ანდერძი „ესე საცნაურ იყავნ ყ(ოვე)ლთა“, რომელიც აქ ბ (მეორე) რედაქციითაა წარმოდგენილი; ე.ი. გიორგი მთაწმინდელი აქ თავის თავს მოიხსენიებს არა როგორც სახარების მთარგმნელს, არამედ „ბერძულთა სახარებათა შემწამებელს“ - შემდარებელ-გამმართველს³.

ხელნაწერის ორივე ნაწილში მოთავსებულია რამდენიმე ანდერძ-მოსახსენებელი, რომელთაგან ორში დასახელებულია აფხაზეთის კათალიკოსი სუმეონი. რადგანაც იმთავითვე, თ. ჟორდანიას დროიდან, ითვლება, რომ ეს არის უძველესი ცნობა აფხაზეთის კათალიკოსის შესახებ, მან მკვლევართა საგანგებო ყურადღება მიიპყრო⁴. წარმოიშვა განსხვავებული მოსაზრებები ხელნაწერისა და მისი ანდერძ-მოსახსენებლების დათარიღების შესახებ (დაწერილებით იხ. ქვემოთ), ამიტომ, საჭირო შეიქნა მათი კიდევ ერთხელ შესწავლა.

ხელნაწერის სავარაუდო წარმომავლობა და მისი თავდადასავალი. პირველი ცნობა ხელნაწერის შესახებ ეკუთვნის თ. ჟორდანიას. ზოგიერთი მას ხელნაწერის აღმოჩენიდანაც მიიჩნევს⁵, მაგრამ ეს ასე არ არის. როგორც თ. ჟორდანიას წერს, იგი, მისთვის ახალციხიდან ჩამოუტანია მღვდელ ვასილ კარბელაშვილს⁶. საიდან მოხვდა ხელნაწერი ახალციხეში ან იმ დროს (1897) ვისთან ინახებოდა იგი უცნობია. ამის შესახებ თვითონ თ. ჟორდანიას გამოთქვამს ვარაუდს და წერს, რომ რადგან ხელნაწერში იხსენიება აფხაზეთის კათალიკოსი, „აქედამ საგულისხმოა, რომ სახარება ეკუთვნოდა რომელსამე ეკლესიას აფხაზეთის კათალიკოსის ეპარქიისას“⁷. როგორც ჩანს, ხელნაწერი, მას შემდეგ რაც ის თ. ჟორდანიამ შეისწავლა, კვლავ ახალციხეში დაბრუნდა, რადგან, 1941 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში ნ. ბერძენიშვილი წერს, რომ „კოლეგა ს. ჯანაშიას თავაზიანი დახმარებით ჩვენ საშუალება მოგვეცა გვენახა ეს ძვირფასი ხელნაწერი და გულდასმით გაგვესინჯა მისი მინაწერები... თვით ხელნაწერი კუთვნილებიანამებრ დაუბრუნდა მესხ-გვარამაძეს ახალციხეში“⁸. მანამდე - განაგრძობს იგი, ტექსტის სანიმუშო აღგიღისა და ყველა მინაწერთა ფოტოსურათები გადავაღებინეთ და აწ ინახება საქ. საისტ. საეთნ. საზ-ში“⁹.

კუთვნილებიანამებრ დაუბრუნდა ხელნაწერი მესხ-გვარამაძესო, რომ წერს ნ. ბერძენიშვილი, ეს ნიშნავს, რომ 1930-იან წლებში ხელნაწერი გვარამაძის კუთვნილება ყოფილა. ეს შეიძლება იყოს კონსტანტინე (კოტე) გვარამაძე (1867-1913) შვილი ივანე გვარამაძისა, პედაგოგი, ფოლკლორისტი და ეთნოგრაფი¹⁰, ერთ-ერთი დამაარსებელი ახალციხის მუზეუმისა. როგორც ჩანს, ხელნაწერი მან მიიღო მამამისისაგან, რო-

მელიც 1912 წელს ახალციხეში გარდაიცვალა¹¹, ხოლო შემდეგ იგი გადასცემულია მუზეუმს. ამჟამად, როგორც აღინიშნა, ხელნაწერი ინახება ახალციხის მუზეუმში.

ხელნაწერის აღწერილობა, მისი ანდერძ-მოსახსენებლები. ახალციხური სახარება-ოთხთავი ეტრატზე გადაწერილი ხელნაწერია; შეიცავს 266 ფურცელს. თ. ჟორდანიას ცნობით, იგი დაწერილი ყოფილა 394 ფურცელზე, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს შეცდომაა (კორექტურული?), რადგან ხელნაწერს მხოლოდ დასაწყისში აკლია რამდენიმე ფურცელი - იწყება მთ. 1,18-დან და შეუძლებელია რომ 128 ფურცელი დაკარგოდა - რა უნდა წერებულებო მათზე? ზომა: 15,5x10სმ. ჩასმულია ტვიფრულ ტყავადარულ ფიცრის ყდაში, რომელიც ამჟამად ჭიისაგან დახრულია და რომელსაც ყუაზე ქსოვილი აქვს შემოწებებული. ასევე დახრულია ცალკეული ფურცლები. ტექსტი დაწერილია ორ სვეტად, XI ს-ის სწორი ნუსხურით; შავი მელანი; სათაურები და სახედარ ასოები (ზოგიერთი - იშვიათად, მხატვრულად გაფორმებული) ასომთავრულით და სინგურით. ტექსტი ხშირად გაცხოველებულია (სურ. 2). სახარებათა თავები მონიშნულია მხატვრულად გაფორმებულ ოთხკუთხედეებში ჩასმულ მთავრული ასოებით (არა ყოველთვის) (სურ. 3). „სვინაქსისა წესითა“ განყოფის მუხლების აღსანიშნავად გამოყენებულია „ნიტისთვლი“ და სამკუთხედად განლაგებული პატარა წრეები. ხელნაწერის გადაწერია საბა (114r, 184r), მომგებელი გიორგი ხუცესმონაზონი (265v).

იოვანეს სახარების ბოლოს, ცალკე გვერდზე (238r) მოთავსებულია XI ს-ის შემდეგდროინდელი ქართული სახარება-ოთხთავების ხელნაწერების უმრავლესობისათვის ტრადიციული გიორგი მთაწმინდლის ანდერძი (ორ სვეტად, ტექსტის გადამწერის ხელით; ორ სტრიქონად განლაგებული პირველი ოთხი სიტყვა ასომთავრულით, სინგურით, დანარჩენი - შავი მელნით, სწორი ნუსხურით):

„ესე საცნაურ იყავნ ყ(ოველ)ლთა. რ(ამეთუ) ესე წ(მიდა)დ ოთხთავი არა თუ ახლად გუთარგმნია, ა(რამედ) ფ(რია)დითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე ს(უ)ლიერთათა ბერძულთა სახარებათა შეგვწამებია ფ(რია)დითა გამოწულიღვითა. და ვინცა ვინ სწერდეთ, ვითა აქა პპოთ, ეგრე დაწერეთ. თუ ამისგ(ან) ჯერ-გინდეს დაწერა, დ(მრ)თისათუს, ს(იტყუ)ათა ნუ სცვალებთ, ა(რამედ), ვ(ითარცა) აქა სწერია, ეგრე დაწერეთ. და თუ არა რამედ გაშუნდეს, ჩ(უენი) ყ(ოველ)ნი სახარებანი პ(ირველ)ითგ(ან) წ(მი)დად თარგმნილნია და კ(ეთ)ილ(ა)დ - ხანმეტნიც და საბაწმიდურნიცა, მუნით დაწერეთ და, დ(მრ)თისათუს, ერთმანერთსა ნუ გ(ა)წრეეთ, და გლახაკისა გ(ორგ)ისათუს ლოცვა ყავთ“¹³.

ხელნაწერის პირველ, ძირითად ნაწილში მოთავსებულია ორი მოსახსენებელი:

1. მარკოზის სახარების დასრულების შემდეგ, მარჯვენა სვეტის ქვედა ნახევარში, ძირითადი ტექსტისაგან გამოყოფით (ორი პარალელური პორიზონტალური სპირალი, შედგენილი წითელი და ყავისფერი საღებავებით), სინგურით, 10 სტრიქონად (სურ. 4):

„[114r] ლოცვა ყავთ; დ(მერთმან) | გარწმუნოს გლახაკისა საბაძსთ(ც)ს| რ(ომელ)მან დიდითა ხარკებითა და ფ(რია)დითა | გ(უ)ლსმოდგინებითა | ჰ(ელ)ეყავ წ(მიდ)ისა | ამის სახარებისა | დანუსხვად ძალისაგებ ჩ(ემ)ისა“¹⁴.

2. ლუკას სახარების დასრულების შემდეგ, მარჯვენა სვეტის ქვედა ნახევარში, ძირითადი ტექსტისაგან ორნამენტული ზოლით გამოყოფილად (ოთხკუთხედში ჩასმული ასტერიქსების რიგი - 8 ასტერიქსი), ყავისფერი მელნით (პირველი ასო - ქ წითელით), ორ აბზაცად და 11 სტრიქონად (6+5), ტექსტის ხელით, ჩაწერილია შემდეგი მოსახსენებელი (სურ. 5):

„[184r] ქ(რისტე)ე, მეუფეო დ(იდე)ბისაო, | შ(ეიწყა)ლ(ე) ს(უ)ლით და დაცემული და უძღური საბა - ამის | სახარებისა მხრეკალი; ა(მენ) იყ(ა)ვენ. |
 ვინც აღმოიკითხით | ნაჩხრეკი ჩ(ემ)ი, თ(ან)აწარმ(კ)დებით ლ(ო)ცვისა | ყოფად ჩ(ემ)თვის, სიყუარულისათ(უ)ს ქ(რისტე)ტესა“¹⁵.

ხელნაწერის მეორე ნაწილში („განყოფა სახარებისა“) მოთავსებულია სამი ანდერძ-მოსახსენებელი - ორი მოკლე, ტრაფარეტული ფორმულით („ქრისტე შეიწყალე...“) შედგენილი და ერთი - ვრცელი.

1. პირველი მოსახსენებელი, შესრულებული ასომთავრულით, სინგურით, I სტრიქონად, ჩაწერილია „განყოფა სახარებისა“-ს სათაურში, მესამე სტრიქონის გაგრძელებად. მოსახსენებლის ოთხივე სიტყვა შემოკლებულია შუაკვეცილობითი დაქარაგმებით; სიტყვები გამოყოფილია ყავისფერი ორწერტილებით (სურ. 6):

„[238v] ქ(რისტე)ე, შ(ეიწყა)ლ(ე) გ(იორგი)ი, ა(მენ)“¹⁶.

2. მეორე მოსახსენებელი, შესრულებული ასომთავრულით, სინგურით (სიტყვების დასაწყისი - ყავისფერი მელნით), I სტრიქონად, ჩაწერილია „განყოფა სახარებისა“-ს ერთი მონაკვეთის დასრულებისა და ახალი მონაკვეთის დასაწყისის სათაურის შემდეგ („აქ დასრულდეს ს(ა)ხარ(ებ)ბ(ა)ნი ყ(ოველ)თა დ(ე)თ(ა)ნი. | აწ კ(უ)ლად შ(ა)ბათ-ქ(რ)თ(ა)კეთა იწყების“), სტრიქონის მორჩენილ ადგილას. ოთხივე სიტყვა შემოკლებულია შუაკვეცილობითი დაქარაგმებით. სტრიქონი მიწერილია შუა ადგილას, მოხრით (სურ. 8):

„[249r] ქ(რისტე)ე, ად(იდე)ნ ს(უ)მ(ე)ონ კ(ათალიკო)ზი“¹⁷.

3. მესამე, ყველაზე ვრცელი მოსახსენებელი ჩაწერილია ხელნაწერის ბოლო ფურცლებზე - იწყება 265v-ზე (7 სტრიქონი) და მთავრდება 266r-ზე (23 სტრიქონი). დაწერილია ყავისფერი მელნით, ერთ სვეტად, ფურცლის მთელ სიგანეზე. 266-ე ფურცლის ზედა მარჯვენა კუთხე მოხუცულია. აქ ქადაღდია დაწვებულები და მასზე დაწერილია ძველი ტექსტი. პირველი სივრცე დ და ბ, ასევე, მეორე გვერდზე აბზაცის დასაწყისი გ - ასომთავრულით, დონი - სინგურით (სურ 9,10)¹⁸:

„[265v] დ(იდე)ბ(ა) შ(ენ)და, სამებ(ა)ო წ(მიდა)ო, დ(მერ)თო ჩ(უენ)ო, ერთარსებო, წყაროო სახიერებისაო, უფ(ს)კრულო² მოწყალებისაო, რ(ომ)ლისა დ(იდე)ბითა საცხე | არიან ცანი და ქ(უე)ყ(ა)ნ(ა)მ, და წყ(ა)ლ(ო)ბ(ა)მ³ შ(ენ)ი მისწუთების⁴ ე(იღ)რე კინთამდეცა⁵ და უნდოთა, რ(ომელ)მან⁶ | ღირს მყავ მე, ს(უ)ლითა საწყალობელ[ი], ყ(ოველ)ად⁶ უდები გ(იორგი)ი, სახელით ოდენ ხუცეს[266r]მონაზონი, მოგებად მსოფლიო⁷ წ(იგნ)ისა⁸, მოძღურისა და ყ(ოველ)თა პას(ა)კთა⁹ შინა¹⁰ მყოფთა¹¹ ს(უ)ლითა გ(ა)ნ-მ(ა)ნ(ა)თლებელისა, ამის ს(ა)ხ(ა)რებისა ახლისა და ყ(ოველ)ითურთ უნაკლულთა საძიებელითა, ე(ითარ)ცა არს ბ(ე)რდ(ულ)ად გ(ა)ნწყესებული, სადიდებელად დ(მ)რ(თ)ელებისა¹² შ(ენ)ისა და სარგებელად ყ(ოველ)თა ქ(რ)ისტ(ე)ანე¹³ | მართლმორწმუნეთა მონათა შ(ენ)თა, | რ(ამეთუ) შ(ენ)ი არს სუფევა უკ(უნით)ი უკ(უნი)სამ)დე, ამ(ენ).

გვევდრებო, წ(მიდა)ნო დ(მრთ)ისანო, ვისაცა მოიწიოს წ(მი)დაა ესე წიგნი, სწორდეთ ნანუ იკითხვიდეთ, ვსენებულ გუყვენით | წ(მიდა)თა შ(ინ)ა ლ(ო)ცვ(ა)თა თქ(უ)ენთა, პ(ირველ)და, განმზრდელნი ჩემნი სემეონ აფხ(ა)ზ(ე)თისა კათალიკოს¹⁴ და, მოძღ(უ)არი ჩემი დიმიტრი და | შ(ემდგომა)დ, ს(უ)ლი(ე)რნი მოძღ(უ)არნი და მშ(ობ)ებ(ე)ლნი ჩემნი¹⁴ | და მძანი და თუთ მე საწყ(ა)ლობ(ე)ლი¹⁵ | თქ(უ)ენ - მომავალთა, ჩ(უ)ენ - წარსრულითა | ესე, რ(ამეთუ) ვიყვენით ოდესმე ჩ(უ)ენცა, ე(ითარ)ცა | თქ(უ)ენ, და თქ(უ)ენცა იქმნეთ, ე(ითარ)ცა ჩ(უ)ენებრ¹⁶. | უ(ფალ)მან სიყ(უ)არ(უ)ლისა და წყ(ა)ლ(ო)ბისა სასყიდელი | მოგანიჭოს და ერთობით ეპოთ | წყ(ა)ლ(ო)ბ(ა) საუკუნოდ, ამინ“¹⁷.

¹ დიდება **ქ.** ² უფსკრული **ქ.** უფსკრული **აბ.** ³ წყალობა **ქ.** ⁴ მიწუთების **ქ.** მიწუთების **აბ.** ⁵ კინთადმდეცა **ქ.** ⁶ ყოვლად და **ქ.** ⁷ მსოფლიო - აბ, მსოფ[ლიოსა] **ქ.** ⁸ წიგნისა - **ქ.** აბ. ⁹ პასაკ...თა **აბ.** ¹⁰ შინა - აბ. ¹¹ მყოფთა - აბ, მყოფელთა **ქ.** ¹² ეთაებისა **ქ.** ¹³ ქენათა **ქ.** ¹⁴ ჩემნიჰამანი **ქ.** ¹⁵ +[გ~ი] **ქ.** ¹⁶ ვითარცა ჩუენებრ] ე~ა ჩნ(და) **ქ.** ¹⁷ ამენ აბ.

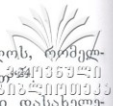
*აქ დასტურდება ერთ-ერთი იშვიათი შემთხვევა ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში, როდესაც ეს სიტყვა წერია სრულად, დაუქარაგმებლად. როგორც ვხედავთ, იგი აქ წარმოდგენილია „კათალიკოსის“ („ანიანი“) და არა „კათოლიკოსის“ („ონიანი“) ფორმით (შეიძლება იყოს, ასევე „კათალიკოზი“, რადგან დაქარაგმებით გვხვდება, როგორც „კ~ზი“). ვფიქრობ, XI ს-ის ეს დოკუმენტური დამოწმება ამ ტერმინის („კათალიკოსი“) მართლწერისათვის („კათალიკოსი“ და არა „კათოლიკოსი“) გადამწყვეტი მნიშვნელობისა შეიძლება იყოს.

მოსაზრებები ხელნაწერისა და ანდერძ-მოსახსენებლების დათარიღების შესახებ.

ხელნაწერის პირველი შემსწავლელი და აღმწერი თ. ჟორდანიას, სტატიის სათაურში, რომელიც მან ჩართო „ქრონიკების“ II ტომში, ხელნაწერს დათარიღებს XII ს-ით - „ახალციხური ტყავის სახარება XII საუკ.“ - წერს ის¹⁹. ცოტა ქვემოთ, ანდერძ-მოსახსენებლებში დასახელებული პირების ვინაობის განხილვისას, იგი განსხვავებულ თარიღს აღნიშნავს: „ეს ისტორიული პირნი უცნობნი არიან, მაგრამ რადგან პალეოგრაფიულ ნიშნებით სახარება ყოველს ეჭვს გარეშე დაწერილია XI საუკუნის დამლეხს ანუ XII საუკუნის დამდეგს, ამის გამო მტკიცე საბუთი გვეძლევა იმისა, რომ კათალიკოზი სვიმეონ და სხვა ამ ხელნაწერში მოხსენიებული პირნი ამ დროს ცხოვრებულან (დაახლოებით 1080-1116 წ.)“²⁰. სტატიის ბოლოს კიდევ უბრუნდება ავტორი ანდერძ-მოსახსენებლებში დასახელებულ პირების მოღვაწეობის დროს და წერს: „ყველა აქ მოხსენიებული პირნი: კ~ზი სვიმონ, მწერალი საბა, მომგებელი გიორგი და დემეტრე მოძღვარი ერთსა-და-იმავე დროს ცხოვრებულან, დაახლოებით 1070-1150 წლებში“²¹. მაშასადამე, ხელნაწერთან და მასში მოხსენიებული პირების მოღვაწეობის დროსთან დაკავშირებით, თ. ჟორდანიას აღნიშნავს შემდეგ დათარიღებს: XII ს.; XI ს-ის დამდეგი - XII ს-ის დამდეგი; 1080-1116 წწ.; 1070-1100 წწ.

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წესწყობილების, კერძოდ, აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესწავლისას, ნ. ბერძენიშვილი ორჯერ შეეხო ახალციხური სახარების ანდერძ-მოსახსენებლებში დასახელებულ პირების მოღვაწეობის დროს და ორივეჯერ განსხვავებული თვალსაზრისი წარმოადგინა. პირველად, 1926 წ. გამოქვეყნებულ სტატიაში იგი წერს: „ახალციხური ტყავის სახარება XII საუკუნისა“ მისი მინაწერებით, სადაც სვიმონ აფხაზეთის კათალიკოსია მოხსენიებული, და რომელთაც განსვენებული თედო ჟორდანიას „პალეოგრაფიული ნიშნებით“ „XI საუკუნის დამდეგს, ან XII საუკუნის დასაწყისს“ მიაწერს, დათარიღების მეტ საფუძვლიანობას მოითხოვს“²². მოგვიანებით, 1941 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში, მას შემდეგ რაც უშუალოდ გაეცნო ხელნაწერს და მის ანდერძ-მოსახსენებლებს, იგი აღნიშნავს: „წიგნის გადაწერილი საბა, წიგნის მომგები გიორგი ხუცეს-მონაზონი და უკანასკნელის გამზრდელი აფხაზეთის კათალიკოზი სემეონი ურთიერთის თანამედროვენი არიან, წიგნი გადაწერილია საბას მიერ არა უგვიანეს XII ს-ის პირველი ნახევრისა“²³.

1963 წ. ახალციხის მუზეუმის ხელნაწერების აღწერისას ილ. აბულაძემ ოთხთავივც და მისი ანდერძ-მოსახსენებლებიც დაათარიღა და ისინი ქრონოლოგიურად ერთმანეთს დააშორა. მისი მოსაზრებით, ხელნაწერის გადაწერის თარიღია „XI ს-ის ბოლო“, ხოლო სახარების „განყოფაში“ ჩაწერილი მოსახსენებლები სემეონ კათალი-

კოზისა (და გიორგისა), ასევე ვრცელი მოსახსენებელი ხელწერის ბოლოს, რომელთაც იგი მინაწერებს უწოდებს, შესრულებულია „XII-XIII სს-ის ნუსხური“¹ მხატვრული ხელწერით. როგორც ვხედავთ, ხელნაწერისა და მის ანდერძ-მოსახსენებლებში დასახელებული პირების მოღვაწეობის დროის შესახებ მეცნიერებაში აზრთა სხვადასხვაობაა.

ხელნაწერისა და მისი ანდერძ-მოსახსენებლების დათარიღება. საკვებით მართალია იღ. აბულაძე, როდესაც ხელნაწერს ათარიღებს XI ს-ის ბოლოთი. მართლაც, ხელნაწერს XI ს-ისათვის დამახასიათებელი იმდენად მკვეთრად გამოხატული პალეოგრაფიული ნიშნები ახასიათებს, რომ იგი საგანგებო განხილვას არ საჭიროებს. ფაქტია ისიც, რომ ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი – ოთხთავის ტექსტი (236 ფ.) გადაწერილია სხვა ხელით (საბას მიერ, რომელიც ამ ნაწილში ორჯერ იხსენიება) და მეორე ნაწილი – „განყოფად სახარებისა“ (29 ფ.) სხვა ხელით – სახელით უცნობი გადაწერის მიერ. კერძოდ, ამის მაჩვენებელია ის, რომ საბა ყველგან წერს ერთკბილიან ენს და სამკბილიან უნს, ხოლო II გადამწერი – ორკბილიან ენს და ოთხკბილიან უნს (ნუსხური ონისა და ვიეს შერწყმით); გარდა ამისა, ონი საბასთან ყოველთვის სამკბილიანია, ხოლო II გადამწერთან – ოთხკბილიანი (სურ. 7). სხვა ნიშნებს აღარ ჩამოვთვლი, რადგან, დასახელებული ნიშნები იმდენად დამახასიათებელია ინდივიდუალური ხელწერისათვის, რომ ხელწერის ამ ორი ნაწილის სხვადასხვა მწერლების მიერ გადაწერა უჭკველია. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ხელნაწერის სწორედ ამ მეორე ნაწილშია მოქცეული გიორგის და სვიმეონ კათალიკოსის მოსახსენებლები, შესრულებულიები ასომთავრულით და ჩაწერილები „განყოფის“ ტექსტში – პირველი-სა სათაურში და მეორისა – „განყოფის“ ერთი მონაკვეთის დამთავრების შემდეგ.

მაგრამ, იმავე გიორგის, აწ უკვე ხუცეს-მონაზონად წოდებულის, და იმავე სვიმეონ კათალიკოსის, აწ უკვე აფხაზეთის კათალიკოსად წოდებულის ვრცელი მოსახსენებელი (გიორგის გამზრდელ დემეტრეს მოსახსენებელთან ერთად) ჩაწერილია ხელნაწერის ბოლოს – დასაწყისით (7 სტრიქონი) იმავე გვერდზე, რომელზედაც „განგება“ მთავრდება და გაგრძელება-დასასრულით ახალ, მომდევნო (266რ) გვერდზე, რაც მთავარია, იგი ჩაწერილია ხელნაწერის ძირითადი ნაწილის გადაწერის საბას ხელით. ამას უჭკველს-ჰყოფს ის, რომ ძირითად ნაწერსა და ვრცელ მოსახსენებელში ენები ერთკბილიანია, ონები და უნები სამკბილიანია, „ამინ“ ტექსტის ბოლოს (იხ. სურ. 4,5) ყველგან ინიანი ფორმითაა წარმოდგენილი, ასომთავრული განი ორივეგან ერთნაირად – ქუსლის ბოლოს წერტილის დასმითაა დაწერილი (სურ. 4, 10) და სხვ. მხოლოდ გაცემა შეიძლება გამოიწვიოს იმან, რომ ისეთმა დიდმა პალეოგრაფმა, როგორც ბ-ნი ილია აბულაძე იყო, როგორ არ მიაქცია ყურადღება ხელნაწერის ძირითადი ნაწილის გადამწერის (საბას) და დასკვნითი მოსახსენებლის დამწერის ხელის აბსოლუტურ მსგავსებას და ამით ეჭვის ქვეშ დააყენა XI ს-ში აფხაზეთის კათალიკოსის მოხსენიების ფაქტი.

რაც შეეხება „განყოფის“ XII-XIII სს. დათარიღებას, თვალის ერთი გადავლევითაც ცხადია, რომ ეს ასე არ არის. სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური, რომლითაც ხელნაწერის ეს ნაწილია გადაწერილი, ასე დამახასიათებელი XI ს-ისათვის, გამორიცხავს მის დათარიღებას არა თუ XIII ს-ით, არამედ XII ს-ითაც. მით უმეტეს, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ მას იმავე გვერდზე მიჭყვება უჭკველად XI ს-ით დათარიღებული ჩანაწერი.

როგორც ჩანს, სურათი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ. საბამ გადაწერა ოთხთავის ტექსტი – ხელნაწერის პირველი 236 ფურცელი და ორ ადგილას (მარკოზის და ლუკას სახარებების ბოლოს) საგანგებო მოსახსენებელით აღინიშნა მის მიერ შესრულებული

ბული სამუშაოს შესახებ. შემდეგ, ხელნაწერის მომგების (შემქმნის) სურვილი ტექსტს დაემატა სპეციალური საძიებელი – „განყოფა სახარებისა დღესასწაულისა წელიწადისათა სჯანქრისა წესითა რჩევით“, რომელიც, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, სხვა მწერალმა გადაწერა. ამიტომ, შემთხვევით არაა, რომ ამ დამატების შესახებ საგანგებოდაა დასკვნით მოსახსენებელში აღნიშნული – მე, გიორგი ხუცეს მონაზონი ღირს ვიქმენ მოგებად „ამის სახარებისა ახლისა და ყოვლითურთ უნაკლონსა საძიებელითა, ვითარცა არს ბერძულად განწესებული“-ო²⁵. ამ დამატებით ნაწილში, ცხადია, შეტანილი იქნა ორი მოსახსენებელი – ერთი, მის სახელზე და მეორე – სვიმონ კათალიკოსის სახელზე. ამის შემდეგ, უკვე საბამ, როგორც გამოცდლმა და კვალიფიციურმა გადამწერმა, „განყოფის“ ტექსტს სამი სტრიქონის დაშორებით, მიაყოლა ახალი, ვრცელი მოსახსენებელი, რომელშიც დასახელებულია მომგებელი გიორგი ხუცეს-მონაზონი, მისი გამზრდელი – სვიმონ აფხაზეთის კათალიკოსი და მისივე მოძღვარი დიმიტრი.

მაშასადამე:

1.ახალციხური სახარება თავიდან ბოლომდე გადაწერილია XI ს-ის ბოლოს ორი გადამწერის – საბას და მეორე, სახელით უცნობის მიერ²⁶. პირველს გადაუწერია ოთხთავის ტექსტი, ხოლო მეორეს – „განყოფა“.

2.როგორც ხელნაწერის გადამწერი საბა, ისე ანდერძ-მოსახსენებლებში დასახელებული პირები – ხელნაწერის მომგები გიორგი, მისი მოძღვარი დიმიტრი და გამზრდელი აფხაზეთის კათალიკოსი სვიმონი, ერთდროული, ანუ XI ს-ის II ნახის მოღვაწეები არიან.

3.აფხაზეთის კათალიკოსი სვიმონი ხელნაწერის გადაწერის დროს ცოცხალი იყო, რადგან ერთ-ერთ მოსახსენებელში დიდებით მოიხსენიება.

4.თუ XI ს-ის ბოლოს გადაწერილ ხელნაწერში გიორგი ხუცეს-მონაზონი, სვიმონ აფხაზეთის კათალიკოსის თავის გამზრდელს უწოდებს, რაც დღესაც იმას ნიშნავს, რასაც ძველ ქართულში²⁷, მაშინ, ეს უკანასკნელი, სულ ცოტა, XI ს-ის II ნახ. მოღვაწედ უნდა ჩაითვალოს.

5.ახალციხურ სახარებაში დაცულია ჯერჯერობით უძველესი წერილობითი ცნობა XI ს-ის II ნახევარში აფხაზეთის საკათალიკოსოს არსებობის შესახებ.

Valeri Silogava

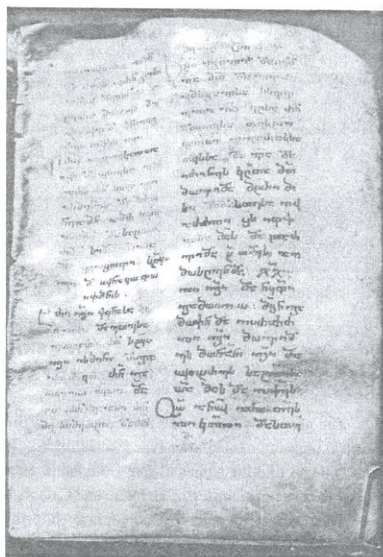
**ANCIENT WRITTEN INFORMATION ABOUT THE CATHOLICOS
OF ABKHAZIA
(Colophons of the Akhhaltsikian Gospel)**

The gospel written on the parchment (no 186) is kept in the Samtskhe-Javakheti ethnographic-historical museum named after Ivane Javakishvili. It dates back to the end of the XI c. In the manuscript you can find the names of five Colophons: Saba, the copyist of the manuscript, Giorgi, the customer, his educators, confessor Demetre and Catholicos of Abkhazia Swimon.

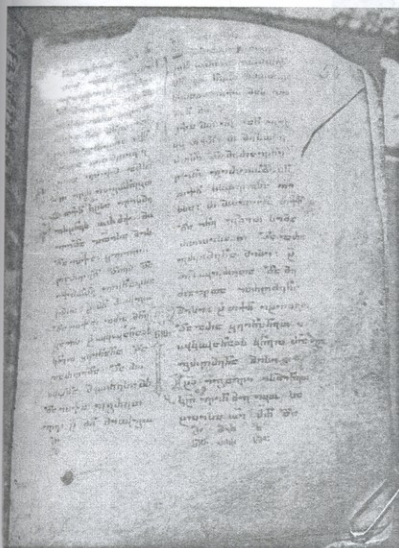
This manuscript contains and confirms information on the existence of Catholicos in Abkhazia in the 2nd half of the XI century.

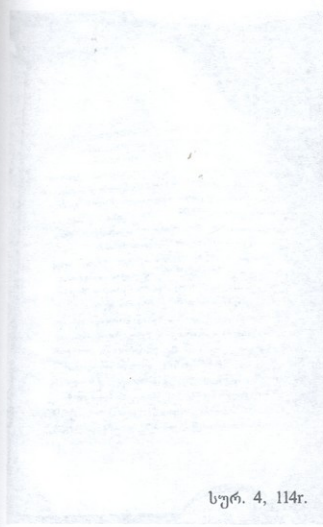
կր. 1.

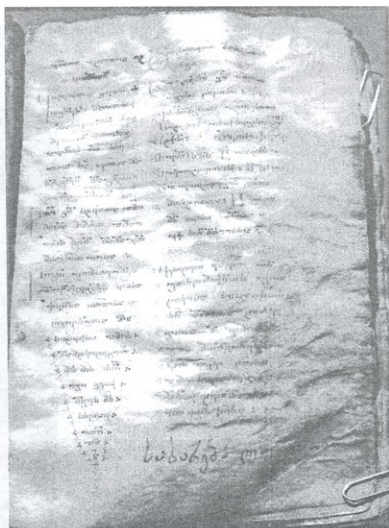
կր. 2, 30r.

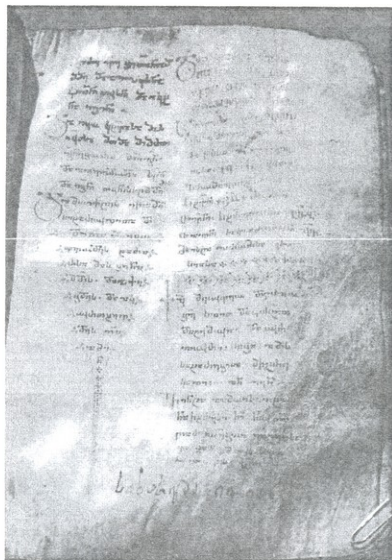

სურ. 3, 50r.

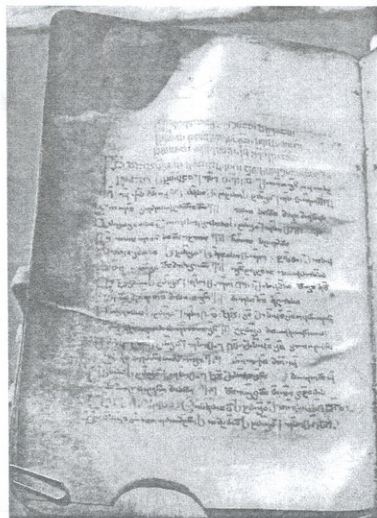

სურ. 4, 114r.

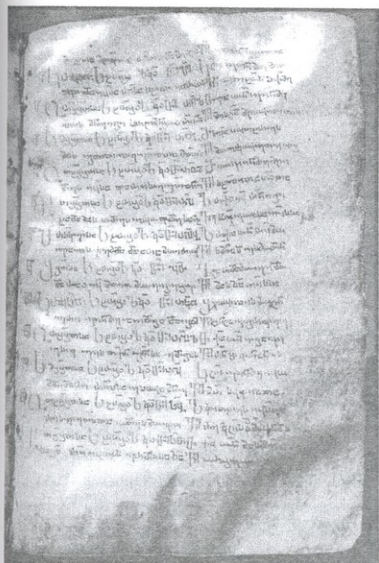

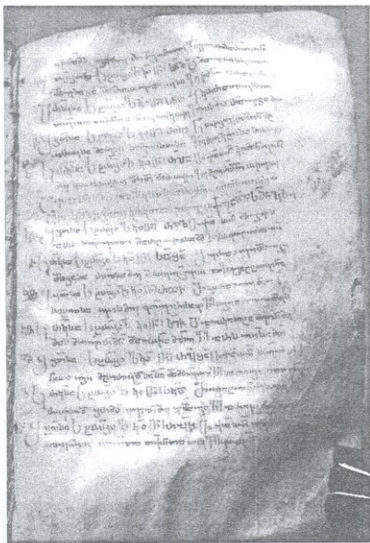
სურ. 5, 184r.

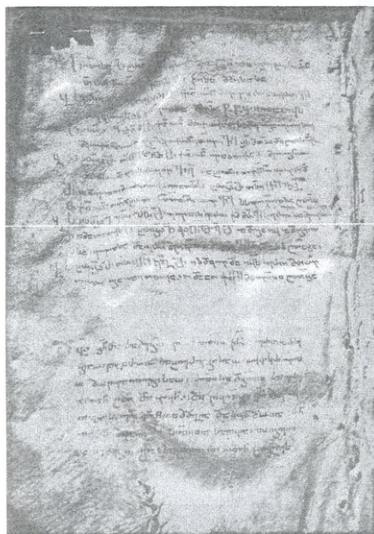
სურ. 6, 238v.

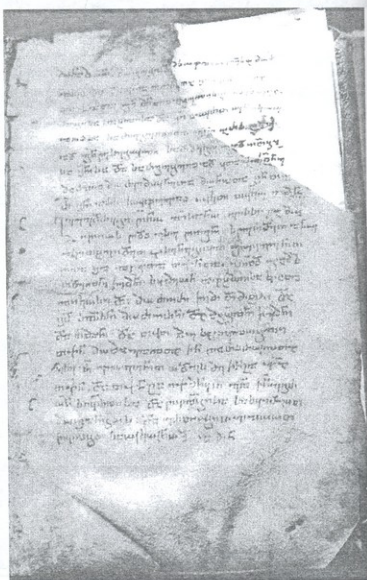
სურ. 7, 248r.

სურ. 8, 249r.

Նյր. 9, 265v.

Նյր. 10, 166r.

1. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, წიგნი მეორე (1213 წლიდან 1700 წლამდე), ტფ., 1897, გვ. 88-90.
2. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა. შეადგინეს და დასაბუჯდად მოამზადეს: ილ. აბულაძემ, მ. ქეთარიამ და ც. ჭანკიევმა ელ. მეტრეველის რედაქტორობით, თბ., 1987, გვ. 71-72 (№186) (შმდ.: ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა).
3. გიორგი მთაწმინდელის ამ ანდერძისა და მისი რედაქციების შესახებ იხ.: ა. შანიძე, ლიტერატურული ცნობა ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ტექსტების შესახებ XI საუკუნის მწერლობაში, *მისი თხზულებანი*, I, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957, გვ. 282-296; ვ. ხილოვავა, XI საუკუნის ქართველი მწიგნობარი ბასილი თორელ-ყოფილი და მისი ანდერძი, „მრავალთაეი“, XV, 1989, გვ. 153-165.
4. *ბერძენიშვილი ნ.*, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წესწყობილება. აფხაზეთის კათალიკოსი XIII-XV ს-ში, „მიომხილველი“, I, 1926, გვ. 99-121; იგივე, იხ. *მისი*, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V, თბ., 1971, გვ. 85-107; *მისივე*, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, II, ენიმკის მოამბე, X, 1941; იგივე, იხ. *მისი*, საქართველოს ისტორიის საკითხები-წიგნი III, თბ., 1966, გვ. 30-56; *ქორიძე თ.*, XI-XVI საუკუნეების აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათოლიკოსთა ქრონოლოგია, „კლიო“, №15, 2002, გვ. 3-26.
5. *ნადირაძე ჯ.*, თედო ჟორდანია – საქართველოს ისტორიის მკვლევარი (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 2004, გვ. 149.
6. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები, II, გვ. 88.
7. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები, II, გვ. 89.
8. *ბერძენიშვილი ნ.*, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 47, შენ. 39.
9. იქვე.
10. საქართველო. ენციკლოპედია, I, თბ., 1997, გვ. 604.
11. იქვე.
12. გულთაძე მადლობას მოვახსენებ ახალციხის მუზეუმის დირექტორს ქ-ნ ციური ლაფაჩს და მუზეუმის ფონდების მკვლელს ბ-ნ ვიგოლ (გრიშა) ჯვარიძეს, ხელნაწერზე მუშაობისას ჩემთვის გაწეული დახმარებისა და უპირატესი ხელსაყრელი პირობების შექმნისათვის (22.IX.2001; X.2003). პირველად ხელნაწერის გაცნობისას (13.VII.1979) დახმარება აღმომიჩინეს მაშინ ახალციხის რაიკომის თანამშრომლებმა: ქ-მა ციური ლაფაჩმა (მეორე მდივანი), ბ-მა ელვუჯა კაპანაძემ (განყოფილების გამგე), ბ-მა რუხო კილასონიძემ (ინსტრუქტორი) და მუზეუმის დირექტორმა ბ-მა გიორგი კაპანაძემ.
13. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები, II, გვ. 89 (№8); ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 71(3).
14. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები, II, გვ. 89(4); ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 71(1).
15. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები, II, გვ. 89(6); ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 71(2).
16. *ჟორდანია თ.*, ქრონიკები, II, გვ. 89(№9); ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 71 (შენიშვნაში).

17. ჟორდანია თ., ქრონიკები, II, გვ. 89-90; ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერა, ტ. II, გვ. 71 (მინაწერი 1).
18. ჟორდანია თ., ქრონიკები, II, გვ. 90(უ); ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 71-72 (აბ).
19. ჟორდანია თ., ქრონიკები, II, გვ. 88.
20. იქვე.
21. ჟორდანია თ., ქრონიკები II, გვ. 90. აქვე ავტორი ჩამოთვლის სხვადასხვა ხელნაწერების ანდერძებში დასახელებულ საბას, მაგრამ მათი გაიგივება ახალციხური სახარების გადაწერ საბასთან იმდენად აშკარად უსაფუძვლოა, რომ განხილვაც ზედმეტია.
22. ბერძენიშვილი ნ., დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წესწყობილება, გვ. 85.
23. ბერძენიშვილი ნ., სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 47, შენ. 39.
24. ახალციხის მუზ. ხელნაწერთა აღწერილობა, გვ. 71.
25. მოსახსენებლის „ახალი სახარება“ ნიშნავს, რომ საუბარია გიორგი მთაწმინდელის მიერ 1040 წლის ახლოს შედგენილ სახარების ქართულ რედაქციაზე. ამის შესახებ აღნიშნა ნ. ბერძენიშვილმა და შენიშნა – „ვეჭვობთ, XIII ს-ში და შემდგომ ეს ტერმინი ამ რედაქციის მიმართ ცოცხალი დარჩენილიყოს“ (ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 47, შენ. 39). ეს კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტია იმის სასარგებლოდ, რომ სახარების ბოლო ვრცელი მოსახსენებელი არ შეიძლება XIII ს-ისა იყოს.
26. თ. ჟორდანია მიიჩნევდა, რომ მთელი ხელნაწერი, მათ შორის, ბოლო ვრცელი მოსახსენებელიც დაწერილია ერთი პირის – საბას მიერ, მაგრამ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ეს ასე არ არის (თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, გვ. 89-96). სხვათა შორის, ამის არგუმენტად თ. ჟორდანია ასახელებს იმას, რომ „პაგინაცია, ანუ რეეულების საანგარიშო ასოები, თავიდან ბოლომდე ტექსტის ხელით არის დაწერილი“ (იქვე, გვ. 90). ეს მართლაც ასეა, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ხელნაწერმა „განყოფიანად“ მისი გადაწერის შემდეგ კიდევ ერთხელ გაიარა საბას ხელში, რომელმაც ჩაწერა ბოლო მოსახსენებელი და დაუსვა მთელ წიგნს რეეულების სათვალავი.
27. სარჯველაძე ზ., ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა, თბ., 2001, გვ. 27.

არტანუჯელი პილიბრიმის ბიორბი ლომას-ძის სავაჭრეპელი (XV ს.)
იერუსალიმში გადატანილი 1160 წლის ბარეჯული
კრებულის (VEN.4-ის) აშიეპილან

დღეისათვის ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში ხუთი ქართული ხელნაწერი ინახება (52; 13. 24; 41). მათგან, განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია მხატვარ-კალიგრაფ ნიკოლოზ ნიკრაის მიერ 1160 წელს გარეჯის მრავალთავში გადაწერილი კრებული „სანატრელი“, იგივე – Ven.4 (52. 219-222, 226-232; 50. 91-100, 118; 41. 160-161, 164-169, 172-174, 176-181). ეს საკმაოდ მოზრდილი ხელნაწერი ჯერ კიდევ XIV საუკუნის მეორე ნახევარისათვის გარეჯიდან იერუსალიმში გადაუტანიათ და წმიდა მიწაზე მოქმედი ერთ-ერთი ქართული სავანისათვის გადაუციათ (48. 41-42). XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის Ven.4 კვლავინდებურად იერუსალიმში ყოფილა დაცული (50. 104). ცოტა უფრო მოგვიანებით გარეჯული კრებული ვინმე ალექსანდრიელ ანტიკვართან მოხვედრილა (!), ამ უკანასკნელისაგან კი – 1931 წელს ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკას შეუქენია (52. 222; 13. 24; 41. 161).

ამ მეტად რთული და საინტერესო თავგადასავალის მქონე ხელნაწერის აშიეპზე დაცულია მრავალრიცხოვანი ანდერძ-მინაწერები, რომლებიც უპირატესად ცნობებს გვაქვსიან XII-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის შესახებ. აღნიშნული კოლოფონებიდან ამ ეტაპზე უკვე შესწავლილი და გამოქვეყნებული გვაქვს რამდენიმე ტექსტი: Ven.4-ის გადაწერის ნიკოლოზ ნიკრაის ვრცელი ანდერძი (1160 წ.) (50. 92-100, 118-121; 49). მოქველი ეპისკოპოსის ღუკა ოძრხელის ხუთი მინაწერი (1363 წ.) (48), აფხაზეთის კათოლიკოსის ბართლომეს სავედრებელი (დაახლ. 1488-1519 წწ.) (47) და სხვ. (შდრ.: 50. 93-95, 100-106, 109-115, 121-141). წინამდებარე პუბლიკაციაში ჩვენ კვლავ უბრუნდებით გარეჯული კრებულის ანდერძ-მინაწერებს და მათგან საგანგებოდ გამოყოფთ კიდევ ერთი კოლოფონის ტექსტს.

ქ. ს. მთავრის : ქ. ს. მთავრის : დ.
ქ. ს. მთავრის : ქ. ს. მთავრის :
ქ. ს. მთავრის : ქ. ს. მთავრის :
ქ. ს. მთავრის : ქ. ს. მთავრის :
ქ. ს. მთავრის : ქ. ს. მთავრის :
ქ. ს. მთავრის : ქ. ს. მთავრის :

განსახილავი მინაწერი შესრულებულია Ven.4-ის 187-ს შუა მონაკვეთზე. მისი საერთო ფართობი დაახლოებით 16,5 X 10,5 სანტიმეტრია. ტექსტი ნაწერია ჩინებული მხედრულითა და მწიგნობრობაში გაწაფული ხელით, ოთხ სტრიქონად. ქარაგმად ნახმარია საშუალო ზომის მარყუჟი, რომლის მარჯვნივ მიმართული ბოლო შესაძენე-ვად არის დაგრძელებული. განკვეთილობის ნიშნებად გამოყენებულია ყოველი სიტ-

ყვის შემდეგ დასმული ორწერტილი. მინაწერის ბოლოს გამოყვანილია სარესტავრაციო ქაღალდის ქვეშ. ეს ფრაგმენტი გარკვევით გავარჩიეთ ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში ყოფნის დროს, ხელნაწერის ორიგინალზე მუშაობისას, ნეონის ნათურის გამჭოლი შუქის დახმარებით. ტექსტის დასაწყისში დასმულია მხედრულით გადმოცემული ქანწილი. IV სტრიქონის ბოლო სიტყვაში გრაფემა - ი შეწიაღებულა გრაფემა - ბ-ს მუცელ-ში. მინაწერს თარიღი არ უზის (შდრ.: 36. 187r).

ტექსტის გადმონაწერი (დედნ. შრიფ.):

ძ: საფლაჳო; ძტსო; ღა;
ჯუარო; პატიო
სანო; შეიწყალე; არტანუჯე
ლი: ლომასძე; გოი:-

სავედრებელის ჩვენეული წაკითხვა:

„ქ. საფლაჳო ქ(რის)ტ(ე)სო და | ჯუარო პატიოსანო, შეიწყალე არტანუჯელი ლომას-ძე გ(იორგ)ი“.

კოლოფონს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ზემოთ, თარიღი არ უზის. სამაგიეროდ, მისი ქრონოლოგიის შესახებ გარკვეულ მინიშნებას გვთავაზობს Ven.4-ის იმავე 187r-ს ზედა ნახევარზე წარმოდგენილი კიდევ ერთი მხედრული მინაწერი. ეს უკანასკნელი მოქველ ეპისკოპოსს ლუკა ოძრხელს ეკუთვნის და 1363 წლით არის დათარიღებული (48. 34-36). ამ ორი მინაწერის შესრულების თანამიმდევრობაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ გიორგი არტანუჯელს საკუთარი სავედრებელი ლუკა ოძრხელის კოლოფონის გათვალისწინებით აქვს დაწერილი. შესაბამისად, მისი ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი მტკიცედ შეიძლება განისაზღვროს 1363 წლით.

გიორგი არტანუჯელის სავედრებელის დათარიღებისათვის არანაკლებ საინტერესო მასალას გვაწვდის თავად კოლოფონის პალეოგრაფიული მხარე. ტექსტში საკმაოდ სპეციფიური სახით არის გადმოცემული მხედრული გრაფემა - ა. აქ მხედველობაში გვაქვს III სტრიქონის ბოლო სიტყვის - არტანუჯელი-ს პირველი და IV სტრიქონის მეორე სიტყვის - ლომასძე-ს მეოთხე გრაფემები. ორივე დასახელებულ შემთხვევაში ა-ს ზედა ბოლოდან ამოზრდილია საკმაოდ გრძელი ზიგზაგისებური ვერტიკალური ხაზი. ზუსტად ანალოგიური ტიპის ვერტიკალური ხაზი ახლავს III სტრიქონის რიგით მესამე გრაფემა - ნ-ს ქუდის მარჯვენა კიდესაც. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია I სტრიქონის რიგით მეშვიდე გრაფემა - ჰ. ამ უკანასკნელის მარცხნივ და ქვემოთ მიმართული „ხორთუმი“ გაცილებით უფრო ძირს არის დაშვებული ვიდრე ამავე გრაფემის დიდი ზომის თავისა და შედარებით მოკლე ფეხის დამაკავშირებელი კბილი (შდრ.: 36. 187r).

აღნიშნული პალეოგრაფიული თავისებურებებისა და მთელი რიგი სხვა მონაცემების მიხედვით, გიორგი არტანუჯელის სავედრებელი ორგანულ მსგავსებას ამჟღავნებს XV საუკუნის მხედრული დამწერლობის მრავალრიცხოვან ნიმუშებთან. წინამდებარე პუბლიკაციაში ამ რიგის ძეგლებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ რამდენიმე

ტექსტი: საქართველოს მეფის ალექსანდრე I-ის (1412-1442 წწ.) 1430 წლის სიგელი თანდელ ზევედგინიძისადმი (Hd-1348) (1. 284-285, 380); იმავე მეფე ალექსანდრე I-ის 1441 წლის სიგელი სიონის დმრთისმშობლის ეკლესიისადმი (Hd-1348) (1. 286-287, 380); საქართველოს მეფის გიორგი VIII-ის (1446-1466 წწ.) სიგელი სამცხეთო სოფლებისადმი (Hd-1370) (1. 288-289, 380) და სხვ.

ამრიგად, თუ ჩვენი დაკვირვება სწორია, მაშინ გიორგი არტანუჯელის სავედრებელის ქრონოლოგია ზოგადად XV საუკუნით უნდა განისაზღვროს.

კოლოფონის დათარიღების შემდეგ ჩვენს ყურადღებას ახლა უკვე დამწერის ვინაობასთან დაკავშირებული საკითხები იქცევა. ტექსტში სავედრებელის ავტორს საკუთარი თავი მოხსენიებული ჰყავს, როგორც „არტანუჯელი ღომას-ძე გიორგი“: „ქსაფლავო ქრისტესო და ჯუარო პატიოსანო, შეიწყალე არტანუჯელი ღომას-ძე გიორგი“. აქედან, აბსოლუტურად ნათელია, რომ კოლოფონის დამწერს სახელად გიორგი ჰქვია.

გაცილებით უფრო რთული ასახსნელი ჩანს მისი „არტანუჯელად“ და „ღომას-ძედ“ მოხსენიების მიზეზები. მართლაც, ციტირებულ ტექსტზე დაყრდნობით, თავისუფლად შეიძლება გამოითქვას ორი სავარაუდო მოსაზრება: 1. გიორგის „არტანუჯელობა“ ნიშნავს მის წოდებასა თუ ტიტულს, ხოლო „ღომას-ძეობა“ კი – ვინმე ღომას შეიღობას; 2. სავედრებელის ავტორის „არტანუჯელობა“ მიგვითითებს მის სადაურობაზე, ხოლო „ღომას-ძეობა“ კი – მისსავე გვარეულობაზე.

განვიხილოთ ორივე შესაძლო ვარიანტი. ვინაიდან ტექსტის ნებისმიერი სახით გააზრების შემთხვევაში, კოლოფონის ავტორი a priori დაკავშირებული ჩანს სახელოვან ციხე-ქალაქ არტანუჯთან დაეიწყებთ ამ უკანასკნელის ისტორიის ძირითადი ეტაპების მიმოხილვით.

ციხე-ქალაქი არტანუჯი მდებარეობს ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი უდიდესი პროვინციის – კლარჯეთის ტერიტორიაზე, მდინარე არტანუჯისწყლის მარცხენა ნაპირზე (5; 46). არტანუჯი V საუკუნის მეორე ნახევარამდე სოფლის ტიპის დასახლებას წარმოადგენდა. დაახლოებით 470-იან წლებში ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ მოწყობილი ლაშქრობიდან უკან დაბრუნებულმა ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალმა (V ს-ის II ნახ.) გზად არტანუჯზე ჩამოიარა და სოფლის მახლობლად ამართულერ უზარმაზარი კედლოვანი კონცხის თხემზე ციხე-სიმაგრის აგება ბრძანა. არტანუჯის ციხის მშენებლობა კლარჯეთის ახლადდადგენილ ერისთავს არტავაზს დაევალა. ქართველი მემატიანის ჯუანშერ ჯუანშერიანის (VIII ს.) ცნობით, არტავაზმა მეფის ბრძანება წარმატებით შეასრულა და ციხე-სიმაგრის მშენებლობა მისი ერისთავობის პერიოდშივე გაასრულა (51. 178-179; 30. 139-143, 163, 190).

დაახლოებით ორსაუკუნენახევარის შემდეგ, 735 წელს არაბმა სარდალმა მარვინ იბნ-მუჰამადმა, სხვაგვარად – მურვან ყრუმ გამანადგურებელი ლაშქრობები მოაწყო საქართველოს სხვადასხვა პროვინციებისა და, მათ შორის, კლარჯეთის ტერიტორიაზე. სუმბატ დავითის-ძის (XI ს.) საისტორიო თხზულების „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონანთა“-ს უწყებით, არაბებმა ისე სასტიკად ააოხრეს არტანუჯი, რომ აქ ცხოვრება რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე საერთოდ შეწყდა (39. 44-45; 53. 306-307). იმავე სუმბატის თანახმად, მოგვიანებით, IX საუკუნის დასაწყისში შავშეთ-კლარჯეთში დამკვიდრებულმა ქართლის ყოფილმა ერისმთავარმა, ბაგრატიონთა ფეოდალური სახლის ცნობილმა წარმომადგენელმა აშოტ I-მა კურაპალატმა († 826 წ.) ახლადდაარსებული ქართველთა სამეფოს დედაქალაქად სწორედ არაბთაგან მოოხრებული არ-

ტანუჯი შერჩია და დიდი ღვაწლიც გასწია მისი განახლება-აღშენებისათვის (40, 45; 31. 174; 53. 306-308).

კიდევ უფრო მოგვიანებით, IX საუკუნის 80-90-იან წლებში აშოტ კურაპალატის მრავალრიცხოვან ჩამომავლებს შორის დაიწყო სისხლისმღერელი ბრძოლები ფეოდალური სამფლობელოების გამიჯვნისა და გავლენის სფეროების განაწილებისათვის. შედეგად, ერთიანი სამეფოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ორი, ფაქტობრივად დამოუკიდებელი სამთავრო: ტაოსი – ცენტრით ბანაში (?) და კლარჯეთისა – ცენტრით არტანუჯში (25. 453-460).

ახალმა პოლიტიკურმა რეალებმა მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ოფიციალურ ტიტულატურაში. ამ მხრივ, განსაკუთრებით საინტერესოა კლარჯი ხელმწიფეების ოჯახი, რომლის პირველმა (?) პირებმა, გამომდინარე იქიდან, რომ მათ მთავარ რეზიდენციას ციხე-ქალაქი არტანუჯი წარმოადგენდა, ანთიპატოს-პატრიკიოსის, მამფალის, ერისთავთერისთავისა და სხვათა გარდა, არტანუჯელის საპატიო წოდებაც დაიმკვიდრეს (25. 453-460; 40. 42-50, ტაბ. I-II).

არტანუჯელის საპატიო წოდების წარმოშობასთან დაკავშირებულ საკითხს სანაგებოდ ეხება XVIII საუკუნის ცნობილი ქართველი მეცნიერი ვახუშტი ბაგრატიონი (1696-1756 წწ.). მისი თქმით, „სუმბატს, ძესა ადარნასესა (იგულისხმება კლარჯი ხელმწიფე სუმბატ I მამფალი († 889 წ.) – თ. ჯ), მოსცა კეისარმან ანთიპატობა და დაიპყრა ამან არტანუჯი. ამისთვის ეწოდა არტანუჯელი“ (11. 697). ჩვენი აზრით, სწავლული ბატონიშვილის დაკვირვება არსებითად სწორი და გასაზიარებელი უნდა იყოს.

დღეისათვის წერილობით წყაროებში დადასტურებულია არტანუჯელის ტიტულის მატარებელი ექვსი (?) კლარჯი ხელმწიფე: 1. სუმბატ I არტანუჯელი, მამფალი და ანთიპატოს-პატრიკიოსი († 889 წ.) – შვილიშვილი აშოტ I კურაპალატისა და ვაჟი ადარნასე I-ისა (39. 47, 49, 51; 40. ტაბ. I-II, 80); 2. ბაგრატ I არტანუჯელი, მამფალი და მაგისტროსი († 909 წ.) – ვაჟი სუმბატ I არტანუჯელისა (39. 49-51; 40. ტაბ. I-II, 83); 3. სუმბატ II არტანუჯელი (?), ანთიპატოს-პატრიკიოსი – მამის ძმისწული ბაგრატ I არტანუჯელისა და ვაჟი აშოტ II კეკელასი (39. 47; 40. ტაბ. I-II, 82-83); 4. სუმბატ III არტანუჯელი, ერისთავთერისთავი († 988 წ.) – ძმისწული ბაგრატ I არტანუჯელისა და ვაჟი დავით I მამფალისა (39. 51-52; 40. ტაბ. I-II, 84); 5. ბაგრატ II არტანუჯელი († 988 წ.) – ვაჟი სუმბატ III არტანუჯელისა (39. 52-53; 40. ტაბ. I-II); 6. სუმბატ IV არტანუჯელი († 1011 წ.) – ვაჟი ბაგრატ II არტანუჯელისა (39. 52-53; 40. ტაბ. I-II).

კლარჯი ხელმწიფეების მმართველობა მაინცადაამინც ხანგრძლივი არ ყოფილა. დაახლოებით 1008-1010 წლებში გაერთიანებული საქართველოს მეფემ ბაგრატ III-მ (975-1014 წწ.) ტყვედ შეიპყრო კლარჯეთის ბაგრატიონთა ორი უპირველესი წარმომადგენელი – სუმბატ IV არტანუჯელი და გურგენ VI კლარჯი. პატიმრობაში მყოფი გვირგვინოსანი ძმები 1011-1012 (?) წლებში ერთიმეორის მიყოლებით აღესრულნენ თმოგვის ციხეში. მათმა მემკვიდრეებმა – ბაგრატ სუმბატის ძემ და დემეტრე გურგენის ძემ ბიზანტიაში გაქცევით უშველეს თავს, საქართველოში დარჩენილი სხვა კლარჯი ბაგრატიონები კი ბაგრატ III-ის მიერ გატარებული რეპრესიული ზომების მსხვერპლნი შეიქნენ (39. 53; 24. 159).

XI საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოსათვის არტანუჯი მთელი კლარჯეთის მომცველი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულის – საერისთავოს ცენტრად გვემკვინება. უცნობი ავტორის საისტორიო თხზულების „მატიანე ქართლისას“ (XI ს.) თანახმად, 1028 წელს, როცა შავშმა ახანურგამა საქართველოში შემოჭრილ ბიზანტიელებს დალატით გადასცეს მათდამი დაქვემდებარებული ციხეები, არტანუჯი მტკიცედ ეპ-

ყრა ერისთავ იოანე აბუსერს (26. 292-293; 24. 179-180). ამჟამინდელი მონაცემების მიხედვით, სპეციალური ლიტერატურა სამად სამი არტანუჯელი ერისთავის სახელი იცნობს. ამასთან, სამივე მათგანი XI საუკუნის I ნახევრის მოღვაწედ წარმოგვიდგება: 1. ერისთავი იოანე აბუსერი (იხსენიება 1028 წლის მოვლენებთან დაკავშირებით) (26. 293; 24. 179-180; 4. 265, 271); 2. არტანუჯის ერისთავი აბუსერი (იხსენიება 1045-1047 წლების მოვლენებთან დაკავშირებით) – სავარაუდოდ, ვაჟი იოანე აბუსერისა (26. 300-301; 43; 4. 265-266, 271); 3. არტანუჯის ერისთავი გრიგოლი (იხსენიება 1047 წლის მოვლენებთან დაკავშირებით) – ვაჟი აბუსერ აბუსერისძისა (26. 301-302; 28. 74, 77, 144, 215-216; 44; 4. 266-267, 271).

1047 წელს უზომოდ გაძლიერებულმა ქართველმა ფეოდალმა ლიპარიტ ბაღვაშმა არყისციხესთან გამართულ ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა საქართველოს მეფის ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წწ.) ლაშქარი და სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად ტყვედ ჩაიგდო არტანუჯის ერისთავი გრიგოლ აბუსერისძე. ტყვეობაში მყოფმა ერისთავმა არტანუჯის ციხე ლიპარიტს გადასცა (26. 301-302; 6; 44). 1057 წელს ბაგრატ IV-ის ერთგული ფეოდალი სულა კალამახელი მოულოდნელად თავს დაესხა ლიპარიტ ბაღვაშს და ხელთ იგდო იგი. საპატიო ტყვე მეფეს მიჰგვარეს. ბაგრატ IV-მ დაამარცხებულ მოწინააღმდეგეს ხმლით მიტაცებული ციხე-ქალაქები, მათ შორის, არტანუჯიც ჩამოართვა (26. 304-305; 24. 166-167; 4. 266).

1057 წლიდან მოყოლებული ვიდრე XIII საუკუნის 80-იან წლებამდე არანაირი პირდაპირი ცნობა არ მოგვეპოვება არტანუჯის ადმინისტრაციული სტატუსის შესახებ. შესაბამისად, დაბეჭდვით არც იმის თქმა არ შეგვიძლია, თუ აღნიშნულ პერიოდში კონკრეტულად ვის დაქვემდებარებაშია ეს უმნიშვნელოვანესი ციხე-ქალაქი (შდრ.: 4. 268-270).

გაცილებით უფრო გარკვეული სურათი გვაქვს XIII საუკუნის II ნახევრისათვის. ქართველი ისტორიკოსის ჟამთააღმწერლის (XIV ს.) თანახმად, 1280-იან წლებში არტანუჯი და თითქმის მთელი ისტორიული სამხრეთ საქართველო სამცხის მთავარს ბექა I ჯაყელს (1285-1306 წწ.) უჭირავს, რომელიც, საქართველოს სამეფო კარისადმი ნომინალური მორჩილების პირობებში, უშუალოდ ემორჩილება ილხანთა ყანს (33. 273; 17. 599-600; 8). ჟამთააღმწერლის ცნობით, ზუსტად ანალოგიური მდგომარეობა 1299 წლისთვისაც, როცა აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო ტახტს ბექა I-ის შვილიშვილი, მეფე დემეტრე II-ის (1272-1289 წწ.) ვაჟი გიორგი V ბრწყინვალე (1299, 1318-1346 წწ.) იკავებს (33. 304; 17. 599-600; 8).

1308 წელს ბექა I გარდაიცვალა, სამცხის სამთავრო კი მისი ვაჟების – სარგისის, ყვარყვარესა და შალვას ხელში გადავიდა (33. 323; 15. 5-6). მიუხედავად იმისა, რომ შუათანა ძმა ყვარყვარე საქმაოდ აქტიურ როლს ასრულებს იმდროინდელ პოლიტიკურ პროცესებში (33. 324; 18. 624), სამცხის სამთავროს პირველ პირად მაინც ბექა I-ის უფროსი ვაჟი სარგის II (1308-1334 წწ.) გვევლინება (9; 8. შდრ.: 33. 297, 308, 312-315; 18. 629, 645).

უფროსი ძმებისაგან განსხვავებით, პოლიტიკურ ასპარეზზე პრაქტიკულად არ ჩანს ბექა I-ის უმცროსი ვაჟის შალვას სახელი. სამაგიეროდ, მის მოხსენიებას ვაწყდებით იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტრის ალაპებში. აქ ვკითხულობთ: „[თუესა სეკდენბერსა კ (20)]. ამასვე დღესა წირვ(ა) და ალაპი საუკუნოდ ბექასა შვ(ი)ლისა შალვაჲსი, შეუნდვენ ღმერთმან“ (29. 81, 124).

სავარაუდოდ, სწორედ შალვა და მისი ვაჟი, სახელოვანი პაპის მოსახელე (?) ბექა უნდა იყვნენ მოხსენიებულნი ვანის სახარების (A-1335) (XII-XIII სს.) ერთ გვიან-

დელ მინაწერშიც. აღნიშნული კოლოფონი, რომელსაც აკადემიკოსი ექვთიმე მჭედველი XIII-XIV საუკუნეებით ათარიღებს, გვამცნობს: „ჩ. შემოსწორა წმიდა ეგეთ-ხოვარისასა და წმ(იდა)სა გ[იორგი] შორათისასა და წმ(იდა)სა ნიქოლოუს საადაპედ მისისა მეუღლისა ბექისა, შალვა არტანუჯელისა შვილისათუის და მისთუის და ჩუენ გაუწინეთ აღაპი“ (37. 410; 12. 17, 19. შდრ.: 4. 270-271).

თუ ჩვენი დაკვირვება სწორია და ვანის სახარების მინაწერში დადასტურებული შალვა არტანუჯელი ნამდვილა ბექა I-ის ვაჟია, მაშინ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ შალვას, როგორც სამცხის სამთავრო სახლის უმცროს წარმომადგენელს, პირად მფლობელობაში მიუღია ციხე-ქალაქი არტანუჯი და, შესაბამისად, დაუმკვიდრებია არტანუჯელის ჯერ კიდევ 1010-იან წლებში გამჭრალი საპატრო წოდება.

იმავე XIV საუკუნეში არტანუჯელის წოდებას სამცხის სამთავრო სახლის კიდევ ერთი უმცროსი წარმომადგენელი ატარებს. ეს არის შაშია – მისწული შალვა არტანუჯელისა და მძა ათაბაგ ყვარყვარე I-ისა (1334-1361 წწ.) (15. 4-7; 45. 285; 35. 21-22, 59; 9; 10). პროფესორ სარგის კაკაბაძის აზრით, შაშია არტანუჯელი XIV საუკუნის II ნახევარის მოღვაწეა (15. 4-7; 29. 93, 157). იგი მოხსენიებულია იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტრის ერთ-ერთი საადაპე ჩანაწერის ტექსტში: „[თუესა იანვარსა მ (8)]. ამ(ა)სვე დღ(ე)სა წირვად და აღ(ა)პი სარგისის შვილისა შაშიასი არტანუჯ(ე)ლისა, შეუნდვენ ღმერთმან“ (29. 93, 158).

როგორც ვხედავთ, ციტირებული ტექსტის მიხედვით, XIV საუკუნის II ნახევარში არტანუჯელის წოდება ახლა უკვე სამცხის მოქმედი მთავრის ყვარყვარე I-ის უმცროს ძმას ჰქონია მიღებული (შდრ.: 11. 258; 4. 270-271).

ამრიგად, ციხე-ქალაქ არტანუჯის XV საუკუნემდელი ისტორიის ძირითადი ეტაპების გაცნობა გვიწინებს, რომ არტანუჯელის ტიტული დროის მხოლოდ ორ კონკრეტულ მონაკვეთში იყო მიმოქცევაში. პირველად – X საუკუნის 80-იანი (?) წლებიდან ვიდრე 1011 წლამდე პერიოდში, ხოლო მეორედ – მთელი (?) XIV საუკუნის განმავლობაში.

აქვე, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ ორივე დასახელებულ პერიოდში არტანუჯელის მაღალი წოდების მატარებელი პირები უშუალოდ ფლობდნენ ციხე-ქალაქ არტანუჯს და მათი ტიტულიც აქედან იყო წარმომდგარი.

პარალელურად ამისა, დაიკვირვება ერთი მნიშვნელოვანი განსხვავებაც. თუ კლარჯეთის სამთავროში (იგულისხმება 980-იანი წწ.-1011 წ.) არტანუჯელის წოდებას, ძირითადად, ბაგრატიონთა სამეფო სახლის უფროსი (?) წარმომადგენლები, იგივე – კლარჯი ხელმწიფეები ფლობდნენ, სამცხის სამთავროში (იგულისხმება XIV ს.) იგივე ტიტული ჯაყელთა ფეოდალური ოჯახის უმცროს წარმომადგენლებს, უფრო ზუსტად კი, სამცხის მოქმედი მთავრების უმცროს ძმებს ჰქონდათ დამკვიდრებული.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ლოგიკურად იბადება კითხვა – ხომ არ წარმოადგენს Ven.4-ის ზემოთ განხილული მინაწერის ავტორის – გიორგი ღომას-ძის „არტანუჯელობა“ ზუსტად ანალოგიური რიგის მოვლენას და ხომ არ გვევლინება ეს უკანასკნელი XV საუკუნის სამცხის სამთავრო სახლის ერთ-ერთ უმცროს წარმომადგენელად?

დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემის მიზნით, დეტალურად გავეცანით სამცხის სამთავროს XV საუკუნის ისტორიას. აღმოჩნდა, რომ წერილობით წყაროებში დოკუმენტურად არის დადასტურებული ამ პერიოდში მოღვაწე ჯაყელთა ფეოდალური სახლის თოთხმეტი მამრობითი სქესის წარმომადგენელი.

აქედან, შვიდი პირი ერთიმეორის მიყოლებით ფლობს სამცხის ათაბაგების
 ესენი არიან: 1. ათაბაგი ივანე II (1391-1444 წწ.) – ვაჟი ათაბაგ ბექა II-ისა (1394-1444)
 87, 147); 2. ათაბაგი ალბულა II (1444-1451 წწ.) – უფროსი ვაჟი ივანე II-ისა (16; 34. 133,
 135); 3. ათაბაგი ყვარყვარე II (1451-1498 წწ.) – უმცროსი ვაჟი ივანე II-ისა (23; 42. 197-
 204, 207-209, 215-216, 221, 231, 233-240, 279; 34. 15, 18, 61, 72, 74, 78, 81-85, 87-94, 133-136,
 147-148); 4. ათაბაგი ქაიხოსრო I (1498-1500 წწ.) – უფროსი ვაჟი ყვარყვარე II-ისა (22;
 42. 198-204, 207-208, 210, 215-216, 221, 279; 34. 16, 19, 74, 78, 134, 136-137); 5. ათაბაგი
 მზეგაბუკი (1500-1515 წწ.) – რიგით მეორე ვაჟი ყვარყვარე II-ისა (21; 42. 198-200, 202-
 204, 208-211, 213, 215-216, 235; 34. 16, 19, 72, 74, 94-97, 134, 136-138); 6. ათაბაგი მანუჩარ I
 (1515-1518 წწ.) – რიგით მეექვსე (?) ვაჟი ყვარყვარე II-ისა (20. შდრ.: 42. 204-205, 208;
 34. 30, 98-101, 134, 136); 7. ათაბაგი ყვარყვარე III, იგივე – ნაყვარყვარე (1516-1535 წწ.)
 – ვაჟი ქაიხოსრო I-ისა (23; 34. 72, 74-76, 78, 134, 138).

რაც შეეხება დანარჩენ შვიდ პირს, ისინი აქ დასახელებულ ათაბაგთა ოჯახის
 წევრები, უფრო კონკრეტულად კი, ყვარყვარე II-ის ვაჟები არიან. ჩამოვთვლით მათ
 სახელებს: 1. ბაადურ († 1474 წ.) (7; 42 198-200, 202-205, 207-208, 210, 215-216, 258; 34.
 133-136); 2. იანქო († 1505 წ.) (42. 204, 208-209; 34. 136); 3. ორაგვანდა (გარდ. 1505 წლის
 შემდგომ ხანებში) (42. 204, 208; 34. 136); 4. მართალიხონ (გარდ. 1515 წლამდე
 პერიოდში) (42. 204, 207-208, 215; 34. 136); 5. თამთან (დაიბ. 1489-1498 წლებში) (34. 83-
 85, 137); 6. სახუერელი (დაიბ. 1489-1498 წლებში) (34. 83, 85, 137); 7. სალუზაყან (დაიბ.
 1489-1498 წლებში) (34. 83, 85, 137).

როგორც ვხედავთ, ჩვენს მიერ მოხმობილ ანთროპონიმთა საკმაოდ ვრცელ ჩამო-
 ნათვალში საერთოდ არ ჩანს სახელი გიორგი. არ დასტურდება არც ანთროპონიმი
 ლომა, რომელიც, ჩვენი პირველი სამუშაო პიპოთეზის თანახმად, გიორგი არტანუჯელის
 მამის სახელი უნდა იყოს. დასასრულ, ყველაფერ ამას უნდა დავამატოთ ისიც, რომ
 დასახელებული თოთხმეტი პირიდან არც ერთი არ ატარებს არტანუჯელის ტიტულს.

რაზე მიგვანიშნებენ აღნიშნული ფაქტები? პირველ რიგში, ალბათ იმაზე, რომ
 გიორგი ლომას-ძე არ მიეკუთვნება ჯაყელთა ფეოდალურ საგვარეულოს და არც მისი
 „არტანუჯელობა“ ნიშნავს სამცხის სამთავროში დადასტურებული მაღალი წოდებ-
 ბის ფლობას. მართლაც, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ამგვარი დასკვნის
 გამოტანა ყველაზე უფრო სწორი და ლოგიკური ჩანს.

თუმცა, აქვე შევნიშნავთ, რომ ჯაყელთა ფეოდალური სახლის ზემოთ ჩამოთ-
 ვლილი თოთხმეტი წევრიდან თერთმეტი (!) პირი, ათაბაგების – ივანე II-ის, ალბულა
 II-ისა და ყვარყვარე II-ის გამოკლებით, XV საუკუნის მეორე ნახევრისა და XVI საუ-
 კუნის დასაწყისის მოღვაწეა. ეს ფაქტი, თავის მხრივ, ცალსახად მიგვიითთებს იმაზე,
 რომ ჩვენი ცოდნა XV საუკუნის პირველი ნახევრის სამცხის სამთავრო სახლის შე-
 სახებ მეტად მწირი და ფრაგმენტულია. შესაბამისად, ახლახანს მიღებული საბო-
 ლო დასკვნაც, რომ გიორგი ლომას-ძე არ მიეკუთვნება ჯაყელთა ფეოდალურ საგ-
 ვარეულოს და რომ მისი „არტანუჯელობა“ არ ნიშნავს სამცხის მთავართა საპატიო
 ტიტულის ფლობას, უადრესად დიდი სიფრთხილით არის გასაზიარებელი.

ასეა თუ ისე, მთელი ამ ვრცელი მსჯელობიდან გამომდინარე, ჩვენ შედარებით
 უფრო სარწმუნოდ მივიჩნევთ მეორე სამუშაო პიპოთეზას და გამოვთქვამთ აზრს, რომ
 Ven.4-ის სავედრებელის ავტორის „არტანუჯელობა“ ნიშნავს მის ციხე-ქალაქ არტანუჯ-
 ში ცხოვრების ფაქტს, ხოლო „ლომას-ძეობა“ კი – მისსავე საგვარეულო კუთვნილებას.

საერთოდ, ლომას-ძეთა გვარი (შდრ.: 38. 126) ქართულ დიპლომატიკურ ძეგლებ-
 ში მხოლოდ XVII საუკუნიდან ჩნდება. მხედველობაში გვაქვს 1601-1627 წლებით (?)

დათარიღებული შეწირულობის წიგნი, სადაც მოხსენიებული არიან ვინმე სხუთხედი ლომაძე და მისი ძმა ივანე ლომაძე (14. 139; 32. 572). ამ დოკუმენტის თანახმად, ლომას-ძე | ლომაძეთა გვარის ეს წარმომადგენლები გურიაში სახლობენ და სოფელ ბაილეთის მცხოვრებლები არიან (14. 139; 32. 572; 3). გარდა ამისა, საბუთიდან გარკვევით ჩანს ისიც, რომ ბაილეთელი ლომაძეები, ერთ-ერთი მთავანის მღვდლობის მიუხედავად, სოციალური იერარქიის საკმაოდ დაბალ საფეხურზე დგანან. ისინი, სავარაუდოდ, გლეხები არიან. მართლაც, დოკუმენტი გვაუწყებს, რომ ძმები ლომაძეები გურიის მთავარს მამია II გურიელს (1600-1625 წწ.) ჩეხედენას ტაძრისათვის შეუწირავს და მათთვის შესაბამისი ბეგარაც დაუკისრებია (14. 137-140; 32. 572).

დღეისათვის დაბეჯითებით არაფრის თქმა არ შეიძლება, თუმცა კი, გიორგი ლომას-ძის არტანუჯელიდან გამომდინარე, საფიქრებელია, რომ ბაილეთელი ლომაძეები წარმომავლობით აგრეთვე ისტორიული კლარჯეთიდან, უფრო ზუსტად კი, ციხე-ქალაქ არტანუჯიდან არიან. ისინი, სავარაუდოდ, XVI საუკუნის II ნახევარში, ოსმალთა მიერ არტანუჯისა და მთლიანად კლარჯეთ-შავშეთის დაპყრობის (1553 წ.) შემდეგ ჩანან გურიაში გადმოსახლებულნი (2. 500; 11. 726-727, 900; 5).

დავებუნდეთ უშუალოდ სავედრებელის ტექსტს. აქ ავტორის ვინაობასთან დაკავშირებული ცნობების შემდეგ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს კოლოფონის შესავალი ნაწილი. ამ ნაწილში გიორგი არტანუჯელი ვედრებით მიმართავს ორ უდიდეს ქრისტიანულ სიწმიდეს – ქრისტეს საფლავს, სადაც სამი დღის მანძილზე დაბრძანებული იყო უფლის ჯვარცმული სხეული და ჯვარს პატიოსანს, რომელზეც მაცხოვარი ეწამა ადამის მოდგმის ცოდვათა გამოსყიდვისათვის: „ქ. საფლავო ქრისტესო და ჯუარო პატიოსანო, შეიწყალე არტანუჯელი ლომას-ძე გიორგი“.

ჩვენი დაკვირვებით, სავედრებელის მაინცდამაინც ამგვარი ფორმულით დაწყება შემთხვევითი მოვლენა სულაც არ არის. პირიქით, ამ ფაქტს აბსოლუტურად გასაგები მიზეზები აქვს. დაიწყოთ იმით, რომ გარეჯული კრებული, რომლის აშეიბზეც იწერება გიორგი ლომას-ძის კოლოფონი, ამ დროს უკვე ნამდვილად წმიდა მიწაზე გადატანილი და იერუსალიმის ერთ-ერთი ქართულ სავანეში ინახება (48. 41-42). შესაბამისად, უჭკველია ისიც, რომ სავედრებელის ავტორი ტექსტის შესრულების ჟამს აგრეთვე იერუსალიმში იმყოფება. იერუსალიმი კი, თავის მხრივ, სწორედ ის ქალაქია, სადაც მდებარეობს გიორგი არტანუჯელის მინაწერში მოხსენიებული ქრისტეს საფლავი (შდრ.: 27. 140-145) და ჯვარი პატიოსანი (შდრ.: 27. 69-139). აქედან, ვფიქრობთ, უკვე საეხებით ნათელი ხდება, თუ რატომ იწყება მაინცდამაინც ასეთი შესავალი ტექსტით Ven.4-ის კოლოფონი. მისი ავტორი მინაწერის შესრულების პერიოდში, როგორც ჩანს, წმიდა მიწაზე მომლოცველობს და ვედრებითაც იმავე იერუსალიმის უმთავრეს სიწმიდეებს ევედრება.

თუ ჩვენი დაკვირვება სწორია, მაშინ გამოდის, რომ გიორგი ლომას-ძე არტანუჯიდან წმიდა მიწაზე ჩასული პილიგრაში ყოფილა. აღნიშნული ფაქტი საკმაოდ საინტერესო შტრიხს მატებს ციხე-ქალაქ არტანუჯის ქრისტიანული თემისა და იერუსალიმის ქართული კოლონიის საეკლესიო-კულტურული ურთიერთობის ისტორიას.

აქამდე წერილობითი წყაროებიდან ცნობილი იყო არტანუჯში მცხოვრები მხოლოდ ორი პირი, რომელსაც გარკვეული სახის ურთიერთობა ჰქონდა წმიდა მიწაზე მოქმედ ქართულ სავანეებთან. მხედველობაში გვყავს იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტრის ალაპებში მოხსენიებული შალვა არტანუჯელი (XIII-XIV სს.) – უმცროსი ძმა სამცხის მთავრის სარგის II-ისა და შაშია არტანუჯელი (XIV ს-ის II ნახ.) – უმცროსი ძმა ათაბაგ ყვარყვარე II-ისა (იხ.: ზემოთ). ამიერიდან, დასახელებული

ბულ პირებს უნდა დაემატოს ციხე-ქალაქ არტანუჯის კიდევ ერთი მკვიდრი, XV საუკუნეში მოღვაწე გიორგი ლომას-ძე, რომელმაც არა მხოლოდ მოიღოცა იერუსალიმის სიწმიდეები, არამედ ჩინებული მხედრულით დაწერილი სავედრებელიც დაურთო წმიდა მიწის ერთ-ერთ ქართულ სავანეში დაცულ გარეჯული კრებულის აშიებს.

დასასრულ, ხაზგასმით აღვნიშნავთ იმ ფაქტსაც, რომ გიორგი ლომას-ძის სავედრებელს საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს საკუთრივ ციხე-ქალაქ არტანუჯის ისტორიისათვის. რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს, ფაქტია, რომ სამეცნიერო საზოგადოება აქამდე საერთოდ არ იცნობდა ისეთ წერილობით წყაროს, რომელიც რაიმე წარმოდგენას მაინც შეგვიქმნიდა XV საუკუნის არტანუჯის შესახებ. ამ მხრივ, Ven.4-ის კოლოფონი მართლაც ძვირფასი შენაძენია.

ჯერ ერთი, სავედრებელზე დაყრდნობით, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ XV საუკუნის არტანუჯში კვლავინდებურად სიცოცხლისუნარიანია ქართული ეთნიკური ელემენტი (შდრ.: 45. 62). ადგილობრივ მოსახლეობაში გავრცელებული სხვადასხვა გვარებიდან დოკუმენტურად დასტურდება ლომას-ძეთა გვარის არსებობა.

მეორე, XV საუკუნის არტანუჯში მცხოვრები ქართველები არამხოლოდ გამართულად ფლობენ ქართულ ენას, არამედ ოსტატურადაც სარგებლობენ საკმაოდ რთული მხედრული დამწერლობით. ამაზე ნათლად მიგვიითიებს გიორგი არტანუჯელის მიერ შესრულებული სავედრებელი.

დაბოლოს, მესამე, XV საუკუნის არტანუჯში ძველებურად ძლიერია ქართული ქრისტიანული თემი. როგორც გიორგი ლომას-ძის მომლოცველობიდან ჩანს, ამ თემის წარმომადგენლები წარმატებით პილიგრიმობენ წმიდა მიწაზე და ცხოველი ურთიერთობა აქვთ იერუსალიმის ქართულ სავანეებთან.

საერთოდ, ამთავითვე უნდა ითქვას, რომ ჩვენს მიერ მოტანილ დებულებებში მოულოდნელი და სენსაციური არაფერია. 1553 წლამდე ციხე-ქალაქი არტანუჯი სამცხე-საათაბაგოს განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს (2. 500; 11. 716, 726-727, 900; 45. 61; 5) და ამიტომ აქ რაიმე სხვა სურათის არსებობა უბრალოდ წარმოუდგენელია. თუმცა, დღემდე ამ ყველაფერზე საუბარი მხოლოდ ზოგად ისტორიულ ვითარებაზე დაყრდნობით გეიწვედა. ახლა კი, ამგვარ მსჯელობას თავისი მყარი დოკუმენტური საფუძველი უნდა და ზემოთ მოხმობილი დებულებებიც გაცილებით უფრო არგუმენტირებულ სახეს იღებს.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სამეცნიერო საზოგადოებას ვთავაზობთ შემდეგ ძირითად დასკვნებს:

1. ვენის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა ფონდში დაცული 1160 წლის გარეჯული კრებულის, იგივე Ven.4-ის 187-ის ქვედა ნახევარზე შესრულებული ოთხსტრიქონიანი მხედრული მინაწერი, მთელი რიგი პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, თარიღდება XV საუკუნით.

2. სავედრებელი დაწერილია ისტორიული კლარჯეთის, უფრო ზუსტად კი, ციხე-ქალაქ არტანუჯის მკვიდრის გიორგი ლომას-ძის მიერ, რომელმაც წმიდა მიწაზე მომლოცველობისას უშუალოდ მოიხილა იერუსალიმის ერთ-ერთ ქართულ სავანეში დაბრძანებული გარეჯული კრებული.

3. სავედრებელის ტექსტზე დაყრდნობით, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ XV საუკუნის არტანუჯში კვლავინდებურად ძლიერი იყო ქართული ქრისტიანული თემი და მის ცალკეულ წარმომადგენლებსაც მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ იერუსალიმის ქართულ კოლონიასთან.

**SUPPLICATION MARGINAL COLOPHON (15TH C.) OF GIORGI LOMAS-DZE,
PILGRIM FROM ARTANUJI, FOUND IN THE MANUSCRIPT COPIED IN 1160 AT
GAREJI DESERT (VEN. 4), LATER ON IN THE POSSESSION OF
A GEORGIAN MONASTERY IN JERUSALEM**

Five Georgian manuscripts are preserved at the Vienna National Library, Austria. Of special note among them is a collection of texts under the title "Sanatreli" ("The Longed For") copied in 1160 by an artist-calligrapher Nikoloz Nikrai at a monastery of Gareji. The manuscript in question is also known as Ven. 4. Already by the second half of the 14th century this large manuscript was taken from Gareji to Jerusalem, becoming property of one of the functioning Georgian monasteries there. By 1840s, the manuscript was still preserved in Jerusalem. A bit later it became the possession of a certain antiquarian from Alexandria, who sold the manuscript to the Vienna National Library in 1931.

Numerous colophons found in the manuscript comprise the most significant accounts from the history of Georgia starting from the 12th c. and till the 19th c. inclusive. The proposed paper is concerned with the results of the detailed research on the text of one of the colophons found in the manuscript under consideration. Three principal conclusions have been drawn as a result of our research:

1. Taking into consideration the paleographic peculiarities of the four-line text, written with a skilled hand in mkhedruli (secular) script over the mid-portion of page 187r of the manuscript copied in 1160, the colophon can be dated to the 15th century.

2. The above supplication colophon was written by a citizen of the city-fortress Artanuji in Klarjeti, the historical province of Georgia, who came in touch with Ven. 4 in one of the Georgian monasteries in Jerusalem during his pilgrimage to the Holy Land.

3. Analysis of the colophon's text corroborates the fact that in the 15th century the Georgian Christian community of Artanuji was still in power, and that certain members of the latter maintained close links with the Georgian Colony in Jerusalem.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. აბულაძე ილია. ქართული წერის ნიმუშები. პალეოგრაფიული ალბომი. მეორე შეკრებილი გამოცემა. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1973.
2. ახალი ქართლის ცხოვრება. მესამე ტექსტი. წგნ.: ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი II. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1959. 477-540.
3. ბაილეთი. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. I. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 336-337.
4. ბახტაძე მიხეილ. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. გამომცემლობა „არტანუჯი“. თბილისი. 2003.
5. ბერძენიშვილი დევი. არტანუჯი. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. I. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 209.

6. ბერძენიშვილი დევი. არყისციხე. წგნ.: საქართველო ენციკლოპედია. 1. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 217-218.
7. გუნუა ვიქტორ. ბაადურ ჯაყელი. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. 1. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 311.
8. გუნუა ვიქტორ. ბექა I ჯაყელი. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. 1. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 416.
9. გუნუა ვიქტორ. სარგის II ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 9. საქართველოს სსრ გამსახკომის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1985. 102
10. გუნუა ვიქტორ. ყვარყვარე I ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 10. საქართველოს სსრ გამსახკომის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1986. 638.
11. ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. წგნ.: ქართლის ცხოვრება. ტომი IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი. 1973.
12. თაყაიშვილი ექვთიმე. არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი. წიგნი პირველი. ელექტრონის სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართველთ ამხანაგობისა. ტფილისი. 1907.
13. იმნაიშვილი ვახტანგ. სინას მთიდან გრაცამდის (გრაცის ქართული ხელნაწერების ისტორია). გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 2001.
14. ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.). წიგნი I. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო შოთა ბურჯანაძემ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1958.
15. კაკაბაძე სარგის. სჯულმდებელთა ბექას და აღბუღას ვინაობა. სტამბა „შრომა“. ტფილისი. 1912.
16. ლომინაძე ბაბილინა. აღბუღა II ჯაყელი. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. 1. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 89.
17. ლომინაძე ბაბილინა. მონღოლთა ბატონობა საქართველოში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ (XIII ს. 40 – XIV ს. 10-იანი წწ.). წგნ.: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი III. საქართველო XI-XV საუკუნეებში. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1979. 552-622.
18. ლომინაძე ბაბილინა. საქართველო XIV საუკუნის პირველ ნახევარში. მონღოლთა ბატონობის გადაშენება. გიორგი V ბრწყინვალე. წგნ.: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი III. საქართველო XI-XV საუკუნეებში. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1979. 623-669.
19. ლომსაძე შოთა. ივანე II ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 5. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნით ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1980. 89.
20. ლომსაძე შოთა. მანუჩარ I ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 6. საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1983. 415.
21. ლომსაძე შოთა. მხეჭაბუკ ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 6. საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1983. 658.

22. ლომსაძე შოთა. ქაიხოსრო I ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 10. საქართველოს სსრ გამახკომის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1986. 443.
23. ლომსაძე შოთა. ყვარყვარე II ჯაყელი. წგნ.: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 10. საქართველოს სსრ გამახკომის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი. 1986. 638.
24. ლორთქიფანიძე მარიამ. საქართველოს შინაპოლიტიკური და საგარეო ვითარება X საუკუნის 80-იანი წლებიდან XI საუკუნის 80-იან წლებამდე. წგნ.: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი III. საქართველო XI-XV საუკუნეებში. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1979. 153-209.
25. ლორთქიფანიძე მარიამ. ტაო-კლარჯეთი („ქართველთა სამეფო“). წგნ.: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი II. საქართველო IV-X საუკუნეებში. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1973. 445-489.
26. მატიაწე ქართლისა. წგნ.: ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი I. გამომცემლობა „სახელგამი“. თბილისი. 1955. 249-317.
27. მენაბდე ლევან. ძველი ქართული მწერლობის კერები. II. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი. 1980.
28. მეტრეველი ელენე. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი. გამომცემლობა „სკოლა“. თბილისი. 1998.
29. მეტრეველი ელენე. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (XI-XVII სს.). საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1962.
30. მუსხელიშვილი დავით. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობა „მემატიანე“. თბილისი. 2003.
31. მუსხელიშვილი დავით. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1980.
32. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII საუკუნეების ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. II. გამოსაცემად მოამზადეს: დარეჯან კლდიაშვილმა და მზია სურგულაძემ. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1993.
33. ჟამთაღმწერელი. წგნ.: ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი II. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი. 1959. 151-325.
34. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.). ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრისტინე შარაშიძისა. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1961.
35. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XIII-XV სს.). ტექსტები და გამოკვლევები მომზადებულია ქრისტინე შარაშიძის მიერ. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1982.
36. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი. RT XXV-3. I-II. [ფოტოპირი].
37. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია). ტომი IV. შეადგინა ქრისტინე შარაშიძემ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1954.

38. სილაგაძე ავთანდილ, თოთაძე ანზორ. გვარ-სახელები საქართველოში. სააქტიო საზოგადოება „ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი“. თბილისი. 1997.
39. სუმბატ დავითის-ძე. ცხორება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი. 1990.
40. სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ. გამოცემა შესამე. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით და ორი გენეალოგიური ტაბულით საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილმა წევრმა ექვთიმე თაყაიშვილმა. კრ.: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვეთი 27. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1949. 1-80, 91-94.
41. ფერაძე გრიგოლ. ქართული ხელნაწერების შესახებ ავსტრიაში. წერილი გერმანულიდან თარგმნა ცისია კილაძემ. თარგმანის რედაქტორი – პროფესორი დიმიტრი თუმანიშვილი. გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარები დაურთო თემო ჯოჯუამ. აღმ.: „მწიგნობარი“. 04. შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება „ფავორიტი“. თბილისი. 2004. 160-181.
42. შარაშიძე ქრისტინე. საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVIII სს.). გამოკვლევა და ტექსტები. კრ.: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვეთი 30. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1954. 197-304.
43. შოშიაშვილი ნოდარ. აბუსერისძე აბუსერ. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. 1. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 39.
44. შოშიაშვილი ნოდარ. აბუსერისძე გრიგოლ. წგნ.: საქართველო. ენციკლოპედია. 1. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1997. 39.
45. წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოვლისავე. წგნ.: ისიდორე დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი. 1953. 285-316.
46. ხოშტარია დავით. ქალაქი არტანუჯი და მისი სიძველენი. ჟურნ.: „არტანუჯი“. ახალგაზრდა ისტორიკოსთა სამეცნიერო-პოპულარული ჟურნალი. 5. გამომცემლობა მითითებული არ არის. თბილისი. 1996. 60-75.
47. ჯოჯუა თეიმურაზ. XII საუკუნის გარეჯული კრებულის (Ven.4-ის) ერთი მინაწერი და აფხაზეთის უცნობი კათოლიკოსი ბართლომე (დაახლ. 1488-1519 წწ.). ჟურნ.: „საქართველოს სიძველენი“. 1. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის საინფორმაციო ცენტრი. თბილისი. 2002. 117-132.
48. ჯოჯუა თემო. მოქვის უცნობი ეპისკოპოსი ლუკა ოძრხელი (1360-იანი წწ.) და მისი ხუთი მინაწერი XII საუკუნის გარეჯული კრებულის (Ven.4-ის) აშეიბიდან. კრ.: „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები“. VI. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში 2002 წლის 24-26 სექტემბერს ჩატარებული მარი ბროსეს დაბადებიდან 200 წლისთავისადმი მიძღვნილი ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა დარგთაშორისი კონფერენციის მასალები. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობა „მემატინაე“ თბილისი. 2003. 33-52.
49. ჯოჯუა თემო. საქართველოს მეფის გიორგი III-ის აღსაყდრების თარიღი 1160 წელს გარეჯში გადაწერილი ხელნაწერის (Ven.4-ის) ანდერძის მიხედვით. კრ.: „ოჩხარი“. ჯულიეტა რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და

ფილოლოგიური ძიებანი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობა „მემატიანე“. თბილისი. 2002. 508-524.

50. ჯოჯუა თემო. წმიდა მღვდელმოწამე გრიგოლ ფერაძე და 1160 წელს გარეჯში გადაწერილი ერთი უცნობი ხელნაწერი. კრ.: „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები“. V. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში 2001 წლის 24-27 სექტემბერს ჩატარებული ინსტიტუტის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი ასაღგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა დარგთაშორისი კონფერენციის მასალები. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობა „მემატიანე“. თბილისი. 2002. 91-147, 379-382.
51. ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. წგნ.: ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი I. გამომცემლობა „სახელგამი“. თბილისი. 1955. 139-244.
52. Peradze Gregor. Über die georgischen Handschriften in Österreich. In: "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes". XLVII. Band. 3. und 4. Heft. Ahnenerbe-Stiftung Verlag. Wien. 1940. 219-232.
53. Лордкипанидзе Мариам. Картвельское царство (Тао-Кларджети). В кн.: Очерки истории Грузии. Том II. Грузия в IV-X веках. Издательство "Мецნიერება". Тбилиси. 1988. 306-339.

რატომ ეწოდა ძურღის ხეშს ძურღვაზარი, ანუ ძურღვაზარის ხეშო?

გეოგრაფიული სახელი „ქურდის ხევი“, როგორც ცნობილია, პირველად ისტორიკოს ჯუანშერთან (VIII ს.) იხსენიება. იქ, სადაც საუბარია არჩილ „მეფის“ (ერის-მთავრის) მიერ თავისი ძმის მირის ქალიშვილების დაქორწინებაზე, ერთგან აღნიშნულია, რომ არჩილმა „მეხუთე მისცა ვარზმანს და მისცა [ტერიტორია] კოტმანითგან ქურდის ქვეამდე“¹. ხოლო „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორი იხსენიებს „ქურდვაჭარს“, ანუ „ქურდვაჭარის ხევს“², ვახუშტი ბაგრატიონს ბერდუჯის აღწერისას ნათქვამი აქვს, რომ ეს მდინარე (იგივე დებედა) „მიერთვის ქციის მდინარესა... ხოლო ძუელად ადგილისა ამის სახელი არს ქურდვაჭარის ქვეი“³. ამის გამო ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „მაგრამ არა ჩანს რაზე ამყარებს ვახუშტი თავის აზრს“⁴. ასეთმა ბუნდოვანმა ცნობებმა მას უბიძგა „ქართველი ერის ისტორიის“ II ტომის 1914 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში დაეწერა: „მკითხველი დაინახავს, რომ ბევრი რამ ჯერ გამოურკვეველია და ბევრი რამ ჯერ შეუძლებელია სასურველი სისრულით და სიღრმით იყოს შესწავლილი“. ამავე დროს ბ-ნი ივანე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართულთან ერთად უცხოურ წყაროებს, მათ შორის ძველ სომხურ ენაზე შექმნილ საისტორიო მწერლობაში დაცულ ცნობებს საქართველოს შესახებ და ხშირად იყენებდა მათ: მაგ. ლაზარ ფარაბეცის, თომა არწრუნის, იოვანე დრასხანაკერტეცის, სტეფანოს ტარონეცის (ასოლიკი), მათე ურჰაეცის და კიდევ სხვათა მონათხრობს.

საისტორიო მეცნიერების ამჟამინდელი განვითარების დონე შესაძლებლობას იძლევა განიმარტოს ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში როგორ იქცა ჯუანშერის „ქურდის ხევი“ „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორთან „ქურდვაჭარის ხევად“. უწინარეს ყოვლისა გაიხსენებ თუ რა ტერიტორია იგულისხმება „კოტმანითგან ქურდისხევამდე“, დ. მუსხელიშვილი აღნიშნავს: „როგორც ვვარაუდობდით, მდ. კოტმანი იგივე დღევანდელი თაუხნაია. რაც შეეხება ქურდისხევს, იგი, ალბათ, მართლაც, „ქართლის ცხოვრებიდან“ ცნობილი ქურდვაჭარის ხევია, ანუ დღევანდელი მდ. დებედა, ანუ ეს არის ტერიტორია მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე თაუხნაისა და მდ. დებედას შორის“⁵.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ბ-ნი ნ. ბერძენიშვილი სავსებით მართებულად ქურდის ხევს ქურდის ტომის ნაკვალევად მიიჩნევდა⁶.

ამრიგად, ქურდის ხევი და ქურდვაჭარის ხევი ერთსა და იმავე ტერიტორიას მოიცავს აქედან პირველი გულისხმობს ქურდის (ქურთის) ტომის იქ არსებობას, ხოლო მეორეგან „ქურდი“ ამ ტომიდან მომდინარე საკუთარი სახელია, „ვაჭარი“ კი ამ კონკრეტული პირის საქმიანობაზე მიუთითებს. რის საფუძველზე ხერხდება ასეთი დასკვნის გამოტანა? ამ საკითხის გარკვევას ხელი შეუწყო XII-XIII სს-ის ცნობილი სომეხი მწერლისა და მოძღვრის მხითარ გოშის თხზულებამ „ალბანეთის ქრონიკამ“, რომელიც დაიბეჭდა 1901 წელს ვენეციაში ალიშანის კრებულში⁷. რამდენადაც ეს კრებული დიდი ხანია, რაც ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა, მასში მოთავსებული ნაწარმოებებიც და მათ შორის „ალბანეთის ქრონიკაც“, ნაკლებად ხელმისაწვდომი გახდა. 1958 წ. აღმოსავლეთმცოდნე მკვლევარ ჩ. დოესეთს ვენეციის მხითარიანთა მონასტერში უნახავს „ალბანეთის ქრონიკის“ ორი ხელნაწერი, უთარგმნია ისინი ინგლისურ ენაზე და გამოუქვეყნებია⁸. ამ გამოცემის საშუალებით აღნიშნულ თხზულებას გაეცნო ცნობილი აზერბაიჯანელი მკვლევარი ზ. ბუნიატოვი და 1960 წელს გამოსცა მისი რუსული თარგმანი შესავლით და შენიშვნებით⁹, ხოლო ქართული თარ-

გმანი ასევე შესავალი წერილითურთ დაიბეჭდა „ქართული წყაროთმცოდნეობის ტომში 1968 წელს¹⁰.

ამ ნაწარმოების საშუალებით ხერხდება გაირკვეს ქურდის ვინაობა: აქ აღნიშნულია, რომ დემეტრე I-ის უფროსმა შვილმა დავით V-მ, რომელიც მოძალადეობით დაეუფლა სამეფო ტახტს 1155 წელს, მეტად განადიდა თბილისის სატრაპი (ქალაქის გამგებელი) ვასაკი და მისი ძმა ქურდი, ხოლო დავით V-ის გარდაცვალების (1156 წ.) შემდეგ ტახტზე ასულმა გიორგი III-მ მოისურვა ვასაკის შეპყრობა, რადგანაც ხელადა, რომ ვასაკი დავით V-ს უფრო მეტ პატივს მიაგებდა და უკეთაც ემსახურებოდა, ვიდრე მას. მაგრამ ვასაკს შეუტყვია მეფის განზრახვა და ქურდთან ერთად გაქცეულა ქ. კარინში (არზრუმში). არზრუმის ამირა სალდუხს ძმები პატივით მიუღია, რადგანაც 1154 წ. ანისის გარემოცვის დროს შეპყრობილი და ტყვედ თბილისში მოყვანილი სალდუხისათვის მრავალი დახმარება გაუწვია ვასაკს. მადლიერ არზრუმის ამირას თავისი მხსნელი ვასაკისათვის უბოძებია სხვადასხვა კუთხის გამგებლობა, ხოლო რამდენადაც ვასაკი მალე იქვე გარდაიცვალა, მისი დროშა, საყვირი და მოპოვებული უფლებები ქურდისთვის გადაუცია¹¹. ამრიგად, ქურდი უკვე ძმისგან დამოუკიდებლად გამოდის სამოქმედო ასპარეზზე. საინტერესოა, მაინც როდის შესძლო მან არზრუმიდან საქართველოში დაბრუნება და შეურიგდა თუ არა გიორგი III? ამ კითხვას პასუხობს კიდევ ერთი სომხური წყარო, კერძოდ „მოსახსენიებელი“, რომლის ქართული თარგმანი გამოაქვეყნა გ. მაისურაძემ. წყარო ეკუთვნის XIII ს-ის ავტორს, კაენის მხარეში არსებული ქობაირის მონასტრის წინამძღვარს – დავით ქობაირულს. ნაწარმოებში მოთხრობილია დემნა უფლისწულისა და ორბელთა 1177 წლის აჯანყების ამბები გიორგი III-ის წინააღმდეგ. აჯანყებაში, ტექსტის მიხედვით, აქტიურ მონაწილეობას იღებს ქურდი, ის იბრძვის გიორგი III-ის მხარეზე და მისივე ბრძანებით აჯანყებულებს უტყვეს ვიწრო გზაზე თავის საკუთარ მხარეში და უკანვე აბრუნებს მათ¹². ამის მიხედვით ქურდი ამ დროს უკვე საქართველოშია და მეფესთან შერიგებულიც. აქ ქურდი მოხსენიებულია „ამირაპეტად“¹³, ხოლო „აღბანეთის ქრონიკაში“ მას მოხელეობის აღმნიშვნელი მითითება არ ახლავს. ეტყობა, ამირაპეტობა ქურდს გიორგი III-მ უბოძა აჯანყების დაწყებამდე. მიუხედავად ამისა, ქურდის მამული კაენი ამავე წყაროს ცნობით 1177 წელს სხვის ხელშია. სტეფანოს ორბელიანის მიხედვით მაშინ კაენის მფლობელად დასახელებულია ჰასან კაენელი, რომელსაც დ. ბერძენიშვილი ადგილობრივ ფეოდალად მიიჩნევს¹⁴. გიორგი III-ის მეფობის ბოლო ხანებშიც ქურდის მამული სხვათა ხელშია (სარგის ამირა, ელიბეკი)¹⁵.

თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობით 1191 წელს გიორგი რუსის აჯანყებამდე „ვარდან დადიანი – მსახურთუხუცესი [იყო] ლიხთაქით პატრონი ორბეთის და კაენისა“¹⁶. აჯანყების დამარცხების შემდეგ მას ეს მხარეები ჩამოერთვა, როგორც გიორგი რუსის მხარეზე მდგომს. იგივე ავტორის სიტყვით თამარმა უხედა დააჯილდოვა თავისი ერთგულნი, მათ შორის ივანე მხარგრძელისათვის უბოძებია კანი და კაიწონი. კირაკოს განძაკეცის სიტყვით კი თამარმა დიდი პატივი მიაგო ქურდს და დაუბრუნა როგორც მშობლიური ადგილები, ასევე სხვა მრავალიც¹⁷. ვფიქრობ, აქ გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ ვარდანის მიხედვით ივანე მხარგრძელი იყო ქურდის დისწული¹⁸. ამ ნათესაობის საფუძველზე შესაძლებელია ივანემ თვითონ დაუთმო თავის ბიძა ქურდს ის მხარეები, რომლებიც თავიდანვე მასვე ეკუთვნოდა, ხოლო ქურდის გარდაცვალების შემდეგ კაენი და მაკაბერდი ისევ მხარგრძელთა ხელშია.

თამარის დროს ქურდი საბოლოოდ მკვიდრდება თავის მამულში. ეტყობა, ის იყენებს ადრინდელ კავშირებს და, მიუხედავად ხანდაზმულობისა, მსხვილი ვაჭრობის

საქმეში ებმება. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებელი და დემეტრე მეფის რიკიანთ სამეფოში მოსახლე ფეოდალებს თავისი ნებით აყენებდნენ საქართველოს სამსახურში და თავის მოხელეებად აქცევდნენ. ეს პროცესი ხელს უწყობდა ქართული სამეფო კარის გარკვეული პოლიტიკის გატარებას, კერძოდ, სავაჭრო-ეკონომიკური სფეროს განვითარებას და წინსვლას¹⁹. ამდენად ქურდის მამულთან არსებული „ქურდვაჭრის“ ხევი გასაკვირი არ არის, რომ მხოლოდ თამარის თანამედროვე ისტორიკოსთან იხსენიება და სწორედ ქურდის სახელს უნდა ეკუთვნოდეს.

დაბოლოს, ისიც გასახსენებელია, რომ მიუხედავად ქურდის ქურთული წარმოშობისა, როგორც კირაკოს განძაკეცი უთითებს, ის ყოფილა ქრისტიანი, ხოლო მის წინაპრებს მიღებული ჰქონიათ არწრუნთა ფეოდალური გვარიც.

Liana Davlianidze

**WHY “THE KURD’S CANYON” CONVERTED INTO
“THE KURDMERCHANT CANYON”?**

The historian of the VIII century Juansher called the territory between the rivers Tazachay and Debeda “The Kurd’s canyon” (“Kurd” is a name of a tribe). The academian Nicko Berdzenishvili supposed that it was the trace of Kurd’s tribe. The Queen Tamar’s first historian called the same territory “The Kurdmerchant canyon”.

The question is about how “The Kurd’s canyon” converts into “The Kurdmerchant’s canyon”?

The chance is given by published in 60-s years of previous century the book of the 12th century famous Armenian writer: “The Albanian chronicle”, according which “Kurd is a proper name of an Amir, who lived in the 12th century, and “merchant” is his activity. According the source Amirkurd connected with Kachin’s merchants. The Queen Tamar supported his activities very much, what was connected with the development of Georgian trade-economical sphere.

1. ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., 1955, გვ. 242.
2. ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., 1959, გვ. 51, 54, 64.
3. ქართლის ცხოვრება IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973, გვ. 307.
4. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, 1975, გვ. 12.
5. დავით მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1980, გვ. 64-65.
6. ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 12; დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 107.
7. ალიშანი ვ. მ., სომხეთის ისტორია და მისი ისტორიკოსები, ვენეცია, 1901, გვ. 361-362, 384-391 (სომხურ ენაზე).
8. C.J.F. Dousett, The Albanian Chronicle of Mxitar Gos, BSOAS XXI, 1958, 472-490.
9. Мхитар Гош, Албанская хроника, предисловие, перевод и комментарии З. М. Буниятова, Баку, 1960.
10. ლ. დავლიანიძე, მხითარ გოშის „აღბანეთის ქრონიკა“, ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, 1968, გვ. 27-49.
11. იქვე, გვ. 46-48.
12. მაისურაძე გ., ერთი სომხური წყარო დემნა უფლისწულის აჯანყების შესახებ, კრებული „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, 1966, გვ. 264.
13. იქვე.
14. ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, 1979, გვ. 79.
15. Еремян С. М. Агарцинская надпись 1184 г. сборник в честь акад. И. Н. Орбели, М., 1965, стр. 84-85; მესხია შ., საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სახელმწიფო წყობა X ს-ის საქართველოში, 1979, გვ. 118.
16. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 49.
17. კირაკოს განძაკეცი, თ. XIII.
18. ვარდან ბარბერძელი, მსოფლიო ისტორია, ნ. შოშიაშვილის და ე. კვაჭანტირაძის გამოც., 2002, გვ. 158.
19. მესხია შ., მხარგრძელთა აღზევება საქართველოში, კრებ. „საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII ს-ის საქართველოში“, 1979, გვ. 276.

„საქართლოს ერისთავი“ თუ „სა-ქართლისერისთავი“?

საქართველოს მეფემ, გიორგი მეოთხემ (1207-1222) ქართლის ერისთავის, სულა სურამელის თხოვნით ქვათახევის მონასტერს სოფელი სველნეთი შესწირა. ამასთან დაკავშირებით მეფის მიერ გაცემული შეწირულობის სიგელი დედნის სახითაა მოღწეული. მართალია, ეტრატი საგრძნობლად დაზიანებულია, მაგრამ ტექსტის ძირითადი შინაარსი მაინც გასაგებია.

აღნიშნულ სიგელში მეფე გვაუწყებს, რომ ქართლის ერისთავი „გუჰაჯა და მოსუნა: რათამცა: შუთ: და ქართლის სოფელი სუელნითი: რი პაპისა: ჩენისაგან: პაპისა: და მამასა: მისა: ჰქონებუდა... ან მას: ჰქუნდა საქართლისერისთავისაგანმცა: გნასტერს: ქვათაქვეს: შეესწირეთ: დაგუაჯერა: ღთნ: ვისმინეთ: ჰაჯაი: დამოხსენებაი: ევისა: სულა: ქს: ევისა: დასუელ... გამოგუილია: საქართლის ევისაგან: და შეგუიწ... მფარე... ჩუენისა: ყოლად: წმიდისა ღთისმშობელისა: დამონასტრისა: მისის ქვათაქვეისადა“ (6, 399-240).

მიუხედავად იმისა, რომ სიგელი სამჯერაა გამოცემული, მისი ფრაგმენტი მაინც დედნის მიხედვით (უცვლელად) მოვიტანე, რათა ქვემოთ მკითხველს საშუალება ჰქონდეს თვალი ადევნოს ჩემთვის საინტერესო ადგილების წაკითხვისა და დადგენის ისტორიას საბუთის კრიტიკულ გამოცემებში. ჩემთვის საინტერესო ადგილი კი ორია: სიტყვები, „საქართლისერისთავისაგანმცა“ და „საქართლის ევისაგან“:

საბუთის პირველ გამოცემაში, რომელიც თ. ჟორდანიას ეკუთვნის, დედნისეული, „საქართლისერისთავისაგანმცა“ ასეა წარმოდგენილი: „საქართლის (sic) ერისთავისაგანაც“, ხოლო „საქართლი ევისაგან“ როგორც „საქართლის (sic) ერისთავისაგან“ (5, 266). იგივე ადგილები ი. დოლიძის მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტში ასეა: საქართლის (sic) ერისთავისაგანმცა“ და „საქართლის (sic) ერისთავისაგან“ (7, 35), „საქართლის“ შემდეგ დასმული ნიშანი (sic) მოწმობს, რომ თ. ჟორდანიას და ი. დოლიძეს ეს ფორმა, მიუხედავად ავტოგრაფიულობისა, აშკარად ეუცხოებათ.

დოკუმენტის ბოლო, მესამე გამოცემაში ნ. შოშიაშვილმა უცვლელად გადმოიტანა დედნისეული წაკითხვა „საქართლისერისთავისაგანმცა“, სადაც ტირის მეშვეობით ცალკე ელემენტად გამოჰყო –სა, ტირე დასვა, აგრეთვე, შუაში და მოგვცა: „საქართლის-ერისთავისაგანმცა“, ხოლო „საქართლის ევისაგან“ კვლავ ტირების გამოყენებით ასე წარმოადგინა: „სა-ქართლის-ერისთავისაგან“.

სიგელის მონაკვეთი, სადაც განსახილველი სიტყვებია მოთავსებული, დაზიანებული ადგილების აღდგენითა და ქარაგმების გახსნით ნ. შოშიაშვილის მიერ განხორციელებული პუბლიკაციის მიხედვით ასე გამოიყურება: „გუჰაჯა და მო[გუჰ]სუნა, რათამცა შე(ვიწყ)ალეთ და ქართლის სოფელი სუელნეთი, რ(ომელი) პაპისა ჩუენისაგან პაპისა და მამასა მის[ს]ა ჰქონებოდა [და ჩუენგან მას[ა] ჰქონდა სა-ქართლის-ერისთავისაგანმცა გ[ამოვიღეთ და მო] ნასტერსა მისსა ქვათაქვეს შეესწირეთ. დაგუაჯერა ღ(მერთ)მან, ვისმინეთ ჰაჯაი და მოკსენებაი ერისთავთ-ერისთავისა სულა ქ(ართლ)ის ერისთავისაი და სუელ[ნეთი] გამოგუილია საქართლის-ერისთავთ-ერისთავისაგან და შეგუიწ[ირავს] ესრედ მფარე[ელი]სა ჩუენისა ყ(ოვ)ლად წმიდისა ღ(მრ)თისმშობლისა და მონასტრისა მისისა ქვათაქვეისადა“ (6, 108).

აქ დედნისეულ დაწერილობასთან დაკავშირებით მაქვს მცირეოდენი მხედველობა ყურადღებას იქცევს საბუთის დედნისათვის დამახასიათებელი ერთი თავისებურება: -ო გრაფემის მაგივრად უმეტესწილად -უ წერია. სახელდობრ, ნაცვლად ფორმებისა: „სომეხთა“, „ჰქონებოდა“, „ჰქონდა“, „ჰქონდეს“, „მეფობისა“ გვაქვს - „სუმეხთა“, „ჰქონებუდა“, „ჰქუნდა“, „ჰქუნდეს“, „მეფუბისა“, რაც კრიტიკულ გამოცემებში გასწორებულია ი. დოლიძის და ნ. შოშიაშვილის მიერ (5, 25; 6, 108). აშკარაა, რომ აღნიშნული თავისებურების გამოვლენასთან გვაქვს საქმე განხილულ სიტყვაშიც, სადაც -ო გრაფემის ნაცვლად -უ წერია. აქაც, როგორც დედნისეულ -უ გრაფემას -ო უნდა ჩაენაცვლოს ე. ი. ზემოთ ჩამოთვლილ სიტყვებში, კრიტიკულად დადგინდ ტექსტში უნდა გვექონდეს არა „საქართველისერისთევისაგანმცა“, არამედ „საქართლისერისთევისაგანმცა“ (ნიშანდობლივია, რომ დაქარაგმებული საქართლის ევისაგან ნ. შოშიაშვილმა ქარაგმის გახსნით, სავსებით მართებულად, ასე წარმოადგინა: „საქართლის-ე(რისთავო)ისაგან“).

როგორც ზემოთ ითქვა, საბუთის თ. ჟორდანიას და ი. დოლიძის მიერ განხორციელებულ გამოცემებში განსახილველი ადგილებიდან პირველი ასე იკითხება: „საქართლის ერისთავისაგან“ (თ. ჟორდანიას), „საქართლის ერისთავისაგანმც“ (ი. დოლიძე), მეორე - „საქართლის ერისთავისაგან“. ამ გამოცემებზე დაყრდნობით სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩამოყალიბდა მოსაზრება საქართლის ერისთავის (შესაბამისად, საქართლის საერისთავოს) არსებობის შესახებ. ასე მაგ., ი. ანთელავა აღნიშნავს, რომ „ამ სიგელით ირკვევა დიდი ერისთავის, ქართლის ერისთავის მმართველობის ქვეშ მყოფი საქართლის ერისთავის არსებობაც“. მკვლევარი ითვალისწინებს რა ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობას, რომლის თანახმად დვანის ხეობაში, „წორობის ზეით... მთასა შინა არს ციხე საქართლისა“ (4, 375), ასკენის, რომ სიგელის საქართლის ერისთავი სწორედ ამ ციხეში იჯდა და მისი „შესავალი“ ქვეყნის ერისთავი იყო - ქართლის ერისთავის ხელქვეითი „ცოტად ერისთავი“ (1, 193-194). ჯ. გვასალიას აზრით, ადრეფეოდალური ხანის მიწურულს მდინარე ფრონეს ხეობაში ყალიბდება საქართლის საერისთავო, რომელიც შედის ქართლის საერისთავოს შემადგენლობაში. საერისთავოს ცენტრია საქართლის ციხე (3, 66-67). აღნიშნული მოსაზრების საფუძველი, როგორც ვხედავთ, არის გიორგი მეოთხის სიგელის თ. ჟორდანიას და ი. დოლიძის გამოცემებში წარმოდგენილი ტექსტი და ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა საქართლის ციხის შესახებ შიდა ქართლის ანუ ქართლის საერისთავოს ტერიტორიაზე.

მ. ბახტაძე, რომელიც საბუთის ნ. შოშიაშვილის გამოცემით სარგებლობს, უარყოფს რა საქართლის მცირე საერისთავოს არსებობას ქართლის საერისთავოს შემადგენლობაში, ფიქრობს, რომ სიგელის საქართლი იგივე ქართლია, ხოლო საქართლის ერისთავი - ქართლის ერისთავი (2, 288).

ამჯერად მე მაინტერესებს არა საქართლის ერისთავის (საერისთავოს) არსებობა-არარსებობის ან ქართლის ერისთავთან (საერისთავოსთან) მისი მიმართების საკითხი, არამედ, აღნიშნულ მკვლევართა მიერ მოცემული ინტერპრეტაცია საბუთის ტექსტისა. სიმართლეს თუ ვიტყვით, სიგელის ის გამოცემები (თ. ჟორდანიას, ი. დოლიძე), რომლებსაც ი. ანთელავა და ჯ. გვასალია ემყარებიან, პირდაპირ ასახელებენ საქართლის ერისთავს. მაგრამ საქმე ისაა, რომ სხვა ვითარებაა საკუთრივ დედანში, რომლის ჩვენება არ ემთხვევა აღნიშნულ გამოცემებში წარმოდგენილ წაკითხვას.

დოკუმენტის დედნის ჩვენება, როგორც ითქვა, ზუსტადაა დაცული ნ. შოშიაშვილის გამოცემაში, სადაც ჩემს მიერ შეტანილი შესწორებით (-უ შევცვალე ო-თი) განსახილველი სიტყვა ასე იკითხება: „საქართლისერისთევისაგანმცა“. კიდევ ერთხელ

ვო, საუფლისწულო, სახევისბერო და ა.შ., სადაც ფუძეებია უკავშირო კულტურული ციხისთავი, ხევისთავი, უფლისწული, ხევისბერი. საზგასმით უნდა ითქვას, რომ დასახლებულ საბუთში „საქართლის“ მხოლოდ დამოუკიდებელი სიტყვის სემანტიკა და არა დამოკიდებული სიტყვა, რამდენადაც სა-ო აფიქსები არ იძლევა უფლებას ბგერათა თანმიმდევრობა „საქართლის“ მოვწყვიტოთ მომდევნო ბგერათა თანმიმდევრობას „ერისთო“. აშკარაა, რომ ცალკე „საქართლის“ აქ არაფერს გამოხატავს, მათ შორის, არც ტოპონიმს (ქორონიმს), მიუხედავად იმისა, რომ ბგერითი შედგენილობით ზედმიწევნით ემთხვევა ციხის სახელწოდებას (საქართლის ციხე). ამ შემთხვევაში სიტყვის დაწერილობაში დედნისეულ — გრაფემას შევინარჩუნებთ თუ —ო გრაფემით ჩავანაცვლებთ, არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს: „საქართლისერისთო“—დან „საქართლის ერისთავი“ მაინც არ გამოიყვანება — აღნიშნულ დანაწილებას —უ გრაფემაც უშლის ხელს. გარდა ამისა, სხენებული ოპერაციის შემდეგაც ხომ —უს წარმომავლობა და ფუნქცია გაურკვეველი რჩება.

ამრიგად საქართლისერისთო მორფოლოგიური აგებულებით, აგრეთვე, კონტექსტით, რომელშიც ის ექცევა გიორგი მეფის სიგელში, აღნიშნავს ქართლის ერისთავისთვის განკუთვნილს. განავრცობ ნათქვამს. საბუთის მიხედვით, სოფელი სველნეთი ქართლის ერისთავებს „ჰქონდა“. ერისთავმა სულამ მეფეს თხოვა ამ სოფლის „გამოდება“ საქართლისერისთვისაგან და ქვათახევის მონასტრისათვის შეწირვა. მეფემაც თხოვნა აღასრულა. კონტექსტი გვიჩვენებს, რომ სიგელის გაცემამდე სველნეთი, რამდენადაც ის ქართლის ერისთავებს ჰქონდათ, საქართლისერისთოდ დადებული სოფელი ყოფილა ანუ სველნეთს ქართლის ერისთავების, სურამელების სასარგებლო ვალდებულებები ეკისრა, ისევე, როგორც მაგალითად, სოფელ შეუბანს აბუსერიძეების ე.ი. „აბუსერეთ საერისთავოი და ბეგარი ზედა სდებოდა“ [6, 178]. მეფის სიგელით კი მოხდა სველნეთის „გამოდება“ ქართლის ერისთავისათვის, ვითარცა მოხელისათვის გამოყოფილი ანუ საქართლისერისთავო ვალდებულებების მქონე სოფლების რიცხვიდან. ამერიდან ეს სოფელი, თუ სიგელის შემდგენელს სიტყვათწარმოქმნის მეთოდს დაეყვანებოდა, „საქათაჰევისმონასტრო“ გახდა. ასე რომ, სველნეთის „გამოდება“. „საქართლისერისთვისაგანმც“ მე მესმის მის ამორიცხვად იმ სოფლების რიგიდან, რომელთაც განსაზღვრული ვალდებულებები ეკისრათ ქართლის ერისთავების სასარგებლოდ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სათაურში დასმული კითხვის პასუხიც ასეთია: არა „საქართლის ერისთავი“, არამედ „საქართლისერისთო“.

აქ შეძლებოდა წერტილის დასმა, მაგრამ, ვფიქრობ, ზემოთ მიღებული დასკვნის საფუძველზე უპრიანია „საქართლის ერისთვის“ არსებობა-არარსებობის საკითხზეც ითქვას ორიოდ სიტყვა. როგორც ვნახეთ, საქართლის ერისთავის არსებობის შესახებ თვალსაზრისის ერთ-ერთი საფუძველია გიორგი მეფის საბუთის ზემოთ განხილული ადგილები. ვნახეთ ისიც, რომ დოკუმენტის ტექსტობრივი შესწავლის შედეგები აღნიშნული შეხედულებისათვის საფუძველს არ იძლევა. მაგრამ ეს მოსაზრება ემყარება სხვა არგუმენტსაც, კერძოდ, იმ ფაქტს, რომ შიდა ქართლში დამოწმებულია საქართლის ციხე, რაც გარკვეული ლოგიკური „საცდურია“ ამ მოსაზრების სასარგებლოდ დასახელებულ სიგელში საქართლის ერისთავის დადასტურების შემთხვევაში. რაკი საბუთის დედანში ასეთი აღმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული არ დასტურდება, ცალკე საქართლის ციხის არსებობის ფაქტი საქათლის საერისთავოს არსებობის სამტიციცებლად, ცხადია, საკმარისი არ არის.

საქართველოს ერისთავის არსებობის შესახებ მოსაზრებას, როგორც ითქვამის იხიარებს მ. ბახტაძე. მკვლევარი ამ დასკვნამდე ისტორიული რეალების ანალიზის საფუძველზე მივიდა [2, 286-288]. ამავე დროს, მ. ბახტაძეს მიაჩნია, რომ გიორგი მეფის სიგელში იკითხება საქართველოს ერისთავი, რომელიც, მისი აზრით, იგივე ქართლის ერისთავია. ტექსტობრივი ანალიზი უჩვენებს, რომ ამგვარი იდენტიფიკაცია საჭირო არ არის, ვინაიდან საბუთის დედანსა და ბოლო გამოცემაში (რომელიც ნ. შოშიაშვილს ეკუთვნის და მ. ბახტაძეც იცნობს) „საქართლი“ როგორც დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეული ფაქტობრივად არ დასტურდება და, შესაბამისად, „საქართველოს“ და ქართლის იგივეობაზე მსჯელობა უადგილოა.

Goneli Arakhamia

**INTERPRETATION OF ONE NOTICE OF THE 13TH CENTURY
GEORGIAN HISTORICAL DOCUMENT**

In the autograph of the act issued by King Giorgi IV (1207-1222) there is a word "sakartliseristvo" (intended for the head of the administrative unit and not the head himself). It is understood as "Sakartlis Eristavi" (head of administrative unit) by some scholars, which is not an adequate interpretation of the autograph.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ანთელავა ი., საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII სს., თბ., 1983.
2. ბახტაძე მ., ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, თბ., 2003.
3. გვასალია ჯ., აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, თბ., 1999 (რუს. ენაზე).
4. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. - ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
5. ჟორდანიას თ., ქრონიკები, I, ტფ., 1892.
6. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ და ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.
7. ქართული სამართლის ძეგლები, II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1965.

„კმთრი გეზისა“ ძართულ ისტორიულ საბუთებში

ძველ ქართულ დოკუმენტურ წყაროებში გამომუშავებულია საბუთის დამამტკიცებელთა კურთხევის და შეშლილთა წყევლის ფორმულები. ამ ფორმულების დიდი ნაწილი გვხვდება ქართული დოკუმენტის ჩვენამდე მოღწეულ უადრეს საბუთში – ფაგნელთა სიგელში.

წყევლის ფორმულა რამდენიმე მუხლისაგან შედგება. ეს ფორმულა ადრევე შემუშავებული საუკუნეთა მანძილზე იხმარებოდა საბუთის შედგენისას (XIX ს-მდე). მაგალითისათვის – საბუთის დამდები წყევლის იმას, ვინც მისგან გაგებულს შეცვლის: ვინც ეს შეცვალოს, ნათქვამია ხოლმე საბუთის კრულობით ნაწილში, „შემცაიცვლების სჯულისაგან ქრისტიანეთასა, პრისხავსმცა მამა, ძე და სული წმიდა! კრულმცა არს სიტყუითა ღ(მრთ) ისაითა მკუდარი და ცოცხალი მისი... და ნაწილიმცა მისი ნესტორ და ორიგენისთან დასჯილ არს: დამცაითქმის დათან და აბირონისებრ; შემცაედების ძრწოლა კაენისი, კეთრი გეზისი, შიშოული იუდასი; სოლომელთა და გომორელთა ცეცხლითა – და წუნწუბითმცა დაიწვის“¹... და სხვ.

წყევლის ეს ფორმულა სხვადასხვანაირად გავრცობილი ან შემცირებული – ძირითადად – ბიბლიური სიუჟეტებისაგან შედგება, თუმცა მასში შესულია ის სასჯელმცა, რომელიც მოგვიანო ხანებში მიუხელოთ მართმადიდებლობის ნორმების წინააღმდეგ ადგომილთ (მაგ: ნესტორი, ორიგენი, არიოზი და სხვ.)

წყევლის ფორმულა, მერ-ნაკლები სისრულით, ყოველი საბუთის შემადგენელი ნაწილია.

ამჯერად ჩვენ დავინტერესდით გამოთქმა „კეთრი გეზისის“-ს წარმოშობით. კეთრი გეზისი გვხვდება ბიბლიის მეფეთა მე-4 წიგნის მე-5 თავში.

აქ მოთხრობილია შემდეგი:

ნემან მთავარი (იგივე: ნაყამანი, არამის მეფის სარდალი, ნ. კ.) პატივდებული, თუმცა კეთროვანი იყო².

ისრაელის ქუჩყინისგან წარტყვენილმა მცირე ქალმან (არამელთა ტყვე გოგონამ) ურჩია ნემანის (ნაყამანის) ცოლს, რათა სამარიაში ღეთის წინასწარმეტყველთან წასულიყო მისი ქმარი, რომ კეთრისგან განკურნებულიყო.

არამელთა მეფე ისრაელის მეფესთან გზავნის ნემან (ნაყამან) მთავარს წერილით, რომელშიც ავტორი ადრესატს სთხოვს კეთრისგან ნემან მთავრის განკურნებას. ნემანს თან მიაქვს: ათი ტალანტი (ქანქარი) ვერცხლი, ექვსი ათასი დრაჰკანი (შეკელი) ოქრო, და ათ გზის საცვალი (ათი ხელი ტანისამოსი). თუმცა, ისრაელის მეფე მას ვერაფერს შეეღობს. („ნუ უტუმ მე ღმერთი ვარა, რომელ მოვაკუდინო და ცხოველ ვყო,“ / „ღმერთი არა ვარ, რომ ვკლავედ და ვაცოცხლებდე“...). ისრაელის მეფემას – „შემოწენილადა“ თვლის. საქმეში ერევა ელისე, ისრაელის წინასწარმეტყველი, რომელიც მის კარზე მოსულ ნემან მთავარს (ნაყამანს) ურჩევს შეიდგზის იბანოს მდინარე იორდანეში. ნემან მთავარი (იგივე ნაყამანი) ამ აზრს (თავიდან) გამწარებით შეხვდე-

¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, თბ., 1984 (შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს: თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა), გვ. 152.
² ვიყვნებთ: დაბადების (ბიბლიის) I ნაწილს, ტფ., 1884, და ავრთვე; ბიბლიას, რომელიც დაიბეჭდა უწმინდესისა და უნეტარესის. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II ღოცვა-კურთხევით.

ბა: „განა არბანა (აბანა) და ფარფათა (ფარფარი) დამასკოს მდინარეები, მდინარეები იორდანეს არ სჯობია, მათში ვერ ვიბანებო?“ მაგრამ მისმა ყრმებმა (მორჩილთ) და-არწმუნეს, რომ ელისეს რჩევისამებრ მოქცეულიყო. იბანა შეიღვას იორდანეში და კეთრისგან განიკურნა ნემან მთავარი (ნაყამანი) ბავშვის კანივით გაუხდა მას სახე, თუ სხეული. ამიერიდან ნემან მთავარმა აღიარა ისრაელის ღმერთი და პრქა: „აწ მი-თვალე კურთხევა (მიიღე საჩუქარი) მონისაგან (მორჩილისაგან) შენისა“, „და პრქა ელისე: ცხოველ არს უფალი... უკეთუ მივიღო“. ელისემ დაიფიცა ღმერთი, რომ საჩუ-ქარზე უარს ამბობდა, და ასე გაისტუმრა იგი „ქებრათის ზედა ქუჩყინისასა“.

წასვლამდე ნემან მთავარმა (ნაყამანმა) ელისესგან ითხოვა იმდენი ტვირთის - მიწის - მიცემა, რამდენსაც უღლეულთა ჯორითა (წვევილი ვირით) წაიდებდა, რათა თაყვანი ეცა მხოლოდ ისრაელის ღმერთისთვის. ამასთან - მანვე - მოითხოვა ეპატო-ბინა უფალს რემმანის (რიმონის) სახლში თაყვანისცემაც.

და პრქა გეზი (გეხაზმა) ყრმამან ელისესმან (ღვთისკაცის მსახურმა): „... არა რაი აღიღო (ელისემ) საჩუქარი, ხელისაგან მისისა (ნემან მთავრისგან - ნაყამანის-გან), რომელი მოართვა მან. და გადაწვეიტა „ეს მისია“ თვითონ შევესრულებინა, თა-ნაც ისე, რომ თითქოს საჩუქარი ნემან მთავრისგან ელისეს ეთხოვოს: „აწ მოვიდენ ჩემდა ორნი ყრმანი (ყმაწვილი) მთისგან ეფრემისა ძეთაგან წინასწარმეტყველთასა (წინასწარმეტყველთაგან), მოეც უკუშ ამათ (იქნებ გერუქებინა მათთვის) ტალანტი (ერთი ქანქარი) ვეცხლი (ვერცხლი), და ორი საცვალი სამოსელი (ორი ხელი ტან-საცმელი)“. ნემან მთავარმა (არამის მეფის სარდალმა ნაყამანმა) გეზს (გეხაზს) მის-ცა ორი ტალანტი (ქანქარი) ვერცხლი და ორი საცვალი სამოსელი (ორი ხელი ტან-საცმელი), და თან ორი მსახურიც გააყოლა. გეზმა ყველაფერი სახლში გადაძალა და მსახურები უკან გაისტუმრა, შემდეგ კი ეახლა ელისეს. წინასწარმეტყველმა ელი-სემ ჰკითხა: „სითგან მოხვედ გეზი?“ მან კი ურცხვად იცრუა: „არა გასულა მონა (მორჩილი) შენი არა სადა“. გამწარებულმა ღვთიკაცმა დასწვეველა ღვთის მსახური გეზი: „... და აწ მოგიღიეს ვეცხლი, და სამოსელნი აღგიღიეს, რათა იყიდო მითა მტი-ლი და ზეთისხილნი და ვენაწნი, და ცხოვარნი, და ჳარნი, და ყრმანი და მკვევალნი („დრო დაგიდგა, რომ იხვეჭდე ვერცხლს, ტანსაცმელს, იხვეჭდე ზეთსა და ყურძენს, ცხვარ-ძროხას, ყმებსა და მკვევლებს“). და კეთრიცა ნემანისა, მოეფინნეს შენ ზედა (გეხსა და მის ნაშიერებზე, ნ. კ.) და თესლსა შენსა უკუნისამდე (შენ და შენს შთა-მომავლობას - გეხაზს მიმართავს - გადაედოს ნაყამანის კეთრი სამარადისოდ), და განვიდა იგი (გეზი - გეხაზი) პირისაგან მისისა კეთროვანი, ვითარცა თოვლი (და წარვიდა მისგან გეხაზი კეთროვანი, როგორც თოვლი)“.

ახლა კი ქვემოთ მოვიყვანთ სარგის კაკაბაძის გამოცემის ისტორიულ საბუთთა იმ ნაწილს, სადაც გამახვილებულია ყურადღება გამოითქმა „კეთრი გეხისაზე“, ამ მხრივ განსაკუთრებით II წიგნი გამოირჩევა, V წიგნიდან კი - ექვსი საბუთი (გამო-ცემულია ორივე, ტფ., 1913 წელს).

ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წიგნი II (ტფ., 1913):

1) / 1451 წ. სიკველი ამირეჯიბის რამინ გაბელისძისა, მცხეთისა №54, დაწერი-ლია 139 ქორონიკონს... (გვ. 7). /

/ ... შემცა ედების ძრწოლა კაენის, კეთრი გეხისი, შიშთვილი იუდასი, მესხა-ტეხილობა დიოს კორესი ... (გვ. 9). /

2) / 1467 წ. სიკველი მცხეთისა №479, ბოძებული ქართლის კათოლიკოზის აბრამ აბალაქის მიერ 155 ქორონიკონს... (გვ. 19)

/ ... შემცვა ედების კეთრი გეზისი, და შიშთვილი იუდასი, ნუ რარათამცა სენი ნულითა არის ჳსნა სულისა მისისა. და ახდამერვისა ფსალმუნისა წყევასჳს ქუქუქ სჳსჳს ოს ნაწილი მისი... (გვ. 20). /

3) / 1477 წ. სიგელი ქვათახევის მონასტრისა №5, დაწერილი ... 165 ქორონიკონს... (გვ. 20) /

/ ... შემცვაედების კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდასი, მეხდატეხილობა დიოსკორესი, ნესტორის და ორიგენეს, და პეტროზ მკაწრვალისა... (გვ. 21). /³

4) 1488 წ. ქვათახევის სიგელი №6... ბოძებული 176 ქორონიკონს გულშარ დე დოფლის მიერ... (გვ. 22). /

/... შემცვაედების ძრწოლა კაენისი, შიშთვილი იუდასი, კეთრი გეზისი, მეხდატეხილობა დოსკორესი... (გვ. 23). /

5) / 1520 წ. ქვათახევის სიგელი №2 ბოძებული მერაბ ციციშვილის მიერ 108 ქორონიკონს... (გვ. 29) /

/ ... შემცვაედების მას ძრწოლა კაენისა, კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდასი, მეხის ტეხა დიოს კორესი, დანთქმა: ფარაოსი, ნესტორ და ოროგინეს თანამცა არს დამკვიდრებული მისი... (გვ. 31). /

6) / 1537 წ. სიგელი მცხეთისა, №2, ბოძებული კახთა მეფის ლეონისა მიერ... (გვ. 33). /

/ შემცვა ედების კეთრი გეზისი, ძრწოლა კაენისი, შიშთვილი იუდასი, მეხდატეხილობა დიოსკორესი, ნისტორს და ოროგინესთანამცა არს სამკვიდრებელი მისი... (გვ. 36). /

7) / 1540 წ. სიგელი მცხეთისა №52... ბოძებულია ქართლის მეფის კოსტანტინეს ძის გიორგის მიერ 128 ქორონიკონს .. (გვ. 37). /

/ ... შემცვა ედების მას კეთრი გეზისა, წრწოლა კაინისი, დანთქმა ფარაოსი, შიშთვილი იუდასი, მეხისტეხა დიოსკორესი და ქრისტეს ჯუარის მცემელთა ... თანამცა არს ნაწილი სულისა მისისა: ნესტორ და ორიგენეს თანა იყაენ სამკვიდრებელი მისი... (გვ. 40)/

8) 1559 წ. სიგელი მცხეთისა №93, ბოძებული გოგიბასშვილების მიერ 147 ქორონიკონს... (გვ. 44). /

/... შემცვა ედების კეთრი გეზისა, შიშთვილი იუდასი, მეხ დატეხილობა დიოსკორესი, ნესტორს და ორონეს თანამცა არს სამკვიდრებელი მისი.. (გვ. 45). /

9) / 1568 წ. სიგელი ქვათახევის №23, დაწერილია 156 ქორონიკონს ... (გვ. 46).

... შემცვა ედება ძრწოლა კაენისი, კეთრი გეზისა, შიშთვილი იუდასი, მეხ დატეხილობა დიოსკორესი... (გვ. 46). /

10) / 1575 წ. ახლოს. სიგელი, ბოძებული აწყურის საყდრისათვის ამილახორის ცოლყოფილს თამარისა და მისი შვილების მიერ... (გვ. 47). /

/ ... შემც ედების კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდასი, ძრწოლა კაენისი... (გვ. 48). /

11) / 1587 წ. სიგელი მცხეთისა №95 ბოძებული 275 ქორონიკონს ერაჯ, გუღაბ და საჩინო ბარათაშვილების მიერ... (გვ. 55). /

/ ...შემცვა ედების კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდასი, ძრწოლა კაინისი, მეხ დატეხილობა დიოსკორესი... (გვ. 56)/ /

12) / 1594 წ. შუამთის სიგელი №2, ბოძებული 282 ქორონიკონს კახეთის მეფის ალექსანდრეს მიერ... (გვ. 58). /

³ 1) დანომრვა ჩვენია, (6. კ).

1... შემცა ედები ძრწოლა კანისი, შიშთვილი იუდასი, კეთრი გეეზისი... (გვ. 32). /
ქემოთა: სარგის კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წიგნი V, ტფ. 1913
1722 წ. დავით გარეჯის სიგელი №119... (გვ. 34). /

/ ... ვინცა და რამანცა კაცმან ეს ჩვენგან მოცემული წიგნი და სიგელი მოვიშა-
ლოს, ისიმც მოიშლების საქრისტიანოს სახისაგან. მასმცა ედების კეთრი გზის (გვ-
ზის, 6. კ.), შიშთვილი გენია იუდის, ძრწოლა კანისა, ნურცა იხსნების სული მისი
ჯოჯოხეთისაგან, ამინ... (გვ. 35). /

2) 1736 წ. ტფილისის სიონის სიგელი №25... (გვ. 49). /

/ ვინცა და რამანც ადამის მონათესავემ... შლად და ქცევად კვლეოს... მასმცა
ედების კეთრი გეზისა, შიშთვილი იუდასი, დათქმა დათან და აბირონისი, და ნურა-
თამცა სინანულით ნუ იქნება ცხნა სულისა მისისა ჯოჯოხეთისაგან... (გვ. 50). /

3) / 1746 წ. ტფილისის სიონის სიგელი №177... (გვ. 67).

... ვინც კვლეოს ამა წიგნისა შლად... შემცა ედების კეთრი გეეზისა. შიშთველი
იუდასი... (გვ. 67). /

4) / 1756 წ. ტფილისის სიონის სიგელი №90... (გვ. 73)... /

/ ... უკეთუ ამისა და შლად კვლეოვა ინებოს ვინმე... მასმცა ედების კეთრი გე-
ეზისა, შიშთვილი იუდასი, ძრწოლა კანისი. მეხის დატეხა დიოსკურესესი, და ნურა
სინანულით ნუ იქნება ცხნა სულისა მისისა... (გვ.74). /

5) / 1756 წ. ნათლისმცემლის მონასტრის სიგელი №23 (გვ. 74). /

/ ... თუ ვინმე წამოგედაოს ან ბატონი, ან ყმა... თუ ვინმე ამისდა შლად კვლეოს,
შემცაედების კეთრი გეზისა, შიშთვილი იუდასი, ძრწოლა კანისა. მასზედამცა აღე-
სრულების წყევა იგი მეასდარვე ფსალმუნისა... (გვ. 75). /

6) 1765 წ. ნათლისმცემლის მონასტრის სიგელი №22... (გვ. 77). /

/ ...თუ ვინმე ამის და შლად კვლეოს, შემცაედების კეთრი გეზისა, შიშთვილი
იუდასი, ძრწოლა კანისა. მასზედამცა აღესრულება წყევა იგი, მეასდარვე ფსალმუ-
ნისა... (გვ. 78). /

“GEHAZI'S LEPROSY” IN GEORGIAN HISTORIC DOCUMENTS

In old Georgian documentary sources the formulae of the blessing for approvers and cursing for the breakers are elaborated. The great part of these formulae is present in the earliest example of the Georgian document, preserved till the modern times, the Pavneli's Certificate.

The curse formula consists of several articles. This formula, elaborated in earlier times, was used in the documents for centuries (until the 19th c.). The compiler of the document curses whomsoever, who dares to change his orders.

This curse formula, variously lengthened or shortened, mainly consists of biblical plots, though it also contains the punishments that appertain to the ones who revolted against the norms of orthodoxy (e. g., Nestor, Origen, Arioz, etc.).

The curse formula is, more or less completely, the main part of each document.

This time we have been interested by the origin of the phrase, 'Gehazi's Leprosy'. 'Gehazi's Leprosy' is mentioned in the 5th Chapter of the 4th Book of the Kings of the Bible (In the English Version, this reference corresponds to 2 Kings 5).

Elisha, the God's man and the prophet of Israel, curses Gehazi (Gek haz, N. K.) for his greed – and “blesses” the leprosy of the Prince Naaman, also known as Nakaman, to cling forever to Gehazi and the whole of his progeny.

The great majority of the historic documents, II Book (Tbilisi, 1913), issued by S. Kakabadze, contain 'Gehazi's Leprosy'.

შემოსისა თუ არა თეთრბატკნიანთა მბრძანებელი ქუთლუს
 საქართველოს

ინგლისელი მკვლევარი ჯ. ვუდსი თავის ნაწარმოებში „თეთრბატკნიანები“ გვაძლევს ცნობას, რომ თეთრბატკნიანთა ერთ-ერთი დამაარსებელი ქუთლუს შემოსისა საქართველოს კუთხეს, სამცხე-საათაბაგოს, დარბია მისი დედაქალაქი ახალციხე და უამრავი ნადავლით დატვირთული უკან გაბრუნდა¹. შენიშვნაში იგი განმარტავს, რომ ეს ფაქტი ბროსეს „საქართველოს ისტორიით“ არ მტკიცდება². მკვლევარმა ამ ფაქტს აბუ ბაქრ თიჰრანის დიარბაქრი თარბის (დიარბაქირის ისტორია) მიაკვლია, სადაც ავტორი ნამდვილად აღნიშნავს თეთრბატკნიანთა მბრძანებლის ქუთლუს მიერ სამცხე-საათაბაგოს დალაშქვრას³.

ქართული წყაროები ამ შემოსევის შესახებ არაფერს გადმოგვცემენ. უფრო მეტიც, არც ვახუშტი ბატონიშვილი თავის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“⁴, არც ქართლის ცხოვრების პირველი⁵ და მეორე ტექსტები სახელ ქუთლუს საერთოდ არ მოიხსენიებს. ყველა ეს ქართული წყარო მოიცავს იმ პერიოდს, რომელშიც შესაძლებელი იქნებოდა საქართველოში თეთრბატკნიანთა შემოსვლის დაფიქსირება.

ქუთლუს ბეი თუ ნამდვილად შემოსისა საქართველოს, ეს XIV საუკუნის II ნახევარში, 1389 წლამდე უნდა მომხდარიყო, რადგანაც ქუთლუს სწორედ ამ წელს გარდაიცვალა.

შემოსისა თუ არა ქუთლუს საქართველოს, ამის გარკვევაში თეთრბატკნიანთა მოკლე ისტორია დაგვეხმარება.

თეთრბატკნიანები ოღუზების მესამე შტოს, ბაინდურის გვარიდან წარმოდგებიან. მათ ასახელებს როგორც მუჰამედ კაშგარი, ისე რაშიდ ად-დინი⁷. პირველად თეთრბატკნიანები 1340-41 წლებში გვხვდება, როდესაც მათ შეტევა განახორციელეს ტრაპიზონზე. ამ შეტევის დროს მათ მეთაურობდა სახელდებიან თურ ალი და ქუთლუს ტრაპიზონზე მეთრე შეტევა 1343 წელს განხორციელდა. თურ ალის ტრაპიზონის დალაშქვრა ბაიბურთისა და ერზინჯანის ემირებთან ერთად 1348 წელსაც უნდოდა, მაგრამ გადაიფიქრა⁸. ამის უმთავრესი მიზეზი ტრაპიზონის იმპერატორის ალექსი III დაზავება იყო, რომელიც საქორწინო კავშირით გამყარდა და იმპერატორმა თურ ალის შვილს ქუთლუს თავისი და მარია დესპინა მიათხოვა⁹. ამგვარი საქორწინო კავშირით ტრაპიზონის იმპერატორმა თავიდან აიცილა არა მარტო თეთრბატკნიანთა, არამედ სხვა მუსლიმური სამთავროების შემოტევა.

თეთრბატკნიანთა ერთპიროვნულ მბრძანებლად ქუთლუს ბეის 1360 წლიდან ვხვდებით¹⁰. 1464 წელს ქუთლუს ბეი თავის ცოლ მარია დესპინასთან ერთად ტრაპიზონის იმპერატორთან მიდის, სადაც ის ალექსი III-მ გულუხვად მიიღო და უხვად დაასაჩუქრა. ქუთლუს ბეის შვილმა კარა იულუქმა ცოლად მოიყვანა ალექსანდრეს ერთ-ერთი ქალიშვილი¹¹.

დაუგებრუნდეთ ისევ აბუ ბაქრ თიჰრანის ცნობას. იგი აღნიშნავს, რომ შემოსევა მოხდა ქუთლუს მეთაურობით და არ ასახელებს თურ ალის. ყოველივე აქედან ნათელი ხდება, რომ თუ ამ შემოსევას ადგილი ჰქონდა, იგი მოხდებოდა 1360-1389 წლების შუალედში. ეს პერიოდი კი ემთხვევა ბაგრატ V მეფობის ხანას. როგორც აღნიშნეთ, ქართული წყაროები ქუთლუს შესახებ არაფერს მოგვითხრობს. ახალი ქარ-

თლის ცხოვრების პირველი და მეორე ტექსტები ბაგრატის მეფობას თემურ ლენგის შემოსევებით იწყებს¹². ერთადერთი ცნობა, რომელზეც ჩაჭიდება შეიძლება სწავლულმა ბატონიშვილს ეკუთვნის. ისტორიკოსი შემდგენიარად გადმოგვცემს თურქთა თარეშს: „ამავე ჟამსა მოერთუა ამბავი, რამეთუ თურქთა მოარბივეს სამცხე. მსმენელი მეფე მსწრაფლ წარვიდა იბნ¹³ რჩეულითა მხედრითა, გარდავლო ფერსათი და სამ დღე-ღამე მსვლელითა მიეწია რახსს იქით, ხოლო თურქთა მათ ეცნოთ ტყუუთაგან მეფისა და სპათა შორს ყოფნა და ვიდოდნენ უშიშად: არამედ რა იხილნეს სპანი მიმწველნი მათნი, მოიქცნენ ფიცხლად და ეკუთენენ და იქნა ბრძოლა ძლიერი. შემდგომად ძალითა ღუთისათა სძლო მეფემან ბაგრატ, მოსწყუნდა ესრეთ, ვითარ მცირედნი გადაეხუტნენ, უკ-მოიხუნა ტყუენი და ალაფნი მათნი და მოვიდა სამცხეს¹⁴.

ხომ არ იმალება ამ ცნობაში ქუთლუს სამცხე საათაბაგოში შემოსვლა?

ვახუშტის ცნობა საშუალებას გვაძლევს ამ შემოსევის ქრონოლოგიური ჩარჩოები დავადგინოთ. „გამეფდა შემდგომად დავით მეფისა ძე მისი ბაგრატ¹⁵. როგორც ი. ჯავახიშვილი მიიჩნევს, ბაგრატი 1360 წელს გამეფდა¹⁶. ყოველივე აქედან კიდევ უფრო მყარდება მოსაზრება, რომ თურქთა შემოსევა 1360 წლის შემდეგ მომხდარა. ვახუშტი თურქთა შემოსევის შემდეგ დედოფალ ელენეს გარდაცვალებაზე მოგვითხრობს: „გარნა მშუდობასა იქნა მომსურელი ჟამი, სერა/და სიკუდილი ძლიერი. და მოისპნენ სულნი ურიცხუნი და მოკუდა ცოლი მეფისა ბაგრატისა დედოფალი ელენე¹⁷. როგორც ცნობილია დედოფალი ელენე შავი ჭირისაგან 1366 წელს გარდაიცვალა¹⁸. ყოველივე აქედან თურქთა შემოსევა 1360-1366 წლებს შორის მომხდარა. მაგრამ ქართველი ისტორიკოსი უფრო ზუსტ თარიღსაც გვაძლევს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ქორონიკონს არ ასახელებს, გადმოგვცემს ფაქტს, რომელიც მოხდა იმავე წელს, როდესაც თურქები შემოვიდნენ სამცხეში: „ამასვე წელსა მოკუდა ათაბაგი ყურყურე და მიუბოძა ათაბაგობა მეფემან ბაგრატ ძესა მისსა ბექას¹⁹. ყურყურე ათაბაგი კი 1364 წელს გარდაიცვალა და ბექაც სწორედ ამ წლიდან ხდება სამცხის ბატონი²⁰. ყოველივე აქედან ნათელი ხდება, რომ ვახუშტის მიხედვით თურქთა შემოსვლა 1364 წელს ყოფილა.

უკავშირდება თუ არა ვახუშტის მიერ გადმოცემული ცნობა და ქუთლუს შემოსვლა ერთმანეთს, ამაში ტრაპიზონში განვითარებული მოვლენები დაგვეხმარება.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მას შემდეგ რაც ჩამოყალიბდა ტრაპიზონის იმპერია, ამ მცირე ზომის სახელმწიფოში ორი გავლენიანი პარტია არსებობდა — ქართული და ბიზანტიური. სწორედ პარტიათა გამარჯვება განსაზღვრავდა თუ ვინ ჩაიგდებდა სამეფო ხელისუფლებას ხელთ.

როგორც ავღნიშნეთ, 1341 წელს ტრაპიზონს თეთრბატკნიანთა მეთაური თურალი შეესია და ქალაქი გაანადგურა. ეს ამბავი შემდგენიარადაა აქვს გადმოცემული ტრაპიზონის ჟამთააღმწერელს მიხეილ პანარეტს: „პარასკევს, 5 ივლისს, ინდიქტიონის IX, 6849 (1341) გარდაიცვალა კირ-ანდრონიკი, რომეველების იმპერატორი. იმავე წლის ამავე თვეს დასჯილები იქნენ ლიმონის არხონტები. კვლავ იმავე წელს შაბათს, 4 ივლისს ამიდიდან მოვიდნენ თურქნი, ხოლო რომეები უბრძოლველად გაიქცნენ. ძალიან ბევრი იქნა მოკლული, ხოლო ტრაპიზონის ციხის შიგნითა და გარე მხარეები ცეცხლს მიცემული. ძალიან ბევრი ქალი და ბავშვი დაიხოცა ცეცხლში და ამ უბედურების შემდეგ დამწვარი ხალხისა და ცხოველებისაგან დაიწყო ჭირის გავრცელება. მაგრამ მანამდე დიდი კირ-ალექსანდრე კომნენის ქალიშვილმა კირ-ანამ, რომელიც ცნობილია, როგორც ანახუტლუ, მონაზვნის სამოსელი გაიხადა და გაემართა ლაზეთში, სადაც იგი გამაგრდა. მას შემდეგ რაც გადაიარა ხანძარმა და

(თურქთა) თავდასხმებმა, ამავე წლის ოთხშაბათს, 17 ივლისს ანახუტლუ ფაშის მეთაურობით დაიწყო ლაზთა ჯარით, სამეფო ტახტი დაიკავა²¹. ყოველივე აქედან ნათელი ხდება, რომ ანახუტლუმ სამეფო ტახტი ქართველების დახმარებით დაიკავა.

მაგრამ ქართული პარტიის გამარჯვება ხანმოკლე აღმოჩნდა. როგორც მიხეილ პანარეტი გადმოგვცემს, 1343 წლის 9 სექტემბერს ტახტზე კირ იოანე III ავიდა. ანახუტლუ დაახრჩევს, ხოლო მისი მომხრეები სიკვდილით დასაჯეს²².

1349 წლის 21 იანვარს ტრაპიზონის ტახტს იკავებს კირალექსი III. რომელიც კონსტანტინოპოლიდან ჩამოვიდა. ეს ყველაფერი მიუთითებს იმაზე რომ ალექსი III კონსტანტინოპოლის პარტიის წარმომადგენელია და მისი მოდერნიზაცია ამ პარტიაზე დამოკიდებული. ყოველივე ეს კი საქართველოს საწინააღმდეგო ძალაა. მაგრამ საქართველოს ამ პერიოდში არ ეცალა ტრაპიზონის საქმეებში ჩარეულიყო. რადგანაც საქართველოში შავი ჭირი მიჰინვა რებდა, რომელსაც შინაური შუღლი და საგარეო მტერთან ბრძოლა ემატებოდა. საქართველოსათვის ბიზანტიის საკითხისადმი ყურადღების მიქცევა ბაგრატ მეფის დროს გახდა შესაძლებელი.

აღსანიშნავია ბაგრატ მეფის დახასიათება, რომლითაც ნათელი ხდება, რომ იგი არ შეურიგდებოდა ტრაპიზონში საქართველოს საწინააღმდეგო კლანის გამეფებას: „გამეფდა შემდგომად დავით მეფისა ძე მისი ბაგრატ. შემოკრბნენ კათოლიკოზ-ეპისკოპოსნი, დიდებულნი და წარჩინებულნი და აკურთხეს ქუთაისს. ამან დაიპყრა ყოველი ივერია საბრძანებელსა შინა თუსსა, რამეთუ იყო მცნე, ახოვანი, ტანითა ძლიერი, შუენიერებითა ჰაეროვანი, უცთური მოისარი, სამკვდროთა სრული, სამდღუელოთა პატივისმცემელი, მშვიდი, მოწყალე შემმართველი ძლიერი²³. აღსანიშნავია, რომ ბაგრატ იყველაფერზე წამსვლელია, რასაც მოწმობს თოგმა მეწოფეცის²⁴ და ნიზამ ადღინ შამის გადმოცემები²⁵, რომელშიც გადმოცემულია, თუ როგორ გააბრიყვა ბაგრატ V-მ თემურ-ლენგი.

აღსანიშნავია, რომ ბაგრატმა მალევე გააერთიანა საქართველო. მიხეილ პანარეტის თქმით 1367 წელს ბაგრატ ი „ქართველთა და აფხაზთა მეფედ“ მოიხსენიება²⁶. ყოველივე ასეთი პიროვნული თვისებებიდან გამომდინარე შეუძლებელია ბაგრატ ტრაპიზონში ბიზანტიური პარტიის მმართველობას შეეგუებოდა.

ტრაპიზონში განვითარებული მოვლენები ნათლად ცხადყოფს, საქართველოსა და ტრაპიზონის სამეფოს დამოკიდებულებას ბაგრატ V მეფობის პირველ წლებში. პანარეტი გადმოგვცემს, რომ 1360 წელს ტრაპიზონის მეფე გაემართა ქალდეაში და იონან კაბახიტი თანამედრობიდან გადააყენა²⁷. 1363 წელს ტრაპიზონის დელეგაცია მიემგზავრება კონსტანტინოპოლში, რათა ურთიერთობა ტრაპიზონსა და კონსტანტინოპოლს შორის, საქორწინო კავშირით გაამყაროს²⁸.

აღსანიშნავია ვახუშტი ბატონიშვილის გადმოცემა, რომელიც გურიელის დანიშნებას ეხება. ქართველი ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ ბაგრატს გამეფების პირველსავე წლებში აუჯანყდნენ სვანები, რომლებმაც დაარბიეს ქუთაისი. ბაგრატმა მათზე გაილაშქრა. სვანთა ერისთავს ვარდანის ძეს მან საგამებლოდ მისცა გურია, ხოლო მის ადგილას სვანეთში დანიშნა გელოვანი²⁹. ხომ არ იმალება ამ ყველაფერში, რომ დაუმორჩილებელ მთავარს მეფემ მისცა ის ტერიტორია, რომელზედაც ტრაპიზონის სამეფო აცხადებდა პრეტენზიას. აღსანიშნავია, რომ ახალი მთავარი რეგიონში თავის გაღვინას გააძლიერებდა. 1367 წელს მაკრიალი უკვე საქართველოს შემადგენლობაში ჩანს. ვარდანაძეების აწ. გურიელების გაძლიერებას მოწმობს მიხეილი პანარეტის ცნობაც, სადაც ლაპარაკია ტრაპიზონის მეფესა და მის მოლაპარაკებებზე, სადაც შუამავლად ბაგრატ V გამოდიოდა³⁰. გურიელის დანიშნებასა და იქ გააქტიურებას ემ-

17. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973, გვ. 262.
18. ი.ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 3, ნაწილი I, თხზულებები თორმეტ ტომად, ტ. 3 თბილისი, 1982, გვ. 181.
19. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973, გვ. 262.
20. H.Özdemir, Artvin Tarihi, Artvin, 2001, p. 60-61.
21. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, пер. А. Хаханова, Москва, 1905, с. 25-26.
22. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 26-27.
23. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973 გვ. 261.
24. თოვმა მეწოფეცი, ისტორია თემურ ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო კ.კუციამ, თბილისი, 1987, გვ. 24-25.
25. Nizamüddin Şāmī, Zafernâme, Farsçadan Çeviren N.Lugat, Ankara 1987, p. 122-123.
26. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 37.
27. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 34.
28. М.Панарет, Трапезунтская Хроника с. 27.
29. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973, გვ. 261.
30. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 39-40.
31. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 36.
32. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 37.
33. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 32-38.
34. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, თბილისი, 1973, გვ. 262.
35. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 38.
36. М.Панарет, Трапезунтская Хроника, с. 39-40.

**XVI-XVII საუკუნეების „სპარსეთში მოგზაურობის“
ცნობები საქართველოს შესახებ**

XVI საუკუნის მეორე ნახევრისა და XVII საუკუნის დამდეგის ინგლისელმა მოგზაურმა და დიპლომატმა ენტონი ჯენკინსონმა (1537-1609) 1557-1571 წლებში ოთხჯერ იმგზაურა ირანსა და რუსეთში. ამ მოგზაურობების უმთავრეს მიზანს შეადგენდა მოლაპარაკებები ინგლისთან სავაჭრო ურთიერთობათა განვითარების საკითხებზე. ერთ-ერთი მოგზაურობა შედგა 1561-1563 წლებში. ამ დროს ჯენკინსონმა მოინახულა ირანი, რუსეთი და ამიერკავკასია (ძირითადად შემახა და შირვანი). მოგზაურობა დეტალურად არის აღწერილი თხზულებაში “მოგზაურობა სპარსეთში”. ჩვენ ვისარგებლეთ თხზულების რუსული თარგმანით, რომელიც გამოქვეყნდა მოსკოვში 1884 წელს.

აღნიშნული მოგზაურობა დაიწყო 1561 წლის 14 მაისს და დასრულდა 1563 წლის 28 სექტემბერს.

ნიშანდობლივია ერთი მომენტი, რომელიც შეეხება ინგლისელი მოგზაურის სტუმრობას რუსეთის მეფესთან ივანე IV მრისხანესთან (1547-1584). ჯენკინსონი მიუთითებს, რომ 1561 წლის მაისში რუსეთის მეფე “დაკავებული იყო მნიშვნელოვანი საქმეებით და ემზადებოდა მუსლიმ ჩერქეზ ქალზე დასაქორწინებლად”. შემდგომი თხრობა კი ადასტურებს, რომ ჩერქეზთა მხრიდან ეს არ იყო ნებაყოფლობითი ნაბიჯი: “მე ვისაძილე მეფესთან ერთად. შემდეგ, მსურდა გამერკვია, შემეძლო თუ არა მისი უდიდებულესობის – დედოფლის (იგულისხმება ინგლისის დედოფალი – ლ. უ.) თხოვნის შესაბამისად, მეფის სამფლობელოების გავლით სპარსეთში გამგზავრება. ამ თხოვნის პასუხად მაცნობეს, რომ მე არ შემიძლო ამის გაკეთება, ვინაიდან, მეფე აპირებს ამავე გზით ჩერქეზთა მიწაზე ჯარის გაგზავნას, რის გამოც ჩემი მგზავრობა იქნებოდა შფოთიანი, სახიფათო და შეიძლებოდა დავლუპულიყავი კიდევც”-ო, მიუთითებს ჯენკინსონი. ასეთი “შეზღობიანი” იყო რუსეთის მეფის “საქორწილო სამზადისი”.

შემდგომ ამისა, ინგლისელი ავტორი აღწერს შირვანს, სადაც რუსეთის შემდეგ მოუხდა გამგზავრება, შირვან-შაჰის სასახლეს, იქაურ წეს-ჩვეულებებს და მიღებას სასახლეში.

1561 წლის ოქტომბერში ჯენკინსონი თავისი ამაღლითურთ ირანის საზღვრებს მიაღწა. ავტორი აღწერს თავრიზს და ყაზვინს, შაჰ-თამაზის სასახლეს, ირან-ოსმალეთის საზავო მოლაპარაკებას (როგორც ცნობილია, ოსმალეთის სულთანი იმხანად იყო სულეიმან I კანუნი (1520-1566)).

20 ნოემბერს ინგლისელები მიიწვიეს შაჰის სასახლეში. საინტერესოა ამ სტუმრობის აღწერის ერთი ადგილი, სადაც ლაპარაკია ქართველ უფლისწულზე. “ის (შაჰ-თამაზი – ლ.უ.) ჩემთან ბევრს საუბრობდა რელიგიაზე. მეკითხებოდა – “გიაური ვარ თუ არა?”, ე.ი. ურწმუნო ვარ თუ მუსლიმანი, ე.ი. მაჰმადის რჯულისა. ვუპასუხე, რომ არც ურწმუნო ვარ და არც მუსლიმანი, არამედ ვარ ქრისტიანი. “ეს რა არის?” – მიმართა მან საქართველოს მეფის ქრისტიან ვაჟს, რომელიც გამოქცეული იყო და თავს შაჰის კარს აფარებდა. მან უპასუხა, რომ ქრისტიანია ის, ვისაც სწამს იესო ქრისტესი, თვლის რა მას ღვთის შვილად და უდიდეს წინასწარმეტყველად”, - აღნიშნავს ჯენკინსონი.

ჩვენ მიერ ზემოთ მოხმობილ ამონარიდში ნახსენები ქართველი უფლისწული უნდა იყოს ქართლის მეფის ლუარსაბ I-ის (1527-1556) ძე და სიმონ I-ის (1556-1569,

1578-1599) ძმა - დავითი (იგივე დაუთ-ხანი), 1569-1578 წლებში ქართლის გამგებელი დავით XI.

როგორც ცნობილია, დავითმა, რომელმაც უღალატა თავის ძმას სიმონ I-ს, თავის მომხრე ქვემო ქართლელ დიდებულთან ბარათაშვილთან ერთად 1561 წელს შაჰ-თამაზის კარს შეაფარა თავი². ენტონი ჯენკინსონის ცნობა ცხადყოფს, რომ 1561 წლის დეკემბერში დავითი ჯერ კიდევ არ იყო გამუსლიმანებული.

“ხოლო, იხილა რა ძმამან მეფის სვიმონისამან დავით სპარსთაგან ძლევა ესე, წარვიდა სპარსეთად, რამეთუ იყო კაცი ხორცთმოყვარე, მეძაგვანმცხრომელ, და იქ მნა გამცემელ ქუეყანისა და მივიდა წინაშე ყენისა.” - მოგვითხრობს დავითის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი³.

1562 წლის აპრილში ჯენკინსონი ჩავიდა შემახაში.

“შემახაში ყოფნისას ჩემთან მოვიდა სომეხი, გამოგზავნილი ქართველთა მეფის მიერ. მან მიამბო საგალალო მდგომარეობა ამ მეფისა, რომელიც მოქცეული იყო ორ სასტიკ, უღმობელ და ძლიერ ხელმწიფეს, - დიდ თურქსა (სულეიმან I კანუნი - ლ. უ.) და სპარსეთის შაჰს შორის და რომ იგი (საქართველოს მეფე - ლ. უ.) გამუდმებით გბრძვის მათ. სომეხი მთხოვდა, იესო ქრისტესადმი სიყვარულის ძალით, რადგან მე ქრისტიანი ვარ, დაეხმარებოდი მას და მიმეცა მისთვის რჩევა, თუ რა გზით შეუძლია ქართველთა მეფეს რუსეთის ხელმწიფესთან თავისი დესპანის გაგზავნა და, ჩემი აზრით, დაეხმარება თუ არა იგი. აგრეთვე, მთხოვდა, ჩემი დაბრუნების შემდეგ დაწერილებით ამეხსნა რუსეთის მეფისათვის ქართველთა მეფის შეჭირვებული მდგომარეობა. სომეხმა დაუმატა, რომ მისი მეფე, რა თქმა უნდა, დაწერდა თავისი თხოვნის შესახებ, რომ არა საფრთხე მისი შიკრიკის მშვიდობიანად ჩასვლასთან დაკავშირებით. ამაზე მე ვუპასუხე ასევე სიტყვიერად და ვარწმუნებდი, რომ მას შეუძლია თავისი ელჩის გაგზავნა რუსეთში და ნუ შეეპარება ეჭვი იმაში, რომ ის მიმართავს შესანიშნავ, დიდებულ ხელმწიფეს, რომელიც აუცილებლად დათანხმდება დახმარებაზე. მიუთითე გზაც, რომლითაც საქართველოს მეფეს შეუძლია თავისი ელჩის გაგზავნა, - ეს არის მიწა-წყალი ჩერქეზებისა, რომელთა მეფეც კეთილგანწყობილია ქართველთა მეფისადმი და, რომლის ქალიშვილზეც მცირე ხნის წინ დაქორწინდა საქართველოს მეფე.

გავისტუმრე რა სომეხი, ორი დღის შემდეგ თქვენი მსახური (ავტორი მიმართავს ინგლისის დედოფალს - ლ.უ.) ელო კლარკი გაგზავნე ქ არრაგში (? - ლ.უ.), სადაც დიდი სიუხვეა აბრეშუმისა. ამასთან, ვთხოვე წასულიყო საქართველოში და იქ მეფისათვის აღმოეჩინა შესაძლო დახმარება. მე მას განუმარტე ჩემი დავალების არსი და სურვილი, - დაერწმუნებინა ეს ხელმწიფე, რათა მას მის სამფლობელოში ვაჭრობისა და თავისუფალი მიმოსვლის უფლება მიეცა ჩვენი ვაჭრებისათვის.” - აღნიშნავს ჯენკინსონი.

სამწუხაროდ, როგორც ირკვევა ინგლისელი ავტორის ნაამბობიდან, საზღვარზე შექმნილი დაბრკოლებების გამო ელო კლარკმა ვერ შეძლო საქართველოში ჩასვლა.

ვფიქრობთ, რომ ჯენკინსონის მიერ ნახსენები ქართველთა მეფე არის ქართლის მეფე სიმონ I.

როგორც ცნობილია, სიმონის თანამეცხედრე ნესტან-დარეჯანი იყო ჩერქეზთა შამხალის შვილიშვილი და კახეთის მეფის ლევან I-ის (1520-1574) ასული⁴. ქორწინება სიმონ I-სა და ნესტან-დარეჯანს შორის შედგა 1599 წელს. ყოველივე ამას უნდა გულისხმობდეს ჯენკინსონი, თუმცა ქართლის დედოფალი იყო შამხალის შვილიშვილი და არა შვილი. სწორედ იმ პერიოდში (1562 წლის გაზაფხული) შაჰ-თამაზმა სიმონ I-ის წინააღმდეგ სალაშქროდ გამოგზავნა მისი იმხანად უკვე გამუსლიმანებული ძმა

ლაუთ-ხანი. ამდენად, სავსებით ბუნებრივია, რომ სიმონ I ეძებდა კავშირებს ირანელ-თა წინააღმდეგ სამოქმედოდ.

როგორც ვხედავთ, ენტონი ჯენკინსონი საინტერესო ცნობებს გვაწვდის სიმონ I-ის და ირან-ოსმალეთის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის საერთაშორისო კონტაქტების დასამყარებლად მისი მცდელობების შესახებ. ეს გახლდათ ერთ-ერთი პირველი მცდელობა რუსეთთან ურთიერთობის დამყარებისა. სხვა საკითხია, თუ როგორ წარიმართა შემდგომში ეს ურთიერთობა.

Levan Urushadze

THE EVIDENCE OF THE "TRAVEL IN PERSIA" OF ANTHONY JENKINSON CONCERNING GEORGIA

The English diplomat and traveler of the 2nd half of the XVI century and beginning of the XVII century Anthony Jenkinson (1537-1609) traveled to Persia and Russia four times in 1557-1571. The purpose of these journeys was to conduct negotiations with the Persian Shah-Tamaz I, with the Russian Tsar Ivan the Terrible and with the rulers of the Caucasus (Shemakha and Shirvan) on the trade relations with England.

One of these journeys was in 1561-1563. Just during the description of this journey the English author speaks about Georgia and about the Georgian Prince who is in the Shah's court.

The present article is restricted to the information of Jenkinson's "Travel in Persia" associated with Georgia. It is shown that the King of Georgia mentioned by Jenkinson was the King of Kartli Simon I (1556-1569, 1578-1599) and the Georgian Prince at the court of Shah-Tamaz I (at the end of 1561) was David (Daut-khan) – the brother of Simon I, who was the ruler of Kartli in 1569-1578 and is known as David XI.

As it turned out from the Jenkinson's work, in December, 1561 David had not yet adopted Islam.

Thus the "Journey" of Anthony Jenkinson is an important source of the history of the Kingdom of Kartli in the early 1560s.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Известия англичан о России XVI века. – "Чтения в Императорском Обществе истории и древностей Российских", №4, Москва, 1884.
2. ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა. – "საისტორიო მოამბე", ტ. 2, თბილისი, 1925; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბილისი, 1973; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. – რჩეული თხზულებები თორმეტ ტომად, ტ. III, თბილისი, 1982.
3. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – "ქართლის ცხოვრება", ტ. IV, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1973, გვ. 407.
4. იქვე, გვ. 406.

გეორგ ტეკტანდერის “მოგზაურობის” ცნობები საქართველოს და კავკასიის შესახებ (1602-1603 წწ.)

1602 წლის 27 აგვისტოს, “რომის საღვთო იმპერიის” იმპერატორის (1576-1612), ავსტრიის ერცჰერცოგის რუდოლფ II ჰაბსბურგის დავალებით, პრადიდან ირანისაკენ აიღო გეზი ელჩობამ სემიგრადიელი აზნაურის სტეფანე კაკაშის ხელმძღვანელობით. ელჩობის მიზანს შეადგენდა მოლაპარაკება ირანის შაჰთან აბას I-თან (1587-1629) და რუსეთის მეფესთან ბორის გოდუნოვთან (1598-1605) ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ ერთობლივ მოქმედებასთან დაკავშირებით. იმავე წლის 6 ნოემბერს ელჩობა მოსკოვში ჩავიდა, ხოლო 1603 წლის 27 მაისს – ასტრახანში. აგვისტოს მიწურულს ისინი სომხეთის ქალაქ ლენქორანში ჩავიდნენ. თითქმის 10 კვირის შემდეგ აღნიშნულ ქალაქში გარდაიცვალა ელჩობის რამდენიმე წევრი, მათ შორის ელჩი კაკაშიც. ამ უკანასკნელმა საქმის ბოლომდე მიყვანა დაავალა თავის თანაშემწეს, ავსტრიელ გეორგ ტეკტანდერს, რომელმაც თავიდან ბოლომდე აღწერა ეს მოგზაურობა.

ტეკტანდერის თხზულება “მოგზაურობა სპარსეთში მოსკოვის გავლით” შეიცავს ცნობებს როგორც ირანსა და რუსეთზე, ისე ამიერკავკასიაზე (სომხეთსა და საქართველოზე). ნაშრომი პირველად 1609 წელს გამოიცა ალტენბურგში, 1610 წელს კი იგი თავად ტეკტანდერმა გამოსცა გარკვეული შესწორებებით. მის შემდეგ მხოლოდ 1819 წელს “მოგზაურობა” გამოსცა ბარონმა ჰორმაიერმა¹. 1877 წელს წიგნის ფრანგული თარგმანი პარიზში გამოსცა ჩ. შეფერმა². მოგვიანებით თხზულება ითარგმნა რუსულად და გამოიცა 1896 წელს რუსეთის ისტორიის და სიძველეთა საიმპერატორო საზოგადოების მიერ სანკტ-პეტერბურგში³. ჩვენ მიერ გამოყენებულია “მოგზაურობის” სწორედ რუსული გამოცემა.

ლენქორანიდან ტეკტანდერი და მისი ელჩობა ჩავიდნენ თავრიზში, სადაც ისინი მიიღო აბას I-მა. შაჰ-აბასზე საუბრისას ავსტრიელი ავტორი აღნიშნავს: “... 18 ნოემბერს (1603 წ. – ლ.უ.) მისმა აღმატებულებამ დასტოვა თავრიზი თავისი ჯარით, 120,000 მეზობლით, თავისი ცოლებით, რომლებიც მე არ მინახავს, მაგრამ, რომელთა რაოდენობა, როგორც ამბობენ, 500-ს აღწევს, და ორი ვაჟით, რომლებიც აწ გარდაცვლილი ქართველი ქრისტიანი ქალისგან, ქართველთა მეფის ასულისგან ჰყავს. უფროსი, სოფი (სეფი – ლ.უ.) მირზა, დაახლოვებით 17 წლის იყო (მომავალი შაჰი სეფი I (1629-1642) – ლ.უ.), უმცროსი კი, – სულთან მუჰამედი, 7 წლისა”.

როგორც ცნობილია, აბას I-ის ცოლებს შორის რამდენიმე ქართველი იყო: ქართლის მეფის ლუარსაბ II-ის და თინათინი, კახეთის მეფის თეიმურაზ I-ის და ელენე, ქართლელი თავადის ანდუყაფარ ამილახერის და თამარი და ქართლის მეფის სიმონ I-ის და, რომელიც ირანში ფაჰრიმ ჯან ბეგუმის სახელით იყო ცნობილი⁴. ჩვენი აზრით, ტეკტანდერის მიერ მოხსენიებული “ქართველთა მეფის ასული” უნდა იყოს ქართლის მეფის ლუარსაბ I-ის (1527-1556) ასული და სიმონ I-ის (1556-1600) და.

შემდეგ ტეკტანდერი მიუთითებს, რომ შაჰ-აბასს, რომელმაც თავრიზში ძლიერი გარნიზონი დატოვა, უბრძოლველად დამორჩილდა ქალაქები – მარანდი მიდიაში, ნახჩევანი და ჯულფა (ამჟამად აზერბაიჯანის ტერიტორია) სომხეთში. ყოველივე ამის თვითმხილველი ავსტრიელი დიპლომატიც ყოფილა. ავტორი აღნიშნავს, რომ შაჰის ლაშქარს არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია სომხეთში. პირიქით, ბევრგან მათ

ზარ-ზეიმით ხედებოდნენ. მაგალითად, ჯულფაში სპარსელთა ლაშქარს 50,000 ანთებუ-
ლი სანთლით დახვედრიან, რომლებიც მთელი დღე-ღამის გაბნევალობაში ენთო.
გენერალ-მაიორი

ჯულფადან შაჰი დაიძრა ერევნისკენ, რომელსაც ტეკტანდერი “მცირე არმენიის მთავარ ციხე-სიმაგრედ” მოიხსენიებს. ერევნის მახლობლად ყოფილა სამი ეკლესია, რომელთაგან ერთს, რომელიც ყველაზე კარგ მდგომარეობაში იყო, ოსმალები “უჩქილისა”-ს უწოდებდნენ. ავტორის მითითებით, ამ უკანასკნელში მღვდელმსახურებას ეწოდნენ ბერძნები, რაც, ჩვენი აზრით, ნაკლებად სარწმუნო უნდა იყოს. ეს ეკლესია უნდა იყოს XIII საუკუნის გუმბათოვანი ეკლესია, რომელიც “კატოლიკე”-ს სახელით არის ცნობილი. ერევანში არსებული ვითარების გასაცნობად შაჰმა აღნიშნულ ეკლესიაში გააგზავნა გეორგ ტეკტანდერი.

სომხებმა დიდი პატივით მიიღეს ავსტრიელი დიპლომატი. იგი მიიწვიეს ტაძარში, სადაც აჩვენეს ადამიანის ოქროში ჩასმული ხელი. მასპინძლებმა სტუმარს აუხსნეს, რომ ეს იყო გამოჩენილი ღვთისმეტყველის გრიგოლ ნაზიანზელის მარჯვენა ხელი და, რომ თავად გრიგოლ ნაზიანზელი ამ ეკლესიაში იყო დაკრძალული.

ეკლესიის ზედმიწევნით გაცნობის შემდეგ ტეკტანდერი წარუდგინეს სომეხთა პატრიარქს, რომელმაც ტრაპეზი გამართა სტუმრის პატივსაცემად. პატრიარქმა თხოვნით მიმართა მას, როგორც ქრისტიანს, რომ ტეკტანდერს ეშუამდგომლა შაჰის წინაშე, რათა ამ უკანასკნელს ეკლესიისთვის დაებრუნებია ის მამული და ქონება, რომელიც მათ ოსმალებმა ჩამოართვეს. გარდა ამისა, სომეხთა მღვდელთმთავარი სთხოვდა აბას I-ს, რომ სომეხებისთვის მიეცათ მღვდელმსახურების ძველი სომეხური წესების მიხედვით წარმართვის უფლება. სამწუხაროდ, ავსტრიელი ავტორი არაფერს ამბობს იმის თაობაზე, თუ რა შედეგი მოჰყვა სომეხთა პატრიარქის ამ თხოვნას. ჩვენი აზრით, შემდგომში განვითარებული მოვლენები გამორიცხავს ამგვარი თხოვნის დაკმაყოფილების შესაძლებლობას.

ამის შემდეგ, როგორც აღნიშნავს ტეკტანდერი, აბას I-ს ორი კვირა დაჭირდა ერევნის ციხის აღებისათვის და ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან, ავტორის მითითებით, ციხეში გამაგრებული იყო თურქ-ოსმალთა 40,000-იანი გარნიზონი.

როგორც ცნობილია, 1604 წელს აბას I-მა დააარსა ერევნის სახანო, რომელშიც შევიდა ერევანი და მთელი აღმ. სომეხეთი. ერევნის პირველ ხანად დაინიშნა შაჰ-აბასის ცნობილი მხედართმთავარი ამირ-გუნა ხანი, რომელიც სახანოს განაგებდა 1622 წლამდე.

1603 წლის 14 ნოემბერს, შაჰის მიერ ოქროს ხმლით დაჯილდოებულმა გეორგ ტეკტანდერმა და მისმა ელჩობამ, ირანის ელჩის მეტოქეობის თანხლებით, დასტოვა ერევანი.

ამის შემდეგ, ავსტრიელთა ელჩობა სომეხეთიდან გადავიდა, როგორც ტეკტანდერი აღნიშნავს, მცირე ქვეყანაში, რომელსაც ეწოდებოდა ალექსანდრია. გაურკვეველია, თუ რომელ ქვეყანას გულისხმობს ავტორი. თუ გაითვალისწინებთ შემდგომ თხრობას, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს უნდა ყოფილიყო ქართლის და კახეთის სამეფოთა მოსაზღვრე რომელიმე ქვეყანა. შესაძლოა, ეს იყო დღევანდელი აზერბაიჯანი. აქ ისინი შეხვდნენ “ქართველთა მეფეს მისი 10,000-იანი ლაშქრით, რომელიც მიმართებოდა სპარსეთის შაჰისთვის დასახმარებლად”. შემდეგ ავტორი განაგრძობს: “მან (ქართველთა მეფემ - ლ.უ.) მიმიხმო თავისთან და თარჯიმნის დახმარებით მკითხა, თუ მისი უდიდებულესობა რომის იმპერატორი (იგულისხმება რუდოლფ II შაბსბურგი - ლ. უ.) რატომ არ აგზავნის ელჩობას მასთან. მეტადრე, იგი ქრისტიანია, შაჰი კი - ურჯულთ”. ქართველთა მეფემ გამოთქვა სურვილი მის უდიდებულესობასთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარებისა. “მე მივეუბე მას, რომ ჩემი ბატონი (სტეფანე კაკა-

ში - ლ.უ.), რომელიც მისმა საიმპერატორო უდიდებულესობამ გაგზავნა სპარსეთის შაჰთან, გარდაიცვალა და მე არ ვიცი, თუ რა დაგვალეები ჰქონდა მას მიღებული და დასძენს ავტორი.

“დავეშვიდობეთ რა მას (ქართველთა მეფეს - ლ.უ.), ჩვენ განვაგრძეთ გზა მესხეთის მთების (Moschicos montes) გავლით, რომლებიც მეტად ველური და გაუვალია და წარმოადგენს კავკასიის ქედის ნაწილს”-ო, განაგრძობს ტექტანდერი.

აღნიშნული მთების გადასვლის დროს ავსტრიელთა ელჩობა გაძარცვეს იქ მისახლე, როგორც ავტორი მიუთითებს, თათრებმა. ვინაიდან, ევროპელი ავტორები ამ ტერმინის ქვეშ ხშირად გულისხმობდნენ არა ეთნიკურ კუთვნილებას, არამედ აღმსარებლობას, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ავტორი გულისხმობს ადგილობრივ მესხებს, რომლებიც იმ დროისთვის გამუსლიმებულნი იყვნენ. როგორც ცნობილია, 1570-იანი წლების დამლევებიდან სამცხე-ჯავახეთი, როგორც ახალციხის საფაშო, შედიოდა ოსმალეთის გამგებლობაში და აქ აქტიურად მიმდინარეობდა ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის ისლამიზაცია. შესაძლოა, ტექტანდერის მიერ ნახსენები “თათრები” ყოფილიყვნენ მესხეთში ჩამოსახლებული თურქული მოდგმის თარაქმები.

1604 წლის თებერვალში ელჩობამ მიადწია მდ. თურგს, საიდანაც ისინი გადავიდნენ ასტრახანში.

რაც შეეხება ავსტრიელთა ელჩობის მარშრუტს, მათ უნდა გადაეკვეთათ მთელი ქართლი და თურგის ხეობის გავლით გადასულიყვნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში.

ტექტანდერის მიერ ნახსენები “ქართველთა მეფე” უეჭველად უნდა იყოს სიმონ I-ის ძე, ქართლის მეფე 1600-1606 წლებში, - გიორგი X, რომელიც ირან-ოსმალეთის ომში (1602-1612) იბრძოდა ირანელთა მხარეზე. როგორც ცნობილია, 1603-1604 წლებში იგი მონაწილეობდა ერევნის აღებაში. 1604 წელს, აბას I-ის დაგვლებით, გიორგი X დაბრუნდა ქართლში და სათავეში ჩაუდგა ბრძოლას თბილისსა და ახალციხეში გამაგრებული ოსმალების წინააღმდეგ⁶. ჩვენი აზრით, სწორედ ქართლისკენ მომავალ გიორგის შეხვდა ავსტრიელთა ელჩობა.

ამდენად, ფიქრობთ, გეორგ ტექტანდერის “მოგზაურობა” შეიცავს საინტერესო და ანგარიშგასაწვევ მონაცემებს XVII საუკუნის დამღვეის ამიერკავკასიის ისტორიისათვის.

Levan Urushadze

THE “JOURNEY” OF GEORG TEKTANDER CONCERNING GEORGIA AND THE CAUCASUS

The article deals with information on Georgia and the Caucasus by the Austrian traveler and diplomat of the late 16th century and the 1st decade of the 17th century Georg Tektander, after his journey to Persia in 1602-1604.

This information provides an opportunity to fix some aspects of the foreign policy of the Kingdom of Kartli (Eastern Georgia) in the 1st half of the 1600s. In particular, it is possible to determine some details of the negotiations of the Kartli's King Giorgi the X (1600-1606) with the Austrian ambassador and on the participation of Giorgi the X in the Persian-Ottoman war against the Ottomans.

1. Hormayer – Archiv fur Geographie, Historie, Staats-und Kriegskunst, Jargang 1819, 11, 12, 27, 29, 37, 39, 40, 41.
2. Iter persicum, ou description du voyage en Perse... par George Tectander von der Yabel.- Traduction publie et annotee par Ch. Schefer, Paris, 1877.
3. Какаш и Тектандер. Путешествие в Персию через Московию (1602-1603 гг), Императорское общество истории и древностей Российских, 1896.
4. კაციტაძე დ., აბას I. – ენციკლოპედია “საქართველო”, ტ. I, თბილისი, 1997, გვ. 14-15; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება.- “ქართლის ცხოვრება”, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. II, თბილისი, 1959; ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – “ქართლის ცხოვრება”, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. IV, თბილისი, 1973.
5. История армянского народа, ч. 1, Ереван, 1951.
6. ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება. – “ქართლის ცხოვრება”, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. II, თბილისი, 1959; ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – “ქართლის ცხოვრება”, სიმ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. IV, თბილისი, 1973; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, ვ. ფუთურიძის გამოცემა, თბილისი, 1969.

შან შარდენის „მოგზაურობის“ ერთი ადგილის
 წაპითხვისათვის

XVII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის ვერცერთი მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის ცნობილი ფრანგი მოგზაურისა და ვაჭრის ჟან შარდენის (1643-1713 წწ.) მოგონებებს¹, რომელშიც აღწერილია მისი მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში². შარდენის „მოგზაურობამ“ ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესწავლით დაინტერესებულ მეცნიერთა ყურადღება თავიდანვე მიიქცია. მართალია, შარდენი ცნობილია როგორც დაკვირვებული მოგზაური და აღიარებულია მისი უზადო ავტორიტეტი³, მაგრამ, შარდენის „მოგზაურობისათვისაც“ დამახასიათებელია მთელი რიგი შეცდომები და ხარვეზები, რაც ბუნებრივად გამოწვეულია როგორც ავტორის ტენდენციური და მიკერძოებული დამოკიდებულებით ადგილობრივი მოსახლეობისადმი, ასევე – მათი ენების, ადათ-წესებისა და ზნე-ჩვეულებათა უცოდინრობით⁴. მიუხედავად ამისა, ს. თურნავას შეფასებით, „შარდენი პირველი ფრანგი მოგზაურია, რომელმაც სათანადო ცნობები მიაწოდა ცივილიზებულ მსოფლიოს საქართველოზე“⁵.

აღნიშნული ნაშრომი პირველად გამოიცა ლონდონში 1686 წელს⁶, პირველი ქართული თარგმანი კი შეასრულა ცნობილმა მწერალმა ვასილ ბარნოვმა 1886-1887 წწ.⁷. ეს თარგმანი არასრულია და იგი არ შეიცავს ოდიშის სამთავროში თეატრულთა კათოლიკური მისიონის⁸ პრეფექტის (წინამძღვარი) იოსებ მარი ძამპის (Joseph Marie Zapmi)⁹ ნაშრომს, რომელიც ვ. ბარნოვმა ცალკე გამოაქვეყნა¹⁰. ნაწვევტი „მოგზაურობიდან“ ამიერკავკასიის აღწერილობით რუსულ ენაზე პირველად გამოაქვეყნდა 1900-1901წწ. ჟურნალში «Кавказский Вестник», ხოლო 1902წ. ცალკე წიგნის სახით გამოიცა¹¹.

„მოგზაურობის“ წყაროთმცოდნეობით მნიშვნელობას ზრდის არა მარტო თავად ავტორის მიერ დანახული ფაქტებისა და მოვლენების გადმოცემა და აღწერა, არამედ, აგრეთვე, ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენები ძამპის თხზულება, რომელიც სრულად აქვს ჩართული თავის ნაშრომში ფრანგ მოგზაურს. ქართული და მეგრული ენების უცოდინრობის გამო, შარდენს გაჭირვებია, შეესწავლა ოდიშართა სარწმუნოებრივი საკითხები: „ამიტომ, – წერს შარდენი, – უმჯობესი იქნება გაგაცნოთ პატრი დონ იოსებ მარი ძამპის... რელაცია; იგი მის ხელით არის დაწერილი, არსად დაბეჭდილია და არც კია დასრულებული. ეს ნაშრომი, რომელიც მასთან ყოფნის დროს გადმომცა, ამ პატრს აქ გატარებული ოცდასამი წლის¹² შემდეგ დაუწერია. ამდენად მას უნდა სცოდნოდა ბევრი რამ ღვთისმსახურებისა და სარწმუნოების შესახებ“¹³. ძამპის თხზულების შარდენისეული თარგმანი დღეს უკვე ორიგინალის ფუნქციასაც იძენს, რადგან დედანი დაკარგულად ითვლება.

სამწუხაროდ, ჩვენს მიერ დასახელებული ყველა თარგმანი შეიცავს ერთ მნიშვნელოვან ხარვეზს, რომელიც უკავშირდება შარდენის მიერ ტერმინ „Abcas“-ის ხმარებას და, კონტექსტის შესაბამისად, მის მართებულ თარგმანს. კონკრეტულად, საქმე ეხება ერთ ეპიზოდს ძამპის თხზულებიდან:

«Ce catholicos exerce sa jurisdiction dans l'Odisse, dans le pays des Imerétiens, des Guriéliens, des Abcas et des Soans. Son église métropolitaine est à **Piccioia**¹⁴, **proche les Abcas** (აქ და ქვემოთ ხაზგასმა ჩვენია – გ. კ.), sous le nom de Saint-André ou de Sainte-Marie...»¹⁵

ამ ცნობას ვ. ბარნოვი ასე თარგმნის: „ამ კათალიკოსის¹⁶ განკარგულებას ექ

მდებარეობდა ოდიშში, იმერეთი, გურია, აფხაზეთი და სვანეთი. მისი საქათალიკოსო ეკლესია არის ბიჭვინტის ანდრია მოციქულის ანუ ყოვლად წმიდა მარიამის ეკლესია, აფხაზეთის მახლობლად...¹⁷

ს. ვ. ბახუტოვასა და დ. პ. ნოსოვიჩის თარგმანი: «Католикос управляет Мингрелией, Гурией, Абхазией и Сванетией. Его метрополия находится в Пиччиоте, близ границы Абхазии, и называется храмом святого Андрея или Пресвятой Девы Марии...»¹⁸

მ. მგალობლიშვილისეული თარგმანი: „ამ კათალიკოსის ძალაუფლება ვრცელდება ოდიშში, იმერლების, გურულების, აფხაზთა და სვანთა ქვეყნებში. მისი სამიტროპოლიტო საყდარი არის ბიჭვინტაში, აფხაზეთის ახლოს, რომელიც წმ. ანდრიას ანუ წმ. მარიამის სახელზეა ნაკურთხი...“¹⁹

სამივე ვარიანტში ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ბიჭვინთა მდებარეობს „აფხაზეთის ახლოს“, რაც, რამდენადმე გაუგებარია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ძამპის თხზულება დაწერილია XVIII ს. II ნახევარში, ანუ იმ დროს, როდესაც საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში – თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე – ადგილი აქვს მნიშვნელოვან ეთნოდემოგრაფიულ ცვლილებებს.

XVIII ს. I მეოთხედისათვის ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსული ტომებისა და ოსმალეთის იმპერიის მხარდაჭერით ზურგამაგრებული აფხაზეთის სამთავრო, რომლის აღმოსავლეთი საზღვარი, ვახუშტის ცნობით, ანაკოფიასთან (ამჟამინდ. ახალი ათონი) გადიოდა²⁰, სარგებლობს ოდიშში განვითარებული შინაარეულობით და იწყებს პერმანენტულ და წარმატებულ ექსპანსიას სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით – სამეგრელო-ოდიშის სამთავროს სიღრმეში²¹. ამ პროცესის შეჩერება, მიუხედავად ოდიშართა ცალკეული სამხედრო და პოლიტიკური წარმატებებისა²², ფაქტობრივად, შეუძლებელიც ხდება. საქმეს ვერ უშველა ლევან II დადიანის (1611-1657 წწ.) მიერ „აფხაზთა გამოსვლელობისათვის“²³ აგებულმა ვ. წ. „კელასურის კედელმაც“. სხვადასხვა წყაროების, პირველ რიგში კი, უცხოელ ავტორთა მონაცემების საფუძველზე შესაძლებელიც ხდება რეგიონის საერთო პოლიტიკური და ეთნიკური ვითარების ზოგადი სურათის წარმოდგენა.

იტალიელი მისიონერი ჯოვანი და ლუკა აფხაზეთ-სამეგრელოს საზღვარს 1630 წ. მდ. აუს²⁴/აბსეხე²⁵ აფიქსირებდა: „21 მაისისას მოვედით ძველ ქალაქ სკისორნუმში (Schissornum), საცა მდინარე აუსი ჰყოფს აფხაზეთს სამეგრელოსაგან“²⁶. აღნიშნულ დასახლებულ პუნქტს ი. ტაბაღლა ქ. სოხუმთან აიგივებს²⁷. თუმცა, პ. ინგოროყვას მოსაზრებით, აქ საუბარი უნდა იყოს ანაკოფიაზე²⁸, რაც საეჭვოდ მიიჩნია ნ. ბერძენიშვილმა²⁹.

ჯოვანი და ლუკას ცნობით, დრანდის ეკლესია ოდიშის შემადგენლობაშია: წმ. ანდრიას სახელობის ეკლესია „ახლოა აფხაზებთან, რომლებთანაც ქართველებს ძრიელ ცოტა მეგობრობა აქვს...“³⁰ თუმცა, ამ ხალხებს შორის რომ გამწვავებული ურთიერთობა იყო, მან სამეგრელოში მისვლამდე უკვე იცოდა. სკისორნუმში ადგილობრივმა თავადმა³¹ პუტომ მას უთხრა, რომ „აქ ახლოს მეზობლად ქართველები“³² არიან, მაგრამ მათთან ბევრი ურთიერთობა არა მაქვს“³³. სამეგრელოს პირველ დასახლებულ პუნქტად დომინიკანელი მისიონერი სკურჩას (Scourcia, Scorua)³⁴ ასახელებს, რომელიც მდ. კოდორთან მდებარეობს. როგორც ჩანს, ოდიშარნი სულ უფრო აღმოსავლეთით იხევდნენ მომხდურ აფხაზთა შემოტევების გამო. თუმცა, მეგრული მოსახლეობის გარკვეული რაოდენობის და, შესაბამისად, დასახლებული პუნქტის არსებობა დრანდაშიც უნდა ვივარაუდოთ, რადგან, როგორც ვხედავთ, ჯერ კიდევ

ფუნქციონირებს ადგილობრივი მონასტერი, რომელიც დრანდელი არქიეპისკოპოსის (Driandeli)³⁵ საკათედრო ტაძარცაა.

შემდგომი 20 წლის მანძილზე აფხაზეთ-სამეგრელოს საზღვარი კიდევ უფრო აღმოსავლეთით იწევა: 1639-1640 წწ. ოდიშში მყოფმა რუსმა ელჩებმა ფ. ელინმა და პ. ზახარეევმა დრანდის მონასტერიც («Дандреанской монастырь») მონახულეს (1640 წ. 6 თებერვალს)³⁶, თუმცა ამ პერიოდის ოსმალთა ავტორის ქათბი ჩელების რუკაზე საზღვარი მდ. კელასურთანაა დაფიქსირებული³⁷. სულ რამდენიმე წელიწადში საზღვარმა ორ სამთავროს შორის მდ. კოდორზე გადაინაცვლა³⁸. XVIII ს. 50-იანი წლების დასაწყისისათვის ჩამოყალიბებული სტატუს-ქვო შედარებით სტაბილური აღმოჩნდა (საუკუნის მიწურულამდე). მართალია, აფხაზეთა პერმანენტული თავდასხმები სამეგრელოზე მაინც გრძელდებოდა³⁹, მაგრამ საზღვრის ცვლილებას ეს არ იწვევდა.

ასეთი ვითარება დახვდა ოდიშში ჩამოსულ ქ. შარდენსაც (1672წ.): კოლხიდას (ასე მოიხსენიებს ის სამეგრელოს) „საზღვრავს კორაქსი და ფაზისი, ძველი ისტორიკოსების მიხედვით ცნობილი მდინარეები, რომლებიც დღეს კოდორისა და რიონის სახელწოდებით არიან ცნობილი. პირველი გამოყოფს მას აფხაზეთისაგან, მეორე კი – იმერეთისაგან“⁴⁰. ასევეა დაფიქსირებული მისივე რუკაზეც, სადაც მდ. კოდორის მარჯვენა სანაპიროზე გაკეთებულია წარწერა – „Dicta Abcas“. ამ რუკის მიხედვით, დრანდაც, შესაბამისად, აფხაზეთის სამთავროს ტერიტორიაზეა.

მაშინ, როგორ აღმოჩნდა ბიჭვინთა „აფხაზეთის ახლოს“? მით უფრო საეჭვოა ტექსტის ამგვარი გაგება, როცა თავად შარდენი ამ დასახლებულ პუნქტს, თავისსავე რუკაზე, (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ადგილობრივი გეოგრაფიის არცოდნით) განათავსებს მდ. კოდორის აფხაზეთა მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე, ანუ მარჯვენა სანაპიროზე, თუნდაც აქედან გამომდინარეც კი, ფრანგმა მოგზაურმა იცის, რომ ბიჭვინთა მდებარეობს არა „აფხაზეთის ახლოს“, არამედ – საკუთრივ აფხაზეთში. ეს მით უფრო გასაკვირია, როცა ცნობილია, რომ ბიჭვინთა მუდამ შედიოდა ჯერ აბაზგიის, შემდგომ კი აფხაზეთის (როგორც საერისთაოს, ისე – სამთავროს) შემადგენლობაში.

როგორც ჩანს, ვ. ბარნოვი, ს. ვ. ბახუტოვა, დ. პ. ნოსოვიჩი და მ. მაგალობლიშვილიც ამ ეპიზოდში მსგავსს შეცდომას უშვებენ, როდესაც *les Abcas*-ს თარგმნიან როგორც აფხაზეთს (პოლიტიკური ერთეული) და არა როგორც – აფხაზეტს (ეთნოსი). აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ შარდენის „მოგზაურობის“ ზემოთ ნახსენები ეპიზოდი ასე უნდა ითარგმნოს: „ამ კათალიკოსის ძალაუფლება ვრცელდება ოდიშში, იმერლების, გურულების, აფხაზეთა და სვანთა ქვეყნებში. მისი სამიტროპოლიტო საყდარი არის ბიჭვინთაში, აფხაზეტთან ახლოს (ან სიახლოვეს), რომელიც წმ. ანდრეას ანუ წმ. მარიამის სახელზეა ნაკურთხი...“⁴¹

ამ მონაკვეთის თარგმნის ჩვენეული ვარიანტიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ბიჭვინთა „აფხაზეტთან ახლოს“⁴² მდებარეობდა, ანუ ამ დასახლებულ პუნქტში XVIII ს. 40-50-იან წლებში, როცა აფხაზეთ-ოდიშის საზღვარი უკვე მდ. კოდორზე გადის, ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ ქართველები და არა – აფხაზეტები. პ. ლომინაძესაც მიაჩნია, რომ XVIII ს. შუახანებში ბიჭვინთასა და კოდორს შორის ქართველები (მეგრელები) და აფხაზეტები ჯერ კიდევ თანამოსახლეობდნენ⁴³. როგორც ჩანს, ამ პერიოდში აფხაზ/ავსუების მხრიდან აქტიურად არ ხდებოდა ოდიშართა ყოფილი სამოსახლეობისა და მიწების დაკავება (აქ არ ვგულისხმობთ ბიჭვინთას, რომელიც ისედაც მათ იურისდიქციაში იმყოფებოდა). მათი ჩამოსახლება სამეგრელოს სამთავროსათვის ჩამორთმეულ ტერიტორიებზე ერთბაშად არ მიმდინარეობდა. შარდენიც

მოწმობს, რომ აფხაზთა შემოსევებს (ერთ-ერთი მსგავსი ფაქტის თვითმხილველიც თავადაც გახდა) უფრო მარბიელი ხასიათი ჰქონდა: აფხაზები „არბევენ და ასევე უფრო ყველაფერს, იტაცებენ ხალხს და პირუტყვს...“⁴⁴ როგორც ჩანს, მეგრელთა უფრო მისთა-ენგურის შუამდინარეთიდან სწორედ ამგვარი მეთოდებით ხდებოდა. ვინაიდან შინააშლილობებითა, მეზობელ სამეფო-სამთავროებთან ომებითა და ოსმალების თავდასხმების მოგერიებით დაკავებულ ოდიშს უკვე ძალიან არ შესწევდა საკუთარი მოსახლეობის დასაცავად. ამიტომაც, ეს ტერიტორია (უშთავერესად გუშისთა-ღალიძგას შორის) თანდათანობით იცლებოდა.

ამრიგად, ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია სათანადო კორექტივის შეტანა ჟან შარდენის „მოგზაურობის“ თარგმანში და ზემოთ მოყვანილი ციტატა უნდა ითარგმნოს შემდეგნაირად: „*ბიჭვინტა ში, აფხა ზებთან ახლოს* (ან *სიახლოვეს*)“.

Каха Квашилава

К ПРОЧТЕНИЮ ОДНОГО ОТРЫВКА «ПУТЕШЕСТВИЯ» ЖАНА ШАРДЕНА

Для изучения истории Грузии II половины XVII века первостепенное значение имеет «Путешествие» французского путешественника и купца Жана Шардена (1643-1713гг.). Переводы данного сочинения на грузинский и русский языки (В. Барнова, С. В. Бахутовой, Д. П. Носовича и М. Мгалоблишвили) содержат одну неточность, связанную с использованием автором слова *Abcas*, которым он обозначает как *Страну абхазов*, так и самих *абхазов*. В частности, вышеуказанные авторы «à *Picciota, proche les Abcas*» (цитата из сочинения католического миссионера в Мегрелии Дзампи, помещенная в «Путешествии» Шардена) переводят как «в *Пицунде, близ Абхазии*». В статье предпринята попытка, на основе критического осмысления данного контекста, а также некоторых сведений и других письменных источников, по новому прочесть данный отрывок из сочинения Дзампи-Шардена. Исходя из того, что как И. Дзампи, так и Ж. Шарден имели четкое представление о географическом расположении тогдашней Абхазии, они прекрасно знали, что юго-восточная граница Абхазии проходила по реке Кодори. Следовательно, считаем, что данная цитата должна переводиться как: «в *Пицунде, вблизи абхазов*».

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. Voyages du Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient, enrichis d'un grand nombre de belles figures en tailles-douces, représentant les Antiquités et les choses remarquables du pays. Nouvelle édition, Soigneusement conférée sur trois éditions originales, augmentée d'une Notice de la Perse, depuis les temps les plus reculeés jusqu'à, de Notes, etc. par **L. Langlès**. Tome premier. Paris, 1811; Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг. Перевод **С. В. Бахутовой и Д. П. Носовича**. (Из журнала «Кавказский Вестник» за 1900 и 1901 гг.). С пятью рисунками. Тифлис, 1902; ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. თბ., 1975.
2. იგი საქართველოში იმყოფებოდა 1672 წ. 10 სექტემბრიდან 1673წ. 28 თებერვლამდე.
3. **Сливицкий И. А.**, Шарден и его путешествие по Грузии – გაზ. «Кавказ». 1849, № 33; **Сливицкий И. А.**, Шарден и его путешествие по Грузии. Тифлис, 1849, გვ. 1.
4. **Сливицкий И. А.**, Шарден и его путешествие по Грузии, გვ. 1; შარდენი ჟ, მოგზაურობა საქართველოში (1672-1673). თარგმნილი ფრანგულიდან ვასილ ბარნოვის მიერ. აკ. გაწერელის რედაქციით. თბ., 1935, გვ. 5;
5. თურნავა ს., საზღვარგარეთული ქართველოლოგია. თბ., 1978, გვ. 16.
6. თუმცა, ი. სლივიცკი პირველ გამოცემად ასახელებს 1687 წ. ლიონის გამოცემას (**И. А. Сливицкий**. Шарден и его путешествие по Грузии, გვ. 1), რაზეც საერთოდ არ საუბრობს აკ. გაწერელია (შარდენი ჟ, მოგზაურობა საქართველოში, გვ. 5). „მოგზაურობის“ შემდეგი გამოცემები: 1711 (ამსტერდამი, ფრანგულად, ორჯერ: Voya-

(ქან შარდენის მოგზაურობა..., გვ. 127); «Les Mingréliens montrent, sur le bord d'un fleuve en un lieu nommé **Pigivitas**, proche du fleuve Corax (Kodours), une église qui a trois nefs...» (Voyages du Chevalier Chardin..., გვ. 189-190). ასევე აღნიშნული მის მიერვე შედგენილ რუკაზეც, სადაც დრანდის ციხესა (Dandars Cast. et Forum) და მდ. კოდორს (Coddors, ant. Corax) კოდორ-კორაქსის ურთიერთმიმართების შესახებ – ხორავა ბ., ოდიშაფხაზეთის ურთიერთობა (XV-XVIII სს.). თბ., 1996, გვ. 92. შენიშ. 176] აღნიშნული აქვს Pigivitas Metropol. როგორც ჩანს, აქ საქმე გვაქვს უბრალოდ ადგილობრივი გეოგრაფიის არცოდნასთან, თორემ შარდენი რომ მართლაც ბიჭვინთის ტაძარზე საუბრობს ირკვევა იმიტაც, რომ იქვე მიუთითებს: „იქ კათალიკოსი წელიწადში ერთხელ ჩადის ზეთის დასამზადებლად, რასაც ბერძნები მბრონს უწოდებენ“ (Voyages du Chevalier Chardin..., გვ. 196; Путешествие Шардена..., გვ. 38; ქან შარდენის მოგზაურობა..., გვ. 127), რაც, როგორც ცნობილია, მხოლოდ ბიჭვინთის საკათედრო ტაძარში აღესრულებოდა. ამასთან, დრანდის ტაძარი არ დგას „ზღვის ნაპირას“ (ზღვიდან დრანდამდე სულ ცოტა 5 კმ. მაინც არის). ბიჭვინთის „გუმბათოვანი სამნავიანი ეკლესია“ კი ნამდვილადაა „ნავსადგურიდან 500 მეტრში“ (Пачулия В. П., Древняя, но вечно молодая Абхазия. Сухуми, 1991, გვ. 239).

15. Voyages du Chevalier Chardin..., გვ. 204-205.
16. იგულისხმება აფხაზეთის კათალიკოსი.
17. „მწყემისი“, 1887, №2, გვ. 10.
18. Путешествие Шардена..., გვ. 45.
19. ქან შარდენის მოგზაურობა, გვ. 137.
20. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973, გვ. 776, 783; ვახუშტის ამ ცნობას ნიკო დადიანიც იმეორებს, თუმცა მის დროს (XIX ს. I ნახ.) ეს უკვე ანაქრონიზმი იყო (დადიანი ნ. ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ თბ., 1962, გვ. 150, 151).
21. პაპასქირი ზ., ზოგი რამ აფხაზეთის წარსულზე და ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებზე – წგნ.: პაპასქირი ზ., აფხაზეთი საქართველოა. თბ., 1998, გვ. 47; პაპასქირი ზ., ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი I. უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. თბ., 2004, გვ. 97; ხორავა ბ., ოდიშაფხაზეთის ურთიერთობა, გვ. 75-76.
22. პაპასქირი ზ., ზოგი რამ აფხაზეთის წარსულზე და ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებზე, გვ. 14; დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა. გამოსაცემად მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო პროფ. ილია ანთელავამ. თბ., 1991, გვ. 28.
23. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 782; ამ საფორტიფიკაციო ნაგებობის დანიშნულება რომ აფხაზთა შემოსევებისაგან ოდიშის დაცვა იყო, ამას უცხოელი ავტორებიც მოწმობენ: ა. ლამბერტი (ლამბერტი ა., სამეგრელოს აღწერა, გვ. 152), ჟ. შარდენი (Voyages du Chevalier Chardin..., გვ. 149-150; Путешествие Шардена..., გვ. 21; ქან შარდენის მოგზაურობა..., გვ. 107).
24. ასეა მ. თამარაშვილთან (თამარაშვილი მ., ისტორია კათალიკოზისა ქართველთა შორის. ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით. XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. ტფილისი, 1902, გვ. 144; ტაბაღლა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში. ტ. III, გვ. 157)

25. ბ. ხორავას მოსაზრებით, საუბარია მდ. ბესლეთზე და არა მდ. კოდორზე, როგორც ამას ი. ტაბაღლა მიიჩნევს (ხორავა ბ., ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა, ტაბაღლა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში. ტ. III, თბ., 1987, გვ. 160).
26. თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 144; ტაბაღლა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში. ტ. III, გვ. 157.
27. ტაბაღლა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში. ტ. III, გვ. 157; ამ მოსაზრებას ბ. ხორავაც ემხრობა (ხორავა ბ., ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა, გვ. 94).
28. ინგოროყვა ბ., გიორგი მერჩულე. თბ., 1954, გვ. 134.
29. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები (მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის). მეორე გამოცემა. დ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1990, გვ. 618.
30. თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 149.
31. ასე აქვს მ. თამარაშვილს (თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 145).
32. მართალია, კონტექსტის მიხედვით, აქ სასულიერო პირებზეა საუბარი, მაგრამ, ამ შემთხვევაში, ამას პრინციპული მნიშვნელობა არ აქვს.
33. თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 145.
34. იქვე.
35. იქვე, გვ. 146.
36. Материалы по церковной и этнополитической истории Абхазии. Посольство Федота Елчина и Павла Захарьева в Мегрелию (1639-1640). Для издания подготовил, предисловием, комментариями и словарем снабдил *Джемал Гамахария*. Тб., 2005, გვ. 269; გამახარია ჯ., აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 197-198; ხორავა ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 93.
37. ქათბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალახანიამ, თბ., 1978, გვ. 56; გამახარია ჯ., აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 197-198; ხორავა ბ., ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა, გვ. 93.
38. ლამბერტი ა., სამეგრელოს აღწერა, გვ. 11-12; როგორც მ. მგალობლიშვილი შენიშნავს, ა. ლამბერტი ოდიშიდან 1649 წ. გაემგზავრა (ქან შარდენის მოგზაურობა, გვ. 15); იმავე პერიოდის მეორე ოსმალო ავტორი ევლია ჩელები წერს: მდინარე ფაშა „პირდაპირ სამხრეთისაკენ მიედინება და სამეგრელოსა და აბაზას ქვეყნის შუა ზღვას ერთვის... მთლიანად შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე მდებარე აბაზას ქვეყნის დასაწყისია მდინარე ფაშა და საზღვრის დასასრულია დასავლეთით ორმოცდაორი დღის სავალზე კაფას ვილაიეთის მფლობელობაში მყოფი ტამანის ნახევრკუნძულის ახლოს მდებარე ანაპის ციხის ნავსადგური“ (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუფუჩიძემ, ნაკვ. I, ქართული თარგმანი. თბ., 1971, გვ. 96, 97). მკვლევართა (გ. ანჩაბაძე, ბ. ხორავა) მოსაზრებით მდ. ფაშაში მდ. კოდორი იგულისხმება (ანჩაბაძე გ., ევლია ჩელების ცნობები აფხაზური და აბაზური ტომების შესახებ, - „საისტორიო კრებული“, VI, თბ., 1976, გვ. 77; ხორავა ბ., ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა, გვ. 92).
39. Voyages du Chevalier Chardin..., გვ. 336-337, 350-351; Путешествие Шардена..., გვ. 104, 110-111; ქან შარდენის მოგზაურობა..., გვ. 207, 215-216; აფხაზები მარტო სამეგრელოთი არ „კმაყოფილდებოდნენ“: გიორგი გურიელმა (სამთავროს სათავეშია 1669 წლი-

- დან) „მოსრნა მეკობრედ მოსრულნი აფხაზნი გურიას მრავალგზის“ (ბაჭყალი **მეკობრე ვახუშტი**. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 840); **Анчабадзе З. В.**, *Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.)*. Сухуми, 1959, გვ. 268-269; **პაპასქიორი ზ.**, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი I, გვ. 102.
40. **ჟან შარდენის მოგზაურობა...**, გვ. 107; «Le Corax et le Phase, fleuves fameux dans les anciens historiens, à présent nommés Codours et Rione, lui servent là de bornes. Le premier la sépare d'avec les Abcas, le second d'avec l'Imirette» (*Voyages du Chevalier Chardin...*, გვ. 149-150); «Коракс (Corax) и Фазис (Phasis), – реки, прославленные древними историками, – называемые теперь Кодур и Рион, составляют его границы. Первая отделяет его от Абхазии, вторая от Имеретии» (*Путешествие Шардена...*, გვ. 21).
41. **უნდა აღინიშნოს**, რომ ამ მონაკვეთის მცდარმა თარგმანმა შეცდომაში შეიყვანა ისტორიკოსი **ჯ. გამახარიაძე**, რომელიც, შესაბამისად, ასეთ დასკვნას აკეთებს: „როგორც ვხედავთ, ძამი ბიჭვინთას აფხაზეთის ტერიტორიად არ მიიჩნევა; ის აფხაზეთთან ახლოს მდებარეობდა და არა აფხაზეთში. 23 წლის განმავლობაში კოლხეთში მოღვაწე მისიონერმა იცოდა, რომ ბიჭვინთა სამეგრელოს ეკუთვნოდა“ (**გამახარია ჯ.**, *აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა*. გვ. 257). როგორც ზემოთ ვნახეთ, თეატინელ მისიონერს არანაირად არ შეეძლო მსგავსი რამის მტკიცება, რადგან, ოდიშში მისი ჩამოსვლის მომენტისათვის, სამეგრელო-აფხაზეთის საზღვარი უკვე მდ. კოდორზე გადაიდა. სამაგიეროდ, „23 წლის განმავლობაში კოლხეთში მოღვაწე“ მისიონერმა კარგად იცოდა, აფხაზეთის კათალიკოსის „სამიტროპოლიტო ტაძარი“ სინამდვილეში სადაც მდებარეობდა – ანუ *აფხაზეთში, თან საკმაოდაც შორს ოდიშის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვრიდან*. **ჯ. გამახარიას** მხრიდან მსგავსი შეცდომის დაშვება მით უფრო გასაკვირია, როდესაც მან უკვე მიუთითა მზია მგალობლიშვილის მიერ თარგმანში ადრე დაშვებულ ერთ მსგავსე შეცდომაზე (**Гамахария Дж., Гогия Б.**, *Абхазия – историческая область Грузии (историография, документы и материалы, комментарии)*. С древнейших времен до 30-х годов XX века. Тб., 1997, გვ. 301, 672-673; **გამახარია ჯ.**, *აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა*, გვ. 532-533. შენიშ. 11). საქმე ეხება ერთ ეპიზოდს ფრანსუა გამბას თხზულებაში, რომელსაც მ. მგალობლიშვილი ასე თარგმნის: „მათ (იგულისხმებიან აფხაზები – კ. კ.) წინაპრებად მეგრელები ითვლებიან“ (უკ *ფრანსუა გამბა*. მოგზაურობა ამიერკავკასიაში. ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები და ურთო *მზია მგალობლიშვილმა*. ტ. I, თბ., 1987, გვ. 88). **ჯ. გამახარია და ბ. გოგია** ამას ასე თარგმნიან: „მათი მღვდლები მეგრელები არიან“ (**Гамахария Дж., Гогия Б.**, იქვე; **გამახარია ჯ.**, იქვე). ენახოთ, როგორ არის ფრანგულ ორიგინალში: ... «leurs *prêtres* sont mingréliens» (*Voyage dans la Russie méridionale, et particulièrement dans les provinces situés au delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824; par le Chevalier Gamba, Consul du Roi à Tiflis. Tome premier. Paris, 1826.* გვ. 87). **ჯ. გამახარია და ბ. გოგია** ზემოხსენებულ კრიტიკულ შენიშვნაში მართლნი არიან, ვინაიდან *prêtre* ფრანგულში მართლაც აღნიშნავს „*ქურუმს, მღვდელს*“ (*Французско-русский словарь*. Составитель К. А. Ганшина. Издание третье, переработанное и дополненное. М., 1957, გვ. 637).
42. როგორც მიიჩნევენ, მამია III დადიანის (1512-1533წწ.) წყალობის სიგელში „ბიჭვინტის ღმრთისმშობლისადმი“ დასახელებული სოფლები აითარნე, არუხა და რაბიწა (დოლიძე ი., ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, თბ., 1965, გვ. 179-180) აფხაზერი დასახლებული პუნქტებია, თუმცა ამ საკითხში მკვლევართა მოსაზრება გან-

სხვაგვებუღია. თ. გვანცვლაძე მიიწწეეს რომ „აითარწე სახელის აფხაზურობა არა-
ვითარ ეჭვს არ იწვევს, ვინაიდან აშკარად მესაქონლეობის აფხაზური ღვთაებური
აღთარის სახელიდან უნდა მომდინარეობდეს“ (გვანცვლაძე თ., აფხაზეთის ისტორიის
რიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები. დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერე-
ბათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1997, გვ. 183-184). არ-
უხას და რაბიწას მკვლევარი, ასევე, აფხაზურ ტოპონიმებად მიიწწეეს, მაგრამ მათი
ზუსტი ეტიმოლოგიის მითითება უძწეღდება (გვანცვლაძე თ., აფხაზეთის ის-
ტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები, გვ. 183-184). აითარწე აფხაზურ და-
სახლებად მიაწწია კ. ოკუჯავასაც, სამაგიეროდ დანარწენი ორის სახელწოდების
ახსნას ქართული ეწის საფუძველზე ცდილობს (ოკუჯავა კ., აფხაზეთი XVII სა-
უკუნეში, გვ. 76-77). ჯ. გამახარია კი მათ ქართულ სოფლებად მიიწწეეს და აღ-
ნიშნავს, რომ მათი სახელები „ქართულად თითქოს არ ქდერს, მაგრამ არც აფსუ-
ურად იხსწება... აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შორეულ წარსულში მეგრელებიც
თაყვანს სცემდწენ მეცხოველეობის ღვთაებას – „ანთარს“ (გამახარია ჯ., აფხაზე-
თი და მართლმადიდებლობა, გვ. 170-171).

43. ღომინაძე ა., ქართული ფვოდაღური ურთიერთობის ისტორიიდან. ტ. I, გვ. 222, 224-225; ოკუჯავა კ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 54; პაპასქირი ზ., ნარკვევები თანამედ-
როვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვეთი I, გვ. 104-105.
44. Voyages du Chevalier Chardin..., გვ. 336-337, 350-351; Путешествие Шардена..., გვ. 104, 110-
111; ჟან შარდენის მოგზაურობა..., გვ. 207, 215-216; Анчабадзе З. В., Из истории сред-
невековой Абхазии, გვ. 268-269.

შაკ-შრანსუა ბამბა თბილისის მოსახლეობის შუსახემა

XIX ს. პირველი ნახევრიდან კავკასია ვეროპული დიპლომატიის ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა. ეს განპირობებული იყო ე. წ. „აღმოსავლეთის საკითხის“ პრობლემით: ახლო აღმოსავლეთი და კავკასია ამ პერიოდში გვევლინებიან ისეთი ძლიერი სახელმწიფოების დაპირისპირების არენად, როგორც იყო რუსეთი, ინგლისი, საფრანგეთი, ავსტრია და პრუსია. ამ დროიდან სულ უფრო მეტი რაოდენობით იგზავნებიან კავკასიაში ამ ქვეყნების საეჭრო, პოლიტიკური და დიპლომატიური აგენტები, რომელთა მიზანი იყო ამ რეგიონის შესახებ დეტალური ცნობების შეგროვება. თავისთავად ცხადია, ნებისმიერი ასეთი პიროვნება თავისი ქვეყნის ინტერესების გათვალისწინებით ატარებდა მსგავს ექსპედიციას.

ვეროპის ქვეყნების ასეთი გამაღებული დაინტერესება კავკასიით იმანაც განაპირობა, რომ XIX ს. პირველი ნახევრისათვის აღნიშნული რეგიონის დიდი ნაწილი რუსეთთან იქნა შეერთებული. თუმცა დროთა განმავლობაში, იმის მიხედვით, თუ როგორ მწვედებოდა „აღმოსავლეთის საკითხი“, შესაბამისად იძაბებოდა დიპლომატიური ურთიერთობა რუსეთსა და დასავლეთ ვეროპის ძლიერ სახელმწიფოებს შორის. ამის გამო ასეთი მიზნების მქონე უცხოელ მოგზაურთა შეცვლა კავკასიაში უფრო და უფრო დიდ დაბრკოლებებს აწყობდა. თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ პერიოდში კავკასიაში ჩამოსულ მოგზაურთა უმრავლესობას სავესებით რეალური და ლეგალური მიზნები ჰქონდა – კერძოდ, რაც შეიძლება მეტის დათვალეიერება, შესწავლა და ობიექტური მასალის შეგროვება კავკასიის ქვეყნების შესახებ. ასეთთა რიცხვს მიეკუთვნებოდნენ ინგლისელი ლაიელი, ფრანგი დიუბუა დე მონპერე, გერმანელი კოხი და სხვ.¹

კავკასიის რეგიონით რუსეთის დაინტერესება შორეული წარსულიდან დაიწყო. XVIII ს. და განსაკუთრებით XIX ს. პირველ ნახევარში რუსეთის სამეცნიერო წრეებში უკვე გამოჩნდა მთელი რიგი ნაშრომებისა, რომლებშიც მოცემული იყო კავკასიის რეგიონში შემავალი ქვეყნებისა და ხალხების მრავალმხრივი და სისტემატური აღწერილობა. რუსული კავკასიოლოგის წარმატებებზე ნათლად მეტყველებს ს. მ. ბრონეესკის ნაშრომი „Новейшие географические и исторические известия о Кавказе“, რომელიც ავტორმა 1810 წ. დაასრულა და მოგვიანებით, 1823 წ. გამოსცა მოსკოვში. ეს ვრცელი ნაშრომი წარმოადგენს პირველ ცდას რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში კავკასიის ხალხთა შესახებ ერთიანი, მეცნიერულად დასაბუთებული წარმოდგენის შესაქმნელად. მრავალფეროვნებისა და მასში შეკრებილი კრიტიკულად გაანალიზებული სანდო ცნობების წყალობით ეს გამოცემა დღესაც ინარჩუნებს თავის აქტუალურ სამეცნიერო ღირებულებას. რასაკვირველია, ასეთი მაღალი მეცნიერული დონის მქონე ნაშრომს წინ უძღოდა და საფუძვლად დაედო ხანგრძლივი და შრომატევადი სამუშაოები კავკასიის რეგიონის და მისი მოსახლეობის შესახებ ცნობების შესაკრებად. როგორც ცნობილია, ასეთი სახის ინფორმაციის შეგროვება რუსეთის არქივებში XVI ს. შუა ხანებიდანვე დაიწყო. ეს ის პერიოდი, როცა ისახებოდა პირველი დიპლომატიური, პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიკური კავშირები რუსეთსა და კავკასიის ქვეყნებს შორის. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ცნობების მოპოვებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვით უცხოელ ავტორებს.

ცნობები საქართველოს შესახებ ევროპაში ჯვაროსნების დროიდანვე ჩნდება. ჯვაროსნულმა ლაშქრობებმა ერთგვარად გააღრმავეს შუა საუკუნეების ევროპის ღრები და იგი ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს დაუახლოვეს. ევროპელებმა და ქართველებმა ამ ომების დროს გაიცინეს ერთმანეთი და ბუნებრივია, რომ საქართველოს შესახებ ევროპელთა უძველეს ცნობებში სწორედ ამ ბრძოლების მომენტებია ასახული. თითქმის ამავე პერიოდში რუსეთშიც ჩნდება ცნობები საქართველოს შესახებ.

XIII ს-ში მონღოლთა შემოსევამ ძირს დასცა საქართველოს ძლიერება და ევროპაში კარგა ხანს არაფერი იყო ცნობილი იმის შესახებ, თუ რა ბედი ეწიათ მონღოლთა ბატონობის ქვეშ მყოფ სამხრეთ კავკასიის ქრისტიან ხალხებს. თუმცა XIV-XV სს-ში თურქოსმადლთა გაძლიერების კვალდაკვალ, რამაც ახალი საფრთხე შეუქმნა ევროპის ქვეყნებს, აღმოსავლეთისაკენ ევროპული ელჩებისა და მოგზაურების ახალი ტალღა დაძრა (თემურ-ლენგის, უზუნ-ჰასანის, შაჰ-აბასის კარზე). თავის მხრივ, საქართველოც გზავნის საკუთარ ელჩებს ევროპაში. შესაბამისად, ამ პროცესს თან მოჰყვა ევროპის ქვეყნებში საქართველოს შესახებ ახალი ცნობების გავრცელება და მის მიმართ ინტერესის გაცხოველება². ამის დადასტურებაა ახლო აღმოსავლეთში რომის პაპის მისიონერთა მომრავლება, რომელთა ნაშრომებიც საკმაოდ მკაფიო წარმოდგენას უქმნიდნენ საქართველოს შესახებ ევროპელ მკითხველს.

XVIII ს-დან ევროპული სავაჭრო კაპიტალის აღმოსავლეთისაკენ მოძალბამ აქ ვაჭარ-მოგზაურთა მომრავლება გამოიწვია. თუ მისიონერთა წრემ XVII ს-ში შესანიშნავი ავტორი - არქანჯელო ლამბერტი მოგვცა, XVIII ს. ვაჭარ-მოგზაურთა შორის ამ მხრივ, გამოირჩევა ორი თვალსაჩინო პიროვნება - ჟან-ბატისტ ტავერნიე და ჟან შარდენი³. XVIII ს-ში აღწერილობითი ლიტერატურის მომრავლებას, აღმოსავლეთისადმი ევროპელთა ინტერესის ზრდის გარდა, მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი, ერთი მხრივ, რუსეთის აქტიურმა მოქმედებებმა კავკასიის (კერძოდ, კასპისპირეთის) რეგიონში და, მეორე მხრივ, ირანში მიმდინარე მოვლენებმა (გადატრიალებებმა და აჯანყებებმა), რომლებმაც ევროპელთა ყურადღება მიიპყრეს. ამ პერიოდში შეიქმნა როგორც ევროპელი, ისე რუსი ავტორების (გიულდენშტედტის, რაინეგის, ბურნაშოვის და სხვ.) უაღრესად საინტერესო ნაშრომები.

XIX ს-დან ევროპაში აღწერილობითი ლიტერატურის ნამდვილი მოზღვავება იწყება, რაც თავისთავად ინგლისს, საფრანგეთსა და რუსეთს შორის ახლო აღმოსავლეთში წარმოქმნილი დაპირისპირებით იყო განპირობებული: ნაპოლეონის ომებს, მის აღმოსავლურ პოლიტიკას, რუსეთის წინსვლას კავკასიისა და შუა აზიაში შედგეად მოჰყვა დიდძალი აღწერილობითი და მემუარული ლიტერატურის შექმნა. შესაბამისად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, ამავე პერიოდში მოხდა ქართველოლოგიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერული დისციპლინის ჩამოყალიბება ევროპაში⁴.

XIX ს. პირველი მეოთხედის სამხრეთ კავკასიის და, კერძოდ, - საქართველოს ისტორიული და კულტურულ-ეკონომიკური განვითარების შესასწავლად ერთ-ერთ საუკეთესო წყაროს წარმოადგენს ჟაკ-ფრანსუა გამბას (1763-1844 წწ.) მოგზაურობათა ჩანაწერები. როგორც ცნობილია, იგი წლების მანძილზე იყო საფრანგეთის კონსული თბილისში და საფუძვლიანად გაეცნო საქართველოს, ხოლო წლების მანძილზე მის მიერ მოპოვებული მასალა სათაურით „მოგზაურობა ამიერკავკასიაში“ (2 ტომად) გამოსცა პარიზში. 1826 წ. ამ ნაშრომის პირველი ტომი, რომელიც ძირითადად დასავლეთ საქართველოს ეხება, ქართულად ითარგმნა და გამოქვეყნდა 1989 წ.⁵ ამჟამად მიმდინარეობს მუშაობა მეორე ტომის (რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს და მათ

შორის, თბილისის აღწერას შეიცავს) გამოსაცემად მომზადებაზე. მკითხველს უკვე შევთავაზეთ გამბას ცნობები თბილისის შესახებ⁶, ამჯერად ვაქვეყნებთ მას საქართველოს მოსახლეობის შესახებ, რომლებსაც თან ეურთავთ სათანადო კომენტარებს. ქართველების, სომხების, თათრების და სხვ. გამბასეული დახასიათება მკვლევართათვის უდავოდ საინტერესოა, თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მისი შთაბეჭდილებები გარკვეულწილად სუბიექტურ ხასიათსაც ატარებენ (ამ მხრივ აღსანიშნავია გამბას აშკარად გამოსატყულო ღოიადური განწყობა რუსეთის მმართველობის მიმართ სამხრეთ კავკასიაში), მაგრამ ეს სავესებით ბუნებრივია უცხოელ მოგზაურთათვის. ჩვენთვის კი არსებითი მნიშვნელობა აქვს სწორედ გარეშე თვალით დანახულ ქართულ სინამდვილეს.

* * *

საკუთრივ საქართველოს მოსახლეობას ანგარიშობენ სამოც ათას ოჯახს, რაც სამას სამოც ათას სულს შეადგენს - კვადრატულ მილზე⁷ დაახლოებით ას ოცი მაცხოვრებელი. ეს არის გადარჩენილი ნაწილი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მოსახლეობისა, განადგურებული იმ შემოსევების შედეგად, რომლის სამსხვერპლოც ეს მრავალტანჯული მხარე იყო. როდესაც 1618 წელს⁸, შაჰ აბასმა საქართველო თურქებისაგან მიიტაცა, დაახლოებით ოცი წლის განმავლობაში რომ ბატონობდნენ ამ მხარეში, მან ოთხმოცი ათასი ოჯახი ანუ ხუთასი ათასი მაცხოვრებელი აყარა და სპარსეთის უშორეს პროვინციებში მიმოფანტა. მნიშვნელოვნად შემცირდა ამ მხარის მოსახლეობა ნადირ შაჰის⁹ დროს, ხოლო ალა-მაჰმად ხანმა¹⁰, 1795 წლის შემოსევის დროს, რომელიც არაერთხელ მოვიხსენიე, ოცი ათასი ქართველი წაასხა სპარსეთში, სადაც ისინი დღესაც ცხოვრობენ. თუ ამას დაემატებთ იმ ფაქტს, რომ საქართველოს მეფეები და ამ მხარის თავადები თავიანი ქვეშევრდომებს გამუდმებით ყიდდნენ ხოლმე მუსლიმ ვაჭრებზე, ადვილი წარმოსადგენია ის მიზეზები, ამ მხარის თითქმის გაუკაცურება რომ გამოიწვიო. დღეს უკვე ეს მიზეზები აღარ არსებობენ და საქართველოს მოსახლეობის სწრაფ ზრდას წინ აღარაფერი ელოდება.

რუსეთის იმპერიაში შემაავალი სპერსეთის ძველი პროვინციების მოსახლეობის მდგომარეობის აღწერას მოკლე მიმოხილვის სახითაც კი ვერ შევძლებ. იმ დროს, როცა რუსეთის მონარქი ამ მხარეებს დაეპატრონა, ბევრი მუსლიმი სპარსეთის ტერიტორიაზე გადაიხვეწა; მაგრამ, შემდეგში, რუსეთის უწყინარმა მმართველობამ ლტოლვილთა დიდი ნაწილი კვლავ მოიზიდა ამ მხარეებში.

საქართველოს მოსახლეობას, მის თანამედროვე სახლვრებში, შეადგენენ ქართველები, სომხები, თათრები და სპარსელები.

ნება მომეცით ამ სხვადასხვა ხალხების პორტრეტი აქ ისეთნაირად წარმოვაჩინო, როგორც ვნახე და როგორაც აღმიწერეს ისინი ადამიანებმა, დიდი ხნის განმავლობაში რომ ცხოვრობდნენ აქ და საშუალება ჰქონდათ კარგად გასცნობოდნენ მათ.

ქართველი კაცი მაღალი ტანისა და ძლიერი აგებულებისაა. მისი სახის ნაკვეთები, როგორც წესი, ღამაზი და მკვეთრად გამოკვეთილია. აქვს შავი, მშვენიერი ჭრილის თვალები, გრძელი, ხშირად არწივისებრი ცხვირი, უფრო ებრაელების ცხვირის მსგავსი, ვიდრე რომაელებისა, რის გამოც მას ხშირად ებრაელებთან აიგივებენ. სიარული მკვიდრი აქვს, ზოგჯერ სხეულის ოდნავი რხევით, რაც მას ზვიად იერს აძლევს. რადგან ქართველი კაცი ისეთ ქვეყანაში ცხოვრობდა, რომელსაც მუდმივად ემუქრებოდა მტრის შემოსევების საფრთხე, იგი იძულებული იყო თავდაცვისათვის

მუდმივად მზადყოფნაში ყოფილიყო, მას თავი უნდა დაეცვა ხან თურქებისაგან, ხან რუსებისაგან, ხან სპარსელებისაგან, რომლებიც ყარსიდან და ახალციხიდან მოდიოდნენ, ხან სპარსელებისაგან, რომლებიც კავკასიიდან ეშვებოდნენ. ამ მდგომარეობამ ქართველი კაცი მეომრად აქცია, მაგრამ რადგან იგი მცირერიცხოვან ერს განეკუთვნებოდა, რომელიც იძულებული იყო ურიცხვი მტრის ჯარების წინააღმდეგ ებრძოლა, იგი პარტიზანულ ომებს უფრო იყო შეწყვეტილი, ვიდრე რეგულარულ ბრძოლებს. ახიელთა შორის ქართველ კაცზე უფრო მამაცი ჯარისკაცი და საუკეთესო მხედარი არ მოიძებნებოდა. სპარსეთის ჯარებში ქართველთა კორპუსები ყოველთვის გამოირჩეოდნენ; სპარსეთის ხელმწიფეები მთელ იმედებს მათზე ამყარებდნენ და, როგორც წესი, გამარჯვებაც სწორედ ყოველთვის მათ მოჰქონდათ. მამაცი, მაგრამ არც თუ იშვიათად სასტიკი, სტუმართმოყვარე, მაგრამ გულწაფლობილი, ჭკვიანი, მაგრამ ნაკლებად განათლებული, აი ამ თვისებათა ერთობლიობის გამო ქართველ კაცს ერთდროულად აქვს ჯარისკაცისათვის დამახასიათებელი მანკიერებაცა და უმანკოებაც.

საკუთარი მეფეების დროს განუწყვეტელ ომებს შეჩვეულ ქართველ თავადებს, თანდათანობით ბეზრდებოდათ უმოქმედო და ერთფეროვანი ცხოვრება. თუკი ოდესმე შექმნილი ვითარება რუსეთს აიძულებს იმპერიის ცენტრში - აზიაში შეტევა აწარმოოს შიიტი და სუნიტი მუსლიმების¹² წინააღმდეგ, რუსეთის სახელმწიფოსათვის სულაც არ იქნება ძნელი სულ მცირე დროში საქართველოში მრავალრიცხოვანი ჯარის შეკრება. თავისი მხნეობით გამორჩეული და ევროპულად გაწვრთნილი ეს ჯარი იმპერიის საუკეთესო ჯარს ტოლს არ დაუდებს.

ხალხი, ჩვეულებრივ, მიწათმოქმედებასა და ხელოსნობას მისდევს, ვაჭრობა კი უფურადღებოდ რჩებათ. ქართველი კაცისათვის არ არის დამახასიათებელი მებატონის ქედმაღლობა, მისი იერი და მანერები უფრო მეომრულ ხასიათზე მიუთითებენ.

ქართველი ქალები სავსებით ამართლებენ მათ სილამაზეზე შექმნილ რეპუტაციას. ისინი გამოირჩევიან სახის სწორი ნაკეთობით, რომელთა მოდელიც მშვენიერმა ბერძნულმა ქანდაკებებმა შემოგვინახა, მოყვანილი ტანით, თეთრი ქათქათა კანითა და ნაზი გამოხედვით. ბანაკურ ცხოვრებას შეჩვეულ მამაკაცებთან ურთიერთობის პირობებში, თავიანთი სულიერი თავაზიანობით და მხიარული ხასიათით მანდილოსნებმა მოახერხეს მათზე გავლენის მოპოვება.

სომხებს, რომლებიც საქართველოში მრავლად არიან, ზნე-ჩვეულებითა და ბუნებრივი მონაცემებით არავითარი მსგავსება არა აქვთ ქართველებთან. ამ უკანასკნელთა მეტბრძოლი სულისკვეთება სრულ კონტრასტს ქმნის სომხების მშვიდობიან ხასიათთან.

სომხები კაცი ოდნავ უფრო დაბალი ტანისაა, მაგრამ უფრო ჩასუქებული, ვიდრე ქართველი კაცი, მასაც სწორი სახის ნაკეთები აქვს, ცხვირი - სწორი, გამოხედვა - სერიოზული, იერი - ჩაფიქრებული და მორჩილი. იგი აერთიანებს, ორ, თითქმის ერთმანეთის საწინააღმდეგო თვისებას: უძველეს ზნე-ჩვეულებებსა და იმ ნაკლოვან თვისებებს, რაც დიდი ხნის განმავლობაში დამოუკიდებლობას მოკლებულ ქვეყანაში ცხოვრებასთან არის დაკავშირებული.

ისევე როგორც აბრამისა და იაკობის¹² დროს, პირველშობილი ძე მამის შემდეგ ოჯახის პატრონად, მის უფროსად და მემკვიდრედ ითვლება. უმცროსი ძმები მისი მორჩილნი არიან, ხოლო დები თითქმის მისი მსახურნი. ერთნიც და მეორენიც მამის მიმართ მოკრძალებით არიან აღვსილნი; იშვიათად დაუჯდებიან მას წინ და არც მაგიდასთან სხდებიან მამასთან ერთად. შვილები მამის უერთგულესი მსახურნი არი-

გარდა, ამ სამი ხალხისა, რომლის შესახებაც ეს-ეს არის ვისაუბრე, ნუხაში, განჯაში, ყარაბაღში, შირვანსა და თვით დაღესტანშიც კი დიდი რაოდენობით სპარსელებს. ისინი ამ მხარეებში მას შემდეგ დაპყვიდრდნენ, რაც ისინი დაუმორჩილდნენ; მათ შეინარჩუნეს თავიანთ თანამომკმეთა ზნეჩვეულებანი და თვისებები; ამის გამო, დახასიათება, რომელსაც ამ ხალხის მიმართ ვიძლევი, ამ ვრცელი სამეფოს მცხოვრებთა დიდ ნაწილსაც შეიძლება მიუყენოთ.

სპარსელი მამაკაცი შავგვრემანია, საშუალოზე მაღალი და საკმაოდ მოყვანილი ადნაგობისაა. ხახე წაგრძელებული აქვს, თვალები ცოცხალი და ჭკვიანური; ატარებს თითქმის ყოველთვის გრძელსა და ხშირ წვერს; იგი ბევრად უფრო ფეხმარდია და ნაკლებად დინჯი ქვევის მანერა აქვს, ვიდრე თურქს. ეს ორი ხალხი ერთმანეთს რომ შევადაროთ, მე ვიტყვი, რომ თურქმა, ხალიფას ნება-სურვილის სრულ მორჩილებაში, შეინარჩუნა მთელი ის მხნეობა, რაც ფატალიზმის შედეგია. იგი ემორჩილება დესპოტს, მაგრამ არა გადაგვარებულ დესპოტს. ცრურწმენებმა, ძველი დროის გამარჯვებთა მოგონებებმა მას მებრძოლი სული შეუნარჩუნეს. ზოგჯერ იგი მკაცრი და დაუნდობელია, მაგრამ მადლიერებისა და უკეთილშობილესი გრძობებისათვისაც ღია აქვს გული. ახლა დაეუბრისპიროთ თურქს სპარსელი და დავახასიათოთ იგი ისე, როგორც ეს აღწერილი აქვს ყველა მოგზაურს, რომელიც მათთან ცხოვრობდა. ერთ საუკუნეზე მეტია, რაც სპარსელი შეეგუა იმ გარემოებას, რომ მისი ქვეყანა დაპყრობილია, იგი ბრძიდ მორჩილებს თათრებს, თურქმენებსა და ავღანელების ბელადებს და თვლის, რომ განგებამ მას მონობა და ტანჯვა-წამება არგუნა. უახლოესი წარსულის ყველანაირი მოგონება მისთვის სამარცხვინოა და სერიოზული წინააღმდეგობის გავწევა მას არასოდეს შესძლებია. მას თვალწინ უნგრევდნენ და უძარცვავდნენ ქალაქებს, უხოცავდნენ ძმებს, ართმევდნენ ქონებას; უიმედო არსებობისათვის განწირული, სიცოცხლის შესანარჩუნებლად იგი უკიდურეს ზომებს მიმართავდა, ხშირად ძალზე სამარცხვინოსაც კი. ასეთმა ვითარებამ ეს ხალხი ხავსებით დასცა სულიერად. მისი არცერთი სიტყვა არ შეესაბამება სინამდვილეს. არავითარი ფიცი მისთვის წმინდა არ არის; დღეს თუ ერთზე დაიფიცებს, ხვალ მის საწინააღმდეგოზე ფიცულობს. ძლიერის წინაშე ქვემორშია, სუსტის მიმართ კი - დიდგულა და სასტიკი. მერე რა, რომ იგი ბუნებრივი ნიჭითაა დაჯილდოებული, რომ აქვს შეთვისების უნარი, შეუძლია წარმატებებს მიაღწიოს მექანიკის დარგში, მეცნიერებაში, ყველაფერ იმაში, რაც სწავლა-განათლების სფეროს მოიცავს? ბუნების მიერ მომადლებული ეს ნიჭი უბედურებად იქცევა ხოლმე, თუკი მის მფლობელს არ გააჩნია არც პრინციპები და არც სათნოება.

სინანულის გრძობა მეუფლება, როცა სპარსელებს ასეთ ცუდ ფერებში წარმოვსახავ, ამიტომ აქვე დაუყოვნებლივ მინდა დაეძინო, რომ მათ შორის ბევრნი ისეთებიც არიან, ვინც უდიდეს პატივისცემას იმსახურებს. ამ გამონაკლისთა შორის, კაცობრიობისათვის სასიკეთოდ, შეგვიძლია დავასახელოთ ტახტის მემკვიდრე უფლისწული აბას მირზა¹³, რომლის კეთილშობილური მიზნები ხალხის ზნეჩვეულებებისა და მათი ბედობლის გაუმჯობესებისაკენ არის მიმართული, ხალხისა, რომლის მმართველიც იგი ერთ დღეს გახდება.

მე მოგახსენეთ ქალაქში მცხოვრები სპარსელების შესახებ; ხოლო ისინი, ვინც მომთაბარე ცხოვრებას მისდევენ, გარკვეული თვალსაზრისით მათგან განსხვავდებიან.

ქურთები თავიანთი ზნეჩვეულებებით თათრებსა და თურქმენებს არ ჰგვანან; სხვადასხვა ხალხებს, რომლებიც თავიანთი ნახირით დაეხეტებიან სპარსეთში, მიუხედავად განსხვავებული წარმომავლობისა, ყველას ახასიათებს თვითმყოფადობა,

ძარცვისადმი მიდრეკილება და ამ მანიკერების საზღაურად – სტუმართმოყვარეობის კანონებისადმი დიდი პატივისცემა, წესიერი ზნეჩვეულებანი და ზოგჯერ, ამაღლებული გრძნობებიც კი.

მე უკვე ვისაუბრე იმის შესახებ, რომ ამიერკავკასიის რუსეთის პროვინციებში თანდათან, დიდი რაოდენობით ჩამოდიან სომხები. ამ ჩამოსახლებულთა შორის არის სომეხი პატრიარქი¹⁴, რომლის აქ დამკვიდრებამაც შესაძნევე და მნივეწელოვანი შედეგები მოიტანა. იგი 1822 წელს თითქმის მთელ თავის სამღვდელთაგანსთან ერთად გამოიქცა ეწმიაძინის მონასტრიდან, რომელიც სპარსეთში, ერევნის პროვინციაში, არარატის მთასთან ახლოს მდებარეობს¹⁵. ეს უწვეულო მოვლენა სწორედ რომ განვსახვროთ, უნდა გავიხსენოთ, რომ სპარსეთსა და თურქეთს შორის თითქმის სამი წლის მანძილზე წარმოებული ბრძოლების დროს, ქურთები, რომლებიც ზედ საზღვარზე ცხოვრობდნენ, ბარბაროსებს შორის ურთიერთ თავდასხმების არეულობაში არ ინდობდნენ არც მოყვარეს და არც მტერს. მათ მრავალჯერ შეურაცხვევს სომეხთა მონასტერი, მოითხოვეს კონტრიბუცია და, როგორც ამბობენ, ორი ბერიც კი მოუკლავთ.

ეს მიზეზი საეკლესიო ამართლებს სომეხი პატრიარქის მოსვლას თავშესაფრის საქმეზე იმ ერთან, რომელსაც მისი დაფასება შეეძლო. მაგრამ ვერც თურქეთი და ვერც სპარსეთი გულგრილად ვერ შეხვდებოდა იმ ფაქტს, რომ პატრიარქი, უფრო სწორად, სომეხი ხალხის სული და მისი წინამძღვარი, ამიერიდან უნდა დამკვიდრებულიყო იმ ხალხთან, რომელიც ერთისათვის უღმობელი ზიზღის ობიექტი იყო, ხოლო ორთაგანათვის – თავზარის დამცემი. ასე იყო თუ ისე, მთავარმართებელმა ბრძანება გასცა, განსაკუთრებული პატივით მოპყრობოდნენ პატრიარქს, რომელმაც თავის ადგილსამყოფელად სანაინის მონასტერი¹⁶ აირჩია სომხეთში.

ამ დროიდან მოყოლებული ერევნის ხანისა და თვით აბას მირზას დაბეჯითებითა მოთხოვნამ ვერა და ვერ შეძლო დაეყოლიებინა გენერალი ერმოლოვი, დათანხმებულიყო პატრიარქის ეწმიაძინში დაბრუნებაზე. ბოლოს, საგანგებო ელჩიც კი მოვიდა მემკვიდრე უფლისწულის სახელით და კვლავ ითხოვა პატრიარქის დაბრუნება, თანაც განაცხადა, რომ მას პატივით მოეპყრობოდნენ და მისი სიცოცხლეც საეკლესიო გარანტირებული იქნებოდა. გენერალმა მკაცრად მიუგო, რომ იგი გააკვირვებულია, რატომ მოითხოვს უფლისწული ასე დაჟინებით პატრიარქის დაბრუნებას მონასტერში, სადაც მოსალოდნელია ქურთების მხრიდან ძარცვა, უფლისწული კი მათგან ბერების დაცვას ვერ ახერხებს.

მე ვისაუბრე სხვადასხვა ხალხების შესახებ, საქართველოს გუბერნიაში რომ ცხოვრობენ. ახლა, ნება მომეცით, ორიოდე სიტყვა მოგახსენოთ თვით ქართველების თამაშობათა და ჩვეულებათა შესახებ.

ბუნებრივია, რომ ერეკლეს დროიდან და რუსების მიერ ამ მხარის დაკავებამდე, ქართველთა გასართობები, მათი ცხოვრების პირობებიდან გამომდინარე, საბრძოლო ხასიათს ატარებდა.

ცხენზე ამხედრებული თავადები და კეთილშობილები ასპარეზობდნენ ჯირითში, ისროდნენ მიზანში, ცხენჭენებით კვლავ ტენიდნენ თოფს და ახლა ზურგიდან ისროდნენ. ზოგჯერ, ისევე როგორც თურქები კონსტანტინოპოლში, ისინი ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ჯერიდის ანუ შუბის ტყორცნაში; ხშირ შემთხვევაში, ამ სასიკვდილო თამაშობის შესახებ შეიძლება იგივე გვეთქვა, რაც ერთმა თურქმა თუ სპარსელმა ელჩმა თქვა, როცა ერთ-ერთ ჩვენს შეჯიბრს ესწრებოდა: „თუკი ეს გართობაა, იგი მეტისმეტია, ხოლო თუ შებრძოლებაა, იგი ძალზე სუსტია“. გენერალმა ერმოლოვმა, რომელიც იმ უბედურებათა მოწმე იყო, ურთიერთთან შებრძოლებულ ადამიანთა სი-

ფიცხეს შედეგად რომ მოჰყვებოდა ხოლმე, მოასპარეხებები დაითანხმა, ჯონსონის წინაშე ვლად წკეპლა ეხმარათ. მიუხედავად ამ წინდახედული ღონისძიებისა, უბედურ შემთხვევები ჯერ კიდევ ხშირია.

თავადებში გავრცელებული ეს საომარი თამაშობები მდებრიო ხალხმაც გადაიღო. მაგრამ მათი შებრძოლების მანერა ნაკლებად კეთილშობილური იყო და სასიკვდილო შემთხვევებიც უფრო ხშირი. კვირაობით და სადღესასწაულო დღეებში, ქართველები იკრიბებოდნენ ავლაბრის გარეუბნის მომიჯნავე მთის გადაღმა და ორ გუნდად იყოფოდნენ. ბავშვები ერთმანეთს აქეზებდნენ და მოდიოდნენ შურდულისა და ჯოხების სროლით. როცა ერთ-ერთი მათგანი თავს დამარცხებულად სცნობდა. მის ადგილს ახალგაზრდობა იკავებდა, შემდეგ კი მათ უფროსები ენაცვლებოდნენ.

ერთ დღეს მთავარმართებელმა მონინდომა დასწრებოდა ამ ასპარეზობას და მისმა ყოფნამ ისე ადაგზნო ქართველები, რომ ვიდრე ასპარეზობის შეწყვეტას მოახერხებდნენ, რომელიც ბოლოს ნამდვილად გააფორმებულ ბრძოლაში გადაიზარდა, ბევრი დაიჭრა, სამი კაცი კი ადგილზევე იქნა მოკლული. ამის შემდეგ სასტიკად აიკრძალა ასეთი სახიფათო გასართობების განახლება. მაგრამ იშვიათად ჩაივლის ისე კვირა დღე, რომ ეს ასპარეზობა არ წამოიწყონ და ვიდრე პოლიცია მოასწრებს მოსვლას და მებრძოლთა გაშვებებას, ჩვეულებრივ, რამდენიმე კაცი დაიჭრება ხოლმე.

ამ სისხლიან გასართობებს შეიძლება დავუპირისპიროთ უფრო მშვიდი სახის გასართობანი: კარგ ამინდში, რომელიც ასე ხშირია თბილისში, ყოველ საღამოს, ქართველებისა და სომხების სახლების ბანზე ახალგაზრდა ქალიშვილები, ქალები და ბავშვები იკრიბებიან. ერთდროულად, როგორც წესი, მხოლოდ ერთი ან ორი ქალიშვილი ცეკვავს; დედები და ქალები კი, რომლებიც საოჯახო საქმიანობას ეწევიან, აკომპანირებას უკეთებენ მათ, დაირაზე ხელების ზომიერი დაკვრით. ცეკვა ძალზე ძნელია: მოცეკვავენი ფეხზე არ დგებიან და იფარგლებიან თავის, მკლავებისა და სხეულის მოძრაობით. ასეთი გასართობები, რომლებიც ხშირად იმართება ხოლმე ზაფხულობით, ქალაქ თბილისის მხიარულ იერს აძლევს და ეს არის სიმბოლო უზრუნველყოფისა და ბედნიერებისა, რითაც სარგებლობს ეს ხალხი მას შემდეგ, რაც ბარბაროსთა შემოსევებისაგან დაცულია.

Mzia Mgaloblishvili

Lela Mikiashvili

JAQUES FRANCOIS GAMBA'S INFORMATION ABOUT THE POPULATION OF TBILISI

Jaques Francois Gamba's work "Journey in Transcaucasus" is one of the best sources of the first half of the nineteenth century Georgia, and generally, for studying the economic history of Transcaucasus. Gamba had been French consul for many years in Tbilisi and he was fully acquainted with different regions of Georgia. The first volume of the work, concerning West Georgia, was translated and published by M. Mgaloblishvili in 1987. The second volume contains the description of East Georgia (including Tbilisi), but it has not been translated and published yet. In the article we call your attention to Gamba's information on population of Tbilisi.

1. Адыги, Балкарцы и Карачаевцы в известиях европейских авторов XIII-XIX вв., составитель В. К. Гарданов, Нальчик, 1974, გვ. 3
2. ხანთაძე შ., ნარკვევები ევროპული ქართველოლოგიის ისტორიიდან (XIX ს. 20-იან წლებამდე). – კრებ. ქართული ისტორიოგრაფია, I, თბ., 1968, გვ. 118-119.
3. იხ. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა მ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1975.
4. ხანთაძე შ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 128.
5. ჟაკ ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, ფრანგულიდან თარგმნა მ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1987.
6. იხ. კრებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა, X, თბ., 2004.
7. მილი – (ლათ. milia – ათასი ორმაგი რომაული ნაბიჯი) სიგრძის ერთეული, უდრის 1,852 კმ.
8. შაჰ-აბასმა (1587-1629 წწ.) ოთხჯერ ილაშქრა საქართველოზე (1614-1617 წწ.). პირველივე ლაშქრობისას მრავალი ათასი ტყვე აჰყარა და გადაასახლა ირანის შიდა პროვინციებში. მარტო კახეთიდან 200 ათასი მოსახლე წაიყვანა (მათ ადგილას კი თურქმანები ჩაასახლა), რომელთა შთამომავლები დღესაც ცხოვრობენ ფერეიდანიში, ხორასანში, მაზანდარანიში და სხვ.
9. ნადირ-შაჰი – ირანის შაჰი 1736-1747 წწ., ყიზილბაშთა ავშარის ტომიდან. მის სახელს უკავშირდება ქართლ-კახეთში „ყიზილბაშობის“ ხანა (1736-1747 წწ.), როდესაც შაჰის ბრძანებით საქართველოს მოსახლეობა აღწერეს (1741 წ.) და უმძიმესი ხარკი დააკისრეს. გარდა ამისა, მოსახლეობას ყიზილბაშთა სასარგებლოდ სამხედრო სამსახურიც ვეალებოდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა ქართლი, ხოლო რაც შეეხება კახეთს, თეიმურაზის მოქნილი პოლიტიკის წყარობით, იგი 1742 წლიდან საერთოდ განთავისუფლდა ყიზილბაშთა ხარკისაგან.
10. აღა-მაჰმად-ხანი (1742-1797) – ირანის შაჰი (1794 წლიდან – გამგებელი, 1796 წლიდან შაჰი), ყაჯართა დინასტიის დამაარსებელი. 1795 წ. ილაშქრა საქართველოზე და განსაკუთრებული სისასტიკით დაარბია თბილისი. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დადგენილი მონაცემების თანახმად, ამ ლაშქრობის შემდეგ ტყვედ იქნა წაყვანილი 15 ათასამდე ქართველი.
11. შიიტები (შიიზმი) – ისლამის ერთ-ერთი ძირითადი მიმდინარეობა, სახელწოდება აერთიანებს სხვადასხვა დაჯგუფებებს, რომლებიც მუჰამადის ერთადერთ სულიერ მემკვიდრეებად და ხელისუფლების კანონიერ წარმომადგენლებად მისი ასულის – ფატიმასა და მისი მუჰდლის ალი ბ. აბი ტალიბის შთამომავლებს მიიჩნევენ. სუნიტები (სუნიზმი) – ასევე ისლამის მიმდინარეობა (სიტყვიდან – „სუნა“ მოციქულ მუჰამადის ქვევა და სიტყვები, შემონახული გადმოცემებით და აღიარებული მუსლიმთა სახელმძღვანელოდ). სუნიტებად ითვლებიან ის მუსლიმები, რომლებიც აღიარებენ პირველი ოთხი „მართლმორწმუნე“ ხალიფას (აბუ ბაქრი, ომარი, ოსმანი, ალი) კანონიერებას. სუნიზმისა და შიიზმის გამოიყვანა VII საუკუნიდანვე დაიწყო (დაწერილებით ამის შესახებ იხ. ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, თბ., 1999, გვ. 175-176, 212).

12. აბრაამი - ებრაელთა მითური მამამთავარი, ბიბლიის თანახმად ისააკის ძეგლი იაკობი - ბიბლ. ისააკისა და რებეკას ვაჟი, რომელმაც მოტყუებით შინის პირველშობილობის უფლება. იაკობის 12 შვილი ითვლებიან ისრაელ-იუდეველთა 12 ტომის მამამთავრებად.
13. აბას-მირზა (1789-1833) - ირანის სახელმწიფო მოღვაწე, აღა-შაჰად ხანის ძმის-შვილის - ფათალი-შაჰის (1797-1834) ძე და მემკვიდრე, აზერბაიჯანის ბეგლარბეგი, ირანის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი გამგებელი, რომელსაც თავის მთავარ ამოცანად მიაჩნდა რუსეთის განდევნა ამიერკავკასიიდან. იგი სარდლობდა ირანის ლაშქარს რუსეთ-ირანის პირველი (1804-1913 წწ.) და მეორე (1826-1928 წწ.) ომების დროს. ჰქონდა მცდელობა, მოეხდინა ირანის სამხედრო ძალების ევროპული წესით რეორგანიზაცია; მკვიდრო კავშირი ჰქონდა საქართველოს რუსეთთან შეერთებით უკმაყოფილო ქართველ დიდებულებთან, რომელთა ერთი ნაწილი (მათ შორის - ალექსანდრე ბატონიშვილიც) თავრიზში მის კარზე იმყოფებოდა. 1828 წ. აბას-მირზა იძულებული გახდა, ხელი მოეწერა რუსეთთან თურქმანჩაის ზავზე და ოფიციალურად ეცნო ირანის სამფლობელოების დაკარგვა ამიერკავკასიაში.
14. იგულისხმება სომეხთა კათოლიკოსი ევრემ II ძორაგეტელი (1809-1830 წწ.) მის შესახებ ცნობები მოგვაწოდა პროფ. ლ. დაველიანიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ.
15. ენშიაძინი - (სიტყვა-სიტყვით - „მხოლოდშობილის გარდამოსვლა“) - სომეხ კათოლიკოსთა რეზიდენცია ერევნიდან 20 კმ-ის დაშორებით, ვადარშაპატის რაიონში. 1639 წ. ოსმალებსა და ირანს შორის დადებული ხელშეკრულებით განმტკიცდა 1855 წ. შეთანხმება, რომლის თანახმადაც დასავლეთ სომხეთი ოსმალებს, ხოლო აღმოსავლეთი - ირანს გადაეცა. XIX ს-ის დასაწყისიდან სომხეთის სხვადასხვა პროვინციები თანდათანობით რუსეთის შემადგენლობაში შედიან. გამბას მოგზაურობის დროს ერევნის სახანო ჯერ კიდევ ირანის ხელშია და ამიტომაც წერს იგი, რომ „ენშიაძინის მონასტერი სპარსეთშია გაშენებული“. მოგვიანებით, 1828 წ. თურქმენჩაის საზავო ხელშეკრულების თანახმად, ერევნისა და ნახჭევნის სახანოები რუსეთს გადაეცა.
16. სანაინი - შუა საუკუნეების ეპოქის მონასტერი სომხეთში, სოფ. სანაინში (ახლ. ალავერდი), X-XIII სს. ნაგებობათა ხუროთმოძღვრული ანსამბლი.
17. ერმოლოვი ალექსი პეტრეს ძე (1777-1861 წწ.) - რუსი სამხედრო და სახელმწიფო მოღვაწე, ინფანტერიისა და არტილერიის გენერალი, 1812 წ. სამამულო ომის მონაწილე; 1816 წ-დან - ქართული (შემდგომში - კავკასიური) კორპუსის მეთაური, მთავასარდალი საქართველოში და, ამავე დროს, საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ირანში. 1827 წ. ნიკოლოზ I-მა დეკაბრისტებთან კავშირის ბრალდებით თანამდებობიდან გადააყენა.

I მსოფლიო ომის ბამოცხადება და 1914 წლის ქართული პრესა

1914 წლის ქართული პრესა, შესაძლებლობის ფარგლებში, უდიდესი ყურადღებით და პასუხისმგებლობით მოექცა, მსოფლიოში არსებული საერთაშორისო დაძაბულობის ფონზე, I მსოფლიო ომის გამოცხადების გაშუქებას, რომელსაც თავისი ფურცლები დაუთმო ამ პერიოდში გამოიშავალმა ცხრა გაზეთმა: „ახალი აზრი“, „ახალი ივერია“, „ახალი ქართლი“, „თემი“, „იმერეთი“, „სახალხო ფურცელი“, „სახალხო ფურცლის სურათებიანი დამატება“, „ხმა კახეთისა“, „შრომა“, და სამმა ჟურნალმა: „თეატრი და ცხოვრება“, „კლდე“, „მათრახი“.

ქართული გაზეთების მასალების ანალიზმა აჩვენა, რომ ეს პერიოდი ქართულ, რუსულ და ევროპულ საინფორმაციო სივრცეში ყველაზე დიდი რაოდენობის გაზეთების დახურვით აღინიშნა. რაც განპირობებული იყო, საგანგებო მდგომარეობით – ომის გამოცხადებით, რამაც, თავის მხრივ, მოგვიანებით (16 სექტემბერი) სამხედრო ცენზურის შემოღება გამოიწვია¹.

კერძოდ გაზეთ „ჩვენი აზრის“ ცნობით, რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით, დაიხურა გაზეთი „რეჩი“². გაზეთ „სახალხო ფურცლის“ თანახმად, საერთაშორისო მდგომარეობის ამსახველი პუბლიკაციების გამოქვეყნებისთვის, ქალაქ ვილნოში, ცენზურამ პოლონური გაზეთების „კურირი ლიტოვსკი“ და „გაზეტა გოძიენა“-ს გამოცემა შეაჩერა³.

ქართული გაზეთები ხაზს უსვამდნენ იმ ფაქტს, რომ ევროპაშიც იგივე პროცესები მიმდინარეობდა. კერძოდ, გაზეთ „სახალხო ფურცელი“-ს ცნობით, პრავდაში ფართოდ წარმოებული გაზეთების კონფისკაცია საშუალებას ართმევს ჩეხურ პრესას ხალხს გააცნოს თავისი შეხედულებები⁴. გაზეთ „თემის“ თანახმად, ბერლინიდან მიღებული ცნობით, იმპერატორ ვილჰელმ II ბრძანებით, გაზეთებს: „ბერლინერ-ნახტე-ნახტენი“, „დოიჩე-ვაიტუნგი“, „დოიჩე-ნახტენი“ და „დოიჩე ვარეტე“ სასწრაფო კონფისკაცია გაუკეთეს, რადგან ამ გაზეთებმა დაბეჭდეს ცნობა გერმანიის ჯარების მობილიზაციის შესახებ⁵. გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს, ლონდონიდან მიღებულ ცნობას, რომლის თანახმად, უ. ჩერჩილის განცხადებით, დაარსდა სპეციალური ბიურო გაზეთებისათვის ოპერატიული ცნობების მისაწოდებლად⁶.

ამრიგად, ქართული პრესასა და საარქივო მასალებზე დაყრდნობით, ნათლად ჩანს, რომ I მსოფლიო ომის დაწყებისას, არც ერთი ქვეყნის მთავრობებს, მათ შორის რუსეთის იმპერიას (საქართველოს, როგორც მის შემადგენელ მხარეს), არ სურდათ დამატებითი პრობლემების შექმნა. პირიქით, ცდილობდნენ, რომ პრესა ყოფილიყო მათი მოკავშირე, იდეოლოგიური დასაყრდენი და ხალხთან დამაკავშირებელი ძლიერი რგოლი.

24 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის უმაღლეს ბრძანებას აქვეყნებს, რომლის თანახმად, პრესაში, დეკლამატორულ სააგენტოებში, კერძო წერილებში, იყოს მაქსიმალური თავშეკავება, რომ ინფორმაციის გაუონვა არ მოხდეს. სამხედრო სტრატეგიიდან გამომდინარე, საზოგადოება უნდა შეურიგდეს საინფორმაციო ცნობების სიმოკლესა და სიმცირეს⁷. 25 ივლისის გაზეთ „ჩვენი აზრის“ ცნობით, ამ ფაქტებთან დაკავშირებით, მეფემ სურვილი გამოთქვა, რომ „მათელი რუსეთის პრესა ამ ისტორიულ მომენტში, პირნათლად შეასრულებს თავის მოვალეობას ხელმწიფის წინაშე“⁸ აქედან გამომდინარე, ნებისმიერი სტატია და სიტყვა ცენზურ

რის მიერ შემოწმებული უნდა ყოფილიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაბამისად, მისი უფლები შეეფარდებოდათ⁸. ასე რომ, ამ ბრძანებით, ხელისუფლება ყველა მისთვის არასაიმედო გაზეთს იშორებდა.

1914 წლის ქართული პრესა ამ პერიოდის მოვლენათა გაშუქებისას, ძირითადად ეყრდნობოდა შემდეგი სააგენტოების მასალებს: ფრანგული „პავასი“ (1830 წ.), გერმანული „ჟოლფი“ (1849 წ.), ინგლისური „რეიტერი“ (1851 წ.), იტალიური „სტეფანო“ და რუსული „პეტერბურგის დეპეშათა სააგენტო“. I მსოფლიო ომის დაწყებამდე, რუსეთის პრესა ინფორმაციას „ჟოლფის“ სააგენტოდანღებულყოფდა. ეს კავშირი ომის დაწყების შემდეგ დაირღვა. ევროპული სააგენტოების მასალები ქართულ პრესას, ძირითადად რუსულ სააგენტოზე გავლით გადმოეცემოდა, თუმცა იყო შემთხვევები, როდესაც ცნობები პირდაპირ ევროპული სააგენტოებიდან მოეწოდებოდათ, რომლებიც, როგორც წესი, იყო სისტემატური, ლაკონური და აფიქსირებდნენ ფაქტებს კომენტარის გარეშე. დაწერილი იყო მშრალი, ოფიციალური ენით. ემსახურებოდნენ მთავარ მიზანს: სწრაფად გაეცნოთ მკითხველისათვის მიმდინარე პროცესები, მთავარი მოვლენიდან უმნიშვნელო დეტალებამდე. ისინი ეყრდნობოდნენ შიშველ ფაქტებს და მხოლოდ მის კონსტატაციას ახდენდნენ. ამიტომ სააგენტოების მიერ მოწოდებული ცნობები, მიუხედავად მათი სიმრავლისა, არ წარმოაჩენდნენ და ვერ იქნებოდნენ შემფასებლები გაზეთების დამოკიდებულებისა მიმდინარე მოვლენებისადმი. I მსოფლიო ომის დაწყების პირველ კვირაში ქართული პრესის დამახასიათებელი ნიშანი ინფორმაციის სიმცირე იყო, რაც გამოწვეული იყო ომში მონაწილე ქვეყნების ეროვნული და სამხედრო ინტერესებით. გაზეთი „ხმა კახეთისა“-ს სამხედრო მიმომხილველი შეწუხებულია იმ მცირე მონაცემებით, რასაც იგი მოკლე დეპეშებიდან იღებს. ამიტომ მისთვის ძნელი იყო სიღნაღიდან იმის გათვალისწინება, თუ რა მდგომარეობა იყო ევროპის ფრონტებზე⁹. საზოგადოების დიდი მოთხოვნილებიდან გამომდინარე, მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით, რუსეთის შინაგან საქმეთა სამინისტრომ გამოსცა სპეციალური ბრძანება საცენზურო წესების სრული დაცვით, სააგენტოების მიერ მომზადებული ცნობების სწრაფი გავრცელების აუცილებლობით¹⁰. I მსოფლიო ომის დაწყებამ მსოფლიო პრესის როლი გაზარდა. ქართული გაზეთები მკითხველს ამცნობენ ინგლისური პრესის აზრს, რომლის თანახმად ომის დროს პრესას უდიდესი მოვალეობა აკისრია, იგი უნდა გაურბოდეს ყალბ ცნობებს და არა აქვს უფლება ბოროტად გამოიყენოს ბეჭდვითი სიტყვის უფლებები, რადგან პრესას ევალება საზოგადოებრივი აზრის მომზადება ომისა და საერთო სიმშვიდისათვის¹¹.

ამ პერიოდში (13-20 ივლისი ძვ. სტ.) იბეჭდება თვით უმნიშვნელო ცნობაც კი, რაც იმის მანიშნებელია, რომ მასალები გადარჩევის გარეშე ქვეყნდებოდა. პირველად ჩნდება მინიშნებები დეპეშების სეკტთან, სერიით „დაგვიანებული“ და „სწრაფი“ დეპეშები. ამ დროის ქართული გაზეთები ანალიტიკური წერილების სიმრავლით არ გამოირჩევა და ისინი მოგვიანებით ჩნდება. რასაც ზედ ერთვოდა ზუსტი ინფორმაციის უქონლობა. ამიტომ თავდაპირველი სტატეგია ძირითადად, სავარაუდო ხასიათის ფაქტებზე იყო აგებული. სწორედ ამით იყო განპირობებული ის ფაქტი, რომ I მსოფლიო ომის დაწყების მიზეზების ამსახველ ანალიტიკურ წერილებს, გაზეთები, მოგვიანებით ომის გამოცხადების შემდეგ აქვეყნებენ.

დაგროვილ საინფორმაციო მასალებსა და უცხოელ ჟურნალისტთა ნააზრევზე დაყრდნობით ჟურნალ-გაზეთები მოგვიანებით იწყებენ, ქართველ პუბლიცისტთა ვრცელი წერილების გამოქვეყნებას, რომელთა ანალიზი და შეფასება საშუალებას იძლევა შეფასდეს და გამოიკვეთოს ქართული პრესის როლი მსოფლიოში მიმდინარე

პროცესების რეალურად აღქმასა და გადამუშავებული მასალის ქართველი ხელოთათვის ობიექტურად მიწოდებაში.

ქართულმა გაზეთებმა საგანგებო ვითარებიდან გამომდინარე, სპეციალური რუბრიკები შემოიღეს, რომელთა სათაურები მდგომარეობის (უთანხმოებიდან – ომის გამოცხადებამდე) მიხედვით იცვლებოდა. გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ თავიდან იწყებს რუბრიკით, „ავსტრია-სერბიის უთანხმოება“, „ავსტრია-სერბიის ომი“ და ბოლოს, „ომი“. გაზეთები „ჩვენი აზრი“ და „იმერეთი“ – „საერთაშორისო ომი“, გაზეთი „ხმა კახეთისა“ – „ომის გარშემო“, გაზეთი „შრომა“ – „ევროპის ომი“.

23 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ და შემდგომი დღეების ყველა გაზეთი აქვეყნებს, 20 ივლისით დათარიღებულ, რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის მანიფესტს ომის გამოცხადების შესახებ¹². 30 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს ვრცელ ინფორმაციას სათაურით „სახელმწიფო სათათბირო“, სადაც გაზეთი ქვეყნისათვის მძიმე კამს ნათლად წარმოაჩენს სათათბიროს ყველა ეროვნული უმცირესობის ერთსულოვნებას ქვეყნის წინაშე¹³. 31 ივლისის გაზეთ „სახალხო ფურცელი“-ს ლონდონიდან მიღებული ცნობით, რუსეთის ყველა პარტიის ერებისა და სათათბიროს ფრაქციათა ერთიანობამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ინგლისის საზოგადოებაზე. ინგლისის პოლიტიკური მოღვაწეების აზრით, „ინგლისისა და ახალშენთა ერთიანობა, მტკიცე შეთანხმება საფრანგეთისა და რუსეთისა საშუალებას მისცემს ამ სამ სახელმწიფოს დაამყარონ საერთაშორისო მშვიდობა“¹⁴. 1 აგვისტოს იგივე გაზეთი, გაზეთ „დენზე“ დაყრდნობით, წერს, რომ ყველაზე მეტი ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, იმ გარემოებას, რომ ევროპა, რომელიც გაყოფილია ორ, ერთმანეთის მოწინააღმდეგე მებრძოლ კლასად, დაივიწყა კლასობრივი განხეთქილება. „ომის მოწინააღმდეგე სოციალისტების პრინციპი მიიმაღლა, როცა სამშობლო განსაცდელშია“¹⁵. ამრიგად, გაზეთები მთავრობის პოლიტიკურ კურსს მთლიანად ამართლებენ და მათ იდეოლოგიურ სამსახურში იდგნენ. გაზეთების მასალებიდან გამომდინარე დევიზი: „ომმა ყველა და ყველაფერი დაფარა“ ამართლებდა, ყოველ შემთხვევაში, ომის პირველ თვეებში.

ქართული გაზეთები ცდილობენ გაარკვიონ და მკითხველს მიაწოდონ რუსეთის მიერ ომის გამოცხადების შემდეგ, თუ რას მოიმოქმედებენ ანტანტის ბლოკის ქვეყნები საფრანგეთი და ინგლისი. 24-25 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს საფრანგეთის მთავრობის დეკლარაციის შინაარსს, რომელშიც აღწერილია ის გარემოებები, რამაც აიძულა მშვიდობისმოყვარე საფრანგეთი, თავი დაიცვას გერმანიის აგრესიისაგან¹⁶. როგორც ცნობილია, საფრანგეთს თავიდანვე გადაწყვეტილი ჰქონდა ომში ჩაბმა. მაგრამ საზოგადოებრივი აზრის მობილიზაციისათვის, დიდი პოლიტიკურ-მორალური მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ომის გამოცხადებელი გერმანია ყოფილიყო, რომ მთელი პასუხისმგებლობა გერმანიისთვის დაეკისრებინა¹⁷, რაც დაადასტურა ქართული გაზეთების ცნობებმა. ქართულ გაზეთებს აინტერესებთ ომის გამოცხადებასთან დაკავშირებით ფრანგული საზოგადოების აზრი და ფრანგულ წყაროებზე დაყრდნობით, წერენ. 27 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს ცნობილ ფრანგ ანტიმილიტარისტ გ. ჰერვეს წერილს, რომლის თანახმად, იგი ოცნებობს, ომის წინააღმდეგ საერთო აჯანყების მოწყობით უხსნათ კაცობრიობა საერთაშორისო საშინელებისა და სირცხვილისაგან. ფრანგი ჰუმანისტი, დეპუტატი მ. გარესი აცხადებს, რომ „ამ მძიმე წუთებში, ისევე, როგორც ლონდონ-პეტერბურგ-პარიზის ბლოკია ურღვევი, ასევე განუყოფელი არის მთელი საფრანგეთი“¹⁸.

თუ საფრანგეთთან მიმართებაში ყველაფერი გარკვეული იყო ქართული ინტელიგენციის, ინგლისის პოზიცია ბოლომდე გაურკვეველი რჩებოდა და ინგლისის ბოლო გადაწყვეტილებას მოუთმენლად ელოდებოდნენ. ედ. გრეის სამშვიდობო ინიციატივის ჩაშლის შემდეგ, 23 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს გაზეთ „რუსსკოე სლოვოს“ აზრს, რომლის თანახმად, ინგლისის ლიბერალი მინისტრები, თითქოს ძალით იბრძალებენ თვალს არსებულ მდგომარეობაზე. გაზეთი პრეტენზიას გამოთქვამს გრეის უგულო დამოკიდებულებებზე იმ ვალდებულებების მიმართ, რომელიც გამოცხადებული მეგობრობით აქვს დაკისრებული ინგლისს და გაზეთს აინტერესებს, როგორ მოიქცევა ინგლისი, როცა გერმანიამ რუსეთს ომი გამოუცხადა¹⁹. ეს არც იყო გასაკვირი. დიდი ბრიტანეთი ყოველნაირად ცდილობდა ომისგან თავი დაეღწია. ეს, რასაკვირველია, არ უნდა გავიგოთ ისე, რომ მას ომში მონაწილეთა კეთილდღეობა სურდა და ერიდებოდა მათთვის ზიანის მიყენებას. უბრალოდ, ღონ-ღონში იმედოვნებდნენ, რომ ინგლისის მეტოქეების დასუსტება და ასპარეზიდან ჩამოცილება მათივე ხელით მოხდებოდა. მით უმეტეს, რომ ისინი სხვადასხვა ბანაკებში იყვნენ. მაგრამ, ამჯერად, ომის მასშტაბებმა ჩაშალეს ვესტმინსტერსა და უაითჰოლში შემუშავებული გეგმები²⁰.

ქართული გაზეთები იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ინგლისის პოზიციას, რომ 25 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს 22 ივლისის ედ. გრეის პარლამენტში გამოსვლისა და ომის გამოცხადების სრულ ტექსტს²¹. გაზეთების ცნობით, მთელი ინგლისური პრესა მთავრობის გადაწყვეტილებას მხარს უჭერს. ინგლისის I მსოფლიო ომში ჩართვამ უდიდესი გამოხმაურება ჰპოვა მსოფლიო და მასთან ერთად ქართულ პრესაში. 31 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ აქვეყნებს ჟიულ ჰედემანის აზრს, რომელიც აანალიზებს მიმდინარე საერთაშორისო მდგომარეობას, და განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევს იმ მომენტს, რომ გერმანიაზე სულ სხვა ეფექტი მოახდინა უკანასკნელ მომენტში საომარ ასპარეზზე ინგლისის გამოსვლამ. „მხოლოდ იმის გააზრებაც კი, რომ ინგლისი ომში ჩაერეოდა, აუწერელი შეძრწუნება გამოიწვია მთელ გერმანიაში“²². გაზეთის ეს ცნობა, ერთი მხრივ, ნათლად წარმოაჩენს ევროპულ პოლიტიკაში ინგლისის როლს, რომელსაც ბოლო მომენტამდე შეეძლო ომის შეჩერება, რაც არ გააკეთა. ხოლო, მეორე მხრივ, იმ დამაბულობას, რომელიც გამეფებული იყო ევროპაში, როდესაც დიდი სახელმწიფოები ერთმანეთის მიყოლებით, ებმებოდნენ ომში. ინგლისის ჩაბმით, ომს მსოფლიო ხასიათი მიეცა, რადგანაც მასთან ერთად, ჩაება მისი დომინიონები. ამრიგად, ორივე სამხედრო ბლოკის ქვეყნები აღმოჩნდნენ I მსოფლიო ომში ჩაბმულნი. ქართული გაზეთების ცნობით, გამონაკლისი აღმოჩნდა იტალია, რომელიც ნეიტრალიტეტს ინარჩუნებდა²³.

მართალია, I მსოფლიო ომი გამოცხადებულია და საომარი მოქმედებებიც დაწყებულია, მაგრამ ქართული გაზეთები მოგვიანებით იწყებენ ომის წარმოშობის მიზეზებზე ანალიტიკური წერილების გამოქვეყნებას. 24 ივლისის გაზეთი „იმერეთი“ აქვეყნებს ვრცელ ანალიტიკურ წერილს, სათაურით „ავსტრია-უნგრეთისა და სერბიის უთანხმოება“. მართალია, სტატია იწერება ომის დაწყების შემდეგ, მაგრამ, როგორც რედაქცია მიანიშნებს, იგი განკუთვნილია მკითხველთა ფართო წრისათვის, რათა მოსახლეობა ომის წარმოშობის მიზეზებში კარგად გარკვეულიყო. ასე რომ, მიუხედავად დაგვიანებისა, წერილს არ დაუკარგავს აქტუალურობა. ავტორი აფიქსერებს რა სარავეოს ინციდენტს, ვარაუდობს, რომ ყოველივე ეს არის გარეგნული მხარე, რომლის უკან ორი მიზეზი იმალება: ერთი, თავად ფაქტი – მკვლელობა. მეორე – პანსლავური იდეის პროპაგანდა ბოსნია-ჰერცეგოვინაში. ავტორი, რომელიც კარგად ერ-

კვება მიმდინარე პროცესებში, მიიჩნევს, რომ მიზეზი, მარტო პირველი ფაქტები უფლებრივად, მაშინ ავსტრიის მოთხოვნებს წმინდა იურიდიული სახე ექნებოდა და დაწესდებოდა გამოძიებისა და სასამართლოს ჩარჩოებში. მაგრამ მოვლენების თანახმად, მისი შეფასებით, ავსტრიის მოთხოვნები პოლიტიკური ხასიათისაა, რაც მას საშუალებას აძლევს დაასკვნას, რომ მკვლელობა მხოლოდ საბაბია, „რომლითაც ავსტრია ეძებს ჯავრი ამოიყაროს სერბიისა და მონად გახადოს იგი, თავისი ტლანქი და ბარბაროსული სიძლიერისა.“ ამ ფაქტებით აღწვთებული ავტორი, უკანონობად არ მიიჩნევს იმ ფაქტს, რომ პატარა ბოსნია-ჰერცეგოვინას სურს შეერთება დედამამშობლო - სერბეთთან და ავსტრია-უნგრეთის „ბრჭყალებიდან“ განთავისუფლება. „ვის რა უფლება აქვს აუკრძალოს სერბიას უყვარდეს თავისიანები, რომელნიც უკუღმართმა ბედისწერამ უცხო სახელმწიფოს ნადავლად გახადა?“ სვამს ავტორი ლოგიკურ კითხვას, რომელსაც თავისი სამშობლოს მდგომარეობიდან გამომდინარე, კარგად ესმის და აწუხებს პატარა სერბეთის ბედი²⁴.

29 ივლისის გაზეთი „ჩვენი აზრი“ სარედაქციო წერილში „ომის მიზეზი“, მიიჩნევს, რომ თანამედროვე ომი იდეური ხასიათისაა, რომელთა თეზისებიდან გამომდინარე, რუსეთმა უნდა დაიცვას ერთმორწმუნე და ერთმოსისხლე ნათესავი ერი - სერბეთი. სწორედ ეს იყო უდიდესი თავსამტერვეი საგანი, რუსეთის პოლიტიკისა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და ოსმალეთთან მეტოქეობისა, რომლის „მთავარი ყავარჯენი კონსერვატორული ინგლისი იყო.“ რომელიც, ყველგან და ყოველთვის, წინ ელობებოდა რუსეთის წინსვლას. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ინგლისის სათავეში ლიბერალუბი მოვიდნენ, ხოლო ოსმალეთში რეკოლუცია მოხდა, ოსმალეთი ძირფესვიანად შეირყა, რუსეთმაც იდროვა და ის იყო კონსტანტინოპოლისაკენ ხელი უნდა გაეწვდინა, რომ წინ მორიგი დაბრკოლება გადაეღობა. მოხდა ავსტრია-გერმანიის და რუსეთის ინტერესების თანხედრა ბალკანეთში და ორივე ცდილობდა ოსმალეთის დასუსტებით ესარგებლა. გაზეთის ვარაუდით, მათ შორის მაინც მოხდებოდა ომი, რომ არა თავად ბალკანეთის სლავიანების პრობლემა. რედაქცია ხმამაღლა მიუთითებს, სწორედ მაშინ, როცა რუსეთი და ავსტრია ბალკანეთის გაყოფაზე ოცნებობდნენ, ამ დროს მათ წამოაყენეს ლოზუნგი: „ბალკანეთი ბალკანელებს“, რამაც, გაზეთის დაკვირვებით, წარმოქმნა ორი ბალკანეთის ომი. არც რუსეთს და მით უმეტეს, არც ავსტრიას, ეს ომი დიდად არ სწყენიათ. ვინაიდან, ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ მათ დამარცხებაში. მაგრამ მოხდა პირიქით - ბალკანეთის ქვეყნებმა გაიმარჯვეს და ბალკანეთის ფედერაციაზეც კი დაიწყეს საუბარი. ამიტომ ავსტრია-უნგრეთმა სერბეთის დამუხრჭლება დაიწყო. რუსეთმა ბულგარეთი მოიძღურა, რის შედეგად რედაქციის შეფასებით, ავსტრია-უნგრეთი და რუსეთი ისევ მტრებად დარჩნენ, ხოლო „ბალკანეთის ბაზარი, ჯერ ვერც ერთს ვერ ჩაეგდო ხელში“. გაზეთი მკითხველს მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ რუსეთი ავსტრიის წინააღმდეგ სლავური წარმოშობის სერბებს უჭერს მხარს. მაშინ, როცა იგივე სლავური წარმოშობის ბულგარეთი ავსტრია-გერმანიას ემხრობა. „ამგვარად, თვით სლავიანებიც კი რუსეთისა და ავსტრიის წყალობით, ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად გაიყვნენ.“ რაც, პანსლავიზმის იდეოლოგიიდან გამომდინარე, დაუშვებელია. მაგრამ მიმდინარე საეთაშორისო ურთიერთობებში გარკვეული რედაქციის შეფასებით, რომელიც არსებულ სიტუაციას სწორად უღებს აღდოს, „პანსლავიზმი მხოლოდ გარეგანი სამოსელია ამ ომისა.“ ხოლო შინაგანი მხარით, კი მთავარია თუ ვინ უნდა გაბატონდეს პოლიტიკურ-ეკონომიკურად ბალკანეთში - სლავიანები თუ ტერტონები, რაშიც გამოიხატება ომის მთავარი მიზეზი²⁵.

სხვადასხვა საინფორმაციო სააგენტოებისა და ევროპულ პრესაში დაგროვილი მასალები ქართულ გაზეთებს საშუალებას აძლევს მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების ანალიზისა და გარკვეული დასკვნების გაკეთებისა.

27 ივლისის გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ და 30 ივლისის გაზეთი „იმერეთი“ აქვეყნებენ გ. ქიქოძის ანალიტიკურ წერილს სათაურით „პატარა სერბიის ბრძოლა დიდი სერბიის იდეისათვის“, რომლის თანახმადაც, ავტორს არ უკვირს ის ფაქტი, რომ ომი სერბეთში დაიწყო და არა სხვა ქვეყანაში, რადგან „სერბთა სურვილები და იდეალები მძაფრად ეწინააღმდეგება მათ თანამედროვე მდგომარეობას.“ ვინაიდან, ეს ხალხი ოცნებობს „დიდი სერბიის“ შექმნაზე, „დღეს კი დაქსაქსული და დანაწილებულია.“ ავტორი მკითხველის უკეთ გაცნობის მიზნით, მიმოიხილავს მის ისტორიულ წარსულს, რომლის თანახმად, ოსმალეთის სამსაუკუნოვანი ბატონობის შემდეგ, 1878 წელს ბერლინის კონგრესზე სერბეთმა დამოუკიდებლობა მიიღო. ქიქოძის აზრით, ამ დამოუკიდებლობამ საერთოდ ვერ გადაჭრა მის წინაშე მდგომი ვერც ერთი პრობლემა, რადგან მისი ტერიტორიების დიდი ნაწილი ავსტრია-უნგრეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა, რამაც ავტორის შეფასებით: „სერბიის ეროვნულ იდეალებს ფრთები შეაკვეცა.“ თავის მხრივ, ამან ის შეურიგებელი ანტიავსტრიული გამოიწვია, რაც ორ სახელმწიფოს შორის არსებობს. ავტორის შეხედულებით, ავსტრია-უნგრეთი არ არის ეროვნული სახელმწიფო. „ის ეროვნული კონგლომერატი და ამ კონგლომერატში უდიდესი ნაწილი სლავიანებს ეკუთვნით და არა გერმანელებს.“ ქიქოძე ითვალისწინებს რა ისტორიულ პროცესებს და ავლებს რა მიმდინარე მოვლენებთან პარალელს, მიიჩნევს, რომ XIX-XX საუკუნეების ისტორიას ახასიათებს ბრძოლა ეროვნულ სახელმწიფოთა შესაქმნელად. სამწუხაროდ, სერბები ჩამორჩნენ ამ მოვლენებს. „მათ მიერ შექმნილი სახელმწიფო, უფრო ვიწროდაა შემოფარგლული, ვიდრე მათ მიერ დასახლებული ტერიტორია.“ ამიტომ ქიქოძის დასკვნით, „მათი ომი ავსტრიასთან აუცილებელი ეპიზოდია ამ ეპოქისა.“ ავტორი, რომელიც ხმაძაღვლა აფიქსირებს სერბი ხალხის ეროვნული პოლიტიკის შეცდომებს და მათგან გამომდინარე ლოგიკურ შედეგებს, ამით მინიშნებას აკეთებს და მაგალითს უჩვენებს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ქართულ საზოგადოებას²⁶.

იმავე თემას აფართოებს და აგრძელებს გაზეთი „იმერეთი“, რომელიც რამოდენიმე ნომერში აქვეყნებს წერილების სერიას, სათაურით „მაკედონიის ეროვნებათა ბრძოლა თავისუფლებისათვის“. ქართული პერიოდიკის სივრცეში, სტატია იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ ავტორი, ფსევდონიმით „არგო“, თავად იმყოფებოდა სერბეთ-ბულგარეთში და საკუთარ შთაბეჭდილებებზე დაყრდნობით აკეთებს მიმდინარე მოვლენების ანალიზს. ამრიგად, მკითხველისათვის ეს გახლავთ, უშუალოდ, პირველწყარო, რომელსაც ხელეწიფება, მის ხელთ არსებული მასალების ოპერატიული და ობიექტური გაშუქება. ავტორი აკეთებს ვრცელ ისტორიულ ექსკურსს და მიიჩნევს, რომ ბალკანეთის დაძაბულობის მიზეზი არის ის, რომ შედარებით პატარა ტერიტორიაზე რამდენიმე ეროვნებათა ინტერესების შეჯახება ხდებოდა, რომელთა შეთანხმება, ყოველად შეუძლებელი იყო, გარდა ერთისა „არც ერთი მათგანი არ ცნობდა ოსმალეთის უფლებებს მაკედონიაზე.“ მიუხედავად, მათი ხუთსაუკუნოვანი ბატონობისა. ამიტომ ავტორის შეფასებით, „კითხვების გადაჭრა და მათი ყველა ნაციონალური პრეტენზიის დაკმაყოფილება სამართლიანად სოლომონ ბრძენსაც არ შეეძლო.“ მისი დაკვირვებით, მაკედონიის პრობლემების მოგვარებით, პირველ რიგში, თავად ბალკანეთის სახელმწიფოები უნდა ყოფილიყვნენ დაინტერესებულნი, რადგან თითოეულ ამ ერთა უმცირესობა მაკედონიაში ცხოვრობდა. მაგრამ ავტორის თვალსაზრისით, სანამ

თავად ეს სახელმწიფოები არ მოაგვარებდნენ ერთმანეთში ურთიერთობას და მოსკობიდან მაკედონიაში თავისი ნაციონალური პოლიტიკის პროპაგანდას მანამდე ვერც ვეროპის საზოგადოებრივი აზრი და ვერც საერთაშორისო კომისიების გარედახმარებას შედეგი ვერ ექნებოდა. „არგოს“ ვარაუდით, მიუხედავად ასეთ დიდ პოლიტიკურ ინტერესთა დაჯახებისა, რომ არა რუსეთის დიდი სურვილი და ინიციატივა, თავისი ინტერესების გათვალისწინებით და ვეროპის სახელმწიფოთა თანხმობით, ვერაფრით ვერ შეიქმნებოდა „ბალკანეთის კავშირი“ და ვერ მოხდებოდა ოსმალეთის დამარცხება. მაგრამ ავტორისა და სამწუხაროდ, „კვლავ თავი იჩინა მსიროცხვილო შოვინიზმმა და მტრობამ.“ რაც მას საშუალებას აძლევს დასკვნისა, რომ მათ მართალია დაამარცხეს საუკუნოვანი მონობა, მაგრამ მაინც ვერ მოსპეს ურთიერთდაპირისპირება და უსამართლობა. ამან ისინი მიიყვანა იმ შედეგამდე, რომ „ნაციონალური ანტაგონიზმი კი არ მოისპო, უფრო გამწვავდა“²⁷.

ამრიგად, ზემოაღნიშნული მასალები საშუალებას იძლევა დასკვნისა: ქართული გაზეთები იდგნენ რა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ავანგარდში, იმავე საზოგადოების ინტერესებიდან გამომდინარე, სხვადასხვა საინფორმაციო სააგენტოებისა და პრესის მასალებზე დაყრდნობით ცდილობდნენ, შექმნილიყო დაგვირგად ოპერატიულად მიეწოდებინათ მკითხველისათვის სწორი, შეჯერებული ინფორმაცია. გაზეთები აფიქსირებენ მკვეთრად უარყოფით პოზიციას ვეროპის ომისადმი და მკითხველს აცნობენ ომის წარმოშობის ობიექტურ მიზეზებს. ამავე დროს ცხადად წარმოაჩენენ თავიანთ მიზანმიმართულ სწრაფვას თავისუფლებისაკენ, თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი დიდ სახელმწიფოებთან შეჭიდებული, რომელიც დიდ სახელმწიფოებთან არის შეჭიდებული, მისაბაძი მაგალითა მისსავე მდგომარეობაში მყოფი საქართველოსათვის.

Maia Machavariani

WORLD WAR I ON THE PAGES OF THE GEORGIAN PRESS IN 1914

Georgian newspapers, because of the specific situation at the commencement of World War I, created special columns. Their headings (from disagreement up to the announcement of the war) were changing according to the situation. In the days of the announcement of the war (coming from the governmental politics) newspapers show unity of all groups (parties) and factions towards the state policy in Russia and its allied countries. The press absorbs the opinion of the community of people and the government and in this process the press itself must become the leader of the public opinion. If we analyze the articles of Georgian publicists that were published relatively later, it becomes clear that in spite of different political directions, all of them express a negative position towards the war of Europe and support of small Serbia

Magazines and newspapers, on the basis of ideas of foreign journalists and information materials, start to edit large letters of Georgian publicists. If we analyze and evaluate them – the role of the Georgian press in the world processes and the objective covering of material becomes evident.

1. წერეთელი ალ., „ახლო წარსულის მასალები“ თბ. 1927 წ. – გვ. 36-61.
2. „ჩვენი აზრი“, №1-22/VII. გვ. 2. 1914 წ. რუბრიკა „დეკემბი“. გაზეთ „რეზი“-ს დახურვა.
3. „სახალხო ფურცელი“, №48-26/VII. გვ. 3 1914 წ. რუბრიკა „ჟურნალ-გაზეთებიდან“ „გაზეთების დაკავება“. „სახალხო ფურცელი“ № 51-30/VII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „ჟურნალ-გაზეთებიდან“ „ზომები გაზეთების წინააღმდეგ“.
4. „სახალხო ფურცელი“, №38-15/VII. გვ. 2. 1914 წ. გვ. 2. რუბრიკა „ჟურნალ-გაზეთებიდან“.
5. „თემი“, №185-21/VII. გვ. 2. 1914 წ., დეკემბი.
6. „სახალხო ფურცელი“, №50-29/VII. გვ. 2. 1914 წ. გვ. 3. რუბრიკა „ჟურნალ-გაზეთებიდან“ გაზეთ „ტიამისი“ ცნობა.
7. „სახალხო ფურცელი“, №45-23/VII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „ომი“. „20 იელისის ღამის ცნობები“.
8. „ჩვენი აზრი“, №4-25/VII. გვ. 1. 1914 წ. რუბრიკა „საერთაშორისო ომი“
9. „ხმა კახეთისა“, №177-10/VII. გვ. 1. 1914 წ., მიმოხილვითი წერილი ავტორი ფსევდონიმით „მხედარი“ „ომის დღიური“.
10. „სახალხო ფურცელი“, №54-2/VIII. გვ. 1. 1914 წ., რუბრიკა „ომი“, „პეტერბურგი“.
11. „სახალხო ფურცელი“, №62-13/VIII. გვ. 3. 1914 წ., გვ. 3. წერილი „ინგლისის პრესა ომის პირველ დღეებში“.
12. „სახალხო ფურცელი“, №45-23/VII. გვ. 2. 1914 წ., გვ. 2. იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის მანიფესტი.
13. „სახალხო ფურცელი“, №51-30/VII. გვ. 2. 1914 წ., გვ. 3. „სახელმწიფო სათათბირო.“
14. „სახალხო ფურცელი“, №52-31/VII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „დეკემბი“ ცნობა ლონდონიდან. გაზეთ „მატენი“-დან ჟიულ ჰედემანის აზრი.
15. „სახალხო ფურცელი“, №53-1/VIII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „დეკემბი“ ცნობა გაზეთ „დენი“-დან.
16. „სახალხო ფურცელი“, №46-24/VII. გვ. 2. 1914 წ., გვ. 2. ცნობები საფრანგეთიდან. „სახალხო ფურცელი“, №47-25/VII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „დეკემბი“, პარიზი.
17. ახალი ისტორია – II პერიოდი – 1900-1918 წ.გ. კილურაძე – I მსოფლიო ომი – თბ. 1975 წ. გვ. 302-491.
18. „სახალხო ფურცელი“, №49-27/VII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „ჟურნალ-გაზეთებიდან“ „გუსტავ ჰერცე, მორის გარესი.“
19. „სახალხო ფურცელი“, №45-23/VII. გვ. 2. 1914 წ., გვ. 2. რუბრიკა „რუსული პრესა“ გაზეთ „რუსსკოე სლოვოს“ აზრი.
20. სვანიძე მ., „ოსმალეთის ისტორია“, ნაწ. II. 1600-1923 წ. თბ. 2002 წ. გვ. 252-261.
21. „სახალხო ფურცელი“, №47-25/VII. გვ. 2. 1914 წ., გვ. 2. ლონდონი „ედ. გრეის სიტყვა“.
22. „სახალხო ფურცელი“, №52-31/VII. გვ. 2. 1914 წ., რუბრიკა „დეკემბი“ ცნობა ლონდონიდან. გაზეთ „მატენი“-დან ჟიულ ჰედემანის აზრი.
23. Новая история, ч. 2. м. 1939г. гл. 31-32 стр. 428-449.
24. „იმერეთი“, №113-24/VII. გვ. 2-3. 1914 წ., გვ. 2. წერილი ავტორი ფსევდონიმით „ა. ო.“ – „ავსტრია-უნგრეთისა და სერბიის უთანხმოება“.
25. „ჩვენი აზრი“, №7-29/VII. გვ. 1. 1914 წ., სარედაქციო წერილი „ომის მიზეზი“
26. „იმერეთი“, №117-30/VII. გვ. 2. 1914 წ., წერილის ავტორი გ. ქიქოძე. „პატარა სერბიის ბრძოლა დიდი სერბიის იდეისათვის“. „სახალხო ფურცელი“ № 49-27/VII. გვ. 2. 1914 წ., გვ. 3. ანალიტიკური წერილი, „პატარა სერბიის ბრძოლა დიდი სერბიის იდეისათვის“, ავტორი გ. ქიქოძე.
27. „იმერეთი“, №103-13/VII, №111-22/VII, №112-23/VII, №113-24/VII, გვ. 2-3. 1914 წ., წერილის ავტორი ფსევდონიმით „არგო“, „მაკედონიის ეროვნებათა ბრძოლა თავისუფლებისათვის“.

სომეხთა ეროვნული საბჭოს რამდენიმე დოკუმენტის შესახებ

რუსეთის 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის გამარჯვებას მხარდაჭერა გამოუხატა საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობამ. ასეთივე სიტუაცია იყო აზერბაიჯანსა და სომეხეთში. თბილისში პოლიტიკურ ცხოვრებას წარმართავდა რევოლუციის დღეებში ორგანიზებული მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭო (თავმჯდომარე ნ. ჟორდანიანი). 1917 წლის 5 მარტს შეიქმნა თბილისის დროებითი აღმასრულებელი კომიტეტი, რომელიც დაკომპლექტდა მუშათა საბჭოს, საქალაქო სათათბიროსა და ჯარისკაცთა საბჭოს წარმომადგენლებისაგან. ის მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა არა მხოლოდ თბილისის, არამედ მთელი სამხრეთ კავკასიის მართვა-გამგეობაში. აშკარა გახდა რუსეთის დაქვემდებარებისაგან სამხრეთ კავკასიის ჩამოშორების საფრთხე. ამიტომ რუსეთის დროებითმა მთავრობამ ამ რეგიონის სამართავად 1917 წლის 9 მარტს ჩამოაყალიბა ამიერკავკასიის სამხარეო ხელისუფლების ორგანო – ამიერკავკასიის საგანგებო კომიტეტი („ოზაკომი“). მისი შემადგენლობა პარტიული პრინციპით დაკომპლექტდა. მასში შედიოდნენ IV სახელმწიფო სათათბიროს წევრები: კადეტები ვ. ხარლამოვი და მ. პაპაჯანოვი, მუსავატიელი მ. ჯაფაროვი, სოციალ-ფედერალისტი კ. აბაშიძე, სოციალ-დემოკრატები აკ. ჩხენკელი¹.

ოზაკომმა, რომელსაც მხოლოდ ნომინალური ძალაუფლება ჰქონდა, ვერ მოახერხა ხელისუფლების კონსოლიდაცია. რუსეთის დროებითი მთავრობის კრიზისი სამხრეთ კავკასიაში სულ უფრო ნათელი ხდებოდა. 1917 წლის აპრილის დასაწყისში შეიქმნა საქართველოს სხვადასხვა პარტიათა ნებაყოფლობითი გაერთიანება „საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო“ (აკ. ჩხენკელის თავმჯდომარეობით), რომელშიც შედიოდნენ სოციალ-დემოკრატები, ეროვნულ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, ესერებო².

რუსეთის 1917 წლის ოქტომბრის ბოლშევიკური კონტრრევოლუციური გადატრიალების შემდეგ უფლებამოსილება დაკარგა დროებითი მთავრობის მიერ დანიშნულმა ოზაკომმა. სამხრეთ კავკასიის ეროვნულმა ძალებმა დაიწყეს ზრუნვა პოლიტიკური თავისუფლებისათვის, ლეგალური ხელისუფლების ორგანოების ფორმირებისათვის, რის გამოხატულებასაც ეროვნული საბჭოების შექმნა წარმოადგენდა. ინტერპარტიულმა საბჭომ მოამზადა საქართველოს პირველი ეროვნული ყრილობა, რომელმაც 1917 წლის 21 ნოემბერს აირჩია ეროვნული საბჭო 66 კაცის შემადგენლობით. მასში შედიოდნენ: სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, რადიკალ-დემოკრატები, სოციალისტ-რევოლუციონერები, ეროვნულ-დემოკრატები, ალიონელები, უპარტო ინტელექტულები, აჭარის წარმომადგენლები, სოხუმის და ზაქათალის ოლქების და ცხინვალის რაიონის წარმომადგენლები. საქართველოს ეროვნული საბჭოსა და მისი აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარედ ყრილობამ აირჩია ნოე ჟორდანიანი.

1917 წლის ოქტომბერში სომეხთა ნაციონალისტური პარტიის „დაშნაკცუთიუნის“ ინიციატივით თბილისში მოწვეულ იქნა სომეხთა ეროვნული ყრილობა. ყრილობის გადაწყვეტილებით შეიქმნა ხელისუფლების ორგანოები – ეროვნული კრება 25 წევრის შემადგენლობით და სომეხთა ეროვნული საბჭო 15 წევრის შემადგენლობით. ეროვნული საბჭოს რეზიდენციად გამოცხადდა ქ. თბილისი. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში სომეხი ნაციონალისტების პოლიტიკური საქმიანობა უმთავრესად თბილისთან იყო დაკავშირებული. აქ იყო კონცენტრირებული მათი სახელისუფლებო ორგა-

ნოები, პოლიტიკური პარტიების შტაბ-ბინები, თბილისში გამოდიოდა ძირითადად ქვეყნის ხური პერიოდული პრესა³. სომეხთა ეროვნული საბჭოს შემადგენლობაში შედგენილი დაშნაკები: ტერ-სტეფანოვი, დავითხანოვი, გ. მელიქ-კარაკოზოვი; სოციალისტ-რევოლუციონერები: სტამბულიანი, თუმანოვი, ტარაზიანი; სოციალ-დემოკრატები: კარაჯანი, ა. ერზინკიანი, მ. კარაბეგოვი, ს. დანაშროვი, აგრეთვე თურქეთის სომხეთის წარმომადგენლები⁴. სომეხთა ეროვნულ საბჭოს სათავეში ჩაუდგა ცნობილი დაშნაკი ავეტის აგარონიანი. სომეხთა ეროვნულ კრებას გადაეცა სომეხი ხალხის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ფუნქცია, რომელიც პრაქტიკულად უნდა განეხორციელებინა სომეხთა ეროვნულ საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის უფლებით. ეროვნული საბჭო ანგარიშვალდებული და პასუხისმგებელი იყო ეროვნული ყრილობის წინაშე, რომელიც იკრიბებოდა თბილისში, პერიოდულად, როგორც თავისი საკონტროლო ფუნქციების განსახორციელებლად, ასევე საბჭოსათვის დირექტივების მისაცემად⁵. სომეხთა ეროვნული საბჭოს სტრუქტურა ზოგადად სამთავრობო სტრუქტურებს იმეორებდა. ის შედგებოდა რამდენიმე კომისიისაგან, რომლებიც გარკვეულწილად სამინისტროების ფუნქციებს ასრულებდნენ. ესენი იყო: ფინანსური, ლტოლვილთა, განათლების და საკონსტიტუციო-საარჩევნო⁶.

სომეხთა ეროვნულმა საბჭომ საქართველოში დაფუძნებისთანავე დაიწყო აქტიური პოლიტიკური მოღვაწეობა. იმ პერიოდში, როცა ამიერკავკასია ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა და სამხრეთ კავკასიის ერები ერთიან სასახლევრო და სამართლებრივ სივრცეში ცხოვრობდნენ, ეროვნულ საბჭოებს ცხადია მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დატვირთვა ენიჭებოდათ – ყოფილიყვნენ თავიანთი ერების პოლიტიკური ხელმძღვანელები. სიტუაცია შეიცვალა 1918 წლის მაისში სამხრეთ კავკასიაში სამი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ. ეროვნულმა საბჭოებმა დაკარგეს წინანდელი ხასიათი და სტატუსი, საქართველო სახელმწიფოებრივად ჩამოყალიბდა და აქ მცხოვრები დანარჩენი ერები ეროვნულ უმცირესობად იქცნენ. თბილისში შექმნილი სომხეთის მთავრობა 1918 წლის ივლისში ერევანში გადავიდა ეროვნულ საბჭოსთან ერთად. მაგრამ „სომეხთა ეროვნულმა საბჭომ საქართველოში“ განაგრძო მოღვაწეობა და აქ მცხოვრებ თავის თანამემამულეთა პოლიტიკური ლიდერობა იკისრა. ქართული პოლიტიკური წრეები უკვე 1918 წლის ნოემბერში უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ მათი პოლიტიკური აქტიურობის გამო და საქართველოში მოქმედ ეროვნულ საბჭოებს მხოლოდ კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობით შემოფარგვლას სთავაზობდნენ. „ჩვენ არ შეგვიძლია სახელმწიფო სახელმწიფოში მოვითმინოთ... ყველა ეროვნულ უმცირესობას უნდა ჰქონდეს გარანტიები საკუთარ კულტურულ საჭიროებათა დაკმაყოფილებისათვის. დანარჩენ დარგში ისინი უნდა იყვნენ უბრალო მოქალაქენი რესპუბლიკისა. თუ ისინი ქვეშევრდომნი არ იქნებიან ჩვენი რესპუბლიკისა, მაშინ დგება საკითხი, უნდა იზრუნოს და გაიღოს თუ არა განსახლევრული თანხა სახელმწიფომ იმისთანა უმცირესობისათვის, რომელსაც არავითარი ვალდებულება არ აკისრია სახელმწიფოს წინაშე?... საჭიროა არსებულ ეროვნულ საბჭოებს ჩამოვაშოროთ პოლიტიკური ფუნქციები. ისინი უნდა გადაიქცნენ კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციებად, ხოლო უცხოელთ ყოფლებათ თავიანთი სახელმწიფოს წარმომადგენლნი, რომელნიც მათ ინტერესებს დაიცავენ“⁷ – წერდა გაზეთი „სახალხო საქმე“.

სომეხთა ეროვნული საბჭო კი კვლავ განაგრძობდა საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა თვითმმართველობის დამკვიდრებისა და მისი სრულუფლებიან ერად აღიარებისათვის ბრძოლას. ამ მიმართებით ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკითხად მათ საქარ-

თველოს კონსტიტუციის პროექტში ეროვნულ უმცირესობათა უფლებები განსაზღვრა მიაჩნდათ. საქართველოს კონსტიტუციის შედგენის საკითხი ჯერ კიდევ საქართველოს ეროვნულ საბჭოში დაისვა. კონსტიტუციის პროექტის განხილვა საქართველოს დამფუძნებელი კრების სხდომებზე მიმდინარეობდა. 1920 წლის მაისში საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი სტამბურად დაიბეჭდა⁸. გაეცნო რა ამ დოკუმენტს, სომეხთა ეროვნულმა საბჭომ თავისი პრეტენზიები 190 გვერდზე დასტამბული „მემორანდუმის“ სახით გაუგზავნა საქართველოს დამფუძნებელ კრებას.

მემორანდუმს ხელს აწერდნენ საქართველოში სომეხთა ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე ბ. თოფჩიანი და მდივანი მ. დარბინიანი. მემორანდუმში ძირითად სადავო ობიექტად იქცა კონსტიტუციის XIV თავი, რომელიც ეხებოდა საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა უფლებებს. ამ თავის 144-ე მუხლში ვკითხულობთ: „არ შეიძლება საქართველოს რესპუბლიკაში მცხოვრები რომელიმე ეროვნული უმცირესობის თავისუფალი პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების, მეტადრე მშობლიურ ენაზე განათლების და აღზრდის შეზღუდვა... ყველას აქვს მშობლიურ ენაზე წერის, ბეჭდვისა და ლაპარაკის უფლება“. მემორანდუმში ამ მუხლს სომხური მხარე უმცირესობათა ეროვნული უფლებების აღიარების თვალსაზრისით დემოკრატიულს უწოდებს, თუმცა ის ქართული სახელმწიფოს „სარეკლამო-მკადაგებლურ“ პოლიტიკად მიაჩნია და სრულ უნდობლობას უცხადებს მის ცხოვრებაში განხორციელებას⁹. ამას მემორანდუმის ავტორების აზრით ადასტურებს 145 და 146 მუხლები, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან 144 მუხლს და კონსტიტუციიდან იღებენ ერის, როგორც ცოცხალი ორგანიზმისა და სამართლებრივი ინსტიტუტის ცნებას. 145 მუხლის მიხედვით: „ამა თუ იმ ეროვნული უმცირესობისადმი კუთვნილება განისაზღვრება მოქალაქის სურვილისა და ნების შესაბამისად“. სწორედ ამ მუხლიდან გამომდინარე ამტკიცებს მემორანდუმი, რომ კონსტიტუციის პროექტში „ერი არის არა ისტორიულად და ფაქტობრივად არსებული, არამედ ცნება, რომლის მომავალში კონსტრუირებას მათი კანონმდებელი მუშაობა ისახავს მიზნად“. მემორანდუმი ზემოთ განხილულ მუხლებს საკონსტიტუციო კომისიის „რთულ პოლიტიკურ თამაშს“ უწოდებს, რომელმაც „ჯერ აღიარა ერი, როგორც ისტორიულად და ფაქტობრივად არსებული ცნება, შემდეგ ეჭმევეშ დააყენა ამ გაგების ჭეშმარიტება, იმისათვის, რომ კონსტიტუციაში მოქალაქეთა მიერ, ეროვნების აღიარების მუხლის შეტანით შეექმნა ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკური იარაღი“¹⁰.

მემორანდუმი ეროვნული უმცირესობებისადმი სოციალ-დემოკრატების მიდგომას რუსეთის თვითმპყრობელურ პოლიტიკას ადარებს. ამის მაგალითად მოაქვს ქართულად მოლაპარაკე სომხების ეროვნული იდენტობის აღსანიშნავად ტერმინების „ქართველი გრიგორიანელი“ შემოტანა, ხოლო სომეხი კათოლიკეების „ქართველ კათოლიკეებად“ გამოცხადება¹¹.

სომეხთა ეროვნული საბჭოს შემდეგი პრეტენზია ეხება კანონს ნაციონალიზაციის შესახებ, რომლის მიხედვით ქართული ენა ცხადდებოდა სახელმწიფო ენად და მისი გამოყენება აუცილებელი ხდებოდა სასამართლოსა და ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის ორგანოებში. მემორანდუმში ვკითხულობთ: „სახელმწიფოებრიობის შექმნამ საქართველოში გამოიწვია სახელმწიფოს ნაციონალიზაცია მისი სრული გაქართველების გზით, რაც უპირველესად გამოიხატა სომხურ ენასთან ყოფილი თანასწორუფლებიანი ქართული ენისათვის სახელმწიფო ენის და გაბატონებული სტატუსის მინიჭებაში“¹². სომეხთა ეროვნულ საბჭოს მიაჩნია, რომ საქართველოს მთავრობას, სომხების, როგორც საკმაოდ დიდი ეროვნული უმცირესობის გათვალის-

წინებით, სომხური ენის გამოყენება უნდა დაეშვა ადგილობრივ თვითმმართველობის ორგანოებსა და სასამართლოში მინც¹³. მემორანდუმის ავტორები ვერ შეგუებულან იმას, რომ მეფის რუსეთის ბატონობის პირობებში ქართული და სომხური ენები თავიანთ ეროვნულ ოლქებში არ აცხადებდნენ პრეტენზიას პირველობაზე. მათ ვერ გაითავისეს ის ფაქტობრივი მდგომარეობა, რომელშიც საქართველო დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ აღმოჩნდა, როცა თვითონ ქმნიდა საკანონმდებლო - სამართლებრივ ბაზას და მხოლოდ მისი პრეროგატივა იყო სახელმწიფო ენის სტატუსის საკითხი.

სომეხთა ეროვნული საბჭოს მტკიცებით, ქართული ენა არსებითად ვერ გადაიქცა სახელმწიფო ენად, ანუ სახელმწიფოს ყველა ერის მიერ შემკენებულად, როგორც კულტურულ-ეკონომიკური განვითარების იარაღი. ის მხოლოდ ქართველების ენად დარჩა. მათი აზრით, ქართული ენის მარტოოდენ დეკლარირებულობამ „გამოიწვია არა კულტურული, არამედ მხოლოდ სახელმწიფოს პერსონალური გაეროვნულება, სხვაგვარად - სახელმწიფოს მოქალაქეთა დაყოფა ეროვნული ნიშნით: პრივილეგირებულ ქართველ და უუფლებო არაქართველად“¹⁴.

მემორანდუმში გაკრიტიკებულია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1918 წლის 16 ივნისის „დებულება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მოქალაქეობის შესახებ“¹⁵, რომელიც თითქოს გახდა სომხური მოსახლეობის ყველა ფენის „ვანსაკუთრებული დევნის იარაღი“. ამ დებულების მიხედვით, საქართველოს რესპუბლიკის ყოველი მკვიდრი მცხოვრები, ვინც მიწერილი იყო ამა თუ იმ ადმინისტრაციულ ერთეულზე (თბილისის და ქუთაისის გუბერნიები - ე. კ.) 1914 წლის 19 ივლისამდე, ითვლებოდა საქართველოს მოქალაქედ. მემორანდუმში ამ დებულების ერთადერთ მიზნად დასახელებულია საქართველოში სომეხი ერის ყოველგვარი პოლიტიკურ-კულტურული მნიშვნელობის მოსპობა. სომეხთა ეროვნული საბჭოს მოსაზრებით, ამ დებულების შესრულებით ქალაქების სომხური მოსახლეობის ნახევარი მოქალაქეობის სტატუსის გარეშე და დევნილი აღმოჩნდებოდა, ისინი ამოღებულნი იქნებოდნენ ქალაქის საარჩევნო სიებიდან და სრულიად ჩამოერთმეოდათ საარჩევნო უფლებები¹⁶.

დებულებამ მოქალაქეობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია ქართულ პოლიტიკურ წრეებშიც, რასაც საქართველოს დამფუძნებელი კრების რამდენიმე სხდომა მიეძღვნა. ამ დებულების ასეთი ფორმულირება გამოწვეული იყო იმ ვითარებით, რომელიც 1914 წლის 19 ივლისს პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ საქართველოში შეიქმნა. რუსეთის იმპერიაში მოსახლეობის ფართო მიგრაციას ჰქონდა ადგილი, რის შედეგადაც საქართველოში ლტოლვილთა დიდი ტალღა შემოვიდა. მათ არავითარი ისტორიული, კულტურული თუ სოციალური კავშირი არ ჰქონდათ ჩვენს სახელმწიფოსთან. ამიტომ საქართველოს მოქალაქეებად მათი აღიარება მომავალში გაუთვალისწინებელ, არასასურველ მდგომარეობაში ჩააყენებდა ახლად შექმნილ ქართულ სახელმწიფოებრიობას.

სომეხთა ეროვნულმა საბჭომ საქართველოს დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიას წარუდგინა „სომეხთა ეროვნული თვითმმართველობის პროექტი“, რომელიც მიზნად ისახავდა სომეხი ერის უფლებების მოთხოვნას და დაცვას ქართული სახელმწიფოსაკენ.

პროექტი 14 პუნქტისაგან შედგებოდა. მოვიტანთ რამდენიმე მათგანს: პუნქტი 7. „იმ რაიონებში, სადაც სომხური მოსახლეობა შეადგენს მთელ მცხოვრებელთა არა ნაკლებ 15%-ს, სომხური ენა სრულფასოვანია სახელმწიფო ენის - ადმინისტრაციულ, თვითმმართველობის ორგანოებში, სასამართლო დაწესებულებებში, საჯარო კრებებზე და ფოსტა-ტელეგრაფში. ზემოხსენებულ დაწესებულებებს ვვადებთ მიიღონ სომ-

ხებისაგან როგორც ზეპირი, ისე წერილობითი განცხადებები სომხურ ენაზე¹⁷. ამ პუნქტის გაზიარება ქართული სახელმწიფოსაგან ნიშნავდა სულ ცოტა იმას, რომ იმ რაიონებში, სადაც 15%-ს მინც სომხები წარმოადგენდნენ, სახელმწიფო დაწესებულებებში ვერ იმუშავებდნენ ქართველი ეროვნების ადამიანები, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მათ სომხური არ ეცოდინებოდათ. პუნქტი 8. „საკანონმდებლო ორგანოებში სომხური ენა სრულუფლებიანია სახელმწიფო ენასთან. სახელმწიფო კანონები და მთავრობის განკარგულებები ქვეყნდება ქართულ ენასთან ერთად სომხურ ენაზეც. სომხურად აქვეყნებენ თვითმმართველობისა და სასამართლო დაწესებულებათა დადგენილებებს – იმ რაიონებში, რომელიც აღნიშნულია VII პუნქტში¹⁸. პუნქტი 11. „სომეხთა სახალხო განათლების მართვა სომეხთა ეროვნულ საბჭოს გადაეცემა – სასწავლო პროგრამების შედგენა, დამტკიცება ყველა ტიპის სასწავლებლებისათვის. სკოლებში სწავლა სომხურად მიმდინარეობს. დაწესებით და საშუალო სკოლებში სავალდებულოა ქართული ენის სწავლება“¹⁹.

სომეხთა ეროვნული თვითმმართველობის პროექტს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა ქართულ პერიოდულ პრესაში. ერთ-ერთი ასეთია პეტრე მირიანაშვილის წერილი გაზეთ „სახალხო საქმეში“. „სომხები მოითხოვენ სახელმწიფოს სახელმწიფოში, სომხეთის გაჩენას საქართველოში... სომეხთა ეროვნული ავტონომიის მოთხოვნა ემყარება მათ მისწრაფებას, რომ საქართველოს ეროვნული სახელმწიფო აქციონ სხვადასხვა ერთა სახელმწიფოდ. თუ ასეა, სომხეთის რესპუბლიკამ ხელი აიღოს სუვერენობაზე, შემოვიდეს თავისი ტერიტორიით საქართველოს რესპუბლიკაში და მაშინ სომეხ დამნაჯკუთიუნს და მათ ეროვნულ საბჭოს პოლიტიკური პრეტენზიების საფუძველი ექნება“²⁰.

საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების შესახებ მსჯელობა მიმდინარეობდა საქართველოს დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიის სხდომებზე. 1920 წლის 20 თებერვლის სხდომაზე პ. საყვარელიძემ გააკეთა მოხსენება ამ საკითხთან დაკავშირებით, სადაც ვკითხულობთ: „ჩვენ ვერ შევქმნით საჯარო-უფლებრივ ორგანიზაციებს... ის სრული კანონმდებელია, სახელმწიფოებრივი ფუნქციების მატარებელია. მაშინ ჩვენს რესპუბლიკაში იქნება 15 საჯარო უფლებით შემოსილი ეროვნული საბჭო. გეჰქნება ცენტრალური სახელმწიფო და კიდევ რამდენიმე სახელმწიფო ჩვენს გვერდით... ჩვენი აზრი ასეთია: მტკიცე ეროვნული სახელმწიფო. შეუძლებელია სახელმწიფოში ახალი სახელმწიფოს ან რაიმე საჯარო-უფლებრივი ორგანიზაციების შექმნა“²¹. 1920 წლის 20 მარტის საკონსტიტუციო კომისიის სხდომაზე კი პ. საყვარელიძემ განაცხადა: „საჯარო უფლებებს ჩვენ ვერავის მივცემთ... ჩვენ ვწერთ კონსტიტუციას უნიტარული სახელმწიფოსთვის. მათ კი სურთ დაგავწირინონ (კონსტიტუცია) კონფედერაციული ან ფედერაციული სახელმწიფოსთვის. ჩვენთვის ეს მიუღებელია“²².

სომეხთა ეროვნული საბჭოს ზემოთმოტანილი დოკუმენტების განხილვამ აჩვენა, რომ ამ მასალების გამოქვეყნებით ისინი ფაქტობრივად ეწინააღმდეგებოდნენ ქართულ სახელმწიფოებრიობას. უფიქრობთ, სომხური მხარისათვის ცნობილი უნდა ყოფილიყო, რომ ეროვნული უმცირესობების აგრეირიგად გაზრდილი უფლებები, ამგვარი პოლიტიკური თუ კონსტიტუციური მოთხოვნები სრულიად მიუღებელი იქნებოდა ახლადამოყალიბებული ქართული დემოკრატიისათვის. სომეხთა ეროვნული საბჭოს მოთხოვნების აღსრულება ნიშნავდა საქართველოს შემადგენლობაში უფლებრივად თანასწორი პოლიტიკური ერთეულის ან საჯარო უფლებებით აღჭურვილი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის შექმნას, რასაც ბუნებრივია ვერ დაუშვებდა ქართული სახელმწიფო.

ON SOME OF THE DOCUMENTS OF THE ARMENIAN NATIONAL COUNCIL

National Council of Armenians in Georgia was founded in October 1917, with the delegated function of political leadership over the Armenian people. The Council was headed by the well-known dashnak, Avetis Agaronian. In 1918, after the formation of the three independent states in the South Caucasus the situation changed. National Council lost its initial nature and status. Georgia was formed as an independent state and the nations residing in the country turned into national minorities. Regardless of that, the National Council of Armenians was still continuing its fight for the establishment of the self-governance form for Armenians under the constitutional law. In this respect they deemed it important to define the legal status of national minorities in the draft Constitution of Georgia. The National Council of Armenians published two documents: "Memorandum," sent to the Constitutional Convention of Georgia and "Project on the Armenian Self-governance" submitted to the Commission of the Constitutional Convention. The Article reviews these two documents and illuminates their anti-state aspects.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი, 2081, აღწ. 1, საქმე 187, ფ. 6 (ქვემოთ: სცსსა).
2. სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქმე 7, ფ. 1-2.
3. Наджафов Б., Лицо врага. История армянского национализма в Закавказье в конце XIX нач. XX в., Баку, 1994, с. 23.
4. სცსსა, ფონდი 1868, აღწ. 1, საქმე 1, ფ. 22 (ქვემოთ სცსსა)
5. გაზეთი „სახალხო საქმე“, 1917 წ. 3 ნომბერი, №93.
6. სცსსა, ფონდი 1868, აღწ. 1, საქმე 1, ფ. 64.
7. გაზეთი „სახალხო საქმე“, 1918 წ. 21 ნომბერი, №389.
8. ბენდიანიშვილი ა., საქართველოს პირველი რესპუბლიკა, თბ., 2001, გვ. 169, 171, 173.
9. Memorandum Учредительному Собранию о Национальном Самоуправлении армян в Грузии, с. 60, 62 (ქვემოთ: მემორანდუმი).
10. მემორანდუმი, გვ. 68.
11. იქვე, გვ. 69, 70.
12. იქვე, გვ. 34.
13. იქვე, გვ. 32.
14. იქვე, გვ. 37.
15. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული, თბ., 1990, გვ. 46-47.
16. მემორანდუმი, გვ. 15, 20.
17. სცსსა, ფონდი 1833, აღწ. 1, საქმე 180, ფ. 108.
18. იქვე.
19. იქვე.
20. გაზეთი „სახალხო საქმე“, 1920 წ. 7 აპრილი.
21. სცსსა, ფონდი 1833, აღწ. 1, საქმე 180, ფ. 177.
22. იქვე, ფ. 185.

წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემების
 კვლევა საქართველოში

ზოგადად წყაროთმცოდნეობა ნიშნავს ყველა ტიპის წყაროს კვლევას ინფორმა-
 ტულობის თვალსაზრისით. უფრო ხშირად კი ასე იწოდება სიტყვიერი წერილობითი
 წყაროების ინფორმაციული შესაძლებლობების დამდგენელი მეცნიერება.

საქართველოში წყაროთმცოდნეობით ძიებებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ცოდ-
 ნის ეს სფერო სამეცნიერო დისციპლინად XX ს-ის დასაწყისში ყალიბდება ჩვენში,
 როცა ფიქსირდება წერილობითი წყაროების გამოვლენის, ინტერპრეტაციისა და პუბ-
 ლიკაციის თეორიისა და მეთოდების დამუშავების პირველი ცდები. ამ დროიდან მო-
 ყოლებული დღემდე გამოცემულია აღნიშნული პროფილის მრავალი სამეცნიერო ნაშ-
 რომი. ამ გამოკვლევებზე დაკვირვება ისტორიული აზრის განვითარების დახასიათე-
 ბის საშუალებას გვაძლევს. ისტორიული მეცნიერების დონე ხომ თვალსაჩინო ასახ-
 ვას წყაროთმცოდნეობითი ძიებების ხარისხში პოულობს. ჩვენ მიერ შესწავლილ იქნა
 და პერიოდულად ქვეყნდებოდა სხვადასხვა ტიპის წყაროების კვლევის ისტორია¹. აღ-
 ნიშნული პრობლემა მრავალრიცხოვან ფაქტებზე დაყრდნობით და ვრცელ ქრონო-
 ლოგიურ მონაკვეთში წარმოჩენილი იყო ჩვენს საკვალიფიკაციო ნაშრომში². ამჯერად
 საქართველოში წყაროთმცოდნეობითი ძიებების ისტორიის მხოლოდ ერთ ასპექტს,
 კერძოდ თეორიული საკითხების კვლევის ისტორიას შევეხებით. დღემდე თეორიული
 წყაროთმცოდნეობის ისტორიის გაშუქება საეციალური კვლევის საგნად არ ყოფილა
 ქცეული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ გამონაკლისს, სადაც დარგის
 განვითარების მთლიანი სურათია წარმოდგენილი გარკვეულ პერიოდში³ ან მხოლოდ
 წყაროთა რომელიმე გვარის ისტორია⁴.

საქართველოში წყაროთმცოდნეობის პირველხარისხოვანი თეორიული საკითხე-
 ბის დამუშავება ი. ჯავახიშვილის სახელს უკავშირდება. ამ მხრივ საეტაპო მოვლე-
 ნად შეიძლება მივიჩნიოთ მისი ნაშრომი „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები
 წინათ და ეხლა. წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს)“. ამ
 ნაშრომის გამოსვლამდე სპეციალისტები მხოლოდ წყაროს გარეგან შესწავლას აქ-
 ცევენ ჯეროვან ყურადღებას. ი. ჯავახიშვილმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში სრული-
 ად განსაკუთრებულ ეტაპს დაუდო სათავე: დაამუშავა ქართული წყაროთმცოდნეობის
 თეორიულ-მეთოდური საკითხები; განსაზღვრა დარგის მიზანი და ამოცანები; მოგვცა
 ქართული ისტორიული მწერლობის ძეგლთა დეტალური ანალიზი; საგანგებო ყურად-
 ღება მიექცია წყაროს შინაგან კრიტიკას; შემოგვთავაზა წერილობით წყაროთა კლა-
 სიფიკაცია, კერძოდ, ისინი ორ ჯგუფად დაყო: თხრობით და დოკუმენტურ წყარო-
 ებად; სპეციალურად შეისწავლა საისტორიო ნაწარმოებთა აღმნიშვნელი ტერმინები
 და გამოყო ძირითადი სახეობები – „მარტვილობა“, „ცხოვრება“, „მატიანე“, „ისტო-
 რია“, „ჰამბაეი“, „ქრონიკა“⁵.

ასევე ი. ჯავახიშვილის სახელს უკავშირდება დოკუმენტური და ეპიგრაფიკული
 ძეგლების თეორიულ-განმარტვითი ნაშრომების შექმნა⁶. ი. ჯავახიშვილის შემ-
 დეგ ქართული წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემების შესწავლა დროებით
 შენედა. წყაროთმცოდნე სპეციალისტების ყურადღება უმთავრესად გადატანილ იქ-
 ნა კონკრეტული საკითხების შესწავლაზე. მხოლოდ XX ს. 60-იანი წლებიდან გახდა
 აშკარად საგრძნობი წყაროთმცოდნეობის თეორიის მიმართ ინტერესის ხელახალი გა-

დევება. მკვლევრების ყურადღების ცენტრში მოექცა წინა პერიოდში ქართული მწერლობის კვლევის პროცესში მიღებული შედეგების განზოგადება, მეთოდოლოგიური მართლდურობის საკითხების დამუშავება ადგილობრივ მასალაზე დაყრდნობით. ამ მიმართულებით ძიებებს მიეძღვნა რამდენიმე წერილი და მონოგრაფია.

ქართული ისტორიული წყაროების კლასიფიკაციის პრობლემის დამუშავებაში მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის გ. ალასანიას, რომელმაც გაიზიარა რა წყაროთმცოდნეობაში უკვე დამკვიდრებული ისტორიული წყაროების ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია, ქართული მასალის გათვალისწინებით შეავსო და დააზუსტა იგი⁷. აჩვენა, რომ შესაძლებელია წყაროთა გარდამავალი ტიპების არსებობა: მაგალითად, წერილობითსა და ნივთიერს შორის ან წერილობითს, ნივთიერსა და სახვითს შორის. მათ რიცხვს მიაკუთვნებს მკვლევარი ეპიგრაფიკულ ძეგლებს, მონეტებს, გერბებს, ბეჭდებს, დროშებს, ორდენებს, მედლებს და სხვა. ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციის აუცილებელ პირობად გ. ალასანია თვლის ქრონოლოგიური პრინციპის დაცვას (სხვადასხვა პერიოდებს წყაროთა დიფერენციაციის განსხვავებული დონეები შეესაბამება), ამასთან აუცილებლად მიიჩნევს ენობრივი და ტერიტორიული პრინციპის გათვალისწინებასაც (სხვადასხვა ქვეყნებს წყაროთა კლასიფიკაციის სხვადასხვა თავისებურებები ახასიათებს). აქვე, ქართული ისტორიული წყაროების საფუძველზე საკვალიფიკაციო კატეგორიად ასახელებს სახეს. არ იზიარებს წინაურ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ შეხედულებას სახის ერთ-ერთი კატეგორიის – ნაირსახეობის – სპეციფიკის განმსაზღვრელად სოციალური ფუნქციის მიჩნევის შესახებ. იგი ასაბუთებს, რომ ნაირსახეობა სახის ფარგლებში გამოიყოფა იმ ძეგლთა ფორმის ან შინაარსის ზოგიერთი თავისებურების გათვალისწინებით, რომელთათვის დამახასიათებელია დანიშნულების, დასახელების, სტრუქტურის ერთგვარობა.

არსებობს ნაშრომები დოკუმენტური და ეპიგრაფიკული წყაროების კლასიფიკაციის პრინციპებისა და სტრუქტურის შესახებ, მაგალითად, დადგენილია ქართული ისტორიული საბუთების კლასიფიკაციის პრინციპები⁸. მნიშვნელოვანი ყურადღება მიექცა დოკუმენტური წყაროების სტრუქტურის საკითხს. გაანალიზებულ იქნა საბუთის ფორმულარის ცალკეული ნაწილები: სიგლის თავი, ჯერწინება, ბრძანებულება მ. ბერძნიშვილისა და მ. სურგულაძის მიერ⁹; XIV-XV სს. მეფეთა წყალობის სიგელების დიპლომატიკური თავისებურება¹⁰; წყალობა-შეწირულობის სიგელებში იურიდიულ მტკიცებათა დიპლომატიკური ფორმულების („დაგვაჯერა ღმერთმან“ და „მოკითხულ კქნით“) არსი და მნიშვნელობა¹¹; დროისა და სივრცის ამსახველი ფორმულები¹².

როგორც ცნობილია, საისტორიო მეცნიერება მთლიანად ისტორიულ წყაროს ეფუძნება, შესაბამისად მის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანას ისტორიული წყაროების პუბლიკაცია წარმოადგენს, რაც თავისთავად მოითხოვს გამოცემის წესების დახვეწას. ამიტომაც სათანადო ყურადღება მიექცა სხვადასხვა წერილობით წყაროთა (ნარატიული, დოკუმენტური) გამოცემის მეთოდოლოგიური საკითხებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოცემის წესების შემდგომი სრულყოფის წინაპირობად მითითებულია ცალკეული წყაროების ყოველმხრივი შესწავლისა და ტექსტის დადგენის მეთოდის დახვეწის აუცილებლობა. გ. ალასანიამ ერთი ნარატიული წყაროს „პარიზის ქრონიკის“ მაგალითზე გვიჩვენა წყაროს გამოცემის ზოგიერთი პრინციპის გათვალისწინების საჭიროება¹³; ხოლო მ. ბერძნიშვილმა დაადგინა წერილობითი წყაროების მეორე ჯგუფის – დოკუმენტური მასალის, კონკრეტულად, XVIII-XIX სს. ეპისტოლარული მასალის გამოცემის პრინციპი. მკვლევარს აღნიშნული აქვს, რომ მათი გამოცემის დროს გათვალისწინებული უნდა იქნეს ბუდობრივი პრინციპი. თუმცა იქვე მიუთით-

თებს, რომ „საქმიან წერილებში“ შესული ეპისტოლური მასალა, ცალკე, კრიტიკულ-გეოგრაფიული თანმიმდევრობით და ადრესატების მიხედვით უნდა დაიბეჭდოს¹⁴.

მთლიანად წერილობითი წყაროების გამოცემის გარკვეული მეთოდიკური საკითხები ჩამოყალიბებული იქნა რ. კიკნაძეს. მისი თვალსაზრისით ისტორიული წყაროს სამეცნიერო გამოცემას უნდა წამყვანდეს შესავალი წერილი – წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა, რომელშიც გადმოცემული იქნება ტექსტის შესწავლის ისტორია; ძეგლის შესწავლის დრო; მონაცემები ხელნაწერების, ადრინდელი გამოცემების, თარგმანების შესახებ; ტექსტის დადგენის მეთოდიკის ძირითადი საკითხები. ისტორიული წყაროს ყოველ გამოცემას აუცილებლად უნდა დაერთოს კომენტარები (რომელმაც მკითხველს უნდა გაუწიოს დახმარება ტექსტის შინაარსის წვდომაში), ლექსიკონი (სადაც სიტყვები უსათუოდ ტექსტის შესაბამისი ადგილების გათვალისწინებით უნდა განიმარტოს), პირთა და გეოგრაფიული სახელებისა და ტერმინების საძიებელი¹⁵.

ნარატიული წყაროს წყაროთმცოდნეობითი კვლევის დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ტექსტოლოგიურ შესწავლას. სპეციალურ ლიტერატურაში შემუშავებულ იქნა ძეგლის ამ მიმართებით შესწავლის მეთოდიკა ჯ. გიუნაშვილის მიერ, რომელსაც მოცემული აქვს ტექსტის ისტორიული კრიტიკისათვის აუცილებელი მეთოდური პრინციპები და მათი გათვალისწინებით ნაჩვენები აქვს კონკრეტული წყაროს – XI ს. სპარსული პოემის „ვის ო რამინის“ სამი ფრაგმენტის ტექსტოლოგიური ანალიზი¹⁶. ჩატარებული მუშაობის შედეგად ასკენის, რომ ისტორიზმის პრინციპზე აგებული მეცნიერული კვლევა ხანდო ბაზას ქმნის თავდაპირველი ტექსტის აღსადგენად.

შეინიშნება ინტერესი წყაროთმცოდნეობითი ტერმინოლოგიური პრობლემების კვლევისადმი, ვინაიდან ძეგლის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის დროს ხშირად პრობლემა ტერმინოლოგიური საკითხების დადგენა. გაშუქებულ იქნა ისტორიულ წყაროებში დაცული ტრადიციული ტერმინები და მიმდინარეობს თანამედროვე ტერმინოლოგიის დაზუსტება. მ. მარსაგიშვილს ეკუთვნის თამარის უცნობი მემატანის თხზულებაში დაცული საისტორიო სამწერლობო ტერმინის „ვასილოდრაფის“ ასხნის საინტერესო მცდელობა¹⁷. ხოლო მ. კიკნაძის ნაშრომში დასაბუთებულ იქნა ტერმინოლოგიური ასპექტების მნიშვნელობა წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის დროს. მოცემულია შუა საუკუნეების ქართულ წყაროებში დადასტურებული ტერმინების განმარტება¹⁸. ასევე განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ქართული დიპლომატიკის ისტორიაში არსებული ტერმინების განხილვას. ძიებები მიექცა როგორც ქართული („ვიგნი“) ¹⁹, ასევე უცხოური („ჩაქი“) ²⁰ ტერმინების შესწავლას. საგანგებოდ იქნა გამოკვლეული პალეოგრაფიული ტერმინოლოგია²¹.

ქართული ისტორიული წყაროების პოპულარიზაციისა და შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ამ ძეგლების უცხოურ ენებზე თანამედროვე მეცნიერების მიღწევების შესატყვისად კომენტარული თარგმანები. ამ შემთხვევაში დიდი მეცნიერული მნიშვნელობა აქვს წყაროთა თარგმანის სიზუსტეს. ამიტომ სპეციალისტებმა ყურადღება მიაქციეს ამ საკითხის გარშემო დაგროვილი გამოცემების განზოგადებას, კონკრეტულად, ქართული ნარატიული წყაროების რუსულ ენაზე თარგმანის თეორიულ და პრაქტიკულ პრობლემებს – მეცნიერული თარგმანის ტიპოლოგიურ დახასიათებას და ძირითად პრინციპებს. თარგმნილი და ორიგინალური ტექსტების შედარებითი და სტილისტური ანალიზი ნაჩვენებია რ. კიკნაძის, მ. ლორთქიფანიძის, მ. აბაშიძის გამოკვლევებში²². ქართული საისტორიო წყაროების თარგმანების (მ. ლორთქიფანიძის „მატიანე ქართლისა“ და ნ. ნაკაშიძის სეხნია ჩხეიძე „საქართველოს ცხოვრება“) განხილვა მოცემული აქვს ე. ხოშტარია-ბროსეს. მკვლევარს გამოთ-

ქმული აქვს ზოგადი მოსაზრებები საისტორიო წყაროების რუსულად თარგმნის პრინციპების შესახებ²³.

წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემების კვლევას ცალკე მონოგრაფიაც მიეძღვნა, სადაც ნაწვენებია წყაროთმცოდნეობის ადგილი საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სისტემაში, ხაზგასმულია თეორიული კვლევის მნიშვნელობა, შესწავლილია მისი სტრუქტურა და შემადგენელი სპეციალური დისციპლინები, დახასიათებულია ისტორიული წყარო და მისი კლასიფიკაციის ძირითადი პრინციპები, განხილულია წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდების ზოგიერთი ძირითადი საკითხი²⁴.

ქართული საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთი დარგის – პაგიოგრაფიის თავისებურებებს აზოგადებენ ზ. ალექსიძე და მ. ჩხარტიშვილი. ზ. ალექსიძე პაგიოგრაფიული ტექსტის კრიტიკისას ასახელებს შემდეგი უმთავრესი პრინციპების გათვალისწინებას: ტიპურის გამოიჯნას კერძოსაგან; თხზულების წარმოშობის დადგენა; რეალურისა და გამოგონილის გარკვევა, რასაც მჭიდროდ უკავშირდება ძეგლის ავტორთა ვინაობისა და სოციალურ-იდეოლოგიური წარმომადგენლობის ძიება; კიმენური ტექსტის მეტაფრაზის, პერიფრაზის თუ სვინაქსარული შემოკლების მიზეზების გამოკვლევა (ვინ, როდის და რა სოციალური მდგომარეობის პირი ასრულებს ამ სამუშაოს); სასწაულების როლის განსაზღვრა სოციალური შეჯახებებისა და მონასტერში არსებული უთანხმოების შესწავლისათვის²⁵. თეორიული ძიების შემცველია მ. ჩხარტიშვილის მონოგრაფიის („მარტივობა და მოთმინება... წმიდისა სერაპიონ ზარზმელისა“ – წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი) შესავალი ნაწილი²⁶. მკვლევარს წარმოდგენილი აქვს პაგიოგრაფიული ძეგლების წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის ძირითადი ეტაპების დახასიათება. უპირველეს ამოცანად ძეგლის ტექსტოლოგიურ ანალიზს ასახელებს, რომლის დროსაც უნდა ამოკითხულ იქნეს სიტყვები, გაიხსნას ქარაგმები, დაიყოს ტექსტი წინადადებად, დაისვას პუნქტუაციის ნიშნები. ვინაიდან პაგიოგრაფიული თხზულებებისათვის დამახასიათებელია მრავალი რედაქცია, შემდეგ ეტაპად მიიჩნევა რედაქციების ურთიერთმიმართების გარკვევას, ხოლო სამუშაოს მიზნად ავტორისეული რედაქციის მიკვლევას, რომლის დროსაც ხდება ცალკეული რედაქციების დათარიღება, მათი ატრიბუცია და სოციალური პროფილის გარკვევა. ყველაზე საინტერესო ეტაპად მკვლევარი თვლის ძეგლის პერმენვეტიკულ შესწავლას – ავტორისეული სემანტიკის ამოცნობას, რასაც დასკვნაში გამოკრისტალებული წყაროთმცოდნეობითი სინთეზი მოჰყვება.

მონოგრაფიულად იქნა შესწავლილი ქართული სიგელთმცოდნეობის თეორიული პრობლემებიც მ. ბერძნიშვილისა და მ. სურგულაძის მიერ²⁷. გამოკვლევებში განხილულია საბუთების შეკრებისა და პუბლიკაციის ისტორია, მათი კლასიფიკაცია, დიპლომატიკური ტერმინოლოგია, საბუთის ფორმულარი, სანდოობა და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხები. ამ ნაშრომებმა საგრძნობლად წასწიეს წინ ქართული დიპლომატიკის ზოგადთეორიული საკითხების კვლევა. სრულიად განსხვავებული ვითარებაა ქართული ეპიგრაფიკის თეორიული განზოგადებების თვალსაზრისით. ისტორიულ მეცნიერებაში ერთგვარი ხარვეზი შეინიშნება ამ მხრივ.

როგორც ითქვა, საქართველოში წყაროთმცოდნეობის ისტორიულ მეცნიერებაში დამოუკიდებელ დისციპლინად აღიარება მოხდა თეორიული პრობლემათმცოდნეობის შემდგომ. დისციპლინის პირველი განმაზოგადებელი ნაშრომი XX ს. დამდეგს შეიქმნა ი. ჯავახიშვილის მიერ. ამის შემდგომ იწყება კონკრეტულ წყაროთმცოდნეობითი ძიებების ხანა. მხოლოდ 60-იანი წლებიდან შეინიშნება თეორიული კვლევების გაინტენსიურება, რომელიც დაკავშირებულია გ. ალასანიას და რ. კიკნაძის ნაშრომ-

ბის გამოსვლასთან. აღძრულ იქნა ყველა არსებითი თეორიული პრობლემა, რომელიც ცოდნის საგნის დეფინიცია, წყარომცოდნეობის ადგილი ისტორიული მეცნიერების სისტემაში, წყაროთა კლასიფიკაცია, ინფორმაცულობა. განვითარების მწვერვალს 80-იან წლებში აღწევს. მიუხედავად ამისა, ეს მაინც უპირატესად კონკრეტულ წყარომცოდნეობითი ძიებების ხანაა. თეორიული კვლევები ეხება მხოლოდ წყაროთა შეზღუდულ წრეს, მცირე გამონაკლისის გარდა არ შეინიშნება კონკრეტულ სფეროში მომუშავე სპეციალისტთა მისწრაფება მასალა მოამზადონ განზოგადებისათვის. 90-იანი წლებიდან მძიმე ყოფითი პირობების გამო საქართველოში მეცნიერების ყველა დარგის განვითარება ფერხდება. ამასთან ისტორიული მეცნიერება გარდამავალ ეპოქაში კრიზისს განიცდიდა. ქვეყანაში მიმდინარე მოვლენები აისახა დარგის განვითარებაში. ხდება როგორც კონკრეტულ წყარომცოდნეობითი ძიებების, ასევე თეორიული პრობლემატიკის დამუშავების საგრძნობი შენელება. ამის ობიექტური მიზეზი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიისათვის დამახასიათებელია მეთოდოლოგიური კრიზისი, ანუ კვლევის მეთოდოლოგიური ჩარჩოს განუსაზღვრელობა, ეს მოხდა მას შემდეგ რაც მარქსიზმის, როგორც ასეთის, ჩარჩოს როლი უარყოფილია, ახალი კი ფაქტობრივად არ ყოფილა დამკვიდრებული. წყარომცოდნეობა კი მეთოდოლოგიისთან მჭიდროდ დაკავშირებული მეცნიერებაა. სწორედ ამიტომ მის განვითარებას დაეჭვო, უპირველეს ყოვლისა, აღნიშნული სირთულე.

ზემოთ განხილული ნაშრომები გამოირჩევა მაღალი პროფესული დონით. ეს საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, ქართული წყარომცოდნეობა მომავალში შეინარჩუნებს და განავითარებს თავის მიღწევებს თეორიული კვლევის დარგში. ამისათვის კი სხვა ხელშემწყობ პირობებთან ერთად საჭირო იქნება, თვით სპეციალისტთა ძალისხმევა, ფილოსოფოსებისა და წყარომცოდნეების ერთობლივი ჯგუფების შექმნა და თეორიული პრობლემების ამგვარად შესწავლა, რადგან სრულიად აშკარაა, რომ წყარომცოდნეობის თეორია არაა მარტოდენ ისტორიკოსთა საქმე. შესაძლოა მიზანშეწონილი იყოს ამ პრობლემას ყურადღება უკვე უმაღლეს სასწავლებლებში მიექცეს, სადაც თავიდანვე მომზადდებიან სპეციალისტები სათანადო განხრით.

Ketevan Mania

OVERVIEW OF RESEARCHES ON SOURCE STUDIES THEORETICAL PROBLEMS IN GEORGIA

Theoretical issues of source studies is one of the most topical problems of Kartvelology. Generalizing the outcomes obtained from a durable research period of historical sources, we could observe a growing interest towards the methodological issues of source studies. A number studies shaped as a scientific article or a monograph have been published. The issues studied include: A Problem of Typological Classification of Georgian Written Sources (G. Alasania), Methodology of Publication on Written Sources (R. Kiknadze), Specificity of Translating a Source into Russian Language (M. Abashidze), Peculiarities of Studying Hagiography as a Historical Source (Z. Alexidze, M. Chkhartishvili), and Terminology of Sources (M. Kiknadze, M. Marsagishvili). There has been published a special

work discussing the Methods of Studying Narrative Sources (J. Giunashvili). A special monograph has been dedicated to the Research of Theoretical Problems of Source Studies (G. Alasania, R. Kiknadze).

However, while studying the above mentioned materials made sure that most of the authors (except for a few of them) working in a specific field of studies tend to prepare the material they are exploring for a theoretical generalization. Nevertheless, the above-mentioned works reveal a high level of professionalism and this makes us think that in the future Georgian source studies will maintain and promote its accomplishments. To achieve this we need to combine the effort of Georgian scientists with favorable conditions. That implies setting up joint teams of source explorers and philosophers for studying theoretical problems from the aforesaid prospective. Since it is absolutely evident that the theory of source studies is not only historians' cup of tea.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. მანია ქ., დოკუმენტური წყაროების კვლევა საქართველოში XX ს-ის 80-90-იან წლებში. – ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, IV, თბ., 2000, გვ. 59-72; მისივე, საქართველოში წყაროთმცოდნეობითი კვლევის ზოგიერთი ასპექტი XX ს-ის 80-90-იან წლებში (ნარატიული წყაროები). – ქართული წყაროთმცოდნეობა, IX, თბ., 2000, გვ. 106-118; მისივე, ქრისტიანობის ისტორიის წერილობითი წყაროების კვლევა საქართველოში. – ქრისტიანობა წარსული, აწმყო, მომავალი, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2000, გვ. 52-53; მისივე, ეპიგრაფიკული წყაროების კვლევა საქართველოში XX ს. 60-90-იან წლებში. – საქართველო და ქრისტიანობა, თბ., 2001, გვ. 63-75; მისივე, საქართველოს ნუმისმატიკური წყაროების შესწავლის ისტორიიდან (XX ს-ის მეორე ნახევარი). – ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, V, თბ., 2002, გვ. 8-17.
2. მანია ქ., წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საქართველოში XX ს-ის 60-90-იან წლებში, დისერტაცია წარდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2003.
3. ალასანია გ., ანჩაბაძე გ., ქართული საბჭოთა წყაროთმცოდნეობა. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1981, №1, გვ. 147-152; Alasania G. G., Некоторые тенденции источниковедения истории Грузии в 50-70-х годах XX века. – Источниковедческие разыскания. – 1979, Тб., 1984, с. 9-16; კიკნაძე რ., წყაროთმცოდნეობითი კვლევა ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1984, №2, გვ. 157-169; კიკნაძე რ., ჩხარტიშვილი მ., წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საბჭოთა საქართველოში. – ისტორიული მეცნიერების განვითარება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1986, გვ. 99-128.
4. Хоштария-Броссе Э. В., Состояние и перспективы собрания, изучения и публикации грузинских исторических документов. – Источниковедческие разыскания. – 1979, Тб., 1984, с. 193-202. ხოშტარია-ბროსე ე., ქართული დიპლომატიკა, მიღწევები და პერსპექტივები. – მრავალთავი, XIV, 1987, გვ. 48-67.
5. ჯავახიშვილი ი., ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ესლა. წიგნი I. – ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1916.

6. ჯავახიშვილი ი., ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. – მისივე, ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. – თბ., 1949.
7. აღასანია გ., ქართული წერილობითი წყაროების კლასიფიკაციის საკითხები. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI, თბ., 1985, გვ. 3-36. მისივე, ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციის ძირითადი პრინციპები. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, VII, თბ., 1987, გვ. 13-21. Она же, Классификация грузинских письменных исторических источников. – Тб., 1992.
8. სურგულაძე მ., ქართული ისტორიული საბუთების კლასიფიკაციის პრინციპებისა და დიპლომატიკური ტერმინების ურთიერთმიმართებისათვის. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1984, №2, გვ. 110-112; Сургуладзе М. К., Дипломатические термины и принципы классификации исторических актов. – Источниковедческие разыскания – 1985, Тб., 1988, с. 62-66.
9. ბერძინიშვილი მ., ქართული დიპლომატიკის ისტორიიდან (სიგლის თავი XI-XV საუკუნეებში). – ქართული წყაროთმცოდნეობა, V, თბ., 1978, გვ. 50-59; მისივე, სიგლის თავი XV-XVIII საუკუნეებში. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI, თბ., 1985, გვ. 30-39; სურგულაძე მ., „Arenga“ (ჯერჩინება) XI-XIII სს. მეფეთა შუწირულობის სიგელებში. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1980, №3, გვ. 147-157; მისივე, „ბრძანებულება“ XI-XV სს. სამეფო სიგელებში. – მრავალთავი, IX, 1981, გვ. 107-114.
10. სურგულაძე მ., XIV-XV სს. მეფეთა წყალობის სიგელების დიპლომატიკური თავისებურება. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, V, თბ., 1978, გვ. 63-69.
11. სურგულაძე მ., იურიდიულ მტკიცებათა ორი სახე მეფეთა სიგელების მიხედვით. – მრავალთავი, VIII, 1980, გვ. 31-37.
12. სურგულაძე მ., დროისა და სივრცის კატეგორიების ამსახველი ფორმულები ქართულ ისტორიულ საბუთებში. – მრავალთავი, XIV, 1987, გვ. 109-115.
13. აღასანია გ., საისტორიო წყაროების გამოცემის ზოგიერთი პრინციპი. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, V, თბ., 1978, გვ. 99-111.
14. ბერძინიშვილი მ., XVIII-XIX სს. დამდგვის ქართული ეპისტოლარული მასალის გამოცემის საკითხისათვის. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, VII, თბ., 1987, გვ. 30-38.
15. კიკნაძე რ., წერილობითი ისტორიული წყაროების გამოცემის მეთოდის ზოგიერთი საკითხი. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI, თბ., 1985, გვ. 39-62.
16. გიუნაშვილი ჯ., ისტორიზმის პრინციპი და ტექსტოლოგიური ანალიზი. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1984, №4, გვ. 58-69.
17. მარსაგიშვილი მ., ძველი ქართული წყაროთმცოდნეობითი ტერმინის ისტორიისათვის. – ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, II, თბ., 1988, გვ. 58-64. Она же, Опыт определения структуры исторического источника на основе терминологического анализа (на примере «Истории и восхваления венценосцев»). – Источниковедческие разыскания. – 1985, Тб., 1988, с. 128-135.
18. კიკნაძე მ., ტერმინოლოგიური ძიებები და წერილობითი წყაროების ინტერპრეტაციის პრობლემა. – დისერტაცია წარდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1990.
19. ხოშტარია-ბროსე ე., „წიგნის“, როგორც დიპლომატიკური ტერმინის, მნიშვნელობის გაგებისათვის. – მრავალთავი, XIII, 1986, გვ. 44-52.

20. ბერძნიშვილი მ., ქართული დიპლომატიკის ერთი ტერმინის მნიშვნელობის შესახებ – ქართული წყარომცოდნეობა, III, თბ., 1971, გვ. 172-175.
21. სურგულაძე მ., ძველი ქართული პალეოგრაფიული ტერმინები. – თბ., 1978.
22. კიკნაძე რ., ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლთა რუსულ ენაზე თარგმნისა და გამოცემის წესები. – თბ., 1977. ლორთქიფანიძე მ., კვლავ ქართული საისტორიო წყაროების რუსული თარგმანის შესახებ. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1979, №4, გვ. 164-169; Абашидзе М. Д. Источниковедческие аспекты перевода грузинских исторических источников на русский язык, Тб., 1992.
23. ხოშტარია-ბროსე ე., ქართული საისტორიო წყაროების რუსულ ენაზე თარგმნის შესახებ. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1979, №1, გვ. 150-171.
24. ალასანია გ., კიკნაძე რ., წყარომცოდნეობის თეორიული პრობლემები, თბ., 1988.
25. ალექსიძე ზ., ქართული წყაროების შესწავლის მეთოდური საკითხები. – თბ., 1985.
26. ჩხარტიშვილი მ., „მარტვილობა და მოთმინებაა წმინდისა ეესტათი მცხეთელი-საჲ“ და „ცხოვრება და მოქალაქეობაა წმიდისა სერაპიონ ზარზმელისაჲ“ (წყარომცოდნეობითი გამოკვლევა). – თბ., 1994.
27. ბერძნიშვილი მ., ფეოდალური ხანის ქართული ისტორიული წერილობითი წყაროები. – თბ., 1989; სურგულაძე მ., ქართული ისტორიული საბუთების დიპლომატიკური შესწავლის საკითხისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1979, №4, გვ. 55-63; მისივე, ქართული საისტორიო აქტების შესწავლის თეორიული პრინციპები. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 1990, №3, გვ. 67-80; მისივე, საისტორიო აქტები, როგორც სახიობრივი წყაროები. – პრეპრინტი, თბ., 1990.

თვითდასახელება როგორც ქართული იდენტობის მარკერი

საყოველთაოდ არის გაზიარებული აზრი იმის შესახებ, რომ თვითდასახელება კოლექტიური იდენტობის უმთავრესი მარკერია. სახეობრივად და, ამიტომაც საკმაოდ შთამბეჭდავად, საუბრობს ამ საკითხზე თანამედროვე ბრიტანელი მეცნიერი, აღიარებული სპეციალისტი ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის კვლევის დარგში, ედ.სმითი: „კოლექტიური სახელი ეთნიკური ერთობის უტყუარი ნიშანი და ემბლემაა, რომლის მეშვეობით ეთნიკური ერთობა თავს გარეშეთაგან მიჯნავს და რომელშიც საკუთარი არსის იმგვარ შეჯამებას ახდენს, თითქოს სახელში მდგომარეობდეს მისი არსებობის მაგიერობა და გადარჩენის გარანტია. კოლექტიურ სახელს თილისმის მსგავსი მისტიკური კონოტაცია აქვს“¹.

სმითი აქ ეხება კონკრეტულად ეთნიკურ იდენტობას, მაგრამ ასეთივეა მისი დამოკიდებულება საკითხისადმი ნაციონალური იდენტობის შემთხვევაშიც. ამასთან, თვითდასახელება არის ეთნიკური ერთობების (სმითის ტერმინოლოგიით, *ეთნიკების*) და ნაციონალური ერთობების (*ნაციების*) დამახასიათებელი უმთავრესი საერთო ნიშანი: „მე ნაციას განესახლურავ, როგორც 'ადამიანთა თვითდასახელების მქონე ერთობას, რომელსაც უკავია სამშობლო მიწა და რომელსაც აქვს საერთო მითები და საზიარო ისტორია, საერთო საჯარო კულტურა, ერთიანი ეკონომიკა და ვეულა წევრისათვის საერთო უფლება-მოვალეობანი'. თავის მხრივ, ეთნიკე შეიძლება განისახლდეს, როგორც 'ადამიანთა თვითდასახელების მქონე ერთობა, რომელიც დაკავშირებულია სამშობლო მიწასთან, აქვს საერთო მითები წინაპრთა შესახებ, საზიარო მახსოვრობა, საზიარო კულტურის ერთი ან მეტი ელემენტი და გარკვეული ხარისხის სოლიდარობა ელიტის შიგნით მაინც“².

კოლექტიური კულტურული იდენტობის განსახლდვისათვის თვითდასახელების მნიშვნელობას არც საბჭოური სოციოლოგია უარყოფდა, პირიქით, ეთნონიმს მიიხსენებდა ეთნოსის უმთავრეს ნიშნად, რომელშიც აისახება კოლექტივის თვითცნობიერება³.

კოლექტივის თვითდასახელება არეკლავს კოლექტივის წევრების მიერ ერთად ყოფნის, კოლექტივში მათი შეჭიდულობის რაობის განცდას. იგი ასოციაციას ადგვიძრავს ინდივიდის ეგოკონცეფციასთან. თვითდასახელება კოლექტიური პერცეპციების გამოხატულებაა და ამის გამო, ფაქტობრივ, კოლექტივის ისტორიის გასაღებს წარმოადგენს.

კოლექტივი, რომელსაც პირადად მე თავს მივაკუთვნებ (ისევე როგორც, ალბათ, მკითხველთა უმრავლესობა), იწოდება *საქართველოდ* (*საქართველო* – ეს სიტყვა, პირველ რიგში, სწორედ კოლექტივის ნიშნავს. მორფოლოგიურად იგი ანალოგიურია სიტყვებისა სამო, სანათესაო და ა.შ. ამას განემარტავ იმიტომ, რომ დღეს ამ სიტყვის ქვეყნისა და სახელმწიფოს მნიშვნელობით გამოყენებას ვართ ჩვეულნი). *საქართველო-კოლექტივის* ინდივიდუალურ წევრს ეწოდება *ქართველი*. *საქართველო* ნიშნავს *ქართველთა* ერთობლიობას, *ქართველების* კრებულს. ამ უკანასკნელი ტერმინის ანალიზით ვაპირებ დავიწყო წინამდებარე გამოკვლევა.

რასაკვირველია, ქართველოლოგთა შორის მე არა ვარ პირველი, ვისაც დღემდე ტერმინ *ქართველისადმი* ინტერესი გამოუჩენია. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ინტერესმა თავისი შედეგი გამოიღო რამდენიმე საგულისხმო კონკრეტული ფაქტის დაფიქსირე

ბით, აღნიშნული ტერმინის ისტორიის რეკონსტრუქცია არ შეიძლება დასრულებულადად ჩაითვალოს. ამის მიზეზები ორგანოა. სუბიექტურ ფაქტორებთან ერთად ხაზინი ისტორიული პრაქტიკის მიზეზი ქართველ მკვლევართა უმრავლესობის მიერ მომარჯვებული მეთოდოლოგიაა: მარქსისტული სოციოლოგია და, მით უმეტეს, მისი საბჭოური ვარიანტი, რთული ისტორიული პროცესების ადეკვატური აღწერის საშუალებას არ იძლევა.

ამ უკანასკნელ მიზეზს ობიექტური მხოლოდ პირობითად შეიძლება ეწოდოს. მარქსიზმის გამოყენება აღარაა ქართველი ისტორიკოსებისათვის ფატალური აუცილებლობა. შურვილის შემთხვევაში მათ უკვე მრავალი წელია შეუძლიათ ამ მეთოდოლოგიას ალტერნატივა მოუძებნონ განსხვავებით იმ მეცნიერთაგან, რომლებიც წარსულში ქართველთა ეთნოგენეზის, ქართველი ერის ჩამოყალიბების და თვითდასახელების პრობლემებზე მუშაობდნენ. დახვეწილი მეთოდოლოგიური ინსტრუმენტარუმიისათვის ზრუნვა ძალიან არსებითია (ამას მინდა საგანგებოდ გაუხსნა ხაზი), როცა ვეხებით ისეთ რთულ ფენომენს, როგორცაა კოლექტიური იდენტობა.

რა თქმა უნდა, არცერთი თანამედროვე ქართველი ისტორიკოსი (შესაძლო ორიოდ გამონაკლისის გარდა), არ აღიარებს (ალბათ, ვერც აცნობიერებს), რომ მარქსისტია. უმეტესობა საერთოდ გაურბის მეთოდოლოგიურ საკითხებზე მსჯელობას; ზოგი, მართალია, აკრიტიკებს მარქსისტული ისტორიოგრაფიის ცალკეულ დასკვნებს, მაგრამ, ვინაიდან არც პირველნი და არც მეორენი არ იყენებენ (არ იცნობენ?) არავითარსხვა მეთოდოლოგიას, მაინც რჩებიან მარქსისტული სოციოლოგიის (უფრო ზუსტად, როგორც ვთქვი, მისი საბჭოური ვერსიის) ტყვეობაში.

მე გადავწყვიტე ტერმინ *ქართველის* კვლევისას ამოვიდე ეთნოსიმბოლისტური მიდგომიდან. ამიტომ, ვიდრე კონკრეტული ფაქტების ანალიზს შევედგებოდე, აუცილებელია აღნიშნული მიდგომის მოკლედ დახასიათება.

ეთნოსიმბოლიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი უკვე ხსენებული ენტონი დ. სმითია. ამ მიდგომის ძირითადი დებულებების გადმოცემისას მე სწორედ აღნიშნულ მკვლევარს დავეყრდნობი, მით უმეტეს, რომ მისი ბოლოდროინდელი გამოკვლევა უკვე ქართულადაც არსებობს და ზემოთ დასახელებული წიგნის მეშვეობით მკითხველს თავადაც შეუძლია უფრო დეტალურად გაერკვეს საკითხში.

სმითის მიხედვით, ეთნიკური და ნაციონალური იდენტობები კოლექტიური კულტურული იდენტობების მოდელებს წარმოადგენენ. მათ შორის არის მსგავსებაცა და განსხვავებაც. *ეთნიკ* უფრო ზოგადია, *ნაცია* უფრო სპეციფიკური შემთხვევაა; აუცილებლობით *ნაცია* არ წარმოადგენს *ეთნიკს* პოლიტიზებულ ფორმას. მთავარი, რაც *ნაციას* *ეთნიკსაგან* განასხვავებს, არის საჯარო კულტურა, რომელიც გამსჭვალავს კოლექტივის წევრთა უმეტესობას სახელმწიფოებრივი სტანდარტიზებული განათლების სისტემისა და სახელმწიფოებრივი ინსტიტუციების მეშვეობით, მაშინ, როცა *ეთნიკების* შემთხვევაში კულტურა შეიძლება ცირკულირებდეს მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული სემენტის შიგნით. სმითს მოცემული აქვს *ნაციებისა* და *ეთნიკების* დამახასიათებელი არსებითი ნიშნების სოლიდური ნუსხა. მიუხედავად ამისა, იგი აღნიშნავს, რომ პრაქტიკაში ეთნიკებსა და ნაციებს შორის მკაფიო გამიჯნავე ხაზის გავლება არცთუ იოლია. თუმც, ანალიზისათვის, აზრობრივად ეს ხაზი მაინც გვეჭრება. *ნაციები ეთნიკების* საფუძველზე წარმოიშობა; ეს ყველა ეპოქაში შეიძლება მოხდეს. მაგრამ ნაციების გაჩენა მაინც უფრო მოდერნული ეპოქისათვისაა დამახასიათებელი, რადგან ნამდვილი საჯარო კულტურის ტიპი მხოლოდ ამ ეპოქაში ჩნდება. სახელმწიფოც იმდენად არის *ნაციის* ატრიბუტი, რამდენადაც სტანდარტიზებულ

კულტურას უზრუნველყოფს. მაგრამ საინტერესო ისაა, რომ სმითის აზრით, *ენციკლოპედია* და *ნაციები* ერთმანეთის მიმართ არ წარმოადგენენ ევოლუციურ მწკრივებს. როგორც ვთქვი, შეიძლება ურთიერთის განგრძობადობად მოგვევლინონ, მაგრამ ამასთანავე პარალელურადაც არსებობდნენ. ისინი არც შეუქცევადნი არიან. კოლექტიური კულტურული იდენტობების ისტორიული განვითარების ნიუანსების უკეთ აღწერისათვის სმითს სხვა ცნებებიც შემოაქვს. ესენია *ეთნიკური კატეგორიები* და *ეთნიკური ქსელები*. იგი მათ საფეხურებს, უფრო კი, მოდელს უწოდებს (საფეხურის ცნების გამოყენებას, ჩანს, იმიტომ კრიდება, რომ ევოლუციური განვითარების მწკრივებად არ მივიჩნიოთ ისინი). მთავარი ისაა, რომ *ეთნიკური კატეგორიის* დონეზე ერთობას არ ახასიათებს თვითცნობიერება, *ეთნიკური ქსელი* კი ერთობის ისეთ ფორმად წარმოდგენილი, რომელიც შიდაჯგუფური ერთიანობის თვითშეგნების ჩამოყალიბების პროცესში იმყოფება. ამ მოდელის შემოტანით, სმითი, ფაქტობრივ, პრეეთნიკური ვითარების აღწერისათვის ტერმინოლოგიური ინსტრუმენტარეუმით გვაიარაღებს. ამგვარად, მხედველობაში გვაქვს ერთობები, რომელთაც საერთო წარმოშობის მითი ან არ გააჩნიათ, ან მხოლოდ იწყებენ მის შექმნას. ამის გამოა, რომ ისინი არტეფაქტებში არ არიან დაფიქსირებულნი. მათ ტერიტორიაც კი არა აქვთ მყარი, რადგან მოძრაობენ. ამიტომაც ისტორიული დაკვირვებისათვის მოუხელთებელი ხდებიან. ანუ ეს კოლექტიური შეჭიდულობის ის მდგომარეობაა, რომლის მოახრება შეგვიძლია (მეცნიერული აზროვნება დანიშნულებაც ის არის, რომ ფენომენები, რომლებიც უშუალოდ არ გვეძლევა ცდაში, რაციონალური მსჯელობების მეშვეობით შევიმეცნოთ), მაგრამ რომლებსაც ჩვენ ისტორიულ წყაროებში ვერ ვხედავთ, რადგან მათ არ დაუტოვებიათ კვალი არტეფაქტებში თავიანთი კულტურული განხორციელების სისუსტის მიზეზით, ანდა პრინციპულად შეუძლებელი იყო, რომ ამგვარ არტეფაქტებს ჩვენამდე მოეღწიათ. როგორც ითქვა, სმითი თანამედროვე *ნაციებს* ხანგრძლივი ეთნიკური განვითარების შედეგად მიიჩნევს. ამასთან იგი მიუთითებს, რომ მდგომარეობათა, მოდელთა ცვლილებების მოუხედავად კოლექტიური კულტურული იდენტობანი განგრძობადი და თვითთავიანობრივი რჩება, რადგან ამ ცვლილებებს ყოველთვის გარკვეული პარამეტრების ფარგლებში აქვთ ადგილი და ისინი ძალზე ნელა მიმდინარეობენ. ამის შედეგია, რომ ცვალებადობის მოუხედავად, თაობიდან თაობამდე ერთობის განგრძობადი თვითთავიანობა ნარჩუნდება. *ეთნიკური კატეგორიიდან ნაციამდე* იდენტობის განვითარების უწყვეტი ხაზის წარმოდგენაც კია შესაძლებელი.

მინდა განემარტო, თუ რატომაა ჩემთვის ამჯერად ასე აუცილებელი ამ თეორიული პოსტულატების მკითხველისათვის გაცნობა: შეიძლება *ქართელების* ისტორიის კვლევამ აჩვენოს (როგორც ვნახავთ, ეს მართლაც ასეა), რომ *საქართველო-კოლექტივის* განვითარების გარკვეულ პერიოდებში კოლექტივისა და მისი ინდივიდუალური წევრის თვითდასახელებანი რამდენადმე სხვა იყო, ვიდრე დღეს. ეს ფაქტი ზემოთქმულის გათვალისწინებით არ იქნება არც მოულოდნელი და არც აღმაშფოთებელი, როგორც ზოგიერთს ამ შესავლის გარეშე შეიძლება მოეჩვენოს, რადგან გასაგები იქნება, რომ ქართული იდენტობა განგრძობადია, და საუკუნეების სიგრძეზე თვითთავიანობრივად, მაგრამ ეს განგრძობადობა არ ნიშნავს აბსოლუტურ უცვლელობას, პირქით, ცვლილებებს გულისხმობს.

ფართო საზოგადოებას იდენტობის განგრძობადობა, ჩვეულებრივ, ესმის როგორც აბსოლუტური უცვლელობა. ქართული ერთობის რიგითმა (იგულისხმება არაპროფესიონალმა ეთნიკური და ნაციონალური კვლევების დარგში) წევრმა “დმანისელ ადამიანსაც” კი შეიძლება უწოდოს *ქართელი* და ამ პერიოდიდან ილაპარაკოს *ქარ-*

თველ ერზე ამის მიუხეზი მარტო ის არაა, რომ ფართო საზოგადოება თეორიულად მოუმზადებელია. მთავარია, რომ ფართო საზოგადოებას ისტორია არ ანერგის. როგორც შემეცნების საშუალება, მას იგი ესაჭიროება, როგორც სტიმული შიდა ჯგუფური სოლიდარობის სენტრინენტების აღორძინებისა და შენარჩუნებისათვის, და ამიტომაც მისთვის კოლექტიური იდენტობის განვითარებაში ისეთი ნიუანსი, როგორცაა ცვალებადობა გარკვეული იგივეურობის ფარგლებში, სრულიად ზედმეტი დეტალია. ფართო საზოგადოება მიძღვება, სმითის ტერმინი რომ გამოვიყენოთ, მხოლოდ ეთნოსტორიისა, რომელიც გულისხმობს წარსულის პერიოკულ ხედვას, მორალურ გაკვეთილებს და არა მეცნიერული ძიებებით მიღებულ მშრალ დასკვნებს. ერთობის წევრთა უმეტესობისათვის, მაგალითად, შეიძლება სულერთი იყოს კოლექტივის აღმნიშვნელ სიტყვად ნათესავი გამოვიყენება თუ კრი, ის, რომ ეს განსხვავებული ტერმინები კოლექტივის შეჭიდულობის სხვადასხვა მოდელს წარმოადგენს. ამაში ფართო საზოგადოებას ვერ გავამტყუნებთ, რადგან ისტორია რეალურად არის არა მარტო მეცნიერება, არამედ კოლექტიური იდენტობის მარკერიც.

მიდგომა, რომელიც განგრძობადობას იაზრებს, როგორც აბსოლუტურ უცვლელობას, პრიმორდიალიზმად იწოდება. როგორც მითითებულია, პრიმორდიალიზმი არსებითად თეორიული საფუძვლის არარსებობით არის გამოწვეული. პრობლემას ქნის არა ის, რომ ფართო საზოგადოებას იდენტობის ისტორიის გააზრებისას პრიმორდიალიზმი ახასიათებს (როგორც ვთქვი, ეს ბუნებრივია), არამედ ის, რომ პრიმორდიალისტა შორის არიან პროფესიონალი ისტორიკოსებიც (პროფესიონალები, რა თქმა უნდა, უფრო სამეცნიერო რეგალიებით, ვიდრე აზროვნების წესით). ხშირად ამ პატრიოტულად განწყობილ ადამიანებს გულწრფელად სჯერათ, თუ დაამტკიცებენ, რომ უძველესი დროიდან დღემდე ქართველთა თვითდასახელება უცვლელია, ყველასათვის (განსაკუთრებით, უცხოელთათვის) უჭკველი გახდება ქართული ნაციონალური იდენტობის განგრძობადობა საუკუნეებში. ეს ნაიფური შეხედულებაა. პრიმორდიალიზმი ის მიდგომა არ არის, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია განხორციელდეს საქართველოს ისტორიის კონტექსტუალიზება მსოფლიო ისტორიაში. დასავლელ მკვლევართა უმეტესობის თვალში პრიმორდიალიზმი მოძველებული, უარყოფილი მიდგომაა. პრიმორდიალისტურ ეთნოსტორიას, ჩვეულებრივ, იზიარებენ ისტორიული პროცესების უშუალო აქტორები - პოლიტიკოსები, ხალხის მასები და არა ამ პროცესების დამკვირვებლები, პროფესიონალები, რომელთათვის მთავარია რეალობის შემეცნება. იდენტობა, ისევე როგორც ყველაფერი სამყაროში აპოკალიფსურ დრომდე, ანუ ისტორიულ ეპოქაში, ცვალებადია და ამ ცვლილებების თვითდასახელებაში ასახვაც ბუნებრივია.

სხვათა შორის, პრიმორდიალიზმისაკენ, გარდა თეორიის არქონისა, მარქსისტული სოციოლოგიაც უბიძგებს. თეორიაში მარქსისტები მოდერნიზტები არიან, ე.ი. ნაციების წარმოშობას მხოლოდ ინდუსტრიულ ეპოქაში მიიჩნევენ შესაძლებლად, მაგრამ ისტორიული კვლევების პრაქტიკაში თითქმის ყოველთვის პრიმორდიალისტებად გვევლინებიან: ერებზე ისე საუბრობენ, როგორც უძველესი დროიდან დღემდე უცვლელ ფენომენებზე. ამ პარადოქსის ასახსნელად და იმის საჩვენებლად თუ რავარ თეორიულ ბაზისს გავემიჯნე, შევეცდები მოკლედ შევეუდარო ერთმანეთს ეთნოსიმბოლიზმი და საბჭოური სოციოლოგია.

ეთნოსიმბოლისტური მიდგომისაგან ამ უკანასკნელის პირველი განმასხვავებელი ისაა, რომ იგი ეთნიკურობის (წაიკითხე: კოლექტიური კულტურული იდენტობა) კონკრეტულ გამოვლინებებად მიიჩნევს ტომს, ეროვნებას, ერს. ესენი, მარქსისტების

მიხედვით, არიან არა წმინდად ეთნიკური ფენომენების აღმნიშვნელი ტერმინები, არამედ მიემართებიან კონკრეტულ სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციებთან გაერთიანებული მიკავშირებული ერთობებს. ამის გამო მარქსისტების მიერ ამ კატეგორიების კოლექტიური იდენტობის თვალსაზრისით დახასიათება ბუნდოვანია, არ არის რა გამოკვეთილი მათ შორის სხვაობა. ეს კატეგორიები მიემართება ევოლუციურად შეუქცევად მწკრივებს, ისინი მკაცრად იერარქიულია და ამიტომაც მოუქნელი და მოუხერხებელი რეალური, მუდმივად მდინარე, არასწორხაზობრივი ისტორიული პროცესების აღწერისათვის. ეს სქემა ეთნიკურობის (წაიკითხე: კოლექტიური კულტურული იდენტობა) განგრძობადობასა და უწყვეტობას კი გულისხმობს, მაგრამ ცვლილებას საერთოდ ვერ აფიქსირებს. ცვლილება აქ მხოლოდ სოციალურ ფორმაციას ეხება. აი, ამიტომ არიან ეთნიკურ იდენტობაზე მსჯელობისას მარქსისტი ისტორიკოსები, როგორც წესი, პრიმორდიალისტები. უდიდესი ხარეხია აგრეთვე ის, რომ ამ სქემას წინარე ეთნიკური მდგომარეობის აღსაწერი ტერმინი საერთოდ არ მოეპოვება. მისი იერარქიულად ყველაზე დაბალი საფეხური - *ტომი* - არა სმითისეული ეთნიკური კატეგორია, არამედ გარკვეულად ეთნიკს შესატყვისი ერთობის აღმნიშვნელია. ამის შედეგია ის, რომ მარქსისტი ისტორიკოსებს, მაშინაც, როცა პრეეთნიკურ ეტაპებზე მსჯელობენ, ამ ტერმინით უწევთ ოპერირება და ისტორიულ წყაროებში დაფიქსირებული ეთნიკური ერთობების სახელწოდებებს არამართებულად უსადაგებენ მხოლოდ მოახრებად პრეეთნიკურ ერთობებს. სამწუხაროდ, ამის თვალსაჩინო მაგალითები უხვად გვაქვს ქართულ სინამდვილეში და ამის მიზეზითაა, რომ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის მიერ წარმოდგენილი *ქართველი ერის* ისტორიის სურათი არსებით კორექტივებს საჭიროებს.

* * *

ქართ-ე-ელ-ი მორფოლოგიურად სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვაა: *ქართ* სიტყვის ძირითადი სემანტიკა, რომელსაც დაერთვის მატოპონიმირებული *ე* სუფიქსი, მერე სადაურობის მაწარმოებელი *ელ* სუფიქსი და ბოლოს ბრუნვის ნიშანი. შუა საუკუნეებში დასტურდება მისი ფონეტიკური ვარიაცია *ქართ-უ-ელ-ი*. ამ ვარიაციის განქნის წარმოშობის მოახრება სირთულეს არ წარმოადგენს: ადრე უმარცვლო *უნი* და თანხმოვანი *ვინი* მკაფიოდ იყო გამიჯნული. შემდგომში ამ ორ ბგერას შორის ფონემატური ოპოზიცია დასუსტდა და მოიშალა. შედეგად მეტყველებაში ბგერათა ურთიერთმონაცვლეობა დაიწყო, რაც დაწერილობაშიც აისახა. სწორედ ასე, *ქართ-უ-ელ-ი* საგან უნდა წარმომდგარიყო *ქართ-ე-ელ-ი*⁴.

ქართ-უ-ელ-ი *ქართ-უს* მოსახლეს ნიშნავს. მართალია, ქართულ მედიევალურ ისტორიოგრაფიაში *ქართ-უ-ი/ქართ-უ* დადასტურებული არ არის, მაგრამ, იგი აღდება თავად სიტყვა *ქართ-უ-ელ-ში*. ამასთან, ასე გაფორმებული ტოპონიმი ქართული სინამდვილისათვის უცხო არ არის. მაგალითად, “წმიდა გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში”, გვხვდება ტოპონიმი *ნეძ-ჯ. ნეძ-უ*, უეჭველია, ნაძენარს ნიშნავს. *ქართ-უ-ც* ანალოგიურად უნდა გაეფიქსირებოდა როგორც ტერიტორია, რომელზედაც იმყოფებიან *ქართ-უ-ბი*. არც *ქართ-უ-ბი* არ მოიხსენიება უძველეს ქართულ ნარატიულ წყაროებში, მაგრამ ამგვარი სიტყვის აღდგენის საშუალებას იძლევა თავად სიტყვა *ქართ-უ-ელ-ი* და ამაზე უფრო ავთენტური წყარო სხვა რაღა უნდა იყოს.

მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც ვთქვი, ტერმინ *ქართ-ე-ელ-ს* ჩემამდე არაერთი სპეციალისტი შეხებია, არავის აღუდგენია მისი საშუალებით ტოპონიმი *ქართ-უ*. ამის მიზეზი ისაა, რომ ყველანი *ქართველს ქართლს* უკავშირებდნენ, მისგან წარმომდგა-

რად მიიჩნევდნენ. გარკვეულ პერიოდში ისტორიული წყაროებით საქართველოში ისტორიული კუთხის - *ქართლის* - მცხოვრებს ეწოდებოდა *ქართული* (მხოლოდ მოგვიანებით მას ჩაენაცვლა *ქართლელი*) და, ჩანს, ეს ფაქტიც მოქმედებდა ქვეცნობიერად და ცხადია, ისიც, რომ ზოგი მკვლევარი საერთოდ ვერ ამჩნევდა გრამატიკულ პრობლემას. თუმცე ზოგს, მიუხედავად იმისა, რომ აქ დაბრკოლებას აფიქსირებს, ეს გარემოება ჭეშმარიტების დადგენისაკენ სულაც არ უბიძგებს: დაბრკოლებისათვის გვერდის ავლით, მშვიდად განაგრძობს *ქართულის ქართლისაგან* წარმომდგარად მიჩნევას და მასზე მსჯელობას, რაც ძალზე სამწუხაროა. სპეციალისტმა არა მარტო უნდა დააფიქსიროს პრობლემის არსებობა, კითხვაც უნდა დასვას ამასთან დაკავშირებით (პროფესიონალიზმი ბოლოსდაბოლოს კითხვების დასმის ხელოვნებაა) და მასზე პასუხის მოძებნას შეეცადოს. ამჟამად, რომ *ქართ-უელი ქართ-ლ-ისაგან* არ მომდინარებს. ამ სიტყვებს, მართალია, აქვთ საერთო სუბსტრუქტი *ქართ*, მაგრამ *ქართ-ლ-ში* დამატებით გვაქვს *ლ* სუფიქსი, რომელიც არ არის *ქართ-უ-ელ-ში*, ხოლო *ქართ-უ-ელ-ში* გვაქვს *უ* სუფიქსი, რომელიც არ არის *ქართ-ლ-ში*. გრამატიკული პროცესი, რომელსაც ამგვარი ცვლილებები შეიძლება გამოეწვიოს, უცნობია. ამიტომ ისმის კითხვა: რატომ არ წარმოადგა *ქართ-უ-ელი ქართ-ლ-ისაგან*?

იმისათვის, რომ *ქართული ქართლისაგან* მომდინარეობდეს, დაცული უნდა იყოს ერთი უმთავრესი პირობა: *ქართლი* ტოპონიმს უნდა წარმოადგენდეს. დღეს, ისევე როგორც ძალიან ხშირად ჩვენთვის ხელმისაწვდომ ისტორიულ წყაროებში, ეს ტერმინი სწორედ ტოპონიმადაა გაგებული. მაგრამ ეს ვითარება იმას როდი ამტკიცებს, რომ ტერმინს ყოველთვის აღნიშნული მნიშვნელობა ჰქონდა. უძველეს ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში "წმინდის არქიტპულ რედაქციაში (IVს) გვხვდება ფრაზა "ქუყვანა ქართლისად": "ხოლო ამას ქუყვანასა ქართლისასა იყენეს ორნი მთანი და მათ ზედა ორნი კერანი, არმაზ და ზადენი".

მსოფლიო ისტორიამ ანალოგიური სტრუქტურის უამრავი ხორონიმი იცის. მათი შემაღგენელი ორი სიტყვიდან ერთ-ერთი უძველესად არის საზღვრული, რომელიც, როგორც წესი, ტერიტორიის აღმნიშვნელი სიტყვაა, მეორე კი მის მსაზღვრელს წარმოადგენს. მსაზღვრელის საშუალებით ხან მიწის სიმწვანა აღნიშნული, ხან მისი ყინულოვნება, ხან სიწმინდე, ხან სიახლოვე ზღვასთან და ა.შ., ხან კი ისაა განმარტებული თუ ვისი კუთვნილებაა ეს მიწა.

ფრაზაში *ქუყვანა ქართლისა* პირველი სიტყვა არის საზღვრული და იგი წარმოადგენს ტერიტორიის აღმნიშვნელ სიტყვას. ამიტომ გამორიცხულია, რომ მსაზღვრელიც, ე.ი. *ქართლი*, ასევე ტერიტორიის აღმნიშვნელი ტერმინი იყოს. ის ნათესაობით ბრუნვაში დგას და მიუთითებს კუთვნილებაზე. აქედან იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ *ქართლი* იმ ხალხის სახელია, ვისაც ეკუთვნის ეს ქუყვანა. ამგვარად, პასუხი ეცემა კითხვას თუ რატომ არ წარმოდგება *ქართული ქართლისაგან*: სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვა (ასეთია *ქართული* მორფოლოგიურად) არ შეიძლება წარმოებულ იქნეს ეთნონიმიდან (ასეთია *ქართლი*, როგორც გაირკვა).

ამრიგად, იყო დრო (შეტიდულობის რაობას ამჯერად მე ვიკვლევ არსობრივად. ისტორიულ კონკრეტულობასთან - საუკუნესთან, გეოგრაფიულ არეალთან - ამ ანალიზის შედეგების დაკავშირება ცალკე პრობლემაა. არც გამოყენებული ისტორიული წყაროების თარიღი ვრცელდება მექანიკურად ტერმინებზე: წყაროებში შეიძლება ძველი ეპოქის ტერმინი იყოს რელიქტურად შემორჩენილი ან, როგორც ეს გარდამავალი ეპოქებისათვის არის დამახასიათებელი, ძველი და ახალი ტერმინები მოცემული იყოს ერთად, რადგან ისინი რეალურადაც თანაარსებობდნენ), იყო ქუყვანა, სახელად

ქართუ და მასზე მოსახლე კოლექტივს ეწოდებოდა ქართლი. მაგრამ თუ ქართლი ერთ-ერთი ნოტერმინი იყო, რაღა იყო მაშინ ქართული/ქართველი? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის საშუალებას იგივე ძეგლი იძლევა. ქართველი აქ გამოყენებულია ეთნიკურად არაქართველთა, კერძოდ, ებრაელთა მიმართ: “ხოლო სამოსელი იგი ხუდა ქართველთა შურათა”⁷.

ქართული ქართველი ნიშნავდა ქართვების (ე.ი. ქართლი-კოლექტივის) მიერ კონტროლირებადი ტერიტორიის მოსახლეს, ეტყობა ზოგჯერ სწორედ არაქართს. ქართლი-კოლექტივის აზროვნება ერთმანეთისაგან მკაფიოდ მიჯნავდა (არა ფიზიკური საზღვრით, არამედ აზრობრივ, და ეს ძალიან მნიშვნელოვანია) საკუთარ ერთობას უცხოთაგან. ეს იყო ქართლი-იდენტობის ექსკლუზიური განვითარების ხანა “საკუთარ” უცხოთა პირისპირ. ქართლი-კოლექტივის მიერ კონტროლირებადი ტერიტორია, რომ პოლიეთნიკური იყო, ამაზე ლეონტი მროველის ცნობა ექვს ენაზე მოლაპარაკე მოსახლეობის შესახებაც მეტყველებს. ლეონტისაც გააზრებული აქვს ზემოთ აღნიშნული ჩვენ-სხვა საზღვარი და შემოაქვს ქართლი-კოლექტივის ეპიგრაფიკული ტერმინი – ქართლოსიანი. ქართლოსი ქართლი-ერთობის საერთო წინაპრის სახელია. იგი ტოპონიმ ქართლიდან კი არ წარმოდგება, როგორც ჰგონიათ ხოლმე, არამედ ეთნონიმ ქართლიდან, საერთო წინაპარი შეიძლება ჯგუფს ჰყავდეს და არა ტერიტორიას (შდრ. “ქართლის ცხოვრება” – აქ კოლექტივის ცხოვრებას ეხება საქმე და არა ტერიტორიის ან გეოგრაფიული რეგიონის). აშკარაა, ლეონტი მროველმაც იცოდა, რომ ქართლი ეთნონიმით იყო, თუმც, უმეტეს შემთხვევაში, ამ სიტყვას იგი, მისი ეპოქის შესატყვისად, ტოპონიმის აზრით ხმარობს.

ამგვარი მსჯელობა წამოჭრის პრობლემას. იგი წარმოიშობა არაქართველ ნაციონალისტთა მხრიდან საქართველოს ისტორიით მანიპულაციებისა და მათ ამ მოქმედებებზე ქართველთა მხრიდან პასუხების მიზეზით. ასე რომ, ეს პრობლემა იმანენტურად მეცნიერული ხასიათის არ არის, ე.ი. არც ჩემი თვალსაზრისის ლოგიკური პრობლემა არაა. მიუხედავად ამისა, მე მაინც საჭიროდ მიმაჩნია მასზე შეჩერება.

ზოგიერთ პოლიტიზებულ არაქართველ მეცნიერს ტერმინ ქართველის ასეთი არაერთმნიშვნელოვნება, კერძოდ, ის, რომ იგი უბრალოდ სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვაც არის და ამავე დროს შეიძლება ეთნონიმიც იყოს, აღუბრავს სურვილს, რომ ეს ვითარება ქართული იდენტობის ისტორიაში არაქართველების განსაკუთრებული როლის დასამტკიცებლად გამოიყენოს. ამგვარ მცდელობებს, არამეცნიერული მიზნებით მოტივირებულთ, კონკრეტული მეცნიერული პასუხები ან უკვე გაცემული აქვთ, ანდა მომავალში გაეცემათ. ზოგადად კი უნდა ითქვას: ალბათ, მართლაც, იყო არაერთი არაქართველის პიროვნული დადებითი დეაწლი ქართული ერთობის კონსოლიდაციაში. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ამ ინდივიდებს უნდა ემოქმედათ უკვე როგორც ამ ერთობაში სრულიად ჩართულთ და გათქვევით, არსებითად როგორც უკვე ქართველთ. როგორც სხვებს, არაქართველებს, ობიექტურად შეეძლოთ გამოეწვიათ ქართული ერთობის შიდა კონსოლიდაცია, ოღონდ სუბიექტურად ეს იქნებოდა მათი მხრიდან დაპირისპირება, შევიწროება, აგრესია (არა მარტო სამხედრო, არამედ კულტურულიც). სხვა იმიტომ არის სხვა, რომ ასე გვექცევა. ვინც ასე არ გვექცევა, ის რეალურად სხვა არც არის.

პოლიტიზებული ისტორიოგრაფიული შემოტყვევისათვის პასუხის გასაცემად, ზოგიერთი ქართველი მეცნიერის აზრით, ასევე საჭიროა წყაროებით მანიპულაცია და იმის მტკიცება, რომ ტერმინი ქართველი ყოველთვის ეთნიკური მნიშვნელობით გამოიყენებოდა. ამის არგუმენტად ზოგჯერ მოიხმობენ წყაროებში დადასტურებულ

ფრაზას *ნათესაით ქართველი*. ბუნებრივია, ვისაც ეს ტერმინი მიემართებოდა, ის ეთნიკურად *ქართველად* მოიაზრებოდა, ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება იტყვიან აზრი. მაგრამ, ამავე დროს, ისიც აშკარაა, რომ სიტყვა *ქართველისათვის* ამგვარი მსახდურელის დართვის საჭიროება ცხადყოფს: *ქართველი* ყოველთვის ეთნოტერმინს არ წარმოადგენდა. ეს ნიუანსი არ უნდა დაიკარგოს, იგი ქართული ერთობის, იდენტობის განვითარების სურათის მეტად საინტერესო შტრიხია. ვფიქრობ, არ არის მართებული ჩვენი ისტორიის გადარბევა იმის გამო, რომ ვერ ვახერხებთ მეცნიერული პასუხი გავცეთ არამეცნიერულ გამოხედომებს და არც, სხვათა შორის, ყალბისმქმნელებთან მათივე მეთოდებით ბრძოლა. *ქართველთან* დაკავშირებულ საკითხებს მე ქვემოთ კიდევ დაგუბრუნდები. ახლა კი ტერმინ *ქართლის* ანალიზს განვაგრძობ.

ყველა, ვინც კი შეხებია სიტყვა *ქართლ-ს*, იგი მასში გამოყოფს *ქართ* ძირითად სეგმენტს და *ლ* სუფიქსს⁸. მაგრამ არაინ განმარტავს რა ფუნქციისაა ეს სუფიქსი. "ქართ-ლ-ი ხომ არ არის იგივე ქართ-ნ-ი?" ამ კითხვას სვამდა ნ.ბერძენიშვილი⁹. ეს კითხვა მაფიქრებინებს, რომ მკვლევარი არ გამორიცხავდა, რომ *ლ* სუფიქსი მრავლობითის მაწარმოებელი სუფიქსია. *ლ* სუფიქსს სიტყვა *ქართლში* მრავლობითის მაწარმოებლად მიიჩნევდა ს.კაკაბაძეც, თუმც მისი შეხედულება თავად *ქართლის* შინაარსის შესახებ სულ სხვაა. იგი აქ არა კოლექტივის წევრების სიმრავლეს, არამედ შენობათა სიმრავლეს გულისხმობდა¹⁰. ასე რომ, *ქართლს* ს.კაკაბაძეც ტოპონიმად მიიჩნევდა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩემთვის საინტერესოა *ლ* სუფიქსის ფუნქციის შესახებ მისი თვალსაზრისი.

ნ. ბერძენიშვილის პასუხი დასმულ კითხვაზე, ვფიქრობ, დადებითი უნდა იყოს: ბუნებრივია, რომ კოლექტივის სახელწოდება მრავლობის გაგებას შეიცავდეს. ოდონდაც, ჩემი დაკვირვებით, *ლ* სუფიქსი *ნ* სუფიქსის იგივეობრივი არაა, არამედ მრავლობითის სპეციფიკური მაწარმოებელია. სიტყვები, რომლებსაც ეს სუფიქსი მოუდის, არიან, როგორც წესი, ორგვარი შინაარსის: ან აღნიშნავენ განურჩევლად ერთგვაროვანთა კრებულს, ერთობას, რომლის ცალკეულ ელემენტებს ჯგუფისაგან დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვთ და მათი აღქმა განცალკევებულად არ ხდება (მუშ-ლ-ი, ხომ-ლ-ი, თეს-ლ-ი და ა.შ.); ანდა - არსს, ნივთიერებას, სტიქიას, რომლებიც სუბსტანციურ ერთს წარმოადგენენ, მთელ სამყაროში განფენილობის მიუხედავად (მად-ლ-ი, ვერცხ-ლ-ი, ცეცხ-ლ-ი და ა.შ.). ის, რომ ასეთ სიტყვებს თანამედროვე ქართულისათვის დამახასიათებელი ებიანი მრავლობითი არ ეწარმოებათ, დამატებითი არგუმენტი იმ აზრის სასარგებლოდ, რომ მრავლობითის გაგებას მათში *ლ* სუფიქსი იძლევა.

ერთობა, რომელსაც მიემართებოდა თვითდასახელება *ქართლი*, თავს ჰომოგენურ, სუბსტანციურად განუყოფელ სოციალურ ორგანიზმად მოიაზრებდა. ამაზე მეტყველებს სუფიქსი *ლ*. უკვე საკმაო ხანია ცნობილია და დასავლეთში წარმატებითაც ვითარდება ლინგვისტური კულტუროლოგია - მეცნიერების დარგი, რომელიც ენობრივი მონაცემების მიხედვით სწავლობს ადამიანის მენტალობას, მის მიერ კულტურული კატეგორიების პერცეპციის თავისებურებებს სხვადასხვა გარემოში. ამ მიმართულების თეორიული შედეგების ქართულ მასალაზე გამოყენების საინტერესო ცდებს უკვე ვხდებით ქართველოლოგიაში¹¹. კვლევის ფოკუსში მოხვდა ქართული მეტაფორული ფრაზეოლოგიზმები. სიტყვა *ქართლის* ანალიზთან დაკავშირებული შემთხვევა კი, როგორც ითქვა, ერთ სუფიქსს შეეხება. მიუხედავად ამისა, მისი საშუალებით ძალიან მნიშვნელოვან ინფორმაციას ვიღებთ. შეჭიდულობის ამგვარი განცდა სისხლით ერთიანობის იდეის საფუძველზე შეიძლება წარმოიშვას. ხალხის მოაზრება ჰომოგენური, სიმრავლის სახით ფსიქოლოგიური უნივერსალია ჩანს: ბერძნული სიტყვა *კო-*

ნოსი, როგორც ეს არაერთხელ იყო ხაზგასმული სპეციალურ ლიტერატურულ მარტო ადამიანთა პოპულაციის, არამედ საზოგადოდ პოპოგენური ერთობის აღმნიშვნელი ტერმინია, იგი მიემართებოდა არა მარტო ხალხებს, არამედ ჩიტების გუნდს, ფუტკრების ნაყარს და ა.შ.¹²

ახლა გასაგები ხდება, თუ რატომ არსებობდა ეთნოტერმინი *ქართლის* პარალელურად *ქართველი*, როგორც ქართველის სამყოფელი ტერიტორიის მაცხოვრებლის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი. *ქართლი*-კოლექტივი წარმოადგენდა სისხლის ერთიანობის იდეით გაერთიანებულ ჩაკტილ ჯგუფს, რომელიც ვითარდებოდა, ასე ვთქვათ, ექსკლუზიურ რეჟიმში. ამ დროს ჩვენ-ჯგუფის ამოცანა იყო შიდაჯგუფური კონსოლიდაცია.

როგორც აღვნიშნე, ამ გამოკვლევაში მე ვერ შევეხები კონკრეტულ ისტორიულ რეალიებს, რადგან ეს სულ სხვა ტიპის და თავისი მოცულობით ძალზე დიდი სამუშაოა, პრინციპში მომავალი ქართული ისტორიოგრაფიის საქმე. მაგრამ მაინც არ შეიძლება აქვე არ ითქვას ზოგიერთი ფაქტის შესახებ. კერძოდ, მინდა მოვახდინო *ქართლი*-კოლექტივის ანუ *ქართი*-ერთობის მოდელის სავარაუდო ატრიბუცია სმითის მიერ გამოყოფილი იდენტობის მოდელების მიხედვით. სრულიად აშკარაა, რომ *ქართლი*-კოლექტივი არ არის არც *ეთნიკური კატეგორია*, არც *ეთნიკური ქსელი*, რომ არჩევანი *ეთნიკა* და *ნაციას* შორის უნდა გაკეთდეს. ალბათ უფრო *ეთნიკურ* შეიძლება ლაპარაკი, რადგან აქ ჯგუფის წევრობის საერთო წარმომავლობის პრინციპიც იკვეთება და ჯგუფის ექსკლუზიური განვითარების რეჟიმიც. თუმცა, ასეთი პარამეტრები არც *ნაციისათვის* არის გამორიცხული.

თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია *ქართს* მიიჩნევს *ტომად*, რომელიც მარქსისტულ სოციოლოგიაში სისხლის ერთობაზე დაფუძნებული ჩვენ-ჯგუფია. მკითხველს ვთხოვ მხედველობიდან არ გამორჩეს განსხვავება: *ტომის* შემთხვევაში ლაპარაკია მხოლოდ რეალურად სისხლით ერთობაზე, *ეთნიკს* შემთხვევაში სისხლის ერთიანობის იდეაა მთავარი, რადგან, ითვლება, რომ ერთიანობის ფიქტორიულობის დროსაც ეს იდეა მაკონსოლიდებელი ფაქტორია. რახან *ტომი* რეალურად არსებულ სისხლისმიერთ ერთობას ნიშნავს, იგი, ჩვეულებრივ, ძალზე მცირერიცხოვრიად წარმოიდგინება. ამ შემთხვევაში კულტურის განვითარებაც, ბუნებრივია, მხოლოდ უნივერსალიების დონეზე შეგვიძლია ვივულისხმოთ. აი, ასეთ ერთობად არის მიჩნეული თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში *ქართი*-ერთობა. მისი ტერიტორიული განსახლების არეალიც შესაბამისად ძალიან ვიწროდ აქვთ ლოკალიზებული: არმაზის მთა და მისი შემოგარენი. და რაოდენ პარადოქსულადაც არ უნდა გვეჩვენებოდეს, *ქართველად ყოფნის* საფუძვლად ამ ერთობის კულტურული და ბიოლოგიური ექსპანსია მიაჩნიათ.

წყაროებიდან საეხებით უსისტემოდ ამოკრებილი მასალებით რაღაც სივია შედგენილი, მაგალითად: გუგარნი, კახნი, მესხნი, ჯავახნი, შავშნი, ტაოელნი, კლარჯნი, ივერნი, კოლხნი, ზანნი, ლაზნი, მეგრნი, სვანნი. მათ ეწოდებათ ქართველური(?) *ტომები* ისე, რომ მცდელობაც კი არ არის იმის გარკვევისა, თუ რომელი მოდელის ან რა ტიპის იდენტობებთან გვაქვს საქმე, იქნებ ისინი რეგიონალური იდენტობებია და არა ეთნიკური, იქნებ სხვადასხვა სახელს უკან ერთი და იგივე იდენტობა იმალება, ან ერთი და იგივე სახელი არსებითად სხვადასხვა იდენტობას მიემართება. მკვლევრები ამ კითხვებზე პასუხს არ სცემენ, ისინი უბრალოდ არც კი სვამენ მათ, მაგრამ, ცხადია, რომ ეცადათ კიდევ, ვერას გახდებოდნენ, რადგან კოლექტიური კულტურული იდენტობების რაიმე კვალი, რომელთაც ეს სახელები მიესადაგებათ,

არტეფაქტებში არ დასტურდება. ეს ე.წ. ტომები პირწმინდად, ასე ვთქვათ, ატომურად არიან ფანტაზიის ნაყოფია. ნათქვამი უფრო გასაგები რომ იყოს, მივმართოთ კონკრეტულ მაგალითს, ვთქვათ, ე.წ. შავშების ტომს. განა ვინმეს აქვს დაფიქსირებული შავშური იდენტობის რომელიმე მარკერი? ვიცით კი რაიმე შავშო-ერთობის წევრთა შიდა შეჭიდულობის და ამ შეჭიდულობათა პერცეპციების შესახებ? როცა დაბეჯითებით ვლაპარაკობთ, რომ არსებობდა რაღაც ერთობა, რომელიც შეესაბამებოდა მარქსისტული სოციოლოგიის კონკრეტულ ეთნიკურ ფორმას, ნუთუ არ მოგვეთხოვება განვმარტოთ რას ვემყარებით? რეალურად არტეფაქტებში ჩვენ ყველგან საქართველოს დასავლეთში, თუ აღმოსავლეთში გვეპოვება მხოლოდ ქართული-ი კულტურა, მხოლოდ და მხოლოდ ქართო-იდენტობის კვალი. მაგრამ ეს გარემოება ტომთა აბსურდულ სიმრავლეზე არ ათქმევინებს მკვლევართ უარს. ამის ნაცვლად ისინი საუბრობენ "ტომების" ასიმილაციაზე ქართის ტომის მიერ. როგორც ითქვა, შეჭიდულობის ქართო-დონე არის ჯგუფის განვითარების ექსკლუზიური რეჟიმის მდგომარეობა. ამ დროს პრინციპულად შეუძლებელია ჩანდეს ჯგუფის მიერ გარეშეთა აბსორბციის პროცესი. ქართი ის კოლექტივია, რომელიც თავს მიჯნავს სხვათაგან და არა ის კოლექტივი, რომელიც სხვების ჩაყლაპავს ("ქართი ტომოყლაპია" – ეს სახეივანი გამოთქმა ეკუთვნის ქართველ მარქსისტ ისტორიკოსთა შორის ყველაზე ორგინალურად მოაზროვნეს – ნ.ბერძენიშვილს) ესწრაფვის, რადგან ეს ჩაკტილი ჯგუფის სახელწოდებაა.

ქართიზაციის თეორიის უარყოფის საჭიროება, რაზედაც დღეს დაჟინებით მიუთითებს ზოგი მკვლევარი, საეხებით მართებულია, მაგრამ არასწორია ამის გამო ქართის უარყოფა. ქართების კოლექტივი ანუ ქართლი ეს იყო ჩვენ-ჯგუფი, რომელიც უკვე, სულ მცირე, ეთნიკს მაინც წარმოადგენდა. მისი კულტურული თვითობა საეხებით იყო გამოკვეთილი. კულტურის უნიკალური პარამეტრების ჩამოყალიბება მანამდე მომხდარი ფაქტი ჩანს, ვიდრე ქართველი ეთნოტერმინად გადაიქცეოდა, რადგან გვაქვს ქართული და არა ქართველური (ეს უკანასკნელი მხოლოდ ბოლო ხანებში მეცნიერული მიზნებით შემოღებული ხელოვნური ტერმინია). საერთოდ მას შემდეგაც რაც ქართლს და ქართს საქართველო და ქართველი ჩაენაცვლა, ქართლი მაინც ინარჩუნებდა (და ინარჩუნებს დღესაც) განსაკუთრებულ მნიშვნელობას, როგორც მოდგმის, ჯიშის აღმნიშვნელი სიტყვა. საინტერესოა თამარის გარდაცვალების ფაქტთან დაკავშირებით მისი მეორე ისტორიკოსის მიერ ქართლის გამოყენება მთელ ერთობასთან მიმართებით: "მაშინ განვიდეს ყოველი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა თვესა იანვარსა იმ. და აღივსო მზე ქართლისა"¹³. და ეს მაშინ, როცა არსებობს საქართველო და ვიწრო გეოგრაფიული აზრით გაგებული ქართლი. სხვათა შორის, აღნიშნული მაგალითი მოჰყავდა ს.ჯანაშიას, იმის საჩვენებლად, რომ ქართლს ფართო მნიშვნელობაც ჰქონდა. ს.ჯანაშია ამ ტერმინს აღნიშნულ კონტექსტშიც კი პოლიტიკური ერთობის აღმნიშვნელ ტერმინად მიიჩნევდა¹⁴, რაც არამართებულია. სწორედ აქ ჩანს გამოკვეთილად, რომ ქართლი, როგორც მოდგმის აღმნიშვნელი ტერმინი, უპირისპირდება პოლიტიკურად გაგებულ საქართველო-ერთობას. როცა ჩვენ ვამბობთ ქართლის დედა, ცხადია, ქართლში ვგულისხმობთ მთელ მოდგმას და არა მარტოდენ საქართველოს ერთ-ერთი ეთნოგრაფიული კუთხის – ქართლის – მოსახლეობას.

რაღა თქმა უნდა, ერთობის შეჭიდულობის გააზრებაში უზარმაზარი ცვლილებას წარმოადგენდა ქართველის გადაქცევა ეთნოტერმინად. ზუსტად როდის დაიწყო ეს პროცესი, ძნელი სათქმელია. ყოველ შემთხვევაში, XI საუკუნეში აშკარად გვხვ-

ბა ტექსტებში ფრაზა *ნათესავით ქართველი*. ის, რომ სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი თვითდასახელების ადგილი დაიკავა მორფოლოგიურად სადაურობის აღმნიშვნელი ნიშნით, ენელმა სიტყვამ, ერთობის ცხოვრებაში მომხდარ დიდ გარდატეხაზე მიუთითებს: ჩვენ-ჯგუფის წევრობის პრინციპში სიმძიმის ცენტრმა სისხლით ნათესაობის იდეიდან ტერიტორიალური ერთიანობის იდეაზე გადაინაცვლა. სისხლი, ცხადია, სავსებით არ გამორიცხულა. სახელწოდება ხომ სავსებით არ გადასხვაფერებულა. *ქართ* სემანტიკაში მასში დანარჩუნდა, მაგრამ გააქტიურდა ტერიტორიული პრინციპი. ეს ჩვენ-ჯგუფის სტრატეგიის შეცვლას მოასწავებდა. თუ წინა ეტაპზე მისი კულტურული, თუ ბიოლოგიური დადგინებისათვის აუცილებელი იყო ექსკლუზიური განვითარება, ახლა მას, შინაგანად უკვე სავსებით კონსოლიდებულს, შეეძლო საზღვრების ნაწილობრივი გახსნა მის მიერ (კულტურულად, პოლიტიკურად) კონტროლირებადი სხვა ეთნოსების აბსორბციისათვის. როგორც ცნობილია, ასეთი რამ განვითარების ნაციონალურ ეტაპს ახასიათებს. ნაციონალური კონსოლიდაცია ხშირად ხორციელდება ეთნიკური საზღვრების გადაკვეთით. თუ აღნიშნული ცვლილების თარიღი მართლაც XI საუკუნეა, ვითარება ადვილად განსამარტავი ხდება: ამ დროისათვის მიღწეულია ქართული კულტურის განვითარების მაღალი დონე, მიმდინარეობს გეგმაზომიერი მუშაობა ენის სტანდარტიზებისათვის, არსებობს სავსებით ჩამოყალიბებული ისტორიოგრაფია, ფილოსოფია, არქიტექტურა, ქართული განათლების ("ქართული სწავლა") სპეციფიკური სისტემა და ა.შ. ყველაფერ ამას კი მეურვეობენ უნიტარული სახელმწიფოს პოლიტიკური ინსტიტუციები. სწორედ ასეთ ხელსაყრელ ვითარებაში ჯგუფს უნდა შეეძლოს რესურსი განახორციელოს იდენტობის საზღვრების ნაწილობრივ გახსნისა და ჩვენ-ჯგუფის წევრებად *სხვების* უმტკივნეულოდ მიღების ურთულესი პროცესი. აღნიშნული მოვლენა ასოციაციას აღძრავს თანამედროვე დასავლურ სპეციალურ ლიტერატურაში სათანადოდ შესწავლილ ფენომენთან - იდენტობის შენარჩუნებისა და განვითარების მიზნით კულტურული და პოლიტიკური ნაციონალიზმების სტრატეგიულ ურთიერთმონაცვლეობასთან¹⁵.

ქართლი-კოლექტივი არ იყო ერთობის ექსპანსიური მოდელი, პირიქით, იგი თავს *სხვებისაგან* მიჯნავდა, *საქართველო*-კოლექტივი კი სწორედ *სხვათა* მიღებაზე იყო ორიენტირებული. გარკვეულ პერიოდებში ჩვენ-ჯგუფს, რომელსაც დღეს *ქართველი ვრი* ეწოდება დიახაც ახასიათებდა კულტურული ექსპანსია, მცდელობა ეთნიკური საზღვარი გადაეჭრა პოლიტიკურ საზღვრებამდე. ამაში არაფერია უჩვეულო (ყველა კოლექტიური კულტურული იდენტობა ასე ვითარდება), მით უმეტეს, დასაძრახი. როცა ამის ძალა შესწევდა, ეს ერთობა *სხვებს* ისრუტავდა და "ინელდება" კიდევ ანუ აქართველებდა. ოღონდაც, *ქართველიზაციის* პროცესი, რომელსაც *ქართიზაციის* პროცესისაგან განსხვავებით, უდავოდ ჰქონდა ადგილი ჩვენი ისტორიის გარკვეულ ეტაპებზე (აქეს და მომავალშიც ექნება), სწორად უნდა გაივსოს.

ამისათვის კიდევ ერთხელ უნდა დაგვბრუნდეთ ტერმინ *ქართველს*. როგორც უკვე აღვნიშნე, თანამედროვე ქართველ ისტორიკოსთა შორის ზოგიერთი თვლის, რომ *ქართველი* ყოველთვის ეთნოტერმინი იყო და მიემართებოდა ზუსტად ისეთივე ერთობას, როგორიც დღეს იწოდება *ქართველი ვრად*. სხვა მეცნიერთა აზრითაც, *ქართველი* თავიდანვე ეთნონიმი, ოღონდ მიაჩნიათ, რომ იგი ერთი ეთნოგრაფიული კუთხის წარმომადგენლის სახელწოდებაა. *ქართველსა* და *ქართს* შორის ამ მეცნიერთა მიერ, ფაქტობრივ, ტოლობის ნიშანია დასმული. ამიტომ *გაქართველებაც* არსებითად *ქართიზაციის* სინონიმად წარმოუდგენიათ. *ქართი* *ქართველების* ანუ კონკრეტული ეთნოგრაფიული კუთხის მკვიდრთა ექსპანსიის შედეგად *სხვები*, მაგალითად, *კახთა*,

პერთა, მეგრთა და ა.შ ტომები, ამ თვალსაზრისის მომხრეთა შეხედულებით, ქართველები ხდებიან. ამის შედეგად X საუკუნისათვის ყალიბდება ქართველი ერის სახე. რად, ქართველი ეთნოგრაფიული კუთხის მკვიდრის სახელწოდებიდან გადაიქცევა ფართო ერთობის წევრის სახელწოდებად. ე.ი. ქართველი ერი (ნაცია) - კულტურულ პოლიტიკური ვრცელი ერთობა - აღმოცენებულია სისხლით ერთიანობაზე დამყარებული ერთობების საფუძველზე. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ერთობას ერს უწოდებენ, რაც პირველ რიგში კულტურულად ჰომოგენურ პოპულაციას გულისხმობს, ამ მკვლევრებს სულაც არ ჰგონიათ ქართველი ერი ჰომოგენური. ისინი ფიქრობენ, რომ მასში მკაფიოდ განირჩევა აღნიშნული მცირერიცხოვანი პირველყოფილი ერთობების - ტომების - კონტურები. თანამედროვე მკვლევართა ეს არამეცნიერული, თვალსაზრისები წინა თაობის ქართველ ისტორიკოსთა შეხედულებებიდან იღებენ სათავეს, ოღონდ ისინი კიდევ უფრო არათანამიმდევრული და დაუხვეწავია, თავად მარქსისტული სოციოლოგიის თვალსაზრისითაც კი, რადგან პირველი ქართველი მარქსისტი ისტორიკოსების თანამედროვე მიმდევრები, როგორც ყოველგვარი თეორიისადმი ნიჰილისტურად განწყობილი მკვლევრები, ჩვეულებრივ, ძალიან ცუდი მარქსისტებიც არიან. ამიტომ, თუმც ხშირად წინამორბედთა ნააზრევით იკვებებიან, მათი შეხედულებების გაუარესებულ ვერსიებს გვთავაზობენ.

ნ.ბერძენიშვილმა შენიშნა, რომ ფეოდალურ ქვეყანაში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური ერთეულები აბსოლუტურად ძველ ტომებს არ ემთხვეოდნენ. მიუხედავად ამისა, მკვლევარს მაინც მიანდა, რომ ეს ერთეულები რაღაცნაირად იმეორებდნენ ძველ ტომებს, და ანალიზით შეიძლებოდა ამ ტომებამდე მისვლა. მაგალითად, ნ.ბერძენიშვილი მიუთითებდა, რომ ფეოდალური ეპოქის პირეთი, აღმინისტრაციულ-ეკონომიკური ერთეული, ძველი ტომობრივი პირეთი აღარ იყო, მაგრამ თელიდა, რომ იყო ძველი პირეთიც და რომ ახალი პირეთი როგორღაც იმეორებდა ამ ძველ ეთნიკურ პირეთს. აი, აქ იყო მისი შეცდომა. პირეთი მხოლოდ ახალი დროის რეალობა იყო და მხოლოდ რეგიონალური იდენტობა. კოლექტიური კულტურული იდენტობის სიბრტყე კი სულ სხვა იყო. შესაბამის დაყოფაში პირეთი არ არსებობდა: პირული იდენტობა იყო რეგიონალური და არა ეთნიკური. ეს შეცდომა ისეთ დაკვირვებულ მოაზროვნეს, როგორც იყო ნ.ბერძენიშვილი, ცხადია, არ მოუვიდოდა, რომ არა მარქსისტული სოციოლოგიური პოსტულატები, რომელთაც იმ ეპოქაში ალტერნატივა არ მოეპოვებოდათ. როგორც ითქვა, ტომი, ეროვნება, ერი არიან არა წმინდად ეთნიკური (როგორც ითქვა, ასე აღნიშნავდნენ საბჭოთა მარქსისტები კოლექტიურ კულტურულ იდენტობას), არამედ ეთნო-სოციალური ერთობები, მიკავშირებულნი ფორმაციებთან. ამიტომ მარქსისტი ისტორიკოსები ხედავდნენ სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას, და ვერ ხედავდნენ წმინდა ეთნიკურ განვითარებას. ნ.ბერძენიშვილს მკაფიო წარმოდგენა ჰქონდა პირეთზე სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით, მაგრამ მეთოდოლოგიის მიზეზით მისთვის არსებითად მიუწვდომელი იყო, თუ რას ნიშნავდა ეს ერთობა კოლექტიურ კულტურულ იდენტობათა სიბრტყეში. ამიტომაც წარმოიდგინა რეგიონალური იდენტობა ეთნიკურ იდენტობად. ამის შედეგად კი მივიღეთ ისეთი აბსურდული კონცეფცია, როგორიცაა ტომებად დაყოფილი ქართველი ერის არსებობა!

ქართველის ეთნოტერმინად გააზრების შემდეგ, როცა ქართულ სინამდვილეში ფეოდალური რეგიონალიზმი ვითარდება ჯერ უნიტარული სახელმწიფოს შემადგენელი ეკონომიკურ-აღმინისტრაციული, ხოლო შემდეგ კი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულების სახით, ტერმინი ქართველი კოლექტიურ კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებული ერთობის ინდივიდუალური წევრის თვითდასახელების პარალელურად

რეგიონალურ იდენტობაზე დაფუძნებული ერთობის ინდივიდუალური წევრის დასახელებასაც წარმოადგენს. მხოლოდ XIX საუკუნიდან იქცევა ეს სკლუზიურად კოლექტიური კულტურული იდენტობის საფუძველზე აღმოცენებული ერთობის ინდივიდუალური წევრის თვითდასახელებად. რეგიონალური იდენტობის საფუძველზე აღმოცენებული ერთობის ინდივიდუალური წევრის სახელწოდებად კი მანამდე სრულიად უცნობი ტერმინი *ქართლელი* მკვიდრდება. და ეს ასეა დღემდე. როგორი იქნება ვითარება მომავალში, ამის განჭვრეტა ძნელია. პრინციპში ეს არც არის ისტორიკოსის საქმე. ამიტომ მე კვლავ წარსულს, კერძოდ კი, სიტყვა *ქართლს* მიუბრუნდები.

როგორც ითქვა, *ქართლში* ლ მრავლობითის მაწარმოებელი სუფიქსია. რჩება *ქართ* სეგმენტი. აღნიშნული სიტყვის ფუძედ სწორედ ეს სეგმენტია მიჩნეული. როგორც ცნობილია, ეთნონიმებსა და ტოპონიმებში ხშირად მრავლობითის რამდენიმე მაწარმოებელს ერთდროულად ვხვდებით: დროთა განმავლობაში მრავლობის გაგება იკარგება და საჭირო ხდება მისი თავიდან წარმოება. ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ ბოლო ნიშანი “მუშაობს”, ადრინდელები კი უკვე სახელის ფუძეს არიან შეზრდილნი. ამის თვალსაჩინო მაგალითია სიტყვა *მუხნარი*. კრებითობის მაწარმოებელი სუფიქსი არ დართული აქვს უკვე მრავლობითში დასმულ *მუხნის*. ამიტომ შესაძლებლად მიმაჩნია, რომ *ქართ* სეგმენტში *თ* არ იყოს ფუძისეული და დასაშვები იყოს მისი, როგორც სუფიქსის, გამოყოფა. ეს სუფიქსი ხშირად გვხვდება კოლექტივის აღმნიშვნელ სახელებთან, კერძოდ, გვარსახელებთან. იგი მოცემული კოლექტივისადმი ინდივიდის მიკუთვნებულობას აჩვენებს, რამდენადაც არის ნართანიანი მრავლობითის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი. ამ გაგებით *ქართ-ქარნი* კოლექტივის წევრს უდრის. *ქართ* ფარნავაზი, მაგალითად, შეიძლება გავიგოთ, როგორც *ქარნი* იდენტობის მქონე პიროვნება.

ქარნი-ერთობა *ქართლი*-ერთობის წინარე საფეხური უნდა იყოს. მართალია, ერთობის წევრის სახელწოდება ორივეში ერთი და იგივეა, მაგრამ მათი შეჭვივლობის რაობის პერცეპცია რამდენადმე განსხვავებული ჩანს. თუ პირველ შემთხვევაში აქცენტირებულია წევრის კუთვნილება ერთობისადმი, მეორე შემთხვევაში წინ არის წამოწეული ამ წევრთა სრული იგივეობრიობის ფაქტი ანუ ერთობის შინაგანი ჰომოგენურობა. *ქარნი*-ერთობის კოლექტიურ კულტურულ იდენტობათა მოდელელებთან მიმართების გამოსარკვევად დიდ სამსახურს გაგვიწევს ის ფაქტი, რომ *ქართ* და *კოლხ* არსებითად ერთი და იგივე სიტყვებია. ვფიქრობ, ჩემი მოსაზრება სპეციალისტი მკითხველისათვის დეტალურ განმარტებას არ საჭიროებს, მაგრამ სრული სიცხადისათვის მას მაინც მოვიხმობ. ამ სიტყვების ფუძეები, კერძოდ, *ქარ* და *კოლ* ფონეტიკური ვარიაციებია: *ქ* და *კ* სამეტყველო აპარატში წარმოების მიხედვით იდენტური (უკანა სასისმიური ხშულ-მსკდომი), ე.ი. ჰომოგენური და ჰომორგანული ბგერებია და მათი ურთიერთმონაცვლეობა განპირობებულია ობიექტური ანატომიურ-ფიზიოლოგიური, აკუსტიკური მოცემულობებით. იგივე ითქმის სონორი თანხმოვნების ალვეოლარი *რ* და ლატერალი *ლ* და *ა* და *ო* ხმოვნების შესახებაც, რომლებიც ერთმანეთს ენაცვლებიან მრავალ ენაში, მათ შორის, ქართულშიც. რაც შეეხება *ხ* სუფიქსს, რომელიც დასტურდება *კოლ-ხ*-ში, იგი კუთვნილების სუფიქსია, კოლექტივის წევრობის მაჩვენებელი (ამის თაობაზე თავის დროზე სამართლიანად მიუთითა ი.ჯავახიშვილმა, შემდგომ კი ეს აზრი გაიზიარა უკლებლივ ყველა მკვლევარმა, ვინც ანალოგიური შედგენილობის სიტყვების საკითხს შეხებია: გ.მელიქიშვილმა, ნ.ხაზარაძე, ბ.გიგინე-

იშვილმა და სხვებმა). ანუ ფუნქციურად იგი *თ* სუფიქსის ფარდია: *კოლხ* ფარნავაზი ნიშნავს *კოლხ-ერთობის* წევრ ფარნავაზს.

ამგვარად *ქარნი-ერთობის* ატრიბუციის, მისი ისტორიულ რეალიებთან, კონკრეტულ არტეფაქტებთან დაკავშირებისათვის ფართო პერსპექტივა იშლება, მაგრამ, როგორც ვთქვი, ეს მომავლის საქმეა.

რადგან შესაძლებელია, რომ სიტყვებში მრავლობითის რამდენიმე ნიშანი ერთდროულად დადასტურდეს, *ქარ* სეგმენტი, რომელიც გამოიყოფა *ქარ-ნ*-ში, შეიძლება თავადაც არ არის დაუშლელი და არ წარმოადგენს უკვე ნახსენები კრებითობის მწარმოებელი სუფიქსს. საფიქრებელია, რომ *ქარნი-ერთობის* წინარე ხანაში არსებობდა *ქარ-თ*-ერთობა, რომლის წევრების სახელწოდება, სულ ერთი, *ქ* ასოთი ამოიწურებოდა. აღნიშნული ფაქტის გარდა ერთობის კვალი წყაროებში არ ჩანს, თუმც ეს კია, რომ შესაბამისი ძირისა და ფუძის მქონე ტოპონიმები ფართოდ არის გავრცელებული ისტორიული საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე. ამის გათვალისწინებით საფიქრებელია, რომ საქმე გვაქვს *ეთნიკურ კატეგორიასთან*, უფრო კი – *ეთნიკურ ქსელთან*.

ასე გამოიყურება ქართული იდენტობის მთავარი მარკერის – თვითდასახელების – ისტორია ეთნოსიმბოლისტური პარადიგმის ფონზე. ამ ისტორიაში *ქართველად ყოფნის* ყოველი საიდუმლოა დამარხული.

Mary Chkhartishvili

PROPER NAME AS A MARKER OF GEORGIAN IDENTITY

The most important in the kaleidoscope of human identities from the perspective of societal development is collective cultural identities. Several forms of them might be distinguished, namely ethnic category, ethnic network, *ethnie* and nation. The first one represents an imagined form that in not virtually fixed in artifacts (because of its flexibility), while others, especially the last ones, are historically well documented. Collective cultural identities are delimited by a certain set of markers. Collective proper name represents one of the most principal identity markers.

The paper deals with the self-designation of modern Georgians *Kartveli* in which, according to the author we can trace all the states gone through by the Georgian identity in its long way of development. It is shown that the Georgian identity gradually passed the above-listed forms of collective cultural identities, as evolutionary stages. Thus, the fact of continuity of the Georgian identity during millennia is reflected in the collective proper name of the Georgian people.

1. A.D.Smith. The Ethnic Origins of Nations, New York: Blackwell, 1987, p. 23.
2. სმითი ე.დ., ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მარიამ ჩხარტიშვილისა. ქართული ტექსტის რედაქტორი რუსუდან ამირეჯიბი-მაღენი. თბილისი: ქართული ენის საერთაშორისო ცენტრი, 2004, გვ.36.
3. Современные этнические процессы в СССР (2-ое изд.). Отв. ред. Ю.В.Бромлей. Москва: Наука, 1977.
4. ე და უბრჯგუ ფონემების ურთიერთმონაცვლეობის და მათი შესატყვისი გრაფემების შესახებ მსჯელობისათვის და სპეციალური ლიტერატურისათვის იხ. სარჯველაძე ხ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი. თბილისი: განათლება, 1984, გვ. 291-294.
5. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I. გამოსცა ავტორთა კოლექტივმა იაბულაძის რედაქციით, თბილისი: მეცნიერება, 1963, გვ. 279, 12, 24.
6. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 125.
7. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 129.
8. იხ. მაგალითად, ჰეფერნიხი, ხ.სარჯველაძე. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი (მეორე შევესებული გამოცემა). თბილისი: სულხან საბა ორბელიანის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2000, გვ. 486.
9. იხ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის (მეორე გამოცემა), თბილისი: მეცნიერება, 1990, გვ. 88; შდრ., აგრეთვე, გვ. 244.
10. იხ. მისი ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, წ. I, ტფილისი, 1924, გვ. 5-7. ვიმოწმებ ე.ხინთიბიძის წიგნის მიხედვით: ქართველთა სახელწოდებები და მათი ეტიმოლოგია. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1998, გვ. 32.
11. იხ. რ. ამირეჯიბის წერილები ჟურნალში "ენათმეცნიერების საკითხები" შემდეგ გამოშვებებში: №1 (1999), №4 (1999), №2 (2003), №2 (2004), №2 (2005) და კრებულში "თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის მეცნიერთა შრომები" №9 (2005).
12. Ethnicity. Edited by J.Hutchinson and A.D.Smith. Oxford NewYork: Oxford University Press, 1996, p.4.
13. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი: საბჭოთა საქართველი, 1959, II, გვ. 1462.
14. იხ. მისი: ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ. შრომები, VI, თბილისი: მეცნიერება, 1988, გვ. 180.
15. "პრაქტიკაში ნაციონალიზმის კულტურული და პოლიტიკური ფორმები ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს და შეიძლება ნაციონალისტები მათ შორის მერყეობდნენ. თუ პოლიტიკური ნაციონალიზმი თავის მიზნებისაკენ მიმავალ გზაზე ბორძიკობს, კულტურულ ნაციონალიზმს შეუძლია გაჩენილი ბზარი ერთობის კოლექტიური კულტურული რესურსების განმტკიცებით ამოავსოს; ხოლო, როცა მისი ძალა სუსტდება, ასპარეზზე ნაციონალიზმის პოლიტიკური მოძრაობა გამოდის. მაშასადამე, ნაციონალიზმი არ შეიძლება პოლიტიკური ან რომელიმე სხვა სფეროს ტყვეობაში აღმოჩნდეს; 'პოლიტიკის' 'კულტურასთან' ან 'ეთნიკურობასთან' ამგვარი დაპირისპირება არ გვაძლევს საშუალებას ღრმად ჩაეწვდეთ ისეთ კომპლექსურ ფენომენებს, როგორცაა ნაციები და ნაციონალიზმი". იხ. სმითის დასახელებული წიგნის ქართული თარგმანი, გვ. 117. თავად სმითი თავის ამ თვალსაზრისის წყაროდ უთითებს ჯ.პათინსონის გამოკვლევას.

აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის დავალებით და მისივე ხელმძღვანელობით
შედგენილია საძიებლები:

1. ექვთიმე თაყაიშვილის „საქართველოს სიძველენი“ (დაბეჭდილია ცალკე წიგნად), გამომც. „მეცნიერება“, 1970 წ., 141 გვ.
2. თედო ჟორდანიას „ქრონიკების“ საძიებელი (დაბეჭდილია წიგნში – „ქრონიკები“, III, გვ. 650-746, 756-810; მითითება 082 გვ), 1967 წ., უნივერსიტეტის გამომცემლობა. ორივე საძიებელი შესწორებულია თანამედროვე სამეცნ. შრომების საფუძველზე.

მონოგრაფიები

3. აბრაამ ერევანცი, „ომების ისტორია“ (ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ), 1976 წ., გვ. 100; რედაქტ. ლ.-ნ. ჯანაშია.
4. ზაქარია აგულეცი, „დღიური“ (ძველი სომხ.-დან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნ. და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ), თბ., 1979, გვ. 122, გამომც. „მეცნიერება“, რედაქტ. ლ.-ნ. ჯანაშია.
5. მოსეს კალანკატუაცი, „აღვანთა ქვეყნის ისტორია“ (ძველი სომხ. თარგ. შესავალი, შენიშვნები, საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა), 1985 წ., გვ. 200, გამომცემლობა „მეცნიერება“, რედაქტ. ზ. ალექსიძე.
6. მხითარ აირევანეცი, „ქრონოგრაფიული ისტორია“ (ძველი სომხ. თარგ. შესავალი, შენიშვნები, საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა), თბ., 1990, გ. „მეცნიერება“, რედაქტორი ზ. ალექსიძე.

სტატიები

7. К изучению Цундско-Тмогвских хачкаров (крестов-каменей), Вестник Гос. музея Грузии, XXB, 1959 г.
8. ხაზართა ღაშქრობა თბილისსა და ალბანეთში „ალბანეთის ისტორიის“ მიხედვით, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, I, თბ., 1965.
9. მათე ურშაელის ცნობები დავით აღმაშენებლის შესახებ, კრებულში „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, 1966.
10. მხითარ გოშის „ალბანეთის ქრონიკა“, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“ II, 1968.
11. ზაქარია აგულისელის ცნობები საქართველოს შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა III, თბ., 1971.
12. ფავსტოს ბუზანდის ერთი ცნობის გამო, ჟურნ. „მაცნე“, №4, 1971.
13. აბრაამ ერევანელის ერთი ცნობის განმარტებისათვის, კრებ. „აღმოსავლური ფილოლოგია“, თბ., 1972.
14. ლეონტი მროველის ერთი ადგილის განმარტებისათვის, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IV, 1973.
15. დავით V სომხურ საისტორიო მწერლობაში, ჟურნ. „მაცნე“, 1974, №4.

16. სომხური ხალხური ზღაპრები (ერთ-ერთი ნაწილის ქართულ ენაზე მიმართული ვარიანტი). დაელიანიძე, თბ., 1976.
17. შაკობ კარნეცის ერთი ცნობის გამო, კრებულში „ძიებანი საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“ მიძღვნილი აკად. ნ. ბურძენიშვილის ხსოვნისადმი, თბ., 1976.
18. შაკობ შუმბაეცის „თამაზ ყული-ხანის ღაშქრობანი და მისი შაჰად არქევა“ (გამოკვლევა, ქართული თარგმანი), „ქართული წყაროთმცოდნეობა V, 1978.
19. სომხური ფილოლოგიურ-ისტორიული სამეცნიერო ჟურნალის 1982 წლის ნორმების მიმოხილვა, „მაცნე“, №4, 1982 წ.
20. „მეგობრობის მატთან“, რეკენზია გ. მისურაძის წიგნზე „ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII სს-ში“, გაზ. „კომუნისტი“, 7 იანვარი, 1983 წ. (რეკენზია დაწერილია აკად. დ. მუსხელიშვილთან ერთად).
21. ზოგიერთი მომენტი იოსებ არღუთინსკის მოღვაწეობიდან, ჟ. „მაცნე“, 1983, №3.
22. სომხური ფილოლოგიურ-ისტორიული ჟურნალი 1983 წ. (მიმოხილვა), „მაცნე“, 1984 წ. №4.
23. აბრამ კრეტაცი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, VI, 1984.
24. „უფალი“ და „უფალთუფალი“ ადრე შუასაუკუნეების სომხურ საისტორიო მწერლობაში, ჟურნ. „მნათობი“, №12.
25. პროფ. სარგის კაკაბაძის 100 წლისთავისადმი მიძღვნილ დონისძიებათა ქრონიკა ჟურნ. „მაცნე“, 1987, №1 (თანაავტორი შ. ბადრიძე).
26. ზაქარია ქანაკერტელის ზოგიერთი ცნობა საქართველოს შესახებ, კრებული „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, VII, 1987.
27. კირაკოს განძაკელის თხზულების ილიასეული ქართული თარგმანი, ჟურნ. „მაცნე“, 1987 წ., №3.
28. Значение армянских источников XVIII века для истории Грузии, журн. «Источниковедческие разыскания», Тб., 1988.
29. „ქართველთა კეთილმსახური მეფე დავითი“ (სომხურ ენაზე), გაზ. „სოვეტკანერასტანი“, 1989, 9.II.
30. Вопросы политической истории Грузии в армянских источниках (по некоторым материалам X-XVIII вв.), 1990.
31. ვახუშტი ბაგრატიონის ერთი ცნობის გამო, კრებული „ვახუშტი ბაგრატიონი ისტორიკოსი და ეთნოგრაფოსი – 300).
32. ერთი გვერდი ქართველი და სომეხი ხალხების სამბრძოლო თანამშრომლობის ისტორიიდან, კრებული „ამიერკავკასიის პრობლემები“, თბ., 1991 (თანაავტორი გ. მაისურაძე).
33. ტერ. ოჰან ვოსკერჩიანის ცნობები საქართველოს შესახებ, კრებ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, VIII, 1993.
34. ლუკა სებასტიელის „დავით ბეგის ისტორია“, ჟურნ. „კლდეკარი“, 1997, №1.
35. კირაკოს განძაკელის ერთი ცნობის შევსებისათვის, კრებ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IX, 2000.
36. „მემატიანე“, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2001.8.XII.
37. მანუელ ალთუნიაანის მოთხრობა „1797 წ. თბილისში გაჩენილი შავი ჭირის შესახებ და მეფე გიორგი XII-ის მიერ ეჩმიაძინის წმ. ლავხარის შეყოვნება საქართველოში (პუბლიკაცია შენიშვნებითურთ) ჟურნ. ანალები, 2001, №2.

38. მამისა ბერძნიშვილის 75 წლისთავის გამო (თანაავტორი თ. ყაუხჩიშვილი, ქართული ხელიშვილი), ანალები, 2001, №2.
39. XVII ს-ის სომეხი ვაჭრის სახე ზაქარია აგულისელის „დლიურის“ მიხედვით, საქ. ტექნ. უნივერსიტეტის შრომები, №2, 2001.
40. ერთი თავი აბრაამ კრეტელის „მემუარებიდან“, „ანალები“, 2003, №1.
41. კირაკოს განძაკელის ერთი ცნობის შევსებისათვის, კრებ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IX, 2002.
42. ქართველთა დიდი პიტიახში მიპრდატი, კრებ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, X, 2004.
43. რატომ დაერქვა „ქურდის ხევეს“ „ქურდვაჭარი“, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, XI, 2006.

თეზისები

44. К изучению армянских крестов-камней, საკავშირო სესიის თეზისები, ქ. სოხუმი, 1982, 26/1.
45. ზ. აგულისელის ცნობა „დადიანის ქვეყანაში“ ერთი ბრძოლის შესახებ, ოსმაღლეთის წინააღმდეგ, რესპუბლიკური სამეცნ. სესია, ქ. ზუგდიდი, 1983, 10-12/X.
46. Значение армянских источников для изучения истории Грузии, საკავშირო სესიის თეზისები, ქ. ბათუმი, 1985, 18/X.
47. ილია ჭავჭავაძის მიერ რუსული ენიდან თარგმნილი ქართულ ენაზე კირაკოს განძაკელის „სომხეთის ისტორის“ ერთი ნაწილი, რესპუბლიკური სამეცნ. სესია, ქ. მახარაძე, 1987, 19/8.
48. Грузинские источники Мхитара Айриванци, საკავშირო სესიის თეზისები, ქ. ქუთაისი, 1988, 19/X.
49. იაკობ კარინელის ცნობები საქართველოს შესახებ, რესპუბლიკური სამეცნ. სესიის თეზისები, ქ. ახალციხე, 1989, 14/VI.
50. „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი, საინსტიტუტო სამეცნ. სესიის თეზისები 1989, 26/IV.
51. სიმონ ერევანცის „მემუარები“ დას. საქართველოს შესახებ, რესპუბლიკური სამეცნ. სესია, ქ. სენაკი, 1990.
52. ყარაბაღი (ისტორიული ცნობები), რესპუბლიკური სამეცნ. სესია, ქ. სიღნაღი, 1994.
53. ყარაბაღის სამეღიქოების ურთიერთობა საქართველოსთან, საინსტიტუტო სამეცნ. სესია, 1992, 4/VI.
54. სიმონ ერევანელის ზოგიერთი ცნობა საქართველოს შესახებ, რესპუბლიკური სამეცნ. სესია, ქ. ქუთაისი, 1994, 21/X.
55. კირაკოს განძაკელის ერთი ცნობის გამო, საინსტიტუტო სამეცნ. სესია, მიძღვნილი რ. კიკნაძის ხსოვნისადმი, თბ., 1994, 5/X.
56. XVIII ს-ის პირველი ნახევრის სომხური წყაროები საქართველოს შესახებ, საინსტიტუტო სამეცნ. სესია, მიძღვნილი ვარლამ დონდუას ხსოვნისადმი, თბ., 1996, 27/XII.
57. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ორი სომეხი კათოლიკოსი და საქართველო, საინსტიტუტო სამეცნ. სესია, მიძღვნილი რ. კიკნაძის ხსოვნისადმი, თბ., 1998, 14/X.

- 58. XIII ს-ის სომხური საისტორიო თხზულების ცნობათა განმარტებისათვის ტექნიკ. უნივერსიტეტის 75-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო-ტექნიკური კონფერენცია, თბ., 1997, 9/VII.
- 59. იოსებ არღუთინსკის რუსეთში მოღვაწეობის ზოგიერთი საკითხი (XVIII ს. II ნახევარი), 1998, 12/XI.
- 60. ივ. ჯავახიშვილი, მეცნიერების შემდგომი განვითარების შესახებ, საინსტიტუტო სამეცნ. სესია, 2005, 28/XII.

1990 წლიდან ტექნიკური უნივერსიტეტის კონფლიქტოლოგიის, საერთაშორისო ურთიერთობის და სიძველეთა ექსპერტიზის ფაკულტეტზე კითხულობდა ლექციებს საქართველოს, სომხეთის და კავკასიის ალბანეთის ისტორიის საკითხებზე.

ივ. ჯავახიშვილის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტში არაერთხელ ყოფილა საკანდიდატო დისერტაციის ოპონენტი, ასევე სადოქტორო და საკანდიდატო ხარისხების მაძიებელთა ნაშრომების რეცენზენტი, აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის არმენოლოგიის განყოფილების დიპლომანტების შრომების რეცენზენტი და სხვ.

1. ქართული დიპლომატიკის ერთი სახეობის წარმოშობისათვის, წიგნში: „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტთა შრომები“, თბ., 1950, 1 თაბახი.
2. Никорциндский «дащерили» XI века как исторический источник, (საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი), Тбилиси, 1953, 1 პ. ლ.
3. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. IV (დანართი) ლექსიკონი და საძიებლები I, II და III წიგნებისათვის. შეადგინა მამისა ბერძნიშვილმა, თბ., 1957, 6 თაბახი.
4. ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან – ჩორსუ და რასტაბაზარი. წიგნში: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, 1960 წ. 0,5 თაბახი.
5. გლეხთა კატეგორიები XI-XII სს. საქართველოში. წიგნში: „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, V, ნაკვ. II, 1960, 1, 5 თაბახი.
6. რეცენზია თ. ყაუხჩიშვილის შრომაზე „ჰეროდოტე“, „მნათობი“, 1961 წ., №8, 0,2 თაბახი.
7. დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის წ. I, (XVI-XIX სს.) შეადგინეს ნიკო ბერძნიშვილმა და მამისა ბერძნიშვილმა, თსუ-ს გამომცემლობა, თბ., 1962, 28 თაბახი.
8. ნიკორწმინდის „დაწერილი“, ტექსტის გამოცემისათვის, წიგნში: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 34. 1962. 1 თაბახი.
9. გლეხთა გამოსაღებები XI-XII საუკ. საქართველოში. წიგნში: „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, VII. თბილისი, 1963, 1 თაბახი.
10. საქართველო IX-X სს-ში, ტექსტი რუკისათვის „საქართველო IX-X სს-ში“ (თანაავტორი ნ. შოშიაშვილი), „საქართველოს სსრ ატლასი“. თბილისი-მოსკოვი, 1964 წ., გვ. 247
11. საქართველო XIII საუკ. დამდევს, ტექსტი რუკისთვის „საქართველოს სახელმწიფო XIII ს. დამდევს“ (თანაავტორი ნ. შოშიაშვილი), საქართველოს სსრ ატლასი, თბილისი-მოსკოვი, 1964, გვ. 248.
12. საქართველო XVI საუკ. I ნახევარში. ტექსტი რუკისათვის „საქართველო XVI ს. პირველ ნახევარში“ (თანაავტორი ნ. შოშიაშვილი). საქართველოს სსრ ატლასი, თბილისი-მოსკოვი, 1964 წ., გვ. 255.
13. მასალები XVIII საუკ. ბოლო წლების საქართველოს ისტორიიდან, წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, I, თბ., 1965, გვ. 121-210.
14. თბილისის გარეგანი სახე XVIII ს-ში, თბ., 1965, 7 თაბახი.
15. ამილახერების სასახლე თბილისში, გაზ. „თბილისი“, №182, 18.VIII.1958.
16. საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები XIII საუკ. დამდევს. წიგნში „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, 1 თაბახი.
17. სვანური დოკუმენტები როგორც წყარო XIV-XV სს. სვანეთის სოციალური ისტორიისათვის. წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, II, 1968, 1, 5 თაბახი.
18. საქართველო XI-XII საუკუნეებში (სოციალურ-ეკონომიკური ნარკვევი), თბ., 1970, 8 თაბახი.
19. ქართული დიპლომატიკის ტერმინოლოგიიდან, ჩაქი, წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, 0,5 თაბახი.

20. ქალაქური ეკონომიკის ტერმინოლოგიიდან – დანიში. წიგნში: „ქართულ წყაროთმცოდნეობა“, IV, თბ., 1973, 0,5 თაბახი.
21. ანჩისხატის უბანი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, I, 1975.
22. ძველი ქართული მეტროლოგიიდან (გაზანდარი), წიგნში: „მაცნე“ (ისტორიის სერია), 1976, №1, გვ. 163-169.
23. ჟამთააღმწერლის ტექსტის დაზუსტებისათვის. წიგნში: „ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან“, თბ., 1976, გვ. 151-155.
24. ქართულ-ბიზანტიური სოციალური ტერმინოლოგიიდან, „მაცნე“, (ისტორიის სერია), №1, 1977, გა. 92-107.
25. გლახაკი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, III, 1978.
26. ქართული დიპლომატიკის ისტორიიდან. „სიგლის თავი“ XI-XV სს-ში. წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, V, თბ., 1978, გვ. 39-48.
27. „მატიანე ქართლისას“ ერთი ადგილის დაზუსტებისათვის. წიგნში „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, V, თბ., 1978, გვ. 63-78.
28. მეთერთმეტე საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ. თბ., 1979, 7 თაბახი.
29. საზოგადოებრივი კლასები და კლასთა ბრძოლა XI-XII სს. საქართველოში. წიგნში: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 124-152.
30. სოფელი XI-XII სს. საქართველოში, წიგნში: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, III, თბ., 1979, გვ. 82-89.
31. სახელმწიფო წყობილება XI-XII სს. საქართველოში. წიგნში: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, III, თბ., 1979, გვ. 349-368.
32. საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა (IX-XIII სს.) წიგნში: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 63-78.
33. ნიკორწმინდის „დაწერილის“ დათარიღების შესახებ, „მაცნე“ – (ისტორიის... სერია), თბ., 1980, №4, გვ. 152-163.
34. დოკუმენტური წყაროები XVI-XVIII სს. კახეთის საზღვრების შესახებ, წიგნში: „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, VI, თბ., 1982, გვ. 94-101.
35. მართა, მარიამი – ბიზანტიის დედოფალი, ბაგრატ IV-ის ასული. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 6, 1983 წ.
36. მარიამ დედოფალი, გიორგი I-ის მეუღლე. ქსე, ტ. 6, 1983.
37. მთის ცნების შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში, წიგნში: საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში, თბ., 1983, გვ. 82-88.
38. «Жизнь царицы царя Тамар», Перевод и введение В. Д. Дондуа, исследование и примечания М. М. Бердзнишвили», თბილისი, 1985, 2 თაბახი.
39. Грузинский эпистолярный материал XVIII в. как исторический источник, წიგნში: "Источниковедческие разыскания. 1982", Тбилиси, 1985, стр. 196-201.
40. „სიგლის თავი“ XVI-XVIII სს. ქართულ სამეფო საბუთებში. წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, XV, თბ., 1985, გვ. 78-94.
41. XVIII ს – XIX ს. დამდეგის ქართული ეპისტოლური მასალის გამოცემის საკითხისათვის, წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, VII, თბ., 1987, გვ. 30-38.
42. Грузинские документы на деревянных дощечках, წიგნში: "Источниковедческие разыскания. 1985", Тбилиси, 1988, стр. 281-286.

43. ქართული ეპისტოლური წყაროების კორპუსი, I, ქართული ეპისტოლური წყაროები XV ს. – 1762 წ. შუაღვინა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები მამისა ბერძნიშვილმა, თბ., 1989, 12 თაბახი.
44. ქართული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს სამღვდელმთავროთა შესახებ. – რესპუბლიკური სამეცნიერო სესია ქ. ახალციხეში, მიძღვნილი საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების შესწავლისადმი – მოხსენებათა თეზისები, 1989 წ.
45. ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროები (წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევები), თბ., 1989, 6 თაბახი.
46. უძველესი დოკუმენტური წყაროები სამეგრელოდან. რესპუბლიკური სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი „საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების შესწავლის საკითხებისადმი“, ქ. სენაკში, 1990 წ. მოხსენებათა თეზისები.
47. Проблемы истории Грузии феодальной эпохи – вопросы социально-экономической истории Грузии (XI-XVIII вв.) – Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук в форме научного доклада. თბ., 1990, 3 თაბახი.
48. თბილისის ტერიტორია და მოსახლეობა XVII ს-ში, წიგნში: „თბილისის ისტორია“, I, თბ., 1990, გვ. 241-249.
49. თბილისის ტერიტორია და მოსახლეობა XVIII ს-ში. წიგნში: თბილისის ისტორია“, ტ. I, თბ., 1990, გვ. 317-333.
50. ეპისტოლური მასალა ერეკლე II-ის ბიოგრაფიის დეტალების გარკვევისათვის, სამეცნიერო სესია ქ. თელავში, 1991, მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1991, გვ. 4.
51. ტერმინ „ქართულის“ მნიშვნელობისათვის, წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, VIII, თბ., 1993, გვ. 195-203.
52. ეპისტოლური წყაროები სოლომონ I-ის სარწმუნოებრივი პოლიტიკის შესახებ, რესპუბლიკური სესია 1994 წლის ოქტომბერში, ქ. ქუთაისში, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი – ქუთაისი, 1994, გვ. 6-8.
53. ქართული წერილის უძველესი დედანი. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი რ. კიკნაძის ხსოვნისადმი. თბილისი, 1994 წ. ოქტომბერი. მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1994, გვ. 20-21.
54. ვახუშტი ბაგრატიონის კარტოგრაფიული მონაცემებიდან, ისტორიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი ვ. დონდუას დაბადებიდან 100 წლის თავისადმი. მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1997, გვ. 6-9.
55. ვახუშტი ბაგრატიონის გენეალოგიური ტაბულები, წიგნში: „ვახუშტი ბაგრატიონი – ისტორიკოსი და ეთნოგრაფოსი“, თბ., 1997, გვ. 171-182.
56. კონფლიქტი სპარსელებსა და სომხებს შორის მე-18 საუკუნის თბილისში, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია მიძღვნილი რ. კიკნაძის ხსოვნისადმი, 1998, ოქტომბერი, მოხსენებათა თეზისები; თბ., 1998, გვ. 12-14.
57. ქართული ეპისტოლეს ჩვენამდე მოღწეული უძველესი დედანი. წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IX, თბ., 2000, გვ. 84-91.
58. ბიზანტიური დიპლომატიკური ტერმინების ქართულად გადმოცემის ისტორიიდან, წიგნში: „ანალები“, №1, თბ., 2001, გვ. 21-25.
59. „ჟამთააღმწერელი“ თბილისის შესახებ, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002, გვ. 743.
60. მატიანე ქართლისა თბილისის შესახებ, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002.
61. დავითის ისტორიკოსი თბილისის შესახებ, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002.
62. ქუჩები ძველ თბილისში, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002, გვ. 902-903.

63. რასტაბაზარი, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002.
64. ჩორსუ, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002.
65. ქეთხუდა, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002.
66. ქალანთარი, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002, გვ. 880.
67. დაეით ბატონიშვილი, ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002, გვ. 409.
68. ორბელიანი პაპუნა. ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002, გვ. 722.
69. ვახუშტი ბატონიშვილი (ზ. ტატიაშიძის თანაავტორობით), ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002.
70. Государственный строй Грузии в XI-XII веках, წიგნში: "Очерки истории Грузии", том III, Тбилиси, 2002.
71. Село Грузии в XI-XII вв., წიგნში: "Очерки истории Грузии", том III, Тбилиси, 2002.
72. Историко-географический обзор Грузии XI-XIII вв., წიგნში: "Очерки истории Грузии", том III, Тбилиси, 2002.
73. Богословская часть "начала сиегеля" грузинских документов, ჟურნალი Caucasia, VII, თბილისი, 2003.
74. სოლომონ I-ის ეპისტოლური მემკვიდრეობიდან, წიგნში: „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, X, თბ., 2004, გვ. 174-179.
75. აკადემიკოს ნ. ბერძენიშვილის არქივიდან, წიგნში: „ნ ბერძენიშვილის დაბადებიდან 110 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული“, თბ., 2005, გვ. 42-49.

ისტორიული რუკები

76. საქართველო IX-X სს-ში (თანაავტორი ნ. შოშიაშვილი) დაიბეჭდა:
 - ა) საქართველოს სსრ ატლასი, თბილისი-მოსკოვი, 1964 წ., გვ. 249-250.
 - ბ) საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1997 წ. ცალკე ფურცელზე.
77. საქართველოს სახელმწიფო და მისი მეზობელი ქვეყნები XIII ს. დამდეგს. დაიბეჭდა:
 - ა) საქართველოს სსრ ატლასი, თბილისი-მოსკოვი, 1964, გვ. 252.
 - ბ) საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979, ცალკე ფურცელზე.
78. განათლების ქართული ცენტრები საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთ (V-XI სს.). დაიბეჭდა:
 - ა) საქართველოს სსრ ატლასი, თბილისი-მოსკოვი, 1964, ფ. 252.
 - ბ) საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979, ცალკე ფურცელი.
79. საქართველო XVI ს. პირველ ნახევარში. დაიბეჭდა:
 - ა) საქართველოს სსრ ატლასი, თბილისი-მოსკოვი, 1964, გვ. 256.
 - ბ) საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 240.
80. საქართველო 1914 წელს. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, VI, თბ., 1972. ცალკე ფურცელი.
81. მონაწილეობდა ვახუშტი ბაგრატიონის საქართველოს ატლასების გამოსაცემად მომზადებაში.

ღაპით მუსხელიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერების ეროვნული აკადემიის ნამდვილი წევრი, ღირსების ორდენის კავალერი, ივანე ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორი (1999-2006 წწ). საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის, საქართველოსა და კავკასიის საისტორიო გეოგრაფიის საკითხებზე გამოქვეყნებული აქვს 120-ზე მეტი სამეცნიერო სტატია და წერილი, მათ შორის მონოგრაფიები. წლების მანძილზე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში კითხულობდა ლექციებს საქართველოს არქეოლოგიაში, საისტორიო გეოგრაფიაში. მან დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოს ახალი სახელმწიფო სიმბოლიკის – ხუთჯვრიანი აღმის ისტორიული მიზანშეწონილობის მეცნიერული დასაბუთების საქმეში. მისი ხელმძღვანელობით მოეწყო ორი დიდი საერთაშორისო სიმპოზიუმი: „ქრისტიანობა: წარსული, აწმყო, მომავალი“ (2000 წ.) და „ქრისტიანობა ჩვენს ცხოვრებაში: წარსული, აწმყო, მომავალი“ (2006 წ.). მისი უმთავრესი ნაშრომებია: „ციხე ქალაქი უჯარმა“, თბილისი, 1966; საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები“, ტ. I, თბილისი, 1977; ტ. II, თბილისი, 1980. Из истории географии Восточной Грузии, თბილისი, 1982; საქართველო I-III საუკუნეებში და სხვ. განსაკუთრებით დიდა დ. მუსხელიშვილის წვლილი კაპიტალური ნაშრომის „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ მომზადებასა და გამოცემაში (2003 წ.), იგი მისი ერთ-ერთი ავტორი და მთავარი რედაქტორია.

ნანა ხაზარაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ თანამშრომელი, ამავე ინსტიტუტის ძველი ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის და ქართული კულტურის ისტორიის კათედრის გამგე, 160-ზე მეტი სამეცნიერო, სამეცნიერო-პოპულარული და პუბლიცისტური ნაშრომის, მათ შორის 6 მონოგრაფიის, საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთ გამართულ მეცნიერთა 120-ზე მეტ ფორუმზე წაკითხული მოხსენების ავტორი. მის მონოგრაფიას „საქართველოს ისტორიის ეთნოპოლიტიკური პრობლემები“,

რეთ გამართულ მეცნიერთა 120-ზე მეტ ფორუმზე წაკითხული მოხსენების ავტორი. მის მონოგრაფიას „საქართველოს ისტორიის ეთნოპოლიტიკური პრობლემები“,

თბილისი, 1984, 204 გვ., 1985 წელს აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას სახელობის პრემია მიენიჭა. არის სამეცნიერო და სადისერტაციო საბჭოების, სხვადასხვა კომისიების რეკოლმეციების წევრი, ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოების თავმჯდომარის პირველი მოადგილე, ილია ჭავჭავაძის სახელობის საქართველოს მწიგნობართა ასოციაციის პრეზიდენტის, არაერთი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის წევრი. სამეცნიერო, პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობისათვის 1996 წ. დაჯილდოვებულია „ღირსების ორდენით“.

თინათინ ყაუხჩიშვილი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, ასსზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომის, მათ შორის 20 წიგნის ავტორი. დაჯილდოვებულია ღირსების ორდენით. სამეცნიერო პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწევა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილებაში (1945 წ-დან) და ი. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის კათედრაზე (1945-52, 1968 წ-დან).

გიული ალასანიძე

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პრორექტორი, ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილების გამგე, წყაროთმცოდნეობის, საქართველოსა და თურქეთის, საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის ურთიერთობის ისტორიის სფეროში 100-ზე მეტი ნაშრომის ავტორი. მისი უმთავრესი ნაშრომებია: „ქათბო წყლების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ“, თბილისი, 1978; „ცხოვრება საქართველოსა“, თბილისი 1986; «Классификация грузинских письменных исторических источников», Тбилиси, 1986; „წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემები“, თბილისი, 1988; «Парижская хроника», Тбилиси, 1991; „ქრისტიანობის XX საუკუნე საქართველოში“ (ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენაზე), თბილისი, 2006, და სხვა.

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის საქართველოს ისტორიის კათედრის დოცენტი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი. იკვლევს ქართული პალეოგრაფიის, წყაროთმცოდნეობის, ქართული ეპიგრაფიკისა და შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის საკითხებს. კრებულში წარმოდგენილი სტატიის თემატიკას, კერძოდ, ქართული სამოხელეო წყობის საკითხებს ეხება მისი პუბლიკაციები: „ბედიის ტაძრის ფრესკული წარწერა და დადიანთა მანდატურ-თუხუცესობის საკითხი“ (1999), „სვმეონის

წარწერის დათარიღების საკითხი და ძველი ქართული სამოხელეო ინსტიტუტი“ (1988), ასევე მონოგრაფიის „აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო“ (2005), ერთ-ერთი თავი. საგანგებო ყურადღებას უთმობს აფხაზეთის მატერიალური კულტურის ძეგლებს: ლაბიდარულ, ჭედურ და ფრესკულ წარწერებს, ხელნაწერებსა და ქრისტიანული კულტურის სხვა მნიშვნელოვან პრობლემებს. გამოქვეყნებული აქვს 25-ზე მეტი ნაშრომი.

ზურაბ პაპასძირი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის სამეცნიერო-კვლევითი დეპარტამენტის უფროსი, ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოების აფხაზეთის ორგანიზაციის თავმჯდომარე, ამ ორგანიზაციის პეროდული გამოცემის: „საისტორიო ძიებანი“-ს /*წელიწდეული*/ მთავარი რედაქტორი. ავტორია 80-მდე სამეცნიერო პუბლიკაციის (მათ შორის 8 მონოგრაფიის) შუა საუკუნეების საქართველოს საერთაშორისო ურთიერთობებისა და აფხაზეთის ისტორიის პრობლემებზე. მისი ძირითადი ნაშრომებია: „У истоков грузино-русских политических взаимоотношений“ (თბ., 1982), „ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი“ (თბ., 1990); „აფხაზეთი საქართველოა“ (თბ., 1998); „О национально-государственном облике Абхазии/Грузия“ (Тб., 2003); „ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან“ (ნაკ. I, თბ., 2004) და ა.შ. არის გიორგი შარვაშიძის სახელობის სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი.

გიორგი ანჯაბაში

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი. პროფესორი. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერ თანამშრომელი. გამოქვეყნებული აქვს 100-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი, მათ შორის 8 წიგნი, რომლებიც ეხება საქართველოსა და კავკასიის ხალხების ისტორიას, წყაროთმცოდნეობას და ისტორიოგრაფიას,

სამხედრო ისტორიას. უმთავრესი სამეცნიერო ნაშრომებია: „დემიტრი ბაქრაძე, როგორც წყაროთმცოდნე და არქეოლოგი“, თბილისი, 1982; „Источниковедческие проблемы военной истории Грузии“, თბილისი, 1990; „საქართველოს ომების ქრონოლოგია“, თბილისი, 1998; „Вайнахи (чеченцы и ингуши)“, თბილისი, 2001; „სამხედრო ისტორია“, თბ., 2002; „საქართველოს ისტორია“, თბ., 2005.

როლანდ თოფჩიშვილი

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი, ილია ჭავჭავაძის სახ. ენისა და კულტურის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, გულათის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი. დაიბადა 1949 წელს. 1972 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი. იმავე წელს შევიდა ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში ეთნოგრაფიის სპეციალობით. 1993 წელს დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია. არის ასზე მეტი

სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი, მათ შორის ცამეტი წიგნისა. როლანდ თოფჩიშვილი სწავლულ ექსპერტთა საბჭოს პრეზიდიუმის წევრი და ისტორიისა და ხელოვნებათმცოდნეობის სექტორის თავმჯდომარეა.

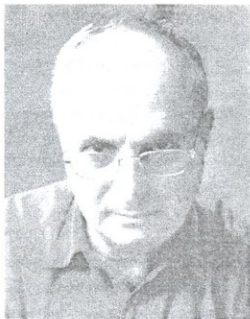

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ი.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერი თანამშრომელი, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიასთან არსებული ქრისტიანული კვლევის საერთაშორისო ცენტრის გამგეობის წევრი. მ.ჩხარტიშვილი ასზე მეტი სამეცნიერო შრომის ავტორია. მისი საკანდიდატო (1982) და სადოქტორო (1997) დისერტაციები ეძღვნებოდა ქართული პავიოგრაფიული ძეგლების წყაროთმცოდნეობით შესწავლას. ამ პრობლემატიკასთან დაკავშირებით გა-

მოქვეყნებულ გამოკვლევათა შორის შეიძლება აღინიშნოს მონოგრაფიები: ქართული პავიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები ("ცხოვრება წმიდისა ნინოსისი") (1987) და "მარტვილობა და მოთმინება წმიდისა ვესტათი მცხეთელისაჲ". "ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა სერაპიონ ზარზმელისაჲ" (წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა) (1994); ერთ-ერთი ბოლოდროინდელი სტატია: როდის და სად შეიქმნა "წმინდა კოსტანტი ქართველის ცხოვრებისა და წამების" კიმენური რედაქცია და ვინ არის მისი ავტორი? (2004); პოლემიკური "წმ. ვესტათი მცხეთელის მარტვილობა" და VI-VII სს. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის საკითხები" (2005) და სხვ.

პარალელურად მეცნიერი ინტენსიურად იკვლევს ქართული იდენტობის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საკითხებს. ამ თემის სხვადასხვა ასპექტს აშუქებს წერილები: ქართველთა მოქცევა და ახალი ეროვნული იდეოლოგიის ჩამოყალიბება (1999); Женщины на перекрестке идеологических эпох (История обращения Грузии в христианство в свете гендерной проблематики) (2002); ქართლის მოქცევის ისტორია ეთნიკურობის კვლევის პრობლემატიკის თვალთახედვით (2002); Informative value of hagiographical sources for study of ethnic identity (2003); ქართული პავიოგრაფიის წყაროების პუბლიკაციის ისტორიიდან (მიხაილ საბინინის "საქართველოს სამოსხე") (2004).

მ.ჩხარტიშვილს ინგლისურიდან ქართულად ნათარგმნი აქვს ცნობილი თანამედროვე ბრიტანელი მეცნიერის ე.დ.სმითის თეორიული ნაშრომი ეთნიკურობისა და ნაციონალიზმის ფენომენების შესახებ: ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია (2004).

ბეგლავი, ტ. I, თბ., 1986, ტ. II, თბ., 1988; წარწერები გარეჯის მრავალწეაროდან, თბ., 2000; სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა, თბ., 2004 და სხვა.

თემო ჯოჯუა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი, დირექტორის მოადგილის მოვალეობის შემსრულებელი.

იკვლევს საქართველოს შუა საუკუნეების საერო და საეკლესიო ისტორიის საკითხებს. დაინტერესებულია ქართული ეპიგრაფიკის, დიპლომატიკისა და საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემებით. საგანგებოდ სწავლობს ქართულ ხელნაწერებსა და მათ ანდერძ-მინაწერებს.

გამოქვეყნებული აქვს ოცდაათზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი. აქედან, კრებულში წარმოდგენილი სტატიის თემატიკას ეძღვნება შემდეგი პუბლიკაციები: „წმიდა მღვდელმთავრის გრიგოლ ფერაძე და 1160 წელს გარეჯში გადაწერილი ერთი უცნობი ხელნაწერი“ (2002 წ.), „საქართველოს მეფის გიორგი III-ის აღსაყდრების თარიღი 1160 წელს გადაწერილი ხელნაწერის (Ven.4-ის) ანდერძის მიხედვით“ (2002 წ.), „XII საუკუნის გარეჯული კრებულის (Ven.4-ის) ერთი მინაწერი და აფხაზეთის უცნობი კათოლიკოსი ბართლომე (დაახლ. 1488-1519 წწ.)“ (2002 წ.), „მოქვის უცნობი ეპისკოპოსის ლუკა ოძრხელი (1360-იანი წწ.) და მისი ხუთი მინაწერი XII საუკუნის გარეჯული კრებულის (Ven.4-ის) აშებიდან“ (2003 წ.), „XII საუკუნის გარეჯულ კრებულში (Ven.4-ში) დაცული ერთი დოგმატიკურ-პოლემიკური ტრაქტატის შესახებ („წვადებისა წინამძღუართა შეჩუენება“)“ (2003 წ.), „რამდენიმე ახალი ცნობა მოქველი ეპისკოპოსის ლუკა ოძრხელის (1360-იანი წწ.) ბიოგრაფიისათვის“ (2004 წ.) და ა.შ.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრის დირექტორი. არის ავტორი ნაშრომებისა შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობასა და ისტორიოგრაფიაში. მისი უმთვარესი სამეცნიერო ნაშრომებია: „ძველი ქართული საგვარეულო მატრიანეები“, თბ., 1988; „სუმბატ დავითის-ძე და მისი ისტორიული თხზულება“, თბ., 1990; „ქართლის ცხოვრების“ პირველი მატრიანე“, თბ., 2002; „ოდიშის სამთავროს ისტორიიდან“, თბ., 2003.

ნათელა კვიციანიძე

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი. მუშაობს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში მეცნიერ-თანამშრომლად საქართველოს ძველი და შუასაუკუნეების ისტორიის წყაროთმცოდნეობის განყოფილებაში.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთის ისტორიის კათედრის თანამშრომელი. 15 სამეცნიერო შრომისა და ერთი მონოგრაფიის ავტორი. მისი უმთავრესი სამეცნიერო შრომებია: 1) საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობები XV საუკუნეში, თბილისი, 2005. 2) კონსტანტინე II გამეფების წლები, თსუ შრომები, აღმოსავლეთმცოდნეობა, ტ. 341, თბ., 2002, გვ. 448-453. 3) გიორგი VIII-ის სპარსთა მეფედ მოხსენიების საკითხის გამო, აღმოსავლეთი და კავკასია, № 1, თბ., 2003, გვ.74-76. 4) უზუნ პასანის პირველი დაშქრობა საქართველოში, ვაღერძიან გაბაშვილი 90, თბ., 2003, გვ. 291-299. 5) ოსმალეთისა და სეფიანთა ირანის ურთიერთობა XVI საუკუნის დასაწყისში, აღმოსავლეთი და კავკასია, № 2, თბ., 2004, გვ. 107-112. 6) ქორწინება და ქალთა დიპლომატია XV საუკუნის II ნახევრის აღმოსავლეთში, ქართული დიპლომატია, წელიწადუული, წ. 11, თბ., 2004, გვ. 315-327. 7) ისმაილ I საქართველოში I შემოსევის მიზეზები, ქართული დიპლომატია, წელიწადუული, წ. 12, თბ., 2005. 8) ოსმალეთის პირველი თავდასხმა საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე, აღმოსავლეთი და კავკასია, № 3, თბ., 2005. 9) საქართველოზე ოსმალთა 1461 წლის თავდასხმისა და ტარხიგორისტანის საკითხის შესახებ, აღმოსავლეთმცოდნეობა 361, თბ., 2005. 10) XV საუკუნის ანტიოსმალური კოალიციები, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 2003.

ლევან შრუშაძე

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილების უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი, ევრომეცნიერების (მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების ხელშეწყობი პან-ევროპული ასოციაციის) საქართველოს ეროვნული სექციის თავმჯდომარე, ხელოვნებისა და მეცნიერების მსოფლიო აკადემიის (WAAS) ნამდვილი წევრი, ისტორიულ კვლევათა საერთაშორისო აკადემიის (IAPHs) აკადემიკოსი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი.

1986 წელს დაამთავრა თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი, ხოლო 1989 წელს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილების ასპირანტურა. 1990 წელს დაიცვა საკანდიდატო, ხოლო 2006 წელს სადოქტორო დისერტაცია.

გამოქვეყნებული აქვს 100-მდე სამეცნიერო ნაშრომი, მათ შორის 5 მონტაჟისა და 10 ნაშრომი გამოქვეყნებულია საზღვარგარეთ (შვეიცარია, ნიდერლანდები, აშშ). არის საქართველოს ოკუპაციის ისტორიის მუზეუმის საინიციატივო ჯგუფის წევრი.

ბახა კვაშილავა

თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის ასპირანტი.

მზია მგალოზიშვილი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, 1958 წელს დაამთავრა ვეროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტი ფრანგული ენის განხრით. 1959-1970 წწ. მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ უცხოური წყაროების მთარგმნელობით კომისიაში, 1970 წ-დან მუშაობდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში. 1978 წ. დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე, საქართველოს აღწერა XVII ს. ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის მიხედვით“. არის რამდენიმე მოგორაფიისა და სამეცნიერო სტატიების ავტორი, მათ შორის – „ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“ (1975 წ.); „ჟაკ ფრანსუა გამბას მოგზაურობა ამიერკავკასიაში (ტ. I, 1987 წ.); „ტურნეფორი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში“ (1988); „რემონ ჟანენი, საქართველო“ (1996 წ.).

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნ. თანამშრომელი. 1977 წ. დაამთავრა თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი, 1977-1981 წწ. – გაიარა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ასპირანტურის კურსი, 1983 წ. დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ახალი ისტორია“ (1744-1819 წწ.) როგორც საისტორიო წყარო“. გამოქვეყნებული აქვს მონოგრაფიები და სამეცნიერო სტატიები წყაროთმცოდნეობის

დარგში („თეიმურაზ ბატონიშვილი „ახალი ისტორია“ (1983 წ.); „ომან ხერხეულიძის „მეფობა ირაკლი მეორისა“ (1989 წ.) და სხვა.

მაია მაჭავარიანი

სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის მსოფლიო ისტორიის მოდულის უფროსი მასწავლებელი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, 2004-06 წლებში გამოქვეყნებული აქვს 12 სტატია, მათ შორის ორი საზღვარგარეთ. კრებულში წარმოდგენილი სტატიის თემატიკას ეძღვნება შემდეგი პუბლიკაციები: 1. „ბალკანეთის სახელმწიფოთა პროცია 1914 წელს ქართული გაზეთების ფურცლებზე“, 2004 წ.; 2. „ოსმალეთი 1914 წელს“, 2005 წ.; 3. „ფრანც-ფერდინანდის მკვლელობა“, 2005 წ.; 4. Отражение начального плана первой мировой войны на страницах журнала «Клде», 2004 г.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მეცნიერ თანამშრომელი, კავკასიის ბიზნესის სკოლის პედაგოგი.

1986 წ. დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი. 1986-1989 წლებში იყო ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილების ასპირანტი. 1990 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ვარდან არეველცის „მსოფლიო ისტორია“ როგორც საისტორიო წყარო“. 1997-1999 წლებში იყო საქართველოს პრეზიდენტის სტიპენდიანტი.

მისი სამეცნიერო ინტერესის სფეროა შუა საუკუნეების სომხური ისტორიოგრაფია და წყაროთმცოდნეობა; ქართული და სომხური საისტორიო მწერლობის ურთიერთმიმართების საკითხები. ბოლო წლებია ის აქტიურად იკვლევს სამხრეთ კავკასიურ პოლიტიკურ ურთიერთობებს XX საუკუნეში. პარალელურად ეწევა პედაგოგიურ საქმიანობას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და კავკასიის ბიზნესის სკოლებში. კითხულობს საღეჭსო კურსებს: საქართველოს ისტორიაში, წყაროთმცოდნეობაში, მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში. გამოცემული აქვს 40-მდე სამეცნიერო ნაშრომი, მათ შორის ორი მონოგრაფია: „ვარდან არეველცი. მსოფლიო ისტორია“, ძველი სომხურიდან თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები (2002 წ.), „მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორია“ (2005 წ.).

ქეთევან მანია

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, თსუ სოხუმის ფილიალის საქართველოს ისტორიის მდიულის მასწავლებელი. 1996 წ. დაამთავრა საერო ინსტიტუტი „განათი“. 1997-2002 წლებში იყო ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილების მაძიებელი. 2003 წ. დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საქართველოში XX ს. 60-90-იან წლებში“. გამოქვეყნებული აქვს რამდენიმე სამეცნიერო სტატია. მისი სამეცნიერო ინტერესის სფეროა წყაროთმცოდნეობა, ისტორიოგრაფია.

თინა ყაუხჩიშვილი, ღიანა დავლიანიძე, დავით მუსხელიშვილი მამისა ბერძენიშვილის 75 წლისთავის გამომცემი.....	3
გიული ალასანია ღიანა დავლიანიძე.....	9
გიული ალასანია გამოსვლა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციისაზე (28 დეკემბერი, 2005).....	12
ნანა ხაზარაძე ლუვიური ორი იმერობლივის ისტორიისათვის.....	16
Нана Хазарадзе К ИСТОРИИ ЛУВИЙСКИХ ДВУХ ИЕРОГЛИФОВ.....	22
თინათინ ყაუხჩიშვილი მედიას ეტიმოლოგიისათვის.....	25
Tinatin Kaukhchishvili FOR THE ETYMOLOGY OF MEDEIA.....	27
გიული ალასანია “ქართველთა სამეფოს” შემდგომი სათავადად.....	28
Giuli Alasania EMERGING GEORGIAN KINGDOM.....	50
ღია ახალაძე ქართული სამოხელეო ინსტიტუტები აფხაზეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში.....	54
Lia Akhaladze THE EVIDENCE CONCERNING GEORGIAN MEDIEVAL STATE OFFICIALS IN EPIGRAPHIC MONUMENTS FROM APKHAZIA.....	60
ზურაბ პაპასკირი 306 იყო “ერისთავი ჩინისა” “მატიანე ქართლისაჲ”-ს ტექსტში ერთი კონიექტურის შეტანის მიზანშეწონილობის შესახებ.....	64
Зураб Папаскири КТО БЫЛ «ЭРИСТАВОМ В ЧИХА» О целесообразности внесения одной конъектуры в текст “Матиане Картлиса”.....	68
გიორგი ანჩაბაძე შერვაშიძეთა გვარის წარმოშობის შესახებ.....	72
George Anchabadze ORIGIN OF THE FAMILY OF SHERVASHIDZE.....	78

როლანდ თოფჩიშვილი -ზხმ (-ხმ) სუფიქსის უცნობი ფუნქციის შესახებ ქართულ ანთროპონიმიკაში.....	81
Roland Topchishvili ON UNKNOWN FUNCTION OF SUFFIX –PKHE (-KHE) IN THE GEORGIAN ANTHROPNOMY	86
მარიამ ჩხარტიშვილი წმიდა მამა გიორგი მთაწმიდელი და ქართული იდენტობის სამანები XI საუკუნეში.....	87
Mary Chkhartishvili SAINT GEORGE OF MTATSMNIDA AND MARKERS OF GEORGIAN IDENTITY IN THE 11TH C.	99
მამისა ბერძნიშვილი ათონის ალაბთა ერთი ტერმინის შესახებ.....	102
Mamisa Berdznishvili ON ONE TERM FROM ACTS OF THE IVIRO MONASTERY ON MOUNT ATHOS	107
ვალერი სილოგავა შემდეგი წერილობითი ცნობა აფხაზეთის კათალიკოსის შესახებ (ახალციხური სახარების ანდერძ-მოსახსენებლები).....	108
Valeri Silogava ANCIENT WRITTEN INFORMATION ABOUT THE CATHOLICOS OF ABKHAZIA (Colophons of the Akhaltsikian Gospel).....	113
თემო ჯოჯუა არტანუჯელი პილიგრიმის გიორგი ლომას-ძის სავაგრაჟელი (XV ს.) იერუსალიმში გადატანილი 1160 წლის გარეჯული კრებულის (VEN.4-ის) აწიებრივან.....	121
Temo Jojua SUPPLICATION MARGINAL COLOPHON (15TH C.) OF GIORGI LOMAS-DZE, PILGRIM FROM ARTANUJI, FOUND IN THE MANUSCRIPT COPIED IN 1160 AT GAREJI DESERT (VEN. 4), LATER ON IN THE POSSESSION OF A GEORGIAN MONASTERY IN JERUSALEM	130
ლიანა დავლიანიძე რატომ ეწოდებოდა ქურდის ხეშ ქურდვაჭარი, ანუ ქურდვაჭრის ხეშო?.....	135
Liana Davlianidze WHY “THE KURD’S CANYON” CONVERTED INTO “THE KURDMERCHANT CANYON”?	137

გონელი არახამია „საქართველოს ერისთავი“ თუ „სა-ქართლისერისთავ-ო“.....	139
Goneli Arakhamia INTERPRETATION OF ONE NOTICE OF THE 13TH CENTURY GEORGIAN HISTORICAL DOCUMENT	143
ნათელა კბილცეცხლაშვილი „კმთრი გეზისა“ ქართულ ისტორიულ საბუთებში.....	144
Natela Kbiltsetskhlashvili “GEHAZI’S LEPROSY” IN GEORGIAN HISTORIC DOCUMENTS.....	148
მირიან მახარაძე შემოქმედია თუ არა თეთრბატანიანთა მგრძანებელი ძუთელუ საქართველოს.....	149
Mirian Makharadze DID THE AKKOYUNLU RULER QUTLU INVADE GEORGIA	152
ლევან ურუშაძე ენტონი ჯენკინსონის “სპარსეთში მოგზაურობის” ცნობები საქართველოს შესახებ.....	155
Levan Urushadze THE EVIDENCE OF THE “TRAVEL IN PERSIA” OF ANTHONY JENKINSON CONCERNING GEORGIA	157
ლევან ურუშაძე გეორგ ტექტანდერის “მოგზაურობის” ცნობები საქართველოს და კავკასიის შესახებ (1602-1603 წწ.).....	158
Levan Urushadze THE “JOURNEY” OF GEORG TECTANDER CONCERNING GEORGIA AND THE CAUCASUS	160
კახა კვაშილავა ჰან შარდენის „მოგზაურობის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის.....	162
Kaха Kвашилава К ПРОЧТЕНИЮ ОДНОГО ОТРЫВКА «ПУТЕШЕСТВИЯ» ЖАНА ШАРДЕНА	165
მზია მგალობლიშვილი ლელა მიქიაშვილი ჟაკ-ფრანსუა გამბა თბილისის მოსახლეობის შესახებ.....	172
Mzia Mgaloblishvili Lela Mikiashvili JAQUES FRANCOIS GAMBA’S INFORMATION ABOUT THE POPULATION OF TBILISI	179

მაია მაჭავარიანი
 I მსოფლიო ომის გაშრობის და 1914 წლის ქართული პრესა..... 182
 Maia Machavariani
 WORLD WAR I ON THE PAGES OF THE GEORGIAN PRESS IN 1914..... 188

ეკა კვაჭანტირაძე
 სომეხთა ეროვნული საბჭოს რამდენიმე დოკუმენტის შესახებ..... 190
 Eka Kvachantiradze
 ON SOME OF THE DOCUMENTS OF THE ARMENIAN
 NATIONAL COUNCIL..... 195

ქეთევან მანია
 წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემების
 კვლევა საქართველოში..... 196
 Ketevan Mania
 OVERVIEW OF RESEARCHES ON SOURCE STUDIES THEORETICAL
 PROBLEMS IN GEORGIA..... 200

მარიამ ჩხარტიშვილი
 თვითდასახელება როგორც ქართული იდენტობის მარკერი..... 204
 Mary Chkhartishvili
 PROPER NAME AS A MARKER OF GEORGIAN IDENTITY..... 217

ლიანა ღავლიანიძის შრომების სია..... 219

მამისა ბერძენიშვილის შრომათა სია..... 223

ავტორები..... 227

დაიბეჭდა გამომცემლობა არტანუჯი

თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი №17ბ
25-05-22, 8(99) 25-05-22, 8(99) 53-05-22
artanuji@telenet.ge

၆၈ ၈၈/၈

၁၀-၀၀